

॥ श्रीः ॥ 909

स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धः

१८८८ तमादि १०२२ तमान्तकोलम्बावदजीविना

स्वातिना महामहिमा ४३३३९

श्रीरामवर्मकुलशेखरवच्चिमहाराजेन

प्रणीतः

श्रीराजराजवर्मदेवप्रणीतर्या सुन्दर्याख्यया व्याख्यया समेतः ।

SYĀNANDŪRAPURAVARNANAPRABANDHA

BY

HIS HIGHNESS SWATI TIRUNAL,

SRI RAMA VARMA KULASEKHARA PERUMAL

MAHARAJA OF TRAVANCORE

WITH THE COMMENTARY SUNDARI

OF

SRÎ RAJARAJA VARMA KOIL TAMPURAN

EDITED BY

MAHÀMAHOPÂDHYÂYA

T. GANAPATI SÂSTRI

*Curator of the Department for the publication of
Sanskrit Manuscripts, Trivandrum,*

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF TRAVANCORE.

TRIVANDRUM:

PRINTED BY THE SUPERINTENDENT, GOVERNMENT PRESS,

1920.

43339

SYĀNANDŪRAPURĀVARÑANAPRABANDHA

BY

HIS HIGHNESS

SWĀTI TIRUNĀL

SRÎ RÂMA VARMA KULASEKHARA PERUMAL
MAHARAJA OF TRAVANCORE

988 M. E.
1813 A. D.

TO

1022 M. E.
1847 A. D.

WITH THE COMMENTARY SUNDARI

OF

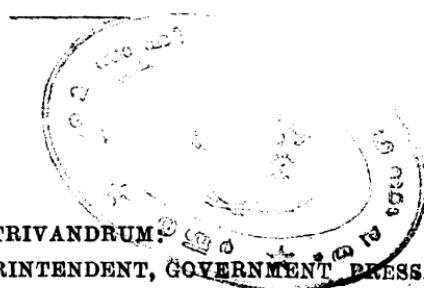
SRÎ RAJARAJAVARMA KOIL TAMPURAN

EDITED BY

MAHÂMAHOPÂDHYÂYA
T. GANAPATI SÂSTRÎ

*Curator of the Department for the publication
of Sanskrit Manuscripts, Trivandrum.*

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF TRAVANCORE.

PRINTED BY THE SUPERINTENDENT, GOVERNMENT PRESS.

1920.

(All Rights Reserved.)

॥ श्रीः ॥
स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धः

९८८ तमादि १०२२ तमान्तकोलम्बाव्दजीविना
स्वातिना महामहिम्मा
श्रीरामवर्मकुलशेखरवच्चिमहाराजेन
प्रणीतः

श्रीराजराजवर्मदेवप्रणीतया सुन्दर्याख्यया व्याख्यया समेतः

संस्कृतग्रन्थप्रकाशनकार्याध्यक्षेण
महामहोपाध्यायेन
त. गणपतिशास्त्रिणा
संशोधितः ।

स च
अनन्तशयने
महामहिमश्रीमूलकरामवर्मकुलशेखरमहाराजशासनेन
राजकीयमुद्रणयन्त्रालये तदध्यक्षेण
मुद्रायित्वा प्रकाशितः ।

P R E F A C E.

The Syānandūrapuravarnāṇā Prabandha already mentioned in the introduction of the Bhaktimanjari published in 1904 as one of the works of His Highness the Svāti Sri Rāma Varma Kulasekhara Mahārāja, is now issued under command of His Highness the Maharaja, with the commentary of Srīmat Rajaraja Varma Koil Tampuran of Changana-seri, father of His Highness the present Maharaja.

A daily service of the God Padmanabha by way of reading (पारायण) this work ordered by the pious author to be conducted in the temple is even now performed by a Brahmin family.

The edition of the text is based on a palm-leaf manuscript in Malayalam character, belonging to the palace. At the instance of the Palace Sarvadhiikaryakār the manuscript was lent to me by Mr. Sankara Sastri, the reader of the work in the temple. Two manuscripts were consulted for the preparation of the commentary; one of them was obtained from the Palace Library and the other from the Anantapuram Kottaram, Haripad.

The present work, a sweet and simple Champukāvya, written by the author of the Bhaktimanjari, treats of the incarnation of the God Padmanābha and similar matters. The work consists of ten stabakas and the subjects dealt with respectively are the juvenile sport of the God, His divine appearance, description of the divine body from head to foot, description of the Kshetra, the holy tank, the festivals, the hunting ceremony, the Arat procession, the bathing in the sea and the Lakshadīpa festival.

An account of the life of the author given in the introduction of the Bhaktimanjari is here reproduced for the convenience of the readers. The author, who was born under the auspices of the star Swati in the month of Meshā, 988 M. E. (1813 A. D) was the son of Her Highness Lakshmi Ranee, the then sovereign of Travancore. As there was no male heir at the time in the royal line and as the right to sovereignty therefore accrued to the author while yet in the mother's womb, His Highness is generally spoken as गर्भश्रीमान् (Garbhashrīman). Losing his royal mother at the early age of two, the author was brought up by his aunt, Parvati Ranee, the then Regent and his father, the well-known Rajaraja Varma Valia Koil Tampuran, of Changana-seri; and under his wholesome training he grew into a noble prince of high attainments. His Highness' knowledge

of languages extended to Malayalam, Sanskrit, English, Marathi, Telugu, Kanarese, Tamil and Hindustani. The Maharajah also acquired proficiency in music (सङ्गीत) and poetry (साहित्य). By association with the British Residents, his tutor Mr. Subba Rao who was afterwards to become his Dewan, and his father and other worthy elders, aided in no small degree by his natural genius, the author was able to acquire knowledge of a high order in the art of Government, and at his sixteenth year he assumed charge of the State from the Regent. Magnanimity of character, courage, generosity, determination of will, righteousness and sympathy, all these qualities revealed themselves in His Highness even in boyhood. There is no necessity to describe, as it can easily be imagined, how brightly the Maharajah with the extensive knowledge he possessed, must have made these qualities shine in him after he ascended the throne. Even now the magnanimous deeds of this sovereign are often ardently admired and praised by the people. The Maharajah did not survive his thirtyfourth year of age. It was after he assumed the responsibility of Government that the royal author composed his famous works. It is indeed a matter for admiration, that this great king, by dint of his genius, was able in spite of his short life, to acquire knowledge of various arts and to find opportunities, in the midst of the cares of the State which he governed so well, for the composition of many works which have acquired for him his literary fame.

The following are his works:—

1. Padmanābha Sataka.
2. Syā�andūrapuravarnana Prabandha.
3. Ajāmilopākhyāna.
4. Kuchelopākhyāna.
5. Sangīta Kīrtana in Sanskrit, Telugu and other languages.
6. Utsava Varṇana Prabandha.
7. Bhaktimanjari.

The commentary is elaborate and brings out clearly the meaning of the text bearing testimony to the commentators' knowledge of Vyākaraṇa and other subjects. The high order of his learning can also be inferred from the fact that he was the teacher of Kāvya, Nātaka, Alankāra and Vyākaraṇa to his nephew, the late Kerala Varma Valia Koil Tampuran G. S. I. the poet and scholar.

Trivandrum,
29th November 1920. }

T. GANAPATI SÂSTRÎ.

निवेदन।।

१९०४ तमे कैस्ताब्दे प्रकाशिताया भक्तिमञ्जरी उपोद्घाते यो -
इस्माभिर्गन्थः स्यानन्दरुपुरवर्णनप्रबन्धः इति नामा निर्दिष्टः **स्वातित्रीरामवर्मकुलशेखरवच्चिमहाराजेन प्रभूतः**, स एष तत्त्वमाग्निवेयस्य साम्प्रतिकमहामहिमश्रीमूलकरामवर्मकिरीटपतिवच्चिमहाराजस्य मित्रा श्रीमता (चङ्गनाशेरि) राजराजवर्मदेवेन प्रणीतया व्याख्यया समेतः श्रोमहाराजशासनादिदानीं मुद्रयित्वा प्रकाश्यते ।

एतत्प्रबन्धप्रत्यहपारायणलक्षणं श्रीपद्मानाभस्य किमपि समाराधनं परं-
 मभागवतेन कविना व्यवस्थापितमद्यापि पद्मानाभमन्दिरे तदेकवृत्तिना ब्राह्मण-
 कुलेनानुष्ठीयते ।

अस्यादर्शो राजकीयस्तालपत्रात्मकः केरलीयलिपिरेतत्पारायणिकेन
 श्रीशङ्करशास्त्रिणा मद्यमुपकृतो राजकुलसर्वाधिकारिमहाशयस्य नियोगात् ।
 व्याख्यायास्तु द्वावादर्शावासादितौ — तत्रैको राजकीयग्रन्थशालीयः, अपर-
 स्तु अनन्तपुराख्यपर्पराजकुलस्वामिकः ।

भक्तिमञ्जरीसोदर्येऽस्मिन् सरलोदारचारुणि चम्पुकाव्ये श्रीपद्मानाभ-
 स्याविर्भावादिकं वर्ण्यते । अस्य स्तबकेषु दशसु क्रमेण श्रीपद्मानाभस्य वाल-
 क्रीडा, प्रत्यक्षदर्शनं, केशादिपादस्तुतिः, क्षेत्रवर्णनं, तीर्थसाहात्म्यम्, उत्सव-
 प्रशंसा, मृगयावर्णनम्, अभिषेकयात्रा, तीर्थाभिषेकः, लक्षदीपक्षाधिस्येते
 विषयाः प्रतिपाद्यन्ते ।

एतत्कवेज्जीवितचरितं भक्तिमञ्जर्युपोद्घाते निवेदितमेवेह प्रतिपत्तिसौ-
 कर्यार्थमनुवदामः । तथा — अस्य कवि: ९८८ कोल्काब्दे (१८१३ कै-
 स्तवर्षे) मेषमासि स्वातिनक्षत्रे वच्चिमहाराज्या लक्ष्मीदेव्या प्रसूतः । यदायं
 गर्भे स्थितः, तदैव राज्यसामिपुरुषान्तराभावाद् वच्चिराज्यसामित्वमस्योपन-
 तमित्यं ‘र्गभश्रीमान्’ इति व्यवहृत आसेत । द्वितीये वयसि मात्रा वियु-
 क्तश्चायं मातृप्वसा श्रीपार्वतीराज्या प्रतिनिधीभूय स्वराज्ये पाल्यमाने, तया
 स्वपित्रा च पर्पराजवंशेन (चङ्गनाशेरि) श्रोराजराजवर्मदेवेन चिन्त्यमान-
 सकलयोगक्षेमः शुक्लचन्द्र इव वर्धमानः क्रमेण कलापूर्णे बभूव । कैरली,
 गैर्वाणी, आङ्गली, माहाराष्ट्री, आन्ध्री, कार्णाटा, द्रामिली, हिन्दुस्थानी

इत्यासु भाषासु एष निपुण आसीत्; सङ्गीतसाहित्योश्चास्यासाधारणं पा-
ण्डित्यमुपजातम्। एष सप्राट्पक्ष्याधिकारिणां, स्वमहामात्यीभविष्यतः स्व-
गुरोः श्रीसुब्बरायस्य, स्वगुरुजनस्य च संस्तवात् सहजप्रतिभोपस्कृताद् रा-
ज्यतन्त्रविज्ञानं सर्वातिशायि लेखे; षोडशे च वयसि स्वप्रतिनिधिसकाशाद् रा-
ज्यमङ्गीचकार। गाम्भीर्य, धैर्यम्, औदार्य, दयालुत्वम्, अप्रतिहतशासनत्वं,
धार्मिकत्वमित्यादयो महागुणाः शिशुभावेऽप्यस्याभिव्यक्ता आसन्। तानयं
सिंहासनारूढो बहुविधविज्ञानराशिश्च सन् कियदिवाशोभयदिति वचनाद्
वरमूहेनावगन्तुम्। अपदानं चास्य महानुभावतोचितमुच्चावचमद्यापि जान-
पदाः कथागोष्ठीषु वर्णयन्ति। अथायं वयसि चतुर्थिंशो स्वर्गमासुरोह। राज्य-
प्राप्तेश्च परतः साहित्यसङ्गीतयोर्बह्वीः कृतीरेष श्लाघनीयाः प्रणिनाय। विस्ती-
र्णा खल्वेषा भूमिराश्र्यस्य — यदेष मेधावी जीवितकालेऽल्पीयसि बहुकला-
भिज्ञो भूत्वा राज्ययोगक्षेमं सम्यक् चिन्तयन् बहुकाव्यकर्तृत्वस्यातेभाजनं
बभूव। महाराजस्य कृतयश्च —

१. पद्मनाभशतकम्.

२. स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धः.

३. अजामिलोपाख्यानम्.

४. कुचेलोपाख्यानम्.

५. सङ्गीतकीर्तनानि (संस्कृत अन्त्रयादिभाषासु च).

६. उत्सववर्णनप्रबन्धः (संस्कृतकेरलभाषोभयरूपः).

७. भक्तिमञ्जरी.

इत्येता भवन्ति । इति ।

व्याख्या तु विपुला मूलार्थविशदीकरणक्षमा प्रणेतुर्व्याकरणादिपरिज्ञा-
नं व्यक्तं गमयति । स खल्वतीतस्यातीतवच्चिमहाराज्ञीपतेर्विद्वद्वरस्य सुक्वेः
केरलवर्मदेवस्यात्मभागिनेयस्य काव्यनाटकालङ्कारव्याकरणेष्वध्यापकोऽभवदि-
त्यतोऽपि शक्यम् ऊहितुं तस्य पाण्डित्यम् ।

॥ श्रीः ॥

स्वातिश्रीरामवर्मकुलशेखरवच्चिमहाराजप्रणीतः

स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धः

श्रीराजराजवर्मदेवप्रणीतया सुन्दर्याख्यया व्याख्यया समेतः ।

लक्ष्मीं दद्यादजस्तं जलनिधितनयाद्वक्चकोरप्रसन्न-
ज्योत्स्नाभूताखिलोन्मादनचणविलसन्मन्दहासो नितान्तम् ।
वाणीं चात्मीयलोकोचरचरितसुधाकीर्तने तत्परां मे
श्रीमानाशीविषाधीश्वरकृतशयनः सत्वरं पद्मनाभः ॥ १ ॥

लक्ष्मीवक्षोजकुम्भद्वयरभसपरीरम्भमन्देतरान-
न्दोद्यद्रोमाञ्चपालीपरिवृतसुमनोहारिगण्डद्वयेऽपि ।
संचुम्बन्त्यां तु तस्यां द्विगुणितपरमानन्दसम्पूर्णचित्तः
स्यानन्दूरालयेशो दिशतु मम शिवं सत्वरं पद्मनाभः ॥ १ ॥

करबदरवदास्ते यदूहशोर्योगिमुख्यै-
रतिकरणपदार्थः श्रीशुकादैश्च मृग्यः ।
स हि गुणगणसिन्धुवच्चिभूपालतातो
जयति नृपतिवर्यो राजराजाभिधानः ॥ २ ॥

तद्वागिनेयस्य च भागिनेयस्तथैव नाम्ना खलु राजराजः ।
विद्वज्जनानन्दनहेतुभूतां वच्चीशचम्पूं विवृणोति मोदात् ॥ ३ ॥

विद्याजालमहोदधेः कविकुलश्रेणीशिरोलङ्घुते-
र्नानासद्गुणसञ्चयैकवसर्तेर्वच्चिक्षमाधीशितुः ।
काव्यं तद् विवृधोपलभ्यविलसदूढार्थरत्नाकरं
लक्ष्मीनाथकृपातरीवरबलान्नूनं तरिप्याभ्यहम् ॥ ४ ॥

श्रीवच्चिभूपालकृतप्रबन्धगूदार्थविद्याविरहातुराणाम् ।

मोदाय कुर्वे खलु सुन्दरीं तां व्यास्यामलङ्कारमनोहराङ्गीम् ॥ ५ ॥

उदिता खलु राजराजनाम्नः सरसालङ्करणावभूषिताङ्गी ।

अतिचारुपदा तु सुन्दरीयं रसिकानां वितनोऽु मोदभारम् ॥ ६ ॥

अत्र तावन्निजचरणाराविन्दवन्दिसकलजनपापजालतूलसमीरणायितस्य
विष्णोः परमात्मनः श्रीपद्मनाभस्य एतस्यानन्दूपुरकृतार्थकरणप्रतिपादकी-
भूतां परममङ्गलां गाथां प्रबन्धरूपतया चिकीर्षुः सूरिवरनिकरशिरःकिरीटख-
चितहीरवरभूतः श्रीपद्मनाभचरणारविन्दामन्दतरभक्तिभारसन्तुष्टतत्कृपापूरावा-
सकविताकल्पलतोपद्ममहीरुहीभूतः श्रीमत्कुलशेखररामवर्मवश्चिवसुन्धरापालक-
श्चिकीर्षितग्रन्थविन्नपरिसमाप्त्यादिसिद्धये इष्टदेवतानुमरणपूर्वकम् ‘आशीर्न-
मस्तिक्या वस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखम्’ इति प्रबन्धमुखलक्षणानुसारेण प्रथमं
लक्ष्मीवाणीप्रार्थनारूपामाशिषं प्रयुक्ते — लक्ष्मीमिति । जलनिधितनयायाः
दृशावेव चकोरौ दृक्चकोरौ तयोः प्रसन्नज्योत्स्नाभूतः अखिलोन्मादनचणः
अखिलानां सर्वेषाम् उन्मादने अनात्मन्यात्माध्यासरूपे चित्तविभ्रमणे समर्थः ।
‘उन्मादश्चित्तविभ्रम’ इत्यमरः । विलसन् शोभमानश्च यो मन्दहासः स यस्य
स तथा । भगवन्मन्दहासस्य मायास्वरूपत्वाद् अखिलोन्मादनचण इत्युक्तम् ।
उक्तच्च श्रीभागवते — ‘हासो जनोन्मादकरी च माये’ति । श्रीमान् सर्वदापि
वक्षःस्थले निषण्णया श्रिया विशिष्ट इत्यर्थः । आशीविषाधीश्वरे सर्पाधीश्वरे
अनन्ते कृतं शयनं येन स तथा तादृशः । पद्मनाभः सकलप्रपञ्चविधातृविरि-
ञ्चोत्पत्तिस्थानपद्महेतुभूतनाभित्वात् सकलजगत्कारणभूत इति भावः । मे मम ।
अजस्मनवरतम् । ‘नित्यानवरताजस्मि’त्यमरः । लक्ष्मीं श्रियम् । दद्यात् दि-
शतु । सत्वरं तूर्णम् । ‘सत्वरं चपलं तूर्णमि’त्यमरः । वाणीं वाचं च । अत्रापि
दद्यादित्यनुपज्यते । पद्मनाभचरितकीर्तनस्यारव्धत्वेन वाण्या अविलम्बेनैवा-
वश्यकत्वादत्र सत्वरशब्दप्रयोगः । कीदृशीं वाणीमित्यत्राह — आत्मीयेति ।
आत्मीया स्वकीया, लोकोत्तरा लोकोत्कृष्टा च, या चरितसुधा सुधासद्वश-
चरितं, सुधा यथा रसनेन्द्रियस्यानन्दकरी तथा श्रोत्रेन्द्रियस्यानन्दकरमि-
त्यर्थः, तस्य कीर्तने वर्णने । नितान्तम् अत्यन्तम् तत्परां सश्रद्धां, न तु योषि-
दादिदुर्विश्यवर्णनपरामित्यर्थः । अत्र जलनिधीत्यादिविशेषणेन भगवतो मन्द-

अस्ति ध्वस्तसुपर्वनाथनगरश्रीगर्वभारं परं

दुर्घाम्भोनिधिकन्यकानवरतक्रीडार्थसौधायितम् ।

स्यानन्दूरामिति श्रुतं त्रिभुवने पुण्यस्थलं निस्तुलं

यत्रास्ते जगदीश्वरः स भगवान् श्रीपद्मनाभो हरिः ॥

हासवत्त्वोक्तच्चा समीचीनावसरवत्त्वसूचनेन प्रार्थितार्थाप्रयत्नसिद्धिर्योत्यते ।
 ‘अवसरभणिता भणितिर्गुणगणरहितापि रोचते पुंसामि’त्युक्तत्वात् । श्रीमानिति विशेषणेन लक्ष्मीदानसौकर्ये प्रदर्शितम् । आशीविषेत्यादिविशेषणेनात्यन्तवाग्मिनोऽनन्तस्यापि भगवता अधःकृतत्वोक्तच्चा वाणीदानसौकर्ये च प्रकटितम् । अत्र लक्ष्मीवाण्योरेककालीनपार्थनाविषयत्वेन प्रस्तुतयोर्दानकर्मत्वरूपधर्मैक्यात् प्रस्तुततुल्ययोगितालङ्कारः । ‘वर्ण्यनामितरेषां वा धर्मैक्यं तुल्ययोगिते’ति तलक्षणात् । श्रीमानिति विशेषणस्य लक्ष्मदानसौकर्याभिप्रायगर्भत्वाद् आशीविषेत्यादिविशेषणस्य वाणीदानसौकर्याभिप्रायगर्भत्वाच्च परिकरालङ्कारः । ‘अलङ्कारः परिकरः साभिप्राये विशेषणे’ इति तलक्षणात् । द्वक्चकोरेत्यत्रानुभयताद्रूप्यरूपकं, चरितसुधेत्यत्रोपमा चेति तेषां संसृष्टिः । संघरणानामकं वृत्तम् । ‘प्रभैर्यानां त्रयेण त्रिभुवनियतियुता संघरण कीर्तितेयमि’ति तलक्षणात् ॥ १ ॥

अथ कथानायकं श्रीपद्मनाभं कर्तिभिश्चित् श्लोकैर्वर्णयिष्यन् तदुपोद्धातत्वेन तदधिष्ठानं प्रथमं निर्दिशति — अस्तीति । ध्वस्तो विनाशितः, सुपर्वनाथनगरस्य देवेन्द्रपुरस्य श्रिया कान्त्या यो गर्वभारः, स येन तत् तथा परम् उत्कृष्टम् । दुर्घाम्भोनिधिकन्यकायाः श्रीभगवत्याः अनवरतम् अजस्रं या क्रीडा तदर्थं यत् सौधं तद्वदाचरितं तथाभूतमित्यर्थः । स्यानन्दूरामिति, त्रिभुवने त्रिलोके । श्रुतं प्रसिद्धम् । निस्तुलं निरुपमम् । तत् पुण्यस्थलमस्ति । निस्तुलमित्यस्य ध्वस्तसुपर्वनाथनगरश्रीगर्वभारमित्यस्य च समर्थनीयार्थत्वात् समर्थयते — यत्रेत्यादिना । जगतां लोकानामीश्वरः स्वामी । भगवान् ऐश्वर्यदिष्टकपरिपूर्णः । हरिः निजचरणारविन्दसेवकसकलजनपापहर्ता । संवक्ष्यमाणसकलगुणविशिष्टः श्रीपद्मनाभः । यत्र स्यानन्दूरपुराह्वयपुण्यस्थले । आस्ते

सोऽयं स्वीयपदारविन्दयुगलध्यानैकसक्तात्मनां

नृणां काममकामितानपि दिशन् भोगानिहान्ते पुनः ।
सच्चिन्मोदमर्यां निवृत्तिरहितां मुक्तिं ददाति स्वयं

श्रीमानत्र परां किमर्थमपरं लोके शुभं जन्तुभिः ॥ ३ ॥

यत्कान्तिप्रचुरामृतौघलहरीमास्वाद्य दृग्भ्यां गता-

स्तृसिं नैव विरिञ्चपञ्चशरजिच्छक्रादयोऽव्यापि हि ।

तिष्ठति । अत्र काव्यलिङ्गालङ्कारः । 'समर्थनीयस्यार्थस्य काव्यलिङ्गं समर्थन-
मि'ति तलक्षणात् । सौधायितमित्यत्रोपमा चेति तयोः संस्पृष्टिः ॥ २ ॥

सोऽयमिति । श्रीमान् लक्ष्मीविशिष्टः । सः पूर्वोक्तस्यानन्दूरपुराहृयपु-
ण्यस्थलस्थितः । अयं श्रीपद्मनाभः । इह स्यानन्दूरपुरे । अत्र अस्मिन्नेव जन्म-
नि । स्वीयमात्मीयं यत् पदारविन्दयुगलं पादपद्मयुगम् तस्य ध्याने एकत्र
सक्त आसक्त आत्मा अन्तःकरणं येषां ते तथा ताहशानाम् । नृणां नराणाम् ।
अकामितानपि *अनिच्छितानपि । भोगान् सुखानि । निकामम् अधिकं । दिशन्
सन् । पुनः अन्ते तेषां भोगावसानकालं इत्यर्थः । सच्चिन्मोदमर्यां सन्मर्यां
सत्स्वरूपां कालत्रयेऽपि अबाधितामित्यर्थः, चिन्मर्यां शुद्धचैतन्यस्वरूपां, मोद-
मर्यां परमानन्दस्वरूपाम् । निवृत्तिरहितां निवृत्या पुनरावृत्या रहितां वर्जि-
ताम् । पराम् उत्कृष्टां, धर्मार्थकाममोक्षार्थ्यचतुर्विधपुरुषार्थेषु मध्ये परमपुरुषा-
र्थभूतामित्यर्थः । मुक्तिं मोक्षम् । स्वयं तत्कृतयाचनां विनैवेत्यर्थः । ददाति
दिशति । लोके भुवने । जन्तुभिः शरीरभिः । अपरमन्यत्, भोगापवर्गभ्यामिति
शेषः । किं शुभं मङ्गलम् । अर्थयै प्रार्थनीयम्, अस्तीति शेषः । सर्वैरप्यर्थनी-
ययोः भोगापवर्गयोरर्थनां विनैव सिद्धत्वे तदतिरिक्तार्थनीयवस्त्वभावेन भग-
वत्पादारविन्दसेवका यावदर्थनीयवस्तुसम्पन्ना भवन्त्येवेति भावः ॥ ३ ॥

यदिति । विरिञ्चः ब्रह्मा, पञ्चशरजित् परमेश्वरः, शक इन्द्रः, एते आ-
दयः प्रथमा येषां ते तथा, देवा इति शेषः । दृग्भ्यां नयनाभ्यां । यस्य श्रीपद्म-
नाभस्य कान्तिमयः शोभामयः यः प्रचुरामृतौघः अधिकपीयूषसमूहः तस्य

* अनिच्छितान् अनीसितान् । अनिच्छाशन्दात् तारकावित्वाद् इत्तत्रप्रत्ययः ।

सोऽयं दर्पककोटिसुन्दरवपुः श्रीपद्मनाभो विभा-
त्यस्मद्दृक्पथगोचरो भुवि ततो धन्या वयं सर्वथा ॥ ४ ॥
लोके यस्य नरस्य हन्त रसनाप्रान्ते जगन्मङ्गलं
स्यानन्दूरपतेल्सत्यविरतं नामाखिलानन्ददम् ।
तेनैवास्वादिता सुधा जलनिधेर्जातं त्वमत्याः किम-
प्यश्वन्तो मुदमाप्नुवन्ति हि सुधाभ्रान्त्यैव हन्तानिशम् ॥

या लहरी प्रवाहः ताम् । आस्वाद्य पीत्वा । अद्यापि, तृसिं तर्पणम् । न गता
एव न प्राप्ता एव । दर्पककोटिवत् कामकोटिवत् भुन्दरं वपुः शरीरं यस्य सः
तथा । सः विरिञ्चादिदेवानामप्यत्रृसिंसम्पादककान्तिविशिष्ट इत्यर्थः । अयं
श्रीपद्मनाभः । भुवि भूमौ । अस्माकं दृक्पथस्य दृष्टिर्मार्गस्य गोचरः विषयी-
भूतः । विभाति शोभते । हि यस्मात् । ततः तस्माद्वेतोः । वयं सर्वथा सर्वप्रका-
रणापि । धन्याः सुकृतिनः । 'सुकृती पुण्यवान् धन्य' इत्यमरः । अत्रास्वादन-
रूपकारणसत्त्वेऽपि तृतीरूपकार्यानुत्पत्त्युक्तया विशेषोक्तिरलङ्घारः । 'कार्याजनि-
विशेषोक्तिः सति पुण्यकारणे' इति तलक्षणात् । कान्तिप्रचुरामृतौषेत्यन्न
रूपकं चेति तयोरज्ञाक्षिभावेन सङ्करः । दर्पककोटिसुन्दरवपुरित्यत्रोपमा
च ॥ ४ ॥

लोक इति । जगतां लोकानां मङ्गलं शुभावहमित्यर्थः । अखिलान् सम-
स्तानानन्दान् ददातीत्यखिलानन्ददम् । स्यानन्दूरपतेः श्रीपद्मनाभस्य । नाम,
लोके भुवने । यस्य, नरस्य मानुषस्य । रसनाप्रान्ते जिह्वाग्रे । अविरतम् अजस्रम् ।
लसति शोभते । यः सर्वदा श्रीपद्मनाभनाम जपतीत्यर्थः । तेनैव श्रीपद्मनाभ-
नामलसनस्थानभूतजिह्वाग्रेण नरैव, नत्वन्येनेत्यर्थः । सुधा अमृतम् । आस्वदिता
पीता । ननु देवानामेवामृतान्धस्त्वप्रसिद्धौ कथं तेनैवेत्युक्तिः सङ्गच्छत इत्यत
आह — जलनिधेरिति । अमर्त्याः पुनः, जलनिधेः समुद्राद्, लळयोरभेदात्
जलनिधेरिति च । अत्र श्लिष्टजलनिधिशब्दप्रयोगाद् वक्ष्यमाणतदुद्भूतवस्तुनो-
दत्यन्तापकृष्टत्वं सूच्यते । जातम् उद्भूतम् । किमपि यत्किञ्चिद् वस्तु । (विशेषं!)
सुधाभ्रान्त्यैव पीयूषभ्रमेणैव, न तु परमार्थत इत्यर्थः । अक्षन्तः भक्षयन्तः सन्तः ।
अनिशम् अजस्रम् । मुदं वयं खल्वमृतान्धस इत्येतादशं सन्तोषम् । आमृतवन्ति ।

जाया यस्य जगत्पतेर्भगवती सम्पत्स्वरूपा गृहं

त्रैलोक्यं तनयौ विरिच्चमदनौ भृत्याः सुरेन्द्रादयः ।
दिव्यज्ञानसमेतनारदमुखा यस्येशितुर्वन्दिनो

माहात्म्यं खलु तस्य वक्तुमितं को वा पदुः स्याद् भुवि ॥

अम्भोधिः खलु भङ्गवान् हिमकरो दोषाकरो भास्करः

कामं तापितलोकराशिरनिशं पाशी जडात्मा स्फुटम् ।

हन्त कष्टम् । तान् प्रति जुगुप्सोक्तिरियम् । अत्र भगवन्नाम्नि सुधात्वारोपार्थं सुधायां सुधात्वापहवस्य आन्तिपदेनाविष्करणात् पर्यस्तापहनुतिरलङ्घाः । ‘अन्यत्र तस्यारोपार्थः पर्यस्तापहनुतिस्तु सः’ इति तंलक्षणात् । जगन्मङ्गलकरेनाम्नि मङ्गलत्वारोपाद्वेत्वलङ्घारश्च । ‘हेतुहेतुमतोरैक्यं हेतुं केचित् प्रचक्षते’ इति तंलक्षणात् ॥ ५ ॥

जायेति । जगत्पते: लोकनाथस्य । यस्य श्रीपद्मनाभस्य । जाया भार्या । सम्पत्स्वरूपा भगवती श्रीभगवतीत्यर्थः । गृहं भवनं । त्रैलोक्यम् । सर्वत्रापि यस्येत्यनुपज्यते । तनयौ पुत्रौ । विरिच्चमदनौ कमलासनकामदेवौ । भृत्याः किङ्कराः । सुरेन्द्रादयः देवेन्द्रप्रमुखाः । दिव्यज्ञानेनातीतानागतस्थूलसूक्ष्मन्यवहितविप्रकृष्टादिसकलविषयज्ञानेनेत्यर्थः समेताः युक्ताः नारदमुखाः श्रीनारदप्रभृतयः, मुनय इति शेषः । ईशितुरीश्वरस्य । यस्य श्रीपद्मनाभस्य । वन्दिनः स्तुतिपाठकाः । तस्य उक्तसकलगुणविशिष्टस्य । श्रीपद्मनाभस्येत्यर्थः । अमितम् अनव्यं । माहात्म्यं वक्तुम्, भुवि भूमौ । को वा, पदुः समर्थः । स्यात्, न कोऽपीत्यर्थः । एतेन विनयप्रदर्शनं कृतम् ॥ ६ ॥

अम्भोधिगिति । अम्भोधिः समुद्रः खलु । भङ्गवान् तरङ्गवान् । ‘भङ्गस्तरङ्गो वीची स्त्री’त्यमरः । नाशवानिति च । हिमकरः चन्द्रः । दोषाकरो रात्रिकरः, दोषाणामाकर उत्पत्तिस्थानमिति च । भास्कर आदित्यः । काममन्त्रिकम् । तापितो लोकराशिः भुवनसमूहो येन तादशः । पाशी वरुणः । अनिशम् अजस्रः । स्फुट व्यक्तम् । जछात्मा सालिलस्थरूपः वरुणशरीरस्य जल-

यक्षेशस्तु कुबेर इत्यलमहो साक्षाद् यथार्थाह्वय-
स्तद् ब्रूमो वयमब्जनाभसमतां केनेह लोकत्रये ॥ ७ ॥
कुर्वते चरणौ किलास्य जगतीभर्तुः सुरक्तावपि-
हासक्तान् परमात्मनि प्रतिमुहुर्भक्तान् विरक्तानलम् ।
तत्रस्थो नखचन्द्रमा बत तमो योगीन्द्रचेतोगत-
कृत्खं च ग्रसतीत्यतीव तदिदं चित्रं सदा भाते मे ॥ ८ ॥

मयत्वात् । अज्ञस्वरूप इति च । यक्षेश वैश्वरणम्भु । अलः अधिकम् । कुबेरः
कुत्सितकलेवरः । इति एवम् । साक्षात् प्रत्यक्षेण । यथार्थाह्वयः अन्वर्थसंज्ञः ।
नामश्रवणमात्र एव स्फुटदृष्ट्य इति भावः । यथार्थाह्वय इति सर्वत्र योज्यम् ।
तत् तसाद्वेतोः । अहो इति सम्बोधनम् । हे जना इत्यर्थः । वयम् इहा-
स्मिन् लोकत्रये । केन, अब्जनाभसमतां श्रीपद्मनाभसाम्यम् । ब्रूमः वदामः, न
केनापीत्यर्थः ॥ ७ ॥

कुर्वते इति । जगतीभर्तुः जगन्नाथस्य । अस्य श्रीपदानाभस्य । चरणौ
पादौ । सुरक्तावपि सुतरां रक्तवर्णवपि । इह अस्मिन् लोके । परमात्मनि
ईश्वरे । प्रतिमुहुः निरन्तरम् । आसक्तान् तत्परान् । भक्तान्, अलम् अधिकम् ।
विरक्तान् विगतरक्तवर्णान् विगतविषयादिस्तेहानिति च । कुर्वते कुरुतः । तत्र-
स्थः चरणस्थित इत्यर्थः । नखचन्द्रमाः नखचन्द्रः । योगीन्द्राणां योगिश्रेष्ठानां
चेतोगतं हृदयस्थितम् । तमः राहुम् अज्ञानमिति च । कृत्खं सर्वम् । ग्रसति
निगिरतीत्यर्थः । विनाशयतीति च । इति एवम् । तत् पूर्वोक्तविरक्तीकरणम्
इदं तमोग्रसनं च । मे मम । सदा अतीव चित्रम् अद्वृतम् । भाति प्रतीयते ।
सुरक्तः कथं विरक्तीकरोति, राहोश्चन्द्रशसनसामर्थ्यवत्त्वेऽपि चन्द्रस्य राहु-
ग्रसनसामर्थ्यं कथं वा सम्भवतीति च सर्वदति विस्मययुक्तं भवामीत्यर्थः ।
सुरक्तावपि विरक्तान् कुर्वते इत्यादौ विरोधाभासातालङ्घारः । भागारस्ये विरो-
धस्य विरोधाभास इप्यते' इति तलङ्घणात् । नखचन्द्रमा इत्यत्र रूपकं चेति
तयोः संसृष्टिः ॥ ८ ॥

अम्भोधिः खलु गोष्ठदस्य समतां धत्ते कृपापेक्षया

यस्याशेषचराचरात्मकजगत्सम्पूर्णसत्त्वात्मनः ।

सोऽयं दीनजनावनैकनिरतः श्रीपद्मनाभो हरि-

र्लभ्यः स्यात् कथमत्र भाग्यरहितस्याहो जनस्यावनौ॥९॥

आरामं गुणसञ्चयस्य सदनं मुख्यं सदाश्रेयसः

कारुण्यस्य तथाकरो निरवधेराधेहिं सिद्धौषधम् ।

घोराघौघदवाग्निसञ्चयघनः संसारमेघानिलः

साक्षान्युलधनं सतां विजयते श्रीपद्मनाभः प्रभुः ॥ १० ॥

अम्भोधिरिति । अम्भोधिः समुद्रः खलु । अशेषं समस्तं चराच-
रात्मकं स्थावरजडमस्वरूपं यज्जगत् तत्र सम्पूर्णं यत् सत्त्वं सत्त्वा तत् आ-
त्मनि यस्य स तथा । सकलजगत्स्वपि भगवत्सत्त्वातिरिक्तायाः सत्त्वाया अभा-
वादिति भावः । अथवा अशेषचराचरात्मकजगत्सम्पूर्णः सत्त्वात्मा सत्त्वगुण-
प्रधानश्च यस्तादशस्येत्यर्थः । यस्य श्रीपद्मनाभस्य । कृपापेक्षया दयामपेक्ष्ये-
त्यर्थः । गोष्ठदस्य गोष्ठदपरिमितस्थानस्येत्यर्थः । समतां तौत्यम् । धत्ते
दधाति । दीनजनानामवने पालने एकत्र निरत आसक्तः । हरिः । सः स्व-
कृपापेक्षया गोष्ठदभूतवारिधिः । अयं श्रीपद्मनाभः । अत्र अस्याम् । अवनौ
भूमौ । भाग्यरहितस्य भाग्यहीनस्य जनस्य । कथं लभ्यः लब्धुं शक्यः
स्यात्, न कथमपीत्यर्थः ॥ ९ ॥

आरामप्रिति । गुणसञ्चयस्य गुणगणरथः । आरामम् आसमन्तात् रम-
न्तेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या विहारस्थानभूतमित्यर्थः । सदातनस्य नित्यस्य श्रेयसः
सदाश्रेयसः मोक्षस्येत्यर्थः । मुख्यं श्रेष्ठम् । सदनं गृहम् आवासस्थानभूतमित्यर्थः ।
तथा कारुण्यस्य दयायाः । आकर उत्पत्तिस्थानभूतः । निरवधे: अपारस्य । अधे:
दुःखस्य । सिद्धौषधम् । घोरः यः अघौघः पापसञ्चयः तद्रूपस्य दवाग्निसञ्चयस्य
वनवह्निसभूतस्य घनः मेघः । संसार एव मेघस्तस्यानिलः वायुः । मेघानिलौ
यथा दवाग्निमेघौ नाशयतः तथायमघौघसंसारौ नाशयतीति भावः । सतां सज्ज-
नानाम् । मूलधनं मूलद्रव्यम् । ‘नीवी परिपणो मूलधनमि’त्यमरः । यथा लौकि-

श्रुत्योघोद्धरणोऽथ मन्दरधरो भूदाररूपो घन-
स्तम्भान्तोद्गतनारसिंहसुमहावर्ष्मा वदुर्भार्गवः ।
रक्षोनायककण्ठकृन्तनचणः श्रीरामचन्द्रस्तथा
सीरी नन्दसुतोऽथ कल्किरनिशं जीयादनन्तो हरिः ॥ ११ ॥

तस्य तु लोकत्रयेशस्य विश्वजगत्कारणभूतस्य भग-
वतः परमात्मनो वासुदेवस्यैतत्स्यानन्दूरपुरकृतार्थीकरणहेतु-
भूता परममङ्गलतरां गाथां वक्ष्यामि ॥ १ ॥

कानां मूलद्रव्यमतीवासक्तिविषयस्तथा सतामतीवासक्तिविषय इति भावः ।
प्रभुः नाथः श्रीपद्मनाभः । विजयते सर्वोत्कर्षेण वर्तत इत्यर्थः । अत्र रूपका-
लङ्कारः ॥ १० ॥

श्रुत्योघेति । श्रुत्योघस्य वेदसमूहस्य उद्धरणः उद्धर्ता । अथ मन्द-
रधरः मन्दरपर्वतधारी । भूदाररूपः वराहस्वरूपः । घनः दृढः यः स्तम्भः
तदन्तर्भागाद् उद्गतमुद्भूतं नारसिंहं नरसिंहसम्बन्धि सुमहदतिघोरं च यद्
वर्ष्म शरीरं तद् यस्य स तथा । वदुः वामनः । भार्गवः परशुरामः । रक्षोनायकस्य
रावणस्य कण्ठकृन्तने कण्ठच्छेदने समर्थः । श्रीरामचन्द्रः । तथा, सीरी बल-
भद्ररामः । नन्दसुतः श्रीकृष्णः । अथ कल्किः, अनन्तः अनन्तस्वरूपः ।
हरिः श्रीपद्मनाभः । अनिशम् अजस्रम् । जीयात् सर्वोत्कर्षेण वर्ततामित्यर्थः ।
एतेन मत्स्याद्यवतारदशकमप्युक्तम् । अत्र रत्नावल्यलङ्कारः । ‘क्रमिकं प्रकृता-
र्थीनां न्यासं रत्नावलिं विदुरि’ति तलक्षणात् ॥ ११ ॥

अथ वक्ष्यमाणकथानिष्टपरममङ्गलात्मकत्वादिप्रकटनेन श्रोतृणामौत्सु-
क्यसम्पादनपूर्वकं चिकीर्षितं प्रतिजानीते — तस्य त्वित्यादिना । लोकत्रयेश-
स्य अधोलोकमध्यमलोकोपरिलोकरूपलोकत्रयाधिपतेः । विश्वेषां सर्वेषां, ‘विश्व-
मशेषं कृत्वा मि’त्यमरः, जगतां लोकानां कारणभूतस्य । परमात्मनः वासुदे-
वस्य । तस्य भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । एतस्य स्यानन्दूरपुरस्य कृतार्थीकरणे
स्वाधिष्ठानतासम्पादनेन सफलीकरणे हेतुभूतां कारणीभूतां तत्प्रतिपादिकामि-

आसीद् दिवाकर इति प्रथितो हि पूर्व-
 मानर्तसीम्नि विगतौहिकवस्तुसङ्गः ।
 श्रीपद्मनाभचरणार्पितचित्तवृत्ति-
 योगीश्वरः स्वमहसा तु यथार्थसंज्ञः ॥ १२ ॥
 स्नात्वा प्रगे स्वनियमान् विधिवद् विधाय
 पूजां चकार स विभोर्गरुडध्वजस्य ।
 भक्त्या परं मुकुलिताक्षिपुटस्तदेक-
 ध्याने निमग्नहृदयस्त्विह धन्यधन्यः ॥ १३ ॥

त्वर्थः । परममङ्गलाम् अतीव मङ्गलकारिणीं गाथां वक्ष्यामि । परममङ्गलामि-
 त्यन्त्र हेत्वलङ्कारः । ‘हेतुहेतुमतोरैक्यमि’त्यादितलक्षणात् ॥ १ ॥

अथ कथामारभते — आसीदिति । विगतः निवृत्तः ऐहिकवस्तुषु स्त्रक्-
 चन्दनवनितादिविषयेषु यः सङ्ग आसक्तिः स यस्मात् स तथा । श्रीपद्मना-
 भस्य चरणयोः पादारविन्दयोः अर्पिता विन्यस्ता चित्तवृत्तिः मनोव्यापारो येन
 स तथा । स्वमहसा स्वतेजसा । यथार्थसंज्ञः अन्वर्थसंज्ञः । आदित्यवदतितेज-
 स्त्वित्वात् तस्य दिवाकर इति संज्ञा युक्तवेति भावः । दिवाकर इति प्रथितः
 प्रसिद्धः । योगीश्वरः संन्यासिंश्रेष्ठः । पूर्वं पुरा । आनर्तसीम्नि आनर्तप्रदेशे ।
 आसीत् । वसन्ततिलकं वृत्तम् । ‘उक्तं वसन्ततिलकं तभजा जगौ ग’ इति
 लक्षणात् ॥ १२ ॥

स्नात्वेति । इह अस्मिन् लोके । धन्यधन्यः धन्येष्वपि धन्यः, अतीव
 सुकृतीत्यर्थः । ‘सुकृती पुण्यवान् धन्य’ इत्यमरः । सः दिवाकरयतीश्वरस्तु ।
 प्रगे प्रातःकाले । ‘सायं साये प्रगे प्रातः’ इत्यमरः । स्नात्वा, स्वनियमान्
 परब्रह्मविचारादिस्वनित्यकर्मणि । विधिवद् यथाविधि । विधाय कृत्वा ।
 परम् अधिकया भक्त्या । मुकुलिताक्षिपुटः निमीलितनेत्रसम्पुटः । तस्य ग-
 रुडध्वजस्य एकम्यैव ध्याने केशादिपादपर्यन्तविषयकनिरन्तरस्मरणे । निम-
 ग्नहृदयः निमग्नचित्तो भूत्वा । गरुडध्वजस्य श्रीपद्मनाभस्य । पूजां चकार
 कृत्वान् ॥ १३ ॥

एवं समर्चयति निश्चलभक्तिभारे
 तस्मिन् यतौ निजकृपावसरप्रतीक्षे ।
 आविर्बभूव पुरतोऽस्य हरिः कदाचिद्
 भक्तोत्तमस्य धृतकोमलबालवेषः ॥ १४ ॥

ततः स तु यतीश्वरः प्रमदभारपर्याकुल-
 स्तदाश्रुभरितेक्षणः पुलकसंवृताङ्गो भृशम् ।
 विलोक्य जगदीश्वरं भुवनमोहनं श्रीपतिं
 क्षणं हहह चित्रवत् सपदि चाभवन्निश्चलः ॥ १५ ॥

एवमिति । निश्चलः अचञ्चलः भक्तिभारः भक्त्यतिशयो यस्य तादृशे ।
 निजायाः आत्मीयायाः कृपायाः अवसरम् आगमनसमयं प्रतीक्षते प्रतिपालय-
 तीति निजकृपावसरप्रतीक्षः तादृशे । मम भगवत्करुणालाभः कदा वा सम्भवतीति
 विचार्य सर्वदापि भगवत्करुणागमनमेव प्रतिपालयतीत्यर्थः । तस्मिन् यतौ
 दिवाकरे । एवं भक्त्येत्यादिपूर्वक्षोक्तप्रकारेण । समर्चयति पूजयति सति ।
 हरिः श्रीपद्मनाभः । धृतः अवलम्बितः कोमलबालवेषः मनोहरबालस्वरूपो
 येन तादृशः सन् । भक्तोत्तमस्य भक्ताग्रगण्यस्य । अस्य दिवाकरयतीश्वरस्य ।
 पुरतः पुरोभागे । आविर्बभूव प्रत्यक्षीवभूव ॥ १४ ॥

तत इति । ततः भगवदाविर्भावानन्तरं तु । सः यतीश्वरः दि-
 वाकरः । जगदीश्वरं जगन्नाथम् । भुवनानां लोकानां मोहनम् । श्रीपतिं श्रीप-
 द्मनाभम् । विलोक्य चाक्षुषप्रत्यक्षविषयतयैवानुभूय । प्रमदभारेण सन्तोषाति-
 शयेन पर्याकुलः ससम्भ्रमचित्तः । अत एव अश्रुणा आनन्दवाष्पेण भरिते
 पूरिते ईक्षणे नयने यस्य तादृशः । भृशम् अधिकम् । पुलकेन रोमाङ्गेन सं-
 वृताङ्गः समावृतशरीरः । चित्रवद् आलेखववत् । क्षणं क्षणकालम् । निश्चलः
 अचञ्चलश्च अभवत् । हहह आश्र्वयम् । ‘हहहेत्यद्वते खेद’ इत्यमरः । अस्य
 भक्तिरतीवाश्र्वयकारिणीति भावः । चित्रवदित्यत्रोपमालङ्गारः । पृथ्वीवृत्तम् ।
 ‘जसौ जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुः’ इति तत्त्वशणात् ॥ १५ ॥

कस्त्वं ब्रूहि किशोर ! कस्त्व पिता माता च वाञ्छा च के-
त्युक्तो भक्तपरायणः स्मितरुचा प्रोचे मुनिं मोहयन् ।
नो जाने पितरौ विहर्तुमिह तु प्राप्तोऽस्मि किन्तु त्वया
यास्याम्येव कदापि यद्यवमतो नैवावमानं सहे ॥ १६ ॥

अथ भगवन्तं प्रति तस्य पृच्छाप्रकारं दर्शयति — कस्त्वमिति ।
भक्तपरायणः भक्तपराधीनः । हरिरिति शेषः । किशोर ! बाल ! । त्वं कः । तव
पिता जनकः कः । माता च जननी च, वाञ्छा च इच्छा च का । भवती-
ति शेषः । अत्रोभयत्रापि तवेत्यनुष्ठयते । ब्रूहि वद । इति एवम्प्रकारेण । उक्तः
पृष्ठः सन् । स्मितरुचा मन्दहासकान्त्या । मुनिं दिवाकरयतीश्वरम् । मोहयन्
सम्मोहयन् सन्, स्वस्मिन्नेवानुरक्तचिच्चं कुर्वन्निति यावत् । प्रोचे उक्तवान् ।
कस्त्व पिता माता चेति प्रश्नस्योत्तरं दर्शयति— नो इति । पितरौ माता-
पितरौ । ‘मातापितरौ पितरावि’त्यमरः । ‘पिता मात्रा’ इत्येकशेषः । नो जाने नै-
वावगच्छामि । कस्त्वमिति जातिपरिप्रश्नः । मातापितृज्ञानाभावे जातिज्ञान-
स्याप्यसम्भवाद् अहं क इति न जाने इत्थर्थो घोत्यते । अत एव कस्त्व-
मिति प्रश्नस्योत्तरान्तरं न दर्शितम् । वाञ्छा च केति प्रश्नस्योत्तरं दर्शयति—
विहर्तुमिति । इह तु त्वत्सकाशे तु । विहर्तु कीडितुम् । प्राप्तोऽस्मि आगतोऽस्मि ।
अत्र मदागमनस्य विहारार्थकत्वं विना अन्यार्थकत्वं नास्तीति भावः । किन्तु
विशेषतस्तु । त्वया कदापि कस्मिन्नपि काले । अवमतः अवमानितः यदि ।
यास्याम्येव गच्छाम्येव । तत् कुत इत्यत्राह — नैवेति । अवमानं, नैव सहे
नैव क्षमे । बाल्यादारभ्य सर्वत्र सञ्चरिष्णुत्वादज्ञातपितृमातृको विहारमात्रापे-
क्षयात्र भवत्सकाशमागतोऽवमानासाहिष्णुरहं भवता कदापि नावमन्ये चेदत्रैव
कीडन् सन् वसामि, अन्यथान्यत्र गमिष्यामीति तात्पर्यार्थः । अत्र यास्याम्येवे-
त्यस्य नैवावमानं सह इत्यनेन समर्थनाद् वाक्यार्थेहेतुकाव्यलिङ्गालङ्कारः ।
शार्दूलविकीडितं वृत्तम् । ‘सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविकीडितमि’ति
लक्षणात् ॥ १६ ॥

निवस निवस बाल ! स्वैरमत्रैव नित्यं

विहर विहर विश्वानन्दमूर्ते ! यथेच्छम् ।

अयि शिशुरसि चापल्येऽपि कर्तेऽवमन्ते-

यथ सकुतुकमाश्लिष्याङ्कमारोपयत् सः ॥ १७ ॥

आनन्दभूरिभरगद्गदकण्ठ एष

स्तोतुं क्षणं नतु शशाक कृपाम्बुराशिम् ।

अथ दिवाकरस्य प्रत्युत्तरप्रकारं दर्शयति — निवसेति । सः दिवाकरयतीश्वरः । विश्वानन्दमूर्ते ! सर्वानन्दकरस्वरूपिन् ! । अयि हे । बाल ! शिशो । । अत्रैव मत्सकाश एव, नत्वन्यत्रेत्यर्थः । स्वैरं स्वतन्त्रतया । नित्यमनवरतम् । निवस निवस तिष्ठ तिष्ठ । यथेच्छम् इच्छाप्रकारम् । विहर विहर क्रीड कीड । स्वविहारार्थमत्रागतोऽतिमनोहरमूर्तिस्त्वं यथेच्छं कीडन् सन् मत्सकाश एव खतन्त्रतयानवरतं वस, किमर्थं वा अन्यत्र गमिष्यसीति परमोऽर्थः । नन्ववमान आगतश्चेन्मानिना मया कथमत्र स्थीयत इत्याशङ्कामवमानस्यात्यन्तासभावितत्वप्रतिपादनेन परिहरति — शिशुरिति । त्वं शिशुर्बालः । असि भवसि । ते तव । चापल्येऽपि चपलकर्मण्यपि । कः कीटशः पुरुषः । अवमन्ता अवमानकर्ता । भवेदिति शेषः । न कोऽपीत्यर्थः । इति एवंप्रकारेण । उक्त्वेति शेषः । सकुतुकं सकुतूहलं यथा भवति तथा । आश्लिष्य आलिङ्गन्य । अङ्गम् उत्सङ्गम् । आरोपयत् समध्यरोहयत् । बालैः स्वाभाविकचपलकर्मसु कृतेष्वपि न कोऽपि जनोऽवमानकर्ता भविष्यति । एवच्च मया वा अवमानः क्रियते । अतो भवतः अवमानागमनशङ्कैव मास्त्वति वदन् वात्सल्याधिक्यात् समालिङ्ग्य तं बालकं स्वाङ्कतलमध्यारोपयदित्यर्थः । मालिनीवृत्तम् । ‘ननमययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः’ इति लक्षणात् ॥ १७ ॥

आनन्देति । एषः दिवाकरयतीश्वरः । आनन्दस्य सन्तोषस्य भूरिभरेण अधिकभरेण गद्गदः स्वलितः कण्ठः लक्षणया कण्ठध्वनिः यस्य स तादृशः सन् । कृपाम्बुराशिं दयापयोनिधिम् । निगमस्वरूपं वैदस्वरूपम् । तं, बालकमिति शेषः । स्तोतुं वर्णयितुम् । क्षणं क्षणकालम् । नतु शशाक नैव शकोऽभूत् । भूयः तदनन्तरम् । स दिवाकरयतीश्वरः । तस्य बालकस्य मुखाडजे

भूयः स दत्तनयनः खलु तन्मुखाब्जे

तुष्टाव दिव्यनुतिभिर्निगमस्वरूपम् ॥ १८ ॥

ततः प्रभृति प्रतिदिनं तस्य तु धन्यतमस्य यतीश्व-
रस्य पूजावसरे वक्ष्यमाणातिमनोहररूपो विललास स भग-
वान् भक्तवत्सलः ॥ २ ॥

**लोलम्बसञ्चयसितेतरकेशभार-
व्याबद्धकोमलशिखावलिपिञ्छजालः ।**

वदनारविन्दे । दत्तनयनः विन्यस्तटृष्टिः सन् । दिव्यनुतिभिः उत्तमस्तोत्रैः ।
तुष्टाव स्तुतिं कृतवान् । आनन्दाधिक्येन स्खलितकण्ठतया यस्त्विद्विद् वक्तु-
मप्यशक्तः सन् क्षणकालं भगवन्तं नावर्णयत्, तदनन्तरं स्तोत्रमुख्यैः स्तुतिं
कृतवानित्यर्थः ॥ १८ ॥

अथैताहशबालकस्वरूपं तं भगवन्तं नवभिः क्षेत्रैवर्णयिष्यन्नाह—ततं
इति । भक्तवत्सलो भक्तवात्सल्यशाली । भगवान् ऐश्वर्यादिपटकपरिपूर्णः ।
सः श्रीपद्मनाभः । तैतःप्रभृति तस्मादाभ्य । प्रतिदिनं दिनेनिने । धन्य-
तमस्य अतीव मुकुतिनः । तस्य यतीश्वरस्य दिवाकरस्य । पूजावसरे पूजा-
काळे । वक्ष्यमाणातिमनोहरमूर्तिः लोलम्बेत्यादिवर्णयिष्यमाणात्यन्तसुन्दरस्व-
रूपः सन् । विललास विलासं कृतवान् ॥ २ ॥

अथ वर्णनमारभते — लोलम्बेति । ‘एवंविधो भुवनमोहनमूर्तिरैष
योगीश्वरस्य पुरतो विजहार देव’ इति नवमश्लोके वक्ष्यमाणतया तत्रत्य-
देवशब्दविशेषणानि लोलम्बेत्यादीन्येतानि सर्वाणि । लोलम्बसञ्चयवत् अमर-
समूहवत् सितेतरेण असितेन कृष्णवर्णेनेत्यर्थः केशभारेण केशसमूहेन व्याबद्धं
सम्बद्धं यच्छिखावलानां मयूराणां पिङ्छजालं बहसमूहः तद् येन स तथा ।
‘शिखावलः शिखी केकी’, ‘शिखण्डस्तु पिङ्छबहैं’, ‘जालं समूह आनाय’
इति चामरः । केशं द्वेष्टीति केशद्विद् । असत्तोऽप्यधिकमनोहरताशाली अयं
केशसमूहोऽसन्मनोहरताकीर्तिमपहरतीति मत्सराद् भगवत्केशसमूहं प्रति द्वेषं
कुर्वाणस्येत्यर्थः । अस्य पिङ्छजालस्य । बन्धनं युक्तं न्यायम् । खल्वित्यवधारणे,
न्यायमेवेत्यर्थः । इत्थम् एवंप्रकारंकाम् । मर्ति ज्ञानम् । मुनेः दिवाकरयतीश्व-

केशद्विषोऽस्य खलु बन्धनमेव युक्त-
मित्थं मुनेर्मतिमिव स्वयमादधानः ॥ १९ ॥
लोलासितातिकुटिलालकसञ्चयेन
विष्वक्समावृतमनोहरवक्त्रभासा ।
निन्दन् प्रभातसमये मधुपानलोभ-
सम्प्राप्तपदकुलावृतपुण्डरीकम् ॥ २० ॥
राजन्मनोहरनिटालविराजमान-
सद्वृत्तदिव्यरुचिचन्दनबिन्दुकान्त्या ।

रस्य । स्वयम् आत्मैव । आदधानः कुर्वाण इवेत्युत्प्रेक्षा । सम्पादयन्निवेत्यर्थः ।
“विधाय वैरं सामर्थं नरोऽरौ य उदासते ।
प्रक्षिप्योदर्चिंषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् ॥”
“पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति ।
स्वस्थादेवावमानेऽपि देहिनस्तद्वरं रजः ॥”

इत्यादिन्यायात् केशद्वेषिण्यस्मिन् पिङ्गलाले उदासनितां विना केशैनैव बन्धनं न्याय्यतग्मेवेतावशार्थबोधं मुनिहृदये कुर्वाण इत्यर्थः । लोलम्बस-ञ्चयसितेतरेत्यत्र वाचकलुसोपमालङ्कारः ॥ १९ ॥

लोलेति । लोलानां चञ्चलानाम् असितानाम् कृष्णवर्णानाम् अतिकुटि-लानाम् अतिवकाणां च अलकानां चूर्णाकारकेशवेषोपाणाम् , ‘अलकाश्चूर्ण-कुन्तला’ इत्यमरः, सञ्चयेन समूहेन । विष्वकू परितः समावृतं परिवेष्टितं म-नोहरं सुन्दरं च यद् वक्रं मुखं तस्य भासा कान्त्या । प्रभातसमये प्रातः-काले । मधुपानलोभेनं मकरन्दपानेच्छया सम्प्राप्ताः सङ्गताः ये षट्पदाः ग्रमराः तेषां कुलेन समूहेन आवृतं परिवेष्टितं पुण्डरीकम् । निन्दन् तिरस्कुर्वन् ततोऽप्यधिकमनोहरमुख इत्यर्थः । अत्र लोलेत्यादिसाधारणधर्मविशिष्टालक-सञ्चयसमावृतभगवन्मुखस्य मकरन्दपानेच्छासमागतग्रमरसमूहपरिवेष्टितप्रभा-तकालावच्छिन्नपुण्डरीकसादृश्यप्रतीतेरुपमालङ्कारः । ‘यथाकथञ्चित् सादृश्यं य-त्रोद्भूतं प्रतीयते । उपमा नाम सा ज्ञेये’त्युक्तत्वात् ॥ २० ॥

राजदिति । राजति शोभमाने मनोहरे सुन्दरे च निटाले निटिले

सम्यक्तिरस्कृततरासितकान्तिकान्त-

जीमूतवृन्दचरपूर्णसुधामयूखः ॥ २१ ॥

चिल्लीलतायुगनिष्ठदितशम्बरारि-

लोकैकमोहनशरासनगर्वभारः ।

चिल्लीनतापसहृदम्बुजराजहंसः

कल्याणदिव्यगुणराशिरहाघवैरी ॥ २२ ॥

ललाट इत्यर्थः, विराजमानस्य शोभमानस्य सद्वृत्तस्य समीचीनवर्तुलाकारस्य दिव्यरुचे: उत्तमकान्ते: चन्दनविन्दोः चन्दनतिलकस्य कान्त्या शोभया । सम्यक् नितरां तिरस्कृततरः अधिकं तिरस्कृतः असितकान्त्या इयामशोभया कान्ते मनोहरे जीमूतवृन्दे मेघसमूहे चरतीति जीमूतवृन्दचरः, नीलजीमूतवृन्दमध्यस्थित इति यावत्, यः पूर्णसुधामयूखः पूर्णचन्द्रः स येन तावशः । अत्रापि भगवल्लाटस्यातिनीलत्वात् तन्मध्यगतातिमनोहरवर्तुलाकारचन्दनतिलकस्य नीलमेघवृन्दमध्यस्थितपूर्णचन्द्रसारूप्यप्रतीतेरूपमा ॥ २१ ॥

चिल्लीति । चिल्लीलतयोः लताकारयोः चिल्लयोः, उत्तमश्रुवोरित्यर्थः, युगेन युग्मेन निष्ठदितः अपनोदितः शम्बरारे: कामस्य, ‘शम्बरारिमनसिज’ इत्यमरः, लोकानां जनानां ‘लोकस्तु भुवने जने’ इत्यमरः, एकं प्रधानं मोहनं मनोहरं यच्छरासनं धनुः तेन यो गर्वभारः गर्वाधिक्यं स येन तावशः । अथवा चिल्लीलतायुगेन निष्ठदितः शम्बरारिलोकैकमोहनशरासनस्य गर्वभारो येन तावशः । कामशरासनादप्यधिकमनोहरश्रूयुग्मशालीत्यर्थः । इह अस्मिन् लोके । चिति ज्ञानस्वरूपपरब्रह्मात्मके स्वस्मिन्नित्यर्थः, लीनास्तत्परा ये तापसाः मुनयस्तेषां हत्सु चित्तेष्वेवाम्बुजेषु पद्मेषु राजहंसः, पद्मेषु यथा हंसस्तिष्ठति तथा योगीश्वरहृदयेषु स्थित इत्यर्थः । योगीश्वरध्यानविषय इति तात्पर्यर्थः । कल्याणानां मङ्गलानां दिव्यानाम् उत्तमानां गुणानां राशिः समूहः । गुणगुणिनोरभेदोपचारादेवमुक्तिः । अववैरी पापहारी, अथवा अघासुरनाशकर इत्यर्थः । चिल्लीनतापसहृदम्बुजराजहंस इत्यत्र रूपकालङ्कारः, कामधनुश्चिल्लयोः सावश्यप्रतीतेरूपमा चेति तयोः संसृष्टिः ॥ २२ ॥

आनीलनीलनलिनोपमनेत्रयुगम्-

सन्दृश्यमानकरुणावरुणाधिवासः ।

संराजमानतिलपुष्पसमानशोभ-

नासाग्रशोभितमनोज्ञमाणिर्मुकुन्दः ॥ २३ ॥

बिम्बारुणातिमृदुलाधरपल्लवास्य-

किञ्चिद्विकासविशदोज्जवलदन्तकान्त्या ।

निष्पिष्ठनिस्तुष्टुषारकरप्रसर्प-

ज्योत्स्नामदो भुवनमोहनमन्दहासः ॥ २४ ॥

आनीलेति । आनीलम् अधिकर्नीलवर्णं यत् नीलनलिनं नीलोत्पलं तदुपमे तत्सदृशे नेत्रयुग्मे नयनयुग्मे सन्दृश्यमानः सम्यगवलोक्यमानः करुणावरुणाधिवासः कृपासमुद्रो यस्य तादृशः । करुणार्दकटाक्षवानित्यर्थः । संराजमानं सम्यक् शोभमानं यत् तिलपुष्पं तत्समाना शोभा यस्यास्तादृश्या नासायाः नासिकायाः, ‘घोणा नासा च नासिके’त्यमरः । अमे प्रान्तभागे शोभितः प्रकाशितः मनोज्ञमणिः मनोहररत्नं यस्य तादृशः । बालकनासिकाप्रान्तेषु रत्नधारणं तु देशविशेषसम्प्रदाय हृति मन्तव्यम् । उक्तं च कर्णमृते ‘नासाग्रे नवमौक्तिकमि’ति । मुक्तिं मोक्षं ददातीति मुकुन्दः ॥ २३ ॥

बिम्बेति । बिम्बवत् बिम्बफलवत् अरुणः रक्तवर्णः अतिमृदुलः अतिमार्दवशाली च यः अधरपल्लवः पल्लवसदृशाधरः स यस्य तत् बिम्बारुणातिमृदुलाधरपल्लवं तादृशस्य आस्यस्य मुखस्य किञ्चिद्विकासेन ईषद्वासेन विशदानां स्पष्टतया बहिः अवलोक्यमानानामित्यर्थः, उज्जवलानां दीप्राणां च दन्तानां रदनानां कान्त्या शोभया । निष्पिष्ठः विनाशितः निस्तुष्टस्य निर्देषस्य मेघावरणादिरहितस्येति यावत्, अत्र धान्यत्ववाचकस्यापि तुषशब्दस्य लक्षणया दोषमात्रार्थकत्वेन प्रयोगः, तुषारकरस्य चन्द्रस्य प्रसर्पन्त्या *व्यासया ज्योत्स्नया चन्द्रिकया यो मदो गर्वः स येन तादृशः । अतिस्वच्छचन्द्रिका-

* व्यासिमत्या प्रसरन्त्यर्थः । व्यासिशब्दाद् अर्हाऽन्यचि व्यासशब्दः ततः खीप्रस्य इह प्रष्टव्यः ।

स्वच्छेन्द्रनीलमणिदर्पणतुल्यगण्ड-
 डोलायमानमकराकृतिकुण्डलाभ्याम् ।
 कान्तश्च कण्ठभुवि सन्ततलम्बमान-
 शार्दूलदिव्यनखभूषणलोभनीयः ॥ २५ ॥
 बाहुद्वयाञ्चितमनोहरकङ्गणौघः
 श्रीवत्सकौस्तुभविराजितवत्सदेशः ।
 चारुदरो विशदनाभिपुटो मनोज्ञ-
 सत्किङ्णिणीघणघणायितमध्यभागः ॥ २६ ॥

तिधवलकान्तिमानित्यभिप्रायः । भुवनानां लोकानां मोहन उन्मादकरः मन्द-
 हासो यस्य तादृशः । भगवन्मन्दहासस्य मायास्वरूपत्वादुन्मादकरत्वमि-
 त्यवधेयम् ॥ २४ ॥

स्वच्छेति । स्वच्छः निर्मलः यः इन्द्रनीलमणिदर्पणः इन्द्रनीलरत्नमया-
 दर्शः ततुल्ययोः गण्डयोः कपोलयोः डोलायमानाभ्यां डोलावदाचरञ्ज्यां च-
 श्वलाभ्यामिति यावत्, मकराकृतिभ्यां मकरमत्स्याकाराभ्यां कुण्डलाभ्यां कर्णा-
 लङ्काराभ्याम् । कान्तः मनोहरः च । कण्ठभुवि कण्ठप्रदेशो । सन्ततं निरन्तरं
 लम्बमानं शार्दूलानां व्याघ्राणां दिव्या उत्तमा ये नखाः तैर्यद् भूषणमाभरणं
 तेन लोभनीयो मनोहरः । व्याघ्रनखविरचिताभरणविशेषविभूषितकण्ठप्रदेश
 इत्यर्थः ॥ २५ ॥

बाहुद्वयेति । बाहुद्वये भुजयुग्मे अञ्चितानां गतानां मनोहराणां च
 कङ्गणानां करभूषणानाम् ओघः समूहो यस्य तादृशः । श्रीवत्सेन श्रीव-
 त्सास्त्यलाङ्घनेन कौस्तुभेन कौस्तुभास्त्यमणिना च विराजितः विलसितः यः
 वत्सदेशः वक्षःप्रदेशः, ‘उरो वत्सं च वक्षश्चेत्यमरः, स यस्य तादृशः । चा-
 रुदरः मनोज्ञकुक्षिप्रदेशः । विशदनाभिपुटः निर्मलनाभिप्रदेशः । मनोज्ञाभिः
 मनोहराभिः सतीमिरुत्तमाभिश्च किङ्णिणीभिः, क्षुद्रघण्टिकाभिः, ‘किङ्णिणी क्षु-
 द्रघण्टिकेत्यमरः, घणघणायितो घणघणायमानः मध्यभागः मध्यप्रदेशो यस्य
 तादृशः । घणघणेत्याकारकशब्दविशिष्टातिमनोहरकिङ्णिणीविभूषितमध्यप्रदेश
 इत्यर्थः ॥ २६ ॥

पादान्तशोभिमणिनुपुरशिञ्जितेन

निर्धूतहंसकुलनायकरावर्गवः ।

एवंविधो भुवनमोहनमूर्तिरेष

योगीश्वरस्य पुरतो विजहार देवः ॥ २७ ॥

एवं जगन्मङ्गलरूपो निःशेषदुरितनिकृन्तनचतुरत-
राङ्गुतानुपमेयसुपरिशुद्धनिजमाहात्म्यो वसुन्धराभारायितदु-
श्चरित्रतमधोरभुजबलदितिजातकुलमहाद्रिकुलिशो विस्तारि-
तविश्वस्तनिजचरणसमस्तजननिस्तुलस्वस्त्ययनोऽस्तङ्गमितस-

पादान्तेति । पादान्तयोः पादावसित्योः, ‘अन्तोऽस्त्यवसितौ मृत्यौ
स्वरूपे निश्चयेऽन्तिक’ इत्यमरः, पदाग्रयोरित्यर्थः शोभिनोः, प्रकाशमानयोः
मणिनुपुरयोः रत्नमयमङ्गीरयोः शिञ्जितेन शब्देन । ‘भूषणानां तु शिञ्जित-
मि’त्यमरः । निर्धूतः विनाशितः हंसकुलनायकस्य हंसकुलश्रेष्ठस्य रावेण श-
ब्देन यः गर्वः स येन तादृशः । हंसशब्दादप्यधिकमनोहरशब्दविशिष्टनु-
पुरालङ्घकृतपादाग्रभाग इत्यर्थः । एवंविधः एवंप्रकारः, लोलम्बेत्याद्युक्तस्वरू-
पविशिष्ट इत्यर्थः । भुवनमोहनमूर्तिः जगन्मोहनस्वरूपः । एष देवः श्रीपद्म-
नाभः । योगीश्वरस्य संन्यासिश्रेष्ठस्य दिवाकरस्येत्यर्थः । पुरतः पुरोभागे । विज-
हार क्रीडां कृतवान् ॥ २७ ॥

अथ भगवत्कीडाप्रकारान् वर्णयिष्यन्नाह — एवमिति । एवम् उ-
क्तप्रकारेण । जगतां लोकानां मङ्गलं शुभावहं रूपम् आकृतिर्यस्य सः । नि-
शेषाणाम् अशेषाणां दुरितानां दुष्कृतानां निकृन्तने छेदने निवारण इत्यर्थः,
चतुरतरम् अतीव चतुरं दक्षं, ‘दक्षे तु चतुरपेशलपटव’ इत्यमरः, अद्भुतं
विस्मयावहम् उपमेयं न भवतीत्यनुपमेयं किञ्चित्प्रतियोगिकसाद्याननुयोगी-
त्यर्थः, सुपरिशुद्धं सुतरां परिशुद्धं निजमात्मीयं च यत् माहात्म्यं महात्मता
तत् यस्य स तथा । वसुन्धरायाः भूम्याः भारायिताः भारीभूताः दुश्चरित्रत-
माः अतीव दुष्टचरित्राः धोरभुजबलाः भयङ्गरबाहुपराक्रमाश्च ये दितिजाताः
दैत्याः तेषां कुलं समूह एव यः महाद्रिः महापर्वतः तस्य कुलिशम् । यथा

कलपापजालो दुरुहतमविमलनिगमान्तनिशान्तप्रदीपायितो
 दृश्यमानेऽस्मिन् सचराचरे भुवने सर्वजन्तुष्वन्तश्चैतन्यरूपेण
 विराजमानः सकलजगदात्मकः सञ्चिदानन्दमयैकमूर्तिः स भ-
 गवान् वासुदेवो विदितभुवनतत्त्वोऽपि पुरः स्थितस्यास्य दिवा-
 करयतीश्वरस्य मनो रञ्जयितुं भक्तवात्सल्याज्ञाटितपरमकोमल-
 कुलिं पर्वतानां छेदकारि तथा दैत्यसमूहस्य छेदकर इत्यर्थः । रूपकालङ्कारः ।
 विस्तारितं विस्तारं प्रापितं विशालीकृतमित्यर्थः, विश्वस्तौ आश्रितजनसन्ताप-
 हरं भगवत्पादादारविन्दयुग्लमेव मम शरणमित्याकारकविश्वासविषयीकृतौ नि-
 जचरणौ आत्मीयपादौ यैः तादृशा ये समस्तजनाः तेषां भक्तानामिति यावत् ,
 यत् निस्तुलस्वस्त्ययनं निरूपममङ्गलागमनमार्गः तद् येन स तथा । भक्तज-
 नानामपरिमितमङ्गलप्रद इति तात्पर्यर्थः । अस्तंगमितं विनाशितं सकलानां पाप-
 जालं पापसमूहो येन । दुरुहतमम् अतीव दुरुहम् अधिकदुर्ज्ञेयमिति यावत्,
 विमलं निर्मलं च यज्ञिगमान्तं वेदान्तं तदेव यत् निशान्तं गृहं, ‘निशान्तव-
 स्त्यसदनभवनागारमन्दिरमित्यमरः, तत्प्रदीपायितः तत्प्रदीपवदाचरितः । दीपो
 यथा गृहान्तर्भागे शोभाकरस्तथा वेदान्त इत्यर्थः । वेदान्तशास्त्रमुख्यप्रतिपाद्य
 इति तात्पर्यर्थः । दृश्यमाने व्यक्तात्मक इत्यर्थः । सचराचरे स्थावरजङ्गमस्व-
 रूपे । अस्मिन् भुवने लोके । सर्वजन्तुषु सकलप्राणिषु । अन्तः चैतन्यरूपेण
 चैतन्यात्मकतया । विराजमानः शोभमानः । सर्वप्राणिनामप्यन्तः चैतन्यात्मक-
 तया अनुस्युत इत्यर्थः । सर्वजन्तुनामपि भगवचैतन्यानतिरिक्तचैतन्यमेवेति
 भावः । सकलजगदात्मकः सकलजगस्वरूपः । सन्मयी सत्स्वरूपा कालत्र-
 येऽप्यबाधितेत्यर्थः, चिन्मयी ज्ञानस्वरूपा आनन्दमयी परमानन्दस्वरूपा
 एका अद्वितीया मूर्तिः शरीरं यस्य तादृशः । भगवान् सः, वासुदेवः श्रीपद्म-
 नाभः । विदितं ज्ञातं भुवनस्य लोकस्य तत्त्वं स्वसिन्नेष्यस्तत्वरूपपारमार्थ्यं येन
 तादृशोऽपि सर्वज्ञोऽपीत्यर्थः । अज्ञवद् भगवतश्चापल्यानुष्ठानं भक्तवात्सल्या-
 देवेति स्थापनायापिशब्दप्रयोगः । पुरः पुरोभागे । स्थितस्य वर्तमानस्य ।
 अस्य दिवाकरयतीश्वरस्य । मनः रञ्जयितुं ह्नादयितुम् । भक्तवात्सल्यात् सेवक-
 जनविषयकवात्सल्याद्वेतोः । नाटितमभिनीतं परमकोमलम् अतीव मनोहरं च

बाल्यचापल्यो दर्शनमात्रजातानन्दमयसुधापयोनिधिमज्जनं
तं यतीश्वरं पुनरपि बहु तर्पयन्निव कञ्चित् कालं तत्रैव बहु-
धा विरराज ॥ ३ ।

अथ कदाचन निजचरणनलिनयुगलध्यानैकाग्राचि-
त्ततया मुकुलीकृतनयनस्य सुकृतिकुलवतंसस्य तस्य मस्क-
रीन्द्रस्य पृष्ठभागे पाणिजानुप्रचारः कथमपि शनैः सम्प्राप्य
रसालसालकिसलयकोमलेनाङ्गुल्यग्रेण मन्दं संस्पृश्य किमिद-

यद् बाल्यचापल्यं शैशवकालीनचपलकर्म तद् येन स तथा तादृशः सन् ।
दर्शनमात्रेण आत्मविषयकप्रत्यक्षमात्रेण जातः सम्भूतो य आनन्दः स एव या
सुधा अमृतं तद्वै पयोनिधौ समुद्रे यद् मज्जनं निमज्जनं तत् यस्य स तथा
तादृशः, अमन्दतरानन्दमन्दिरायितहृदयारविन्दमिति यावत् । तं यतीश्वरं
दिवाकरम् । पुनरपि भूयोऽपि । बहु अधिकम् । तर्पयन् तृष्णि प्राप्यन्निव ।
इवेति वाक्यालङ्कारे । कञ्चित् कालं, तत्रैव दिवाकरसमीप एव । बहुधा
बहुप्रकारेण । विरराज शुशुभे ॥ ३ ॥

अथ भगवतो बाल्यचापल्यप्रकारमेव प्रपञ्चयति — अथेत्यादिना ।
अथ अनन्तरम् । कदाचन एकदा । स भगवानितिशेषः । निजम् आत्मीयं
यच्चरणनलिनयुगलं पादारविन्दयुगं तस्य ध्याने एकाग्रमासक्तं चित्तं मनो
यस्य सः तादृशतया । मुकुलीकृतनयनस्य निमीलितनेत्रस्य । सुकृतिकुलवतंस-
स्य पुण्यवत्समूहशिरोलङ्कारभूतस्य । अवतंस एव वतंसः । ‘वष्टि वागुरिरल्लोप-
मवाप्योरुपसर्गयोरि’त्यनेन अल्लोपः । ‘युस्युत्तंसावतंसौ द्वौ कर्णपूरेऽपि शेखर’
इत्यमरः । मस्करीन्द्रस्य संन्यासिश्रेष्ठस्य । ‘पाराशर्यपि मस्करी’त्यमरः । तस्य
दिवाकरस्य । पृष्ठभागे, पाणिभ्यां जानुभ्यां च प्रचरति चङ्गमीतीति पाणि-
जानुप्रचारः तादृशः सन् । अनेन बाल्याधिक्यं सूचितम् । अत एव कथमपि
कथञ्चिदपि गरीयसा यत्नेत्यर्थः । ‘ज्ञातहेतुविवक्षायामप्यादिकथमन्तिमम् ।
कथमादिमप्यन्तं यत्नगौरवबादयोरि’त्युत्पलमाला । शनैः मन्दं मन्दम् । स-
म्प्राप्य गत्वा । रसालसालस्य चूतबृक्षस्य, ‘आमश्चूतो रसालोऽसौ’, ‘अनोकहः

मिति यतावुन्मील्य चक्षुषी दिक्षु विवृत्तवदने ज्ञाटिति दूरतः
पलायितो नाहं स्पृष्टवानिति भावयन् मुग्धतरं मन्दं किञ्चि-
जहास ॥ ४ ॥

भूयोऽपि तस्य निकटस्थितपात्रसंस्थं
तोयं प्रगृह्य बत निक्षिपति सम मूर्धिन् ।
स्वस्येह दर्शनवशादमृताभिषिक्त-
मन्तस्तथा बहिरपीव विधातुमेनम् ॥ २८ ॥

कुटः सालः’ इति चामरः । किसलयवत् पलववत् कोमलेन मनोहरेण । अङ्गु-
श्यग्रेण अङ्गुलिप्रान्तभागेन । मन्दं यथा तथा । संस्पृश्य स्पृष्ट्वा, अर्थाद् दिवा-
करम् । यतौ दिवाकरे । इदं पृष्ठभागे स्पृष्टं वस्तु । किं किं वा भवति । इति,
विचार्येति शेषः । चक्षुषी नयने । उन्मील्य, दिक्षु पार्श्वभागदेशेषु । विवृत्तवदने
तिर्यकृतवदने सति । ज्ञाटिति वेगेन । दूरतः दूरदेशे । पलायितः विद्रुतः ।
अहं न स्पृष्टवानिति, भावयन् अभिनयंश्च सन् । मुग्धतरं सुन्दरतरं यथा तथा ।
‘मुग्धः सुन्दरमूढयो’रिति निघण्टुः । मन्दं किञ्चित् जहास किञ्चिन्मन्दहासं
कृतवानित्यर्थः । एतदारभ्य केषुचिद् बालस्वभाववर्णनात् स्वभावोक्तिरल-
ङ्कारः ॥ ४ ॥

भूयोऽपीति । अत्र सर्वत्रापि स भगवानिति योज्यम् । भूयोऽपि, तस्य
दिवाकरस्य । निकटस्थिते समीपस्थिते पात्रे कमण्डल्वादौ संस्थं स्थितम् । तोयं
जलम् । प्रगृह्य उपादाय । मूर्धिन शिरसि, अर्थाद् दिवाकरस्य । निक्षिपति सा
अभिषिक्तवान् । बत आश्र्यम् । स्वस्यात्मनः । ‘स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये
स्वोऽस्त्रियां धन’ इत्यमरः । दर्शनवशाद्, अन्तः अन्तर्भागे । अमृताभिषिक्तं
पीयूषपरिप्लुतं, दर्शनमात्रसज्जातानन्दसुधापयोनिधिमज्जनमित्यर्थः । बहिरपि
बहिर्भागेऽपि । तथा अमृताभिषिक्तम् । तत्रामृतेन जलेनाभिषिक्तमित्यर्थः । ‘पयः
कीलालममृतमि’त्यमरः । विधातुं कर्तुमिवेत्युत्प्रेक्षा । मद्दर्शनवशादन्तर्भागे अमृ-
ताभिषिक्तोऽसौ बहिर्भागेऽप्यमृताभिषिक्तः कर्तव्य इति निश्चित्येव जलेन तस्य
मूर्धिन अभिषेकं कृतवानित्यर्थः ॥ २८ ॥

पुनस्तस्मिन् यतीश्वरे पूजार्थं तुलसीदलान्युद्धर्तुं पात्रे
हस्तं निक्षिप्य तत्र तान्यविलोक्य विस्मित्य विस्मित्य क्रीडा-
मानुषस्य भगवतो मायेति सुतरां सन्तुतोष ॥ ५ ॥

तदनु च यथापूर्वं तस्मिन्नेव पात्रे समग्रतया तान्येव
तुलसीदलान्यालक्ष्य द्विगुणितविस्मयोऽभूत् स यतीश्वरः ॥ ६ ॥

पुनस्तदीयशिरसि निहितां मालां शनैरुद्धृत्य यदा
जले निक्षिप्तवान्, तदा तस्मिन् यतौ हस्तेन स्वशिरस्यट्ट-
श्यत्वमितां स्त्रजं गवेषयति नाहं जानामीत्यभिनयन् यत्रकु-
त्रचिद् विलोक्य तूष्णिमेव तस्थौ ॥ ७ ॥

पुनरिति । पुनः तस्मिन् यतीश्वरे दिवाकरे । पूजार्थं तुलसीदलानि,
उद्धर्तुम् उपादातुम् । पात्रे तुलसीदलभरितपात्रविशेषे । हस्तं, निक्षिप्तवति सति
निवेशयति सति । तत्र पात्रे । तानि तुलसीदलानि । अविलोक्य अदृष्टा ।
विस्मित्य विस्मित्य पुनःपुनर्विस्मित्य । क्रीडामानुषस्य लिलामानुषविग्रहस्य ।
भगवतः श्रीपदानाभस्य । माया इति, सुतराम् अतीव । सन्तुतोष सन्तुष्टो-
ऽभूत् । पूजार्थं तुलसीदलसम्पूरिते मत्समीपनिवेशिते अस्मिन् पात्रे एतत्का-
लावच्छेदेनैव निशेषतस्तुलसीदलादर्शनं लीलामानुषस्यास्य भगवतो माययै-
वेति निश्चित्य एतादृशभगवत्सन्निधानलाभादहमतीव धन्य एवेति परमानन्द-
परिपूर्णमानसोऽभवदिति तात्पर्यार्थः ॥ ५ ॥

तदान्विति । तदनु च अविलोकनानन्तरं च । सः, यतीश्वरः दिवा-
करः । तस्मिन्नेव पूर्वं तुलसीदलरहिततया दृष्ट एव । पात्रे, तान्येव पूर्वमवि-
लोकितान्येव । तुलसीदलानि, यथापूर्वं पूर्ववत् । समग्रतया सम्पूर्णतया ।
आलक्ष्य दृष्टा । द्विगुणितविस्मयः द्विगुणीभूतविस्मयः । अभूत् । पूर्वं पात्रे तुल-
सीदलादर्शनानन्तरं यादृशविस्मयः सञ्चातः, तस्माद् द्विगुणीभूतविस्मयशाली
अभवदित्यर्थः । अत्याश्र्वयवानभूदिति भावः ॥ ६ ॥

पुनरिति । पुनः, तदीयशिरसि दिवाकरीयोत्तमाङ्गे । निहितां निवे-
शितां मालाम् । शनैर्मन्दम् । उद्धृत्य उपादाय । यदा यस्मिन् काले । जले

कदाचित् तस्य तु भिक्षुवरस्य स्कन्धे करजाग्रेण कि-
मपि निपीड्य तस्मिन् विवृत्तदृष्टौ नाहं पीडितवान् पिपीलि-
केयमित्युक्त्वा तूष्णीं बभूव ॥ ८ ॥

कदाचित् सम्प्राप्तः पुनरपि स पश्चाद्गुवि मुनेः

कराभ्यां पाथोजस्मयहृतिपराभ्यामथ जवात् ।
पिधायैतन्नेत्रद्वयमिह सहासोऽतिमधुरं

मुदा प्रच्छैनं वद पिहितवान् कस्तव दृशौ ॥ २९ ॥

समीपस्थितपात्रस्थिते तोये । निक्षिप्तवान् निवेशितवान् । तदा तस्मिन् काले ।
तस्मिन् यतौ दिवाकरे । स्वशिरसि आत्मीयोत्तमाङ्गे । अदृश्यत्वम् अप्रत्यक्ष-
त्वम् । इतां प्राप्ताम् । सजं मालाम् । हस्तेन गवेषयति अन्देषयति सति ।
'अन्वेषणं गवेषणमित्यमरः । अहं न जानामीत्यभिनयन् भावयन् । यत्र-
कुत्रचिद् विलोक्य यत्रक्षचन देशान्तरे विलोक्यन् । तूष्णिमेव, तस्यौ
स्थितवान् । दिवाकरे मच्छिरसि निहिता माला कुत्र गतेति तामन्वेषयति
सति भगवान् स्वद्रष्टृजनानां स्वसिन्मालोपादातृत्वशङ्कानुत्पादानुगुणभावनाम-
भिनयन् सन् स्थितवानिति तत्त्वम् ॥ ७ ॥

कदाचिदिति । कदाचिद् एकदा । भिक्षुवरस्य संन्यासिश्रेष्ठस्य ।
'भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी'त्यमरः । तस्य दिवाकरस्य । स्कन्धे अंसे । 'स्कन्धे
भुजशिरोऽसोऽस्त्री'त्यमरः । करजाग्रेण नखाग्रेण । किमपि किञ्चित् । निपीड्य,
तस्मिन् दिवाकरे । विवृत्तदृष्टौ तिर्यक्कृतलोचने सति । अहं न पीडितवान्,
किन्तु इयं पिपीलिकेत्युक्त्वा । तूष्णीं बभूव मौनी बभूव ॥ ८ ॥

कदाचिदिति । सः भगवान् । पुनरपि भूयोऽपि । कदाचित्, मुनेः
दिवाकरस्य । पश्चाद्गुवि पृष्ठभागे । सम्प्राप्तः सन्, अथ, पाथोजस्मयस्य
तामरसगर्वस्य हृतौ हरणे पराभ्याम् आसक्ताभ्यां तामरसपुष्पादप्यतिमनोहरा-
भ्यामिति यावत् । कराभ्याम्, एतस्य दिवाकरस्य । नेत्रद्वयं लोचनयुग्मस्म् ।
जवाद् वेगेन । पिधाय आच्छाद्य । सहासः हाससहितः सन् । इह कः, तव
दृशौ तव नयने । पिहितवान् आच्छादितवान् । इति मुदा सन्तोषेण हेतुना ॥

अथो ग्रहीतुं स यतिर्यदा त्वमुं

प्रसारयामास करौ तदा ह्यसौ ।

प्रधाव्य दूरे स्वशिरः प्रकम्पयन्

जहास चोच्चैः कृतहस्ततालिकः ॥ ३० ॥

कदाचित् तस्य परमसुकृतिनो यतिवरस्य स्कन्धमधि-
रुद्ध निजकराभ्यां तस्य शिरः समालम्ब्य कर्णे मन्दं किञ्चि-
उजगाद् ॥ ९ ॥

अथ स्वस्यैव निवेदनार्थं सन्निहितमन्नादि स्वयमेव गृ-
हीत्वा भुज्ञानः परमानन्दभरितोऽभूत् ॥ १० ॥

अतिमधुरम् अतिमनोहरं यथा भवति तथा । एनं दिवाकरम् । पप्रच्छ पृष्ठवान् ।
शिखरिणीवृत्तम् । ‘रसै रुद्रैश्छन्ना यमनसभलागः शिखरिणी’ति लक्षणात् ॥

अथो इति । अथो अनन्तरम् । ‘मङ्गलानन्तरारम्भप्रभकात्स्न्येष्वथो
अथेऽत्यमरः । स यतिः दिवाकरः । अमुं भगवन्तम् । ग्रहीतुम् समालम्बितुम् ।
यदा तु यस्मिन् काले तु । करौ, प्रसारयामास प्रसारितवान् । तदा हि
तस्मिन् काले हि । असौ भगवान् । दूरे, प्रधाव्य पलायनं कृत्वा । स्वशिरः आ-
त्मीयमूर्धानम् । प्रकम्पयन् चालयन् । कृतहस्ततालिकः कृतहस्तताल एव च
सन् । स्वार्थे ठक् । उच्चैः, जहास हसितवान् । आत्मग्रहणार्थकदिवाकरकर-
प्रसारणं दृष्ट्वा अहो तव मोहोऽयम्, अहं त्वद्रहणकर्मीभूतो न भवेयमित्येता-
दृशान्तर्गतभावनासूचकशिरःकम्पनपूर्वकं हसितवानिति तात्पर्यार्थः । वंशस्थं
वृत्तम् । ‘जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरावि’ति तलक्षणात् ॥ ३० ॥

कदाचिदिति । कदाचित्, परमसुकृतिनः अतीव पुण्यशालिनः । य-
तिवरस्य संन्यासिश्रेष्ठस्य । तस्य दिवाकरस्य । स्कन्धम् अंसम् । अधिरुद्ध
आरुद्ध । निजकराभ्याम् आत्मीयहस्ताभ्याम् । तस्य दिवाकरस्य । शिरः मूर्धा-
नम् । समालम्ब्य संगृह्ण । कर्णे, मन्दं, किञ्चिच्चत्, जगाद् उक्तवान् ॥ ९ ॥

अथेति । अथ, स्वस्य आत्मनः । निवेदनार्थमेव न त्वन्यार्थम् । सन्नि-
हितं सन्निधिमानीतम् । अुन्नादि आदिशब्दात् पक्षादिनिवेदपदार्थानपि ।

अथ कदाचिदतिकोमलं गायन् गायन् अतिमृदुना
चरणाम्बुजयुग्मेन सुमनोहरं नृत्यन् नृत्यन् यतिमानसं सुद्ध-
मवशीचकार ॥ ११ ॥

घण्टां गृहीत्वा निजपूजनार्थी संवादयन्नस्य तु कर्णमूले ।
किमेतदित्याकुलमीक्षमाणे तस्मिन् सहासोऽथ पलायते स्म ॥

स्वयमेव आत्मनैव । गृहीत्वा, भुज्ञानः भक्षयन् सन् । परमानन्दभरितः पर-
मानन्दसम्पूर्णः अभूत् ॥ १० ॥

अथेति । अथ कदाचिद्, अतिकोमलमतिमनोहरं यथा तथा । गायन्
गायन् पुनः पुनः गायन् । अतिमृदुना अत्यन्तमार्दवशालिना । चरणाम्बुज-
युग्मेन पादारविन्दयुग्मेन । सुमनोहरम् अतिमनोहरम् यथा तथा । नृत्यन्
नृत्यन् पुनः पुनर्नृत्यन् सन् । यतिमानसं दिवाकरहृदयम् । सुद्धम् अतीव ।
अवशीचकार अवशीकृतवान् व्यामोहयदित्यर्थः ॥ ११ ॥

घण्टामिति । निजपूजनमर्थः प्रयोजनं यस्यास्ताम् । ‘अर्थोऽभिधेयैव-
स्तुप्रयोजननिर्वाच्चिव’त्यमरः । निजपूजनार्थं सञ्चिहितामिति यावत् । घण्टां
गृहीत्वा, अस्य तु दिवाकरस्य । कर्णमूले कर्णसमीप इत्यर्थः । संवादयन्
संघोषयन् । तस्मिन् दिवाकरे । एतत् शब्दोत्पत्तिनिमित्तम् । किम् ‘इति एवं-
प्रकारेण । मत्वेति शेषः । आकुलं यथा तथा, ईक्षमाणे सति, सहासः हास-
सहितः सन् । पलायते स्म विद्रुतवान् । इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्राभ्यामुपजातिर्वृत्तम् ।
‘स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ ग’ इतीन्द्रवज्रालक्षणाद्, ‘उपेन्द्रवज्रा
जतजास्ततो गावि’त्युपेन्द्रवज्रालक्षणाद्, ‘अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ
यदीयावुपजातयस्ताः’ इत्युपजातिलक्षणाच्च । नच पादाविति द्विवचननि-
देशेन पादद्वयसङ्करे सत्येवोपजातेरुक्तत्वात् कथमत्रैकपादसाङ्कर्ये उपजातिरि-
ति वाच्यम् । एकपादसाङ्कर्येणापि महाकविप्रयोगदर्शनात् । तत्र पादाविति
द्विवचननिदेशस्याविवक्षायाः ग्रन्थकारैरेवोक्तत्वात् । अत एव ‘यत्र द्वयोरप्य-
नयोस्तु पादा भवन्ती’ति श्रुतवोधिन्यामप्युक्तम् ॥ ३१ ॥

कदापि पात्रे निहितानि पुष्पा-
ण्यादाय मौलौ निदधे स्वकीये ।
दृष्टः श्रुतो वा किमु तुल्यभाग्यो
ह्यनेन संन्यासिवरेण भूमौ ॥ ३२ ॥

कदाचिदस्य परमभागवतस्याङ्कमधिरुद्ध्य बाल्यवशा-
दव्यक्तकलभाषणः परमकोमलसृक्वयुगलपत्त्वालोभनीय-
वदनारविन्दो विहरति सम ॥ १२ ॥

कदाचित् तस्य तु यतीश्वरस्य योगपट्टानेकैकशो गृ-
हीत्वा सासितं विलोक्य पात्रस्थिततोये निक्षिप्य निजकरा-

कदापीति । कदापि एकदा । पात्रे, निहितानि निक्षिप्तानि । पु-
ष्पाणि, आदाय संगृह्य । स्वकीये आत्मीये भगवत्सम्बन्धिनि । मौलौ शिरसि ।
निदधे निक्षिप्तवान् । अथ भगवतो दिवाकरविषयकैतादृशकारुण्यं दिवाकर-
स्यैतादृशभाग्यं च विचार्य परमानन्दपरवशस्य परमकारुणिकस्य कर्वेदनार-
विन्दात् सन्तोषाधिक्यसूचकानि कानिचिद् वावयानि निःसरन्ति—दृष्ट इति ।
संन्यासिवरेण संन्यासिश्रेष्ठेन । अनेन दिवाकरेण । तुल्यभाग्यः सदृशभागधे-
यः पुमान् । भूमौ, दृष्टः श्रुतो वा न दृष्टो न श्रुतश्चेत्यर्थः ॥ ३२ ॥

कदाचिदिति । कदाचित्, परमभागवतस्य भक्तोत्तमस्य । अस्य दि-
वाकरस्य । अङ्गम् उत्सङ्गम् । ‘उत्सङ्गचिह्नयोरङ्ग’ इत्यमरः । आरुद्ध्य, बाल्य-
वशात् शैशवेन हेतुना । अव्यक्तम् अस्फुटं कलं मनोहरं च भाषणं यस्य
तादृशः । परमकोमलाद् अतिमनोहरात् सृक्वयुगलाद् ओष्ठप्रान्तभागयुगमात् ।
‘प्रान्तावोष्ठस्य सृक्वणी’ इत्यमरः । पतन्ती निःष्यन्दन्ती या लाला मुखोदरनि-
स्सृतजलं ‘सृणिका स्यन्दिनी लाला’ इत्यमरः । तया लोभनीयं मनोहरं
वदनारविन्दं मुखाम्बुजं यस्य तादृशश्च सन् । विहरति स कीडितवान् ॥ १२ ॥

कदाचिदिति । यतीश्वरस्य संन्यासिश्रेष्ठस्य । तस्य दिवाकरस्य तु ।
योगपट्टान्, एकैकशः प्रत्येकम् । गृहीत्वा उपादाय । सासितं समन्द-

म्बुरुहेण तत्पात्रवदनं पिधाय भो यतीन्द्र! तव योगपट्टाः
कुत्रेति सकुतूहलं पप्रच्छ ॥ १३ ॥

कदाचिन्निजनिवेदनार्थं सन्निहितफलादिभरितपात्रं
स्वहस्तेनोद्धर्तुमपारयन्निव सप्तरात्रपर्यन्तं कराग्रधृतगोवर्धना-
द्रिरपि श्रमेण दूरतः समाकर्षन् सामोदं बुभोज ॥ १४ ॥

तस्याथ धन्यचरितस्य मुनेः कदाचित्
स्थित्वा परं करतले स ननर्त देवः ।

हासम् । विलोक्य दिवाकरमुखमिति शेषः । पात्रस्थिततोये कमण्डलवादिपूरित-
जले । निक्षिप्य निधाय । तत्पात्रवदनं तत्पात्रमुखम् । निजकराम्बुरुहेण आ-
त्मीयपाणिपङ्कजेन । पिधाय आच्छाय । भो यतीश्वर! तव ते । योगपट्टाः
कुत्र । इति एवम्प्रकारेण । ‘इति हेतुप्रकरणप्रकारादिसमाप्तिष्वित्यमरः ।
सकुतूहलं सकौतुकं यथा तथा । पप्रच्छ पृष्ठवान् ॥ १३ ॥

कदाचिदिति । निजनिवेदनार्थं निजनिवेदनप्रयोजनम् । सन्निहितं
सन्निधिथितं फलादिभरितं फलादिपूरितं च पात्रम् । स्वहस्तेन, उद्धर्तुम्
उत्स्तेनम् । अपारयन् अशक्त इवेत्युत्पेक्षा । सप्तरात्रपर्यन्तं दिवससप्तकं याव-
दित्यर्थः । कराग्रे धृतः गोवर्धनाद्रिः गोवर्धनपर्वतो येन तावृशः सन्नपि । श्रमेण
आयासेन । दूरतः विदूरे । समाकर्षन्, सामोदं सहर्षं ‘आमोदो हर्षगन्धयो-
रि’ति विश्वः । बुभोज भुक्तवान् । अर्थात् तत्पात्रस्थितफलादिरेव कर्म ।
अत्र सप्तरात्रपर्यन्तं कराग्रधृतगोवर्धनाद्रिरपित्यनेन तावृशशक्तिमत्त्वरूपकार-
णसन्त्वे सिद्धेऽपि पात्रोद्वारणरूपकार्याजन्युक्तच्च विशेषोक्तिरलङ्घारः, ‘कार्या-
जनिर्विशेषोक्तिः सति पुष्कलकारणे’ इति तल्क्षणात् ॥ १४ ॥

तस्येति । सः, देवः श्रीपद्मनाभः । कदाचिद्, धन्यचरितस्य, तस्य
मुनेः दिवाकरस्य । करतले स्थित्वा, परं, ननर्त नृतं कृतवान् । विधिना ब्र-
ह्मणा ‘विधाता विश्वस्त्रिविधिरित्यमरः । शर्वेण परमेश्वरेण च लाल्यं ला-

यत्पादपद्मयुगलं विधिशर्वलाल्यं
हा हन्त लब्धममुना सकलार्तिहारि ॥ ३३ ॥

इति श्रीस्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे बालऋडा नाम

प्रथमः स्तवकः ।

लयितुं योग्यं पूज्यमित्यर्थः । सकलार्तिहारि सकलपीडानाशकम् । यस्य श्रीप-
द्यनाभस्य पादपद्मयुगलं पादारविन्दयुगम् । अमुना दिवाकरेण । लब्धम् ।
हा हन्त आश्र्यम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीस्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्यायां

प्रथमः स्तवकः ।

॥ श्रीपद्मनाभ एव गर्तः ॥

अथ द्वितीयः स्तवकः ।

एवमादिसुमनोहरबहुविधलीलानिरतस्य तस्य भगवतो वासुदेवस्य सान्निध्येनास्य तु यतीश्वरस्य बहुषु दिनेषु क्षणवद् व्यतीतेषु एकदा स एव भगवान् भक्तवत्सलो यथापूर्वं शनैश्चनैरेतत्सविधमुपसृत्य मध्ये सचकितं पृष्ठतो विलोक्य निभृतपदं गच्छन् विमलतुलसीदलार्चितेषु सालग्रामेष्वेकं निजकरपल्लवेन तुलसीदलान्यपसार्य गृह्णानः समन्दहासं विकचसरसीरुहकान्ते निजवदनान्तश्चिक्षेप ॥ १ ॥

एवमेभिर्भगवद्विहारप्रकारं वर्णयन्ननन्तरं वक्ष्यमाणकथाप्रतिपादननिदानं सालग्रामोपादानरूपं भगवद्विलासं वर्णयति — एवमित्यादिना । एवमादिषु अथेत्यादिना उक्तप्रकारासु सुमनोहरासु अतिरुचिरासु बहुविधासु अनेकप्राणासु लीलासु विलोसेषु निरतस्यासक्तस्य । वासुदेवस्य तस्य भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । सान्निध्येन, यतीश्वरस्य संन्यासिश्रेष्ठस्य अस्य दिवाकरस्य । बहुषु दिनेषु, क्षणवद्, व्यतीतेषु अतिकान्तेषु सत्सु । एकदा कदाचित् । भक्तवत्सलः सः भगवान् पद्मनाभ एव । यथापूर्वं पूर्ववत् । मध्ये गमनमध्ये इत्यर्थः । सचकितं भयसम्ब्रमसहितं ‘चकितं भयसम्ब्रम’ इत्युक्तत्वात् । पृष्ठतः पृष्ठभागे । विलोक्य । निभृतपदं निःशब्दपदविन्यासं यथा तथा । गच्छन् च-ड्ग्न्यमाणः सन् । शनैःशनैः मन्दंमन्दम् । एतस्य दिवाकरस्य सविधं समीपम् । उपसृत्य उपगम्य । विमलैः निर्मलैः तुलसीदलैः अर्चितेषु पूजितेषु । सालग्रामेषु, एकम् अन्यतमम् । निजकरपल्लवेन आत्मीयपाणिकिसलयेन । तुलसीदलानि, अपसार्य अपास्य । गृह्णानः उपाददानः । विकचं विकसितं यत् सरसीरुहं तामरसं तद्रूपं कान्ते मनोहरे । निजवदनान्तः आत्मीयवदनान्तर्भागे । समन्दहासं यथा भवति तथा । चिक्षेप क्षिप्तवान् ॥ १ ॥

अथैतद् विलोक्य विमलनिगमान्तर्थतत्त्वबोधस-
ज्ञातोपशमस्यापि तस्य यतीश्वरस्य हृदि भगवत्प्रेरणयैव कि-
चित्कोपः पदं चकार ॥ २ ॥

तदनु,

यावद्वामकरेण तापसवरः सोऽयं जगन्नायकं

याद्यारादिति संन्यवारयदमुं रोषाकुलः किञ्चन ।
तावत् सात्त्वतपुङ्गवः स भगवान् भक्तैकतानः क्षणा-
देवं वाचमुवाच तं यतिवरं वैमुख्ययुक्तं तदा ॥ १ ॥

अथेति । अथ अनन्तरम् । एतत् सालग्रामस्य मुखान्तक्षेपम् । विलो-
क्य दृष्ट्वा । विमलं निर्मलं यन्निगमान्तं वेदान्तं तस्य योऽयमर्थः तस्य तत्त्वबोधेन
परमार्थज्ञानेन सज्ञात उत्पन्नो य उपशमो मनोनिग्रहः स यस्य ताटशस्यापि ।
तस्य यतीश्वरस्य दिवाकरस्य । हृदि मनसि । भगवतः श्रीपद्मनाभस्य प्रेर-
णया नियोगेनैव । किञ्चित् कोपः, पदं स्थानम् । चकार कृतवान् । अतीवोप-
शान्तोऽपि दिवाकरः सालग्रामनिगरणरूपभगवत्क्रियादर्शनानन्तरं किञ्चित्कु-
पितोऽभूत्, तदपि भक्तानुग्रहैकनिरतस्य भगवतः प्रेरणयैवेति भावः । विलो-
कनक्रियायाः कुपिधात्वर्थक्रिया समानकर्तृकत्वं बोध्यम् । ‘इति मतिरुदया-
सीत् पाक्षिणः प्रेक्ष्य भैमीमि’तिवत् ॥ २ ॥

तदनु तदनन्तरम् ॥

यावदिति । रोषेण कोपेन आकुलः परवशः । सोऽयं तापसवरः दि-
वाकरः । जगन्नायकं लोकनाथम् । अमुं बालकम् । आराद् दूरे, ‘आराद् दूरसमी-
पयोरि’त्यमरः । याहि गच्छ । इति एवंप्रकारेण । उक्त्वेति शेषः । वामकरेण
वामहस्तेन । यावद् यदा । किञ्चन, संन्यवारयत् संरुरोध । तावत् तदा । सा-
त्त्वतपुङ्गवः सात्त्वतेषु यादवेषु सत्त्वगुणनिरतेषु वा पुङ्गवः श्रेष्ठः । ‘पुङ्गवर्षभ-
कुञ्जरा’ इत्याद्यमरः । भक्तैकतानः भक्तैकतत्परः । ‘एकतानोऽनन्यवृत्तिरि’
त्यमरः । स भगवान् श्रीपद्मनाभः । तदा तत्काले । वैमुख्ययुक्तं विमुखतास-
हितम् । तं यतिवरं दिवाकरम् । वाचम् एवम् इत्थम्प्रकारेण क्षणादविलम्बेन
उवाच उक्तवान् ॥ १ ॥

पुण्येन ते जन्मशतार्जितेन दृग्गोचरस्त्वामवदं तदैव ।
 यावत् करोष्यप्रियमङ्ग! मे न स्थास्यामि तावत् सविधे तवेति ॥
 यदप्रियं मे कृतवानसि त्वं यतीन्द्र ! सम्प्रत्यविचार्य तस्मात् ।
 इतःपरं द्रक्ष्यसि मामनन्तसंज्ञे वने हीति वदंस्तिरोऽभूत् ॥

श्रुत्वा वाक्यमिदं तदा मुरारिपोर्ज्ञात्वा तमीशं परं
 शोकव्याकुलचित्तवृत्तिरवशश्वाशूणि मुच्चन् क्षणात् ।

वचनप्रकारमेवाह — पुण्येनेति । अहं, जन्मशतैः भवसहस्रैः आर्जितेन सम्पादितेन । ते तव । पुण्येन सुकृतेन । दृग्गोचरः दृष्टिविषयीभूतः सन् । अङ्ग हे । त्वं, मे मम । अप्रियम् अहितम् । यावद् यदा । करोषि, तावत् तदा । तव सविधे समीपे । न स्थास्यामि न स्थितिं करिष्यामि । अथवा मे अप्रियं यावद् यावत्कालपर्यन्तं न करोषि, तावत् तावत्कालपर्यन्तं तव सविधे स्थास्यामीति योजना । इति एवम् । तदैव तस्मिन्काल एव । त्वाम्, अवदम् अवोचम् । ‘किन्तु त्वया यास्याम्येव कदापि यद्यवमत्’ इत्यादिना पूर्वमेवोक्तत्वादिति भावः । इन्द्रवज्ञा वृत्तम् ॥ २ ॥

यदिति । हे यतीद्र! दिवाकर! । त्वं, यद् यसाद्देतोः । सम्प्रति इदानीम् । अविचार्यं पूर्वोक्तं ‘किन्तु त्वया यास्याम्येवेत्यादिकं मद्राक्यं विस्मृत्य । मे मम । अप्रियम् अनिष्टं वामहस्तनिवारणरूपमवमानमित्यर्थः । कृतवान् आसि, तस्माद्देतोः, इतः परम् अस्मात् कालादनन्तरम् । माम् अनन्तसंज्ञे अनन्तनामके । वने कानने । हीत्यवधारणे । ‘हि हेताववधारण’ इत्यमरः । द्रक्ष्यसि अवलोकयिष्यसि । इति वदन् सन् तिरोऽभूद् अन्तर्देवे ॥ ३ ॥

श्रुत्वेति । अथ अनन्तरम् । तदा सः, संयमिवरः दिवाकरः । मुरारिपोः श्रीपद्मनाभस्य । इदं पूर्वोक्तम् । वाक्यं, श्रुत्वा । तं बालकं परम् ईशं श्रीपद्मनाभम् । ज्ञात्वा अवगम्य । क्षणात्, शोकेन दुःखेन व्याकुला दीना चित्तवृत्तिः मनोव्यापारो यस्य तादृशः । अवशः परवशः । अशूणि नेत्राम्बूनि मुच्चन् चेति समुच्छये । सन्, क्षुधा परवशः दीनः, अर्भकः बालः, स्वाम् आत्मीयाम्

यद्वत् स्वां जननीं क्षुधा परवशस्त्वाराददृष्टार्भक-
स्तद्वत् सोऽथ रुरोद् संयमिवरः सम्मुक्तकण्ठं भृशम् ॥ ४ ॥

हे देवदेव! करुणालय! मामनन्य-

नाथं तु मा जहिहि तावकदासदासम् ।

आक्रोशदित्यलघुनष्ठृतिर्यतीन्द्रः

सम्यक् स्मरन् हृदि तदीयविचेष्टितानि ॥ ५ ॥

पादेनाभिहतापि गर्भनिलयस्थेनार्भकेणास्य किं

माता कुप्यति लोकनायक! हरे! विश्वैकमूलं भवान् ।

मन्देनेश! मयाविपक्षमतिना यद्वत् कृतं साम्प्रतं

तत् सर्वं कृपया क्षमस्व भगवन्नित्याद्यवोचन्मुनिः ॥

जननीं मातरम् । आरात् समीपे । 'आराद् दूरसमीपयोरित्यमरः । अदृष्टा अ-
विलोक्य । यद्वत्, यथा रोदितीति शेषः । तद्वत् तथा । संमुक्तकण्ठम् उन्मु-
क्तकण्ठध्वनि यथा तथा, उच्चैःस्वरमिति यावत् । भृशम् अधिकम् । रुरोद
विललाप ॥ ४ ॥

रोदनप्रकारमेवाह — हे इति । तदीयानि बालकीयानि विचेष्टितानि
ब्यापारान् । हृदि मनसि । सम्यक् स्मरन् अलघु अनलं नष्ठृतिः नष्ठैर्यः,
अत्यन्तमपगतधैर्य इत्यर्थः । यतीन्द्रः दिवाकरः । हे देवदेव! करुणालय!
कृपालय! । नास्त्यन्यो नाथो यस्य सोऽनन्यनाथः तम् । त्वदेकशरणमित्यर्थः ।
तावका ये दासास्तेषामपि दासं भृत्यं मां मा जहिहि न त्यज इति आक्रो-
शत् ॥ ५ ॥

पादेनेति । मुनिः दिवाकरः । गर्भनिलयस्थैन गर्भपात्रस्थितैन ।
अर्भकेण बालकेन कर्त्ता । पादेन करणेन । अभिहता ताडितापि । अस्य अर्भ-
कस्य माता, कुप्यति कोपं करोति किं, नैव कुप्यतीत्यर्थः । लोकनायक!
जगन्नाथ! हरे! भवान्, विश्वेषां सर्वेषाम् एकं प्रधानं मूलं कारणं सकलजगदा-
दिकारणमित्यर्थः, भवतीति शेषः । अनेन भगवतो मातृसमपोषकत्वमस्यार्भ-
क्षसमपोष्यत्वं च प्रतिपादितम् । हे ईश! नाथ! भगवन्! मन्देन मूढेन ।

द्रष्टुं भूयो यतीन्द्रः श्रमसलिलकणैरावृतं तन्मुखाब्जं
स्त्रिघं तं मन्दहासं निखिलभुवनसम्मोहनं कैटभारेः ।
श्रोतुं वा तानि तानि स्फुटमतिकुतुकी तस्य सम्भाषितानि
स्मृत्वा स्वेनापराधं कृतमहह परं नैव सेहे विषादम् ॥ ७ ॥
धिकूर्वन् निजचेष्टिं निरवमे तस्मिन्नवज्ञाकरं
कोऽहं कुत्र किल स्थितोऽस्मि धरणावित्यप्यजानन्नयम् ।

अविपक्मतिना अशान्तबुद्धिना । मया, साम्प्रतम् इदानीम् । यद् यत् कृतं,
तत् सर्वं, कृपया दयया । क्षमस्व, इत्यादि, अवोचद् उक्तवान् । माता
कुप्यतीत्यत्र लोकोक्तिरलङ्कारः । ‘लोकप्रवादानुकृतिर्लोकोक्तिरिति भण्यते’ इति
लक्षणात् ॥ ६ ॥

द्रष्टुमिति । श्रमसलिलकणैः स्वेदबिन्दुभिः । आवृतं परिवृतम् । * तस्य
भगवतः मुखाब्जं वदनारविन्दम् । भूयः मुहुरपि । द्रष्टुमवलोकितुम् । स्त्रिघं
मसृणम् । निखिलानां भुवनानां सम्मोहनं विमोहकरम् । कैटभारेः श्रीपद्मना-
भस्य । तं तादृशम् अनिर्वचनीयमित्यर्थः । मन्दहासं, द्रष्टुमित्यत्रापि यो-
ज्यम् । तस्य भगवतः तानि तानि अनिर्वचनीयमनोहराणि । सम्भाषितानि
वचनानि । स्फुटं व्यक्तं श्रोतुम् । वाकारः समुच्चयार्थकः, श्रोतुं चेत्यर्थः ।
अतिकुतुकी अत्यन्तकौतुकशाली । यतीन्द्रः दिवाकरः । स्वेन आत्मना । कृतम्
अपराधं स्मृत्वा, परमधिकम् । विषादं दुःखम् । नैव सेहे न सोढवानेव ।
अहहेति स्वेदे । ‘अहहेत्यद्गुते स्वेदे’ इत्यमरः ॥ ७ ॥

धिकूर्वन्निति । अयं संन्यासिनाथो दिवाकरः । निरवमे अनपकृष्टे
सर्वोक्त्कृष्ट इत्यर्थः । तस्मिन् श्रीपद्मनाभे । अवज्ञाकरं निन्दाकरम् । निजचेष्टि-
तम् आत्मीयव्यापारम् । धिकूर्वन् निराकुर्वन् । अत एव अहं कः, धरणौ
भूमौ । कुत्र कस्मिन् देशे । स्थितश्चास्मि । इत्यपि एवमपि । अजानन् सन्,
नासायां नासिकायां न्यस्ता निहिता कराङ्गुलिः अर्थात् तर्जनी येन तादृशः ।

* तद् मुखाब्जमिति व्यासः श्रेयान् । तदित्यस्य सुप्रसिद्धसौन्दर्यमित्यर्थः ।
कैटभारेरिति मुखाब्जमित्यत्रापि सम्बन्ध्यते ।

द्वितीयः स्तवकः ।

नासान्यस्तकराङ्गुलिः परवशो रोमाञ्चिताङ्गो भृशं ॥ ४ ॥
सत्रः स्विन्नतनुश्च स्विन्नहृदयः संन्यासिनाथोऽभवत् ॥ ५ ॥

तदनु यतीश्वरो जरया तात्कालिकेन शोकेन च नि-
तरां विवशोऽपि हरिचरणनलिनभजनबद्धहृदयस्तदानीं त-
मेवान्वेषु कृतनिश्चयस्तस्मात् प्रदेशात् प्रतथे ॥ ३ ॥

अथ प्रस्थितः स तु निष्ठुकवरेण्यो दानवारिपदपङ्क-
जसन्निहितनिजचित्तवृत्तिविग्निदानवारिवर्षुलकपोलविवेध-
गातङ्गवटासमाङ्गुलानि कुत्रचिच्छस्वशास्त्रपारङ्गतनिस्त्रिशवि-
ध्वस्तसमत्तरिपुष्टिलनिस्तुलमहारथसमावृत्तानि कुहचिद-

अयं च करुणरसायानुभावः । परवशः पराधीनः । रोमाञ्चित-
तशरीरः । भृशमधिकम् । स्विन्नतनुः स्वेदयुक्तशरीरः । रोमाञ्चादयः सात्त्व-
कभावाः । सत्रः क्लान्तः । गतनित्र सञ्चारीभावः । स्विन्नहृदयश्च अभवत् ।
स्वेदः स्थायी भावः ॥ ८ ॥

तदन्विति । तदनुत्तरन्तरम् । हरे: श्रीपद्मनाभस्य चरणनलिनभजने
पादारविदभजने बद्धहृदयः निहितचित्तः । यतीश्वरः दिवाकरः । जरया वृ-
द्धतयेत्यर्थः । तात्कालिकेन तत्कालमन्मूर्तेन । शोकेन दुःखेन च, भगवत्तिरो-
धानद्वाा विवादेन यात् । नितराम् अयतम् । विवशः परवशोऽपि ।
अनेन प्रस्थानाशक्तत्वमुक्तम् । तदानीं, त श्रीपद्मनाभमेव । अन्वेषु, कृत-
निश्चयः, तस्मात् प्रदेशात् आनन्दाज्यात् । प्रतम्थे प्रस्थितवान् ॥ २ ॥

अथेति । अथ अनन्तरम् । दानवारे: श्रीपद्मनाभस्य पदपङ्कजयोः
सन्निहिता सम्युडनिरेतिता चित्तवृत्तिनिरेत्वा गतो येन तादृशः । प्रस्थितः
प्रयातः । सः निष्ठुकवरेण्यः दिवाकरः तु । अस्य रथस्वान्ते गध्येमार्गमित्येकं
पदं वर्तते । तदप्युपादाय पत्तनावि वनानि च मध्येमाः सन्ददर्शेति योजना
तानि कीदृशानीत्याकाङ्क्षाद्यां पत्तनविशेषगानि पूर्वमाह— विगलदित्यादिना ।
विग्निं विक्षवतां दानवारिणां मदजलानां, ‘मदो दानमि’त्यमरः, वर्षुलः

भ्रमण्डलजैत्राङ्ककरणनिपुणविमलमणिहर्ष्यविलसितानि विविधमहोऽज्ज्वलानि बहूनि पत्तनानि क्वचन परस्परवैरसहितविविधभयानकसत्त्वनिवहदारुणारावोऽद्वोषितोपान्तानि तच्चाकितकम्पमानचञ्चलाक्षपलायमाननानाप्रकारशाशहरिणीमुखमृगवृन्दसमाश्रितोच्चैस्तरमहासालाधस्तलानि तदुपरिस्थितकलकण्ठशुकादिविविधपक्षिकुलस्तजोघुष्यमाणानि वनानि च सन्दर्दर्श मध्येमार्गम् ॥ ४ ॥

वर्षणशीलाः कपोलाः गण्डप्रदेशाः येषां तादशानां विविधानां भद्रमन्दाद्यनेकविधानां च मातङ्गानां गजानां घटाभिः घटनाभिः, ‘करिणां घटना घटा’ इत्यमरः, समाकुलानि संकुलानि । कुत्रचित् क्वचन प्रदेशे । शब्देषु शास्त्रं च पारंगताः पारदृश्यानः निञ्चितैः खद्गैः करणैः विध्वस्तं विनाशितं समस्तारिपुमण्डलं सकलशतुर्समूहो यैस्तादशाः निस्तुलाः निरूपमाश्रये महारथाः ‘आत्मानं साराथिमि’त्यादिलक्षणयुक्ता राजानः तैः समावृतानि सम्यग् व्याप्तानि । कुहचित् कुत्रचित् । अभ्रमण्डलेन मेघसमूहेन जैत्राङ्ककरणे मल्लयुद्धविधाने निपुणाः समर्थाः अतीवोन्नता इति यावत् ये विमलमणिहर्ष्याः निर्मलरक्षयप्रासादाः तैर्विलसितानि शोभितानि । विविधैः महैः उत्सवैरुज्ज्वलानि दीप्राणि । बहूनि अनेकानि । पत्तनानि गृहाणि । अथ वनविशेषणान्याह — क्वचनेति । क्वचन कुत्रचित् । परस्परमन्योन्यं वैरसहितानि द्वेषयुक्तानि विविधानि नानाप्रकाराणि भयानकानि भयङ्कराणि च यानि सत्त्वानि जन्तवः सिंहगजादयः, ‘सत्त्वोऽस्त्री जन्तुषु क्ळीब’ इत्यमरः, तेषां निवहस्य समूहस्य दारुणारावेण भीषणशब्देन उद्घोषितानि संघोषितानि उपान्तानि समीप्रदेशा येषां तादशानि । तस्माद् दारुणारावात् चक्रिताः भीताः अत एव कम्पमाना वेष्युमन्तः चञ्चलाक्षा विलोलद्वशः पलायमाना विद्रवन्तः नानाप्रकारा अनेकविधाः शशहरिणीमुखाः शशमृगीप्रभृतयश्च ये मृगास्तेषां वृदेन समूहेन समाश्रितानि अधिष्ठितानि उच्चैस्तराणाम् अत्युन्नतानां महासालानां महावृक्षाणाम् अधस्तलानि अधोभागप्रदेशा

तदानीमपि स यतीश्वरः क्लान्तोऽपि हरिनामामृतं
गायन् गायन्नहर्निंशं तमेवानुध्यायन् मार्गदैर्घ्यमपि नाजा-
नीत ॥ ५ ॥

किञ्च , भगवद्दर्शनलोलुपतासज्जातव्यामोहेन जडा-
भ्यस्तरुवल्लरीभ्योऽप्येतादृशीं पृच्छामकरोत् ॥ ६ ॥

हे कुन्द ! हे चम्पक ! हे रसाल !

हे मलिके ! मालति ! काननान्ते ।

येषु तादृशानि । तेषां महासालानाम् उपरि ऊर्ध्वमागे स्थिताः कलकण्ठशु-
कादयः कोकिलशुकप्रभृतयः विविधाश्च ये पक्षिणः तेषां कुलस्य समूहस्य रुतेन
शब्देन, 'तिरश्चां वाशितं रुतमि'त्यमरः, जोघुप्यमाणानि अतीव घुप्यमाणानि ।
वनानि काननानि च । मध्येमार्गं मार्गस्य मध्ये । संदर्दश दृष्टवान् ॥ ४ ॥

तदानीमिति । स यतीश्वरः दिवाकरः । तदानीमपि गमनवेलाया-
मपि । क्लान्तोऽपि श्रान्तोऽपि । हरिनामामृतम् अमृतसद्वशं हरिनाम । गायन्
गागन् पुनःपुनर्गायन् । अहर्निंशं दिवारात्रम् । तमेव श्रीपद्मनाभमेव । अ-
नुध्यायन् सन्, मार्गदैर्घ्यमपि मार्गदीर्घतामपि । नाजानीत न ज्ञातवान् ।
अतिदूराध्वगमनेऽपि श्रमं न ज्ञातवानित्यर्थः । मार्गदैर्घ्यज्ञानं प्रति गमनक्ला-
न्तिरूपकारणसत्त्वेऽपि तत्कार्यानुत्पत्त्या विशेषोक्तिः । मार्गदैर्घ्यमपीत्यपिश-
बदाद् मार्गहस्ततायाः अतिसूक्ष्मत्वेन अज्ञानसम्बवेऽपि मार्गदैर्घ्यज्ञानात्
तस्य भक्तिरतीवाश्र्यकारिणीत्यर्थो द्योत्यते ॥ ५ ॥

किञ्चेति । किञ्च अपिच । भगवद्दर्शने श्रीपद्मनाभावलोकने या
लोलुपता सश्रद्धता तथा सज्जातेन उत्पन्नेन व्यामोहेन ब्रमण द्वेतुना । जडा-
भ्यः अचेतनाभ्यः तरुवल्लरीभ्यः । अपि अपिश्चेतनसमुच्चायकः । एतादृशीं
वक्ष्यमाणप्रकारिकाम् । पृच्छां प्रश्नम् अकरोत् ॥ ६ ॥

हे कुन्देति । हे कुन्द ! हे मलिकाविशेष ! । 'माध्यं कुन्दमि'त्यमरः ।
हे चम्पक ! हे साल ! हे चूत ! हे मलिके ! हे मालति ! हे जाते !

दृष्टो तु किं साधुजनाब्जभृङ्गो

युष्माभिराभीरवधूभुजङ्गः ॥ ९ ॥

पुनः कच्चिदच्छतमसितोपलसच्छायानि सुरभिलाने-
कमणीचककिञ्चल्कसर्पकसंवासितानि हरिचरितानीव स
मस्तपङ्गक्षालननिपुणानि निरवद्यरसभरितानि सकलतापहा-
रीणि पीयूषसदृशानि वहूनि सरांसि चावालोकत स मत्क-
रीन्द्रः ॥ ७ ॥

नायं पिपासां क्षुधयङ्गतान्ति-

मन्तव्यजानात् कलयन् मुकुन्दम् ।

युष्माभिः, साधुजनाः सज्जना एव यान्यव्जानि पद्मानि तेषु भृङ्गः अमरः ।
भृङ्गो यथा पद्मेषु तथा साधुजनेषु सादर इत्यर्थः । रूपकालङ्गारः । अत्र भृ-
ङ्गत्वारोपात् काननान्तसश्चारयोग्यत्वमेतेषां दर्शनसौकर्यं च द्योत्यते । आभीर-
वधूभुजङ्गः गोपस्त्रीविटः श्रीपद्मनाभ इत्यर्थः । काननान्ते दनान्ते । दृष्टः
किन्तु अवलोकितः किमित्यर्थः ॥ ९ ॥

पुनरिति । सः मत्करीन्द्रः यतिवरः । पुनः अनन्तरम् । कचित् कु-
त्रचित् । अच्छतमो निर्मलतमो यः सितोपलः स्फटिकशिला तेन सच्छा-
यानि सदृशानि, अनाविलानीति यावत् । सुरभिलानां सुरभीणाम् अनेकेषां
मणीचकानां पद्मानां ये किञ्चल्काः कमराः तत्सम्बर्केण तत्सम्बन्धेन सवा-
सितानि सुरभृतानि । हरिचरितानि श्रीपद्मनाभचरित्राणीव । सरांसानां स
वेषां पङ्गानां कर्दमानां पापानामिति च, ‘पङ्गोऽस्त्री शादकर्दमौ’, ‘अस्त्री पङ्ग पु-
मान् पाप्मा’ इति चामरः, क्षालने शोधने निपुणानि समर्थानि । निःश्वेषसाधार-
णधर्मकोपमालङ्गारः । निरवद्यो निर्दोषो यो रथः मधुररमः तेन भरितानि
युक्तानि, निर्दोषजलपूर्णानीति वा । सकलतापहारीणि सर्वतापनिवारकाणि ।
पीयूषसदृशानि अमृतल्यानि । वहूनि अनेकानि । सरांसि तटाणानि च ।
अवालोकत दृष्टवान् ॥ ७ ॥

एतादृशसरोदर्शनानन्तरमपि मुकुदासक्तत्वादय पिपासादिज्ञानं ना-
भूदित्याह — नायामिति । मुकुन्दं श्रीपद्मनाभम् । कलयन् ध्यायन् । अयं

दिवाकरोष्मार्दितविग्रहोऽपि

दिवाकरो नो विरराम मार्गात् ॥ १० ॥

किञ्च, हृषीकेशान्वेषणसुनिश्चितचित्तो निखिलभुव-
नान्तर्गतसकलकलुषमयजीमूतप्रभञ्जनायितानि भगवन्नाम-
धेयान्युच्चैस्तरामुच्चरन्नुच्चरन् दूरीकृतभीतिश्चार ॥ ८ ॥

तत्र च दर्शनश्रवणाटनादिषु तमेव भगवन्तं म-
नसि भावयन् निखिलमपि जगत् तन्मयमेवापश्यत् ॥ ९ ॥

अथ विविधगैरिकमनशिलादिविचित्रितान् मत्ततर-
दन्तिवरदन्ताग्रसङ्घटितसानुप्रदेशाननेकप्रकारानोकहवृन्दम-
दिवाकरः । पिपासां पातुमिच्छाम् । क्षुधम्, अङ्गतान्ति शरीरक्लमं च । अन्तः
अन्तभागे मनसीत्यर्थः । न व्यजानात् न ज्ञातवान् । दिवाकरः यतीश्वरः ।
दिवाकरस्यै सूर्यस्य ऊप्मणा तापेनार्दितः पीडितः विग्रहः शरीरं यस्य ता-
द्दशोऽपि । मार्गात्, नो विरराम नैव निवृत्तः ॥ १० ॥

किञ्चेति । किञ्च अपिच । हृषीकेशस्य श्रीपद्मनाभस्य अन्वेषणे
सुनिश्चितं सुतरां निश्चितं चितं मनो यस्य तादृशः । अयमिति शेषः । नि-
खिलानां, भुवनशब्देन भुवनस्थजना लक्ष्यन्ते, तेषाम् अन्तर्गतमात्मगतं सकलं
समस्तं यत्कलुपं दुरितं तद्रूपस्य जीमूतस्य मेघस्य प्रभञ्जनायितानि प्रभ-
ञ्जनवदाचरितानि वायुर्यथा मेघस्यापनोदनकरस्तथा सकलपापापनोदकराणी-
त्यर्थः । भगवन्नामधेयानि, उच्चैस्तराम् अत्युच्चम् । उच्चरन्नुच्चरन् पुनःपुनर्ज-
पन् । दूरीकृतभीतिः सन्त्यक्तभयः सन् । चचार ॥ ८ ॥

तत्रेति । तत्र च मार्गे च । दर्शनं यत्किञ्चित्पदार्थवलोकनं श्रधणं
यत्किञ्चिच्छब्दाकर्णनम् अटनं चड्कमणम् एतदादिषु । तं भगवन्तं श्रीपद्मना-
भमेव । मनसि भावयन् ध्यायन् सन् । निखिलं समस्तमपि । जगत् लोकम् ।
तन्मयं श्रीपद्मनाभमयमेव । अपश्यत् दृष्टवान् ॥ ९ ॥

अथेति । अथानन्तरम् । विविधा नानाप्रकाराः, विचित्रां इत्यर्थः ये गैरि-
कमनशिलादयः धातुविशेषाः, ‘धातुर्भूमिनःशिलाद्यद्वेर्गेरिकं तु विशेषतः’ इत्य-

यकवचावृतान् वाञ्चम्बुपर्णमात्राशनविविधतापसावतंससंसे-
वितान् विशालबहुकन्दरान्तर्गतकुपितवीरपञ्चाननगणगर्जि-
तनिर्जितघनतरघनाघनारावान् विमलतमनिर्झरपतनमनोहर-
शब्दमुखरान् परमोक्तशिखरजालसंस्पृष्टाभ्रमण्डलान् की-

मरः । आदिशब्देन “सुवर्णरूप्यताम्राणि हरितालमनःशिलाः । गैरिकाङ्गन-
कासीसिलोहसीसाः सहिङ्गुलाः । गन्धकोऽभ्रकमित्याद्य धातवो गिरिस-
भ्रवाः ।” इत्युक्तधात्वन्तराण्यपि गृद्धान्ते । तैः विचित्रितान् सञ्चातनानाव-
र्णान् । तारकादित्वादितच् । मत्तराः अत्यन्तं मत्ताः ये दन्तिवराः गजश्रेष्ठाः
तेषां दन्ताग्रैः दन्तप्रान्तभागैः संधिङ्गुताः संहताः सानुप्रदेशाः प्रस्थभागा येषां
ताद्वशान् । ‘स्तुः प्रस्थः सानुराख्यामि’त्यमरः । अनेकप्रकारा नानाविधाः
ये अनोकहाः वृक्षाः, ‘अनोकहः कुटः साल’ इत्यमरः, तेषां वृन्दमयेन समृ-
हस्वरूपेण कवचेन तनुच्छेदेन आवृतान् छन्नान् बहुप्रकारवृक्षसमूहपरिवृतानि-
त्यर्थः । वायुः पवनः अम्बु जलं पर्णं पत्रम् एतन्मात्रमेव अशनं भक्षणं येषां ते
ताद्वशाः विविधाः नानाप्रकाराश्च ये तापसावतंसाः ऋषिश्रेष्ठाः, तपसां नानाप्र-
कारत्वात् तापसानामपि नानाप्रकारत्वं, तैः संसेवितान् आश्रितानित्यर्थः ।
विशाला विस्तृता बहवः अनेकाश्च ये कन्दराः गुहाः, ‘दरी तु कन्दरो वा स्त्री’
इत्यमरः, तेषामन्तर्गताः गर्भस्थिताः कुपिताः कुद्धाः वीराः शूराश्च ये पञ्चाननाः
सिंहाः, ‘सिंहो मृगेन्द्रः पञ्चास्य’ इत्यमरः, तेषां गणस्य समूहस्य गर्जितेन
नादेन करणेन निर्जिताः विजिताः घनतराः अतीव सान्द्राश्च, ‘घनं निरन्तरं
सान्द्रमित्यमरः, अत्युच्चा इत्यर्थः, ये घनाघनारावाः वार्षिकमेघशब्दाः, ‘वा-
र्षिकेऽब्दे घनाघन’ इत्यमरः, ते यैस्ताद्वशान् । विमलतमस्यातीव निर्मलस्य
निर्झरस्य वारिप्रपातस्य, ‘वारिप्रपातो निर्झरो ज्ञार’ इत्यमरः, पतने प्रवहणे यो
मनोहरः शब्दः तेन मुखरान् शब्दायमानान् । परमोक्तैः अत्युच्चैः शिख-
रजालैः शृङ्गसमूहैः करणैः, ‘कूटोऽस्त्री शिखरं शृङ्गमित्यमरः, संस्पृष्टमभ्रमण्डलं
मेघसमूहो यैस्ताद्वशान् । कीचकानां वेणुविशेषाणां, ‘वेणवः कीचकास्ते स्युये
स्वनन्त्यनिलोद्धताः’ इत्यमरः, अन्तर्गता अन्तर्भागे विद्यमानाः ये पवना
वायवः सैर्जनितेन उत्पादितेन सुमनोहरेण च कूजनेन शब्देन करणेन संस्ता-

चकोन्तर्गतपवनजनितसुमनोहरकूजनसंसारितहरिमुरलीको-
मलनिनदान् बहून् पर्वतान् ददर्श ॥ १० ॥

तत्र च श्रान्तोऽपि भगवद्दर्शनैकमनोरथात् सञ्चर-
ज्ञेतादृशवाक्यान्युवाच ॥ ११ ॥

अलमलमयि देवदेव ! शौरे !

विवशतरोऽस्म्यहमद्य धावनेन ।

सकृदिममपराधमङ्ग ! मे त्वं

परम ! कृपाम्बुनिधे ! क्षमस्व भूमन् ! ॥ ११ ॥

शिशुरिह खलु ताडितोऽपि मात्रा

विलपति हे जननीति हि प्रकामम् ।

रितः सम्यक्सरणविषयं नृतः हरिमुख्याः श्रीकृष्णसम्बन्धिनो वेणोः यः
कोमलनिनदः मनोहरशब्दः स यैस्तादृशान् । सरणालङ्कारः । ‘स्यात् स्मृति-
आन्तिसन्दैस्तदङ्कालहकृतित्रयम्’ इति तल्लक्षणात् । बहून् अनेकांश्च ।
पर्वतान्, ददर्श दृष्टवान् ॥ १० ॥

तत्रेति । तत्र च मार्गे च श्रान्तोऽपि, भगवद्दर्शने य एकः मुख्यः
मनोरथः इच्छा तस्माद्वेतोः । सञ्चरन् सन्, एतादृशानि वक्ष्यमाणप्रकार-
काणि । वाक्यानि; उवाच उक्तवान् ॥ ११ ॥

वचनप्रकारमेवाह — अलामिति । अयि हे देवदेव ! देवानामपि देव !
शौरे ! । अलमलं तिरोहितस्थित्या अलमलमित्यर्थ । द्विर्भावेन आविर्भवने
क्षणमयि विलम्बो न कार्य इति घोत्यते । अहम् अद्य, धावनेन विद्रवणेन ।
विवशतरः अतीव विवशः । अस्मि । अङ्ग ! हे ! परम ! उत्कृष्ट ! । कृपाम्बुनिधे !
दयासमुद्र ! । भूमन् ! परिपूर्ण ! । त्वं, मे मन । इमम् अपराधं वामकरनिवारण-
रूपम् । सकृद् एकवारम् । क्षमस्व सहस्र । पुष्पिताप्रावृत्तम् । ‘अयुजि नयुग-
रेकतो यकारो युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताप्रे’ति लक्षणात् ॥ ११ ॥

शिशुरिति । शिशुः बालः । मात्रा जनन्या । ताडितः अपि, हे
जननि ! हे अन्व ! इति प्रकामं अधिकम् । विलपति रोदिति । हीति प्रसिद्धौ ।

विसृजसि यदि मां तथा विना त्वा-
मगतिरहं कतमं समाश्रयामि ॥ १२ ॥

शौरे ! तावकवक्रकान्तिमिह तामभोजगर्वापहां
वाणीमध्यधरीकृतामृतझरीं तं मन्दहासं मधु ।
तां नीलाम्बुदसन्निभां च वपुषः शोभां जगन्मोहिनीं
निलं संरमरतो ममाद्य हृदयं त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ १३ ॥

यन्मायया विधिमुखाञ्चिदशाः समस्ताः
सम्मोहिता भुवननायक ! तस्य तेऽहम् ।

त्वं मां, विसृजसि यदि त्यजसि चेत् । तथा यथा शिशुः मातरं विना
अगतिस्तथा त्वां विनेत्यर्थः । त्वां विना भवन्तम् ऋते । अगतिः निःशरणः ।
अहम्, इह खलु कतमं, समाश्रयामि सेवे । लोकोक्त्युपमयोः सङ्करः ॥ १२ ॥

शौरे इति । हे शौरे ! इह अभोजानां तामरसानां गर्वापहां गर्व-
नाशिनीं ततोऽपि मनोहरामित्यर्थः । ताम् अनिर्वचनीयाम् । तावकवक्रकान्ति
भवदीयमुखशोभाम् । अधरकृता निरस्ता अमृतझरी अमृतप्रवाहो यथा त-
थोक्तां ततोऽपि मधुरामित्यर्थः । वाणीं वाचम् । तं मन्दहासं मन्दस्मितमेव ।
मधु मकरन्दम् । नीलाम्बुदसन्निभां नीलमेघसदृशीम् । जगन्मोहिनीं ताम् अ-
निर्वचनीयाम् । वपुषः, शोभाम् अङ्गकान्ति च । नित्यम् अनवरतम् । संसरतः
सम्यक् स्मरतः । मम, हृदयं चित्तम् । त्वां द्रष्टुम् अवलोकितुम् । उत्कण्ठते
इच्छति । उत्कण्ठा नामेच्छाविशेषः, “सर्वेन्द्रियसुखाखादो यत्रास्तीत्यभि-
मन्यते । तत्प्राप्तच्छां ससङ्कल्पामुत्कण्ठां कवयो विदुः ॥” इत्युक्तस्व-
रूपा ॥ १३ ॥

यन्माययोति । हे भुवननायक ! लोकनाथ ! । विधिमुखाः ब्रह्मप्रमुखाः ।
समस्ताः सङ्कलाः । त्रिदशाः देवाः । यन्मायया यस्य तव मायया । सम्मो-
हिताः सम्यद्मोहिताः । तस्य तादृशस्य । ते तव । मायां कलयितुं ज्ञातुम् ।

मायां कथं कलयितुं प्रभवामि सद्य-

स्तस्मात् प्रसीद भगवन्निति याचना मे ॥ १४ ॥

शोको देहस्य तान्तिः परपुरुष ! जरासम्भवा क्षुत्पिपासा
मोहश्चित्तस्य मान्द्यं सकलमिदमहो दर्शनेनेशितुस्ते ।
दूरे यास्यत्यवश्यं मुरहर ! तिमिराणीव सूर्योदये त-
च्छैरे ! कृत्वा कृपां मध्यनवम ! भगवन् ! दर्शनं देहि पाहि ॥
विवशय न भवत्पदाङ्गयुग्मं हृदि कलयन्तमतीव याचमानम् ।
निरूपम ! तव मायया निकामं पुरुकरुणावसते ! विमोहितं माम् ॥

अहं कथं, प्रभवामि शक्तो भवामि । भगवन् ! तस्मात् त्वं, सद्यः वेगेन,
प्रसीद । मे मम याचना, इति एवंप्रकारा, भवतीति शेषः ॥ १४ ॥

शोक इति । हे परपुरुष ! पुरुषोत्तम ! मुरहर ! । शोकः दुःखम् । देहस्य
तान्तिः शरीरक्लमः । जरया हेतुना सम्भव उत्पत्तिर्यासां तथोक्ताः । जराहे-
तुकत्वं सर्वत्र द्रष्टव्यम् । क्षुत्पिपासाः, मोहः विसङ्गता । चित्तस्य मनसः
मान्द्यम् । इदम् उक्तशोकादिकं सर्वम् । ईशितुः ईश्वरस्य । ते तत् । दर्शनेन
अवलोकेन । सूर्योदये तिमिराणि अन्धकारा इव, यथा अन्धकाराः सूर्योदये
दूरे यास्यन्ति तद्वदित्यर्थः । अवश्यं, दूरे यास्याते अगमिष्यति । हे शौरे !
अनवम ! भगवन् ! । तत् तस्माद्देतोः । मयि कृपां कृत्वा दर्शनं देहि, अत
एव पाहि रक्ष । भवदर्शने सति ममैतादशव्यसनमूहकथापि न सम्भवि-
ष्यति, अतस्तव कृपया तादृशभवदर्शनं दत्त्वा तन्निवर्ये व्यसनमूहमपेष्य
रक्षेति भावः ॥ १५ ॥

विवशयेति । हे निरूपम ! उपमारहित ! । पुरुकरुणावसते ! भूयितुंदया-
निलय ! । ‘पुरुजं पुरु भूयिष्ठं’, ‘वसती रात्रिवेशमनोः’ इति चानरः । अतीव
दयालो ! इत्यर्थः । भवत्पदाङ्गयुग्मं त्वच्चरणारविन्दयुग्लम् । हृदि मनसि । कल-
यन्तं ध्यायन्तम् । अतीवात्यन्तम् । याचमानं प्रार्थन्तम् । तव मायया नि-
कामम् अधिकम् । विमोहितं मां न विवशय न विवशं कुरु ॥ १६ ॥

मम शोकमये मां वरद ! पयोधौ भवत्पदालम्बम् ।
साम्प्रतमुद्धर शौरे ! गतिरिह का वै विना भवन्तं मे ॥ १७ ॥

नेत्रे त्वदीयतनुदर्शनतत्परे मे
कर्णौ च दिव्यमुरलीस्वनपानलोलौ ।
नासा त्वदङ्गितुलसीदलवासनायां
पर्युत्सुका मम मनस्तव सच्चरित्रे ॥ १८ ॥

एवमतिक्रुणं बहुधा याचमानः श्रान्तो मध्ये मध्ये
किञ्चित् किञ्चिद् विश्रम्य भगवन्नामकीर्तनमयपीयूषास्वा-

मयमिति । हे वरद ! शौरे ! त्वं शोकमये दुःखम्बरूपे । पयोधौ समुद्रे ।
मम , भवत्पदालम्बं त्वच्चरणश्रवम् । मां, साम्प्रतमिदानीम् । उद्धर शोकाब्धेः
पारं नयेत्यर्थः । भवन्तं विना भवत क्रते । मे मम । इह अस्मिन् लोके ।
का वै, गतिः शरण , न कापीत्यर्थः । तस्माद् भवानेव शरणमिति सिद्धम् ।
गीतिर्वृत्तम् । “आर्यप्रथमदलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुभयोः । दलयोः
कृतयतिशोभां तां गीतिं गीतवान् भुजज्ञेशः ॥” इति लक्षणात् ॥ १७ ॥

नेत्रे इति । मे मम । नेत्रे नयने । त्वदीयतनोः भवदीयशरीरस्य दर्शने
अवलोकने तत्परे सश्रद्धे । कर्णौ, मे इत्यस्यात्राप्यनुषङ्गः । दिव्यः यः मुर-
लीस्वनः वेणुशब्दः तत्पाने तच्छ्रवणे लोलुपौ सश्रद्धौ च । अत्रोभयत्र भवत
इति क्रिया योजया । मम नासा नासिका । त्वदङ्गितुलसीदलानां वासनायां
सौरभ्ये । पर्युत्सुका सश्रद्धा । मनः, ममेत्यस्यात्राप्यनुषङ्गः । तव, सति नि-
देष्ये चरित्रे, पर्युत्सुकेत्यस्यात्रापि लिङ्गविपरिणामेन योजना । अत्रोभयत्रापि
भवतीति योज्यम् ॥ १८ ॥

एवमिति । एवम् उक्तप्रकारेण । अतिक्रुणम् अतीव सशोकम् ।
‘शोकः स्थायी भवेद् यस्य सरसः करुणो मतः’ इति लक्षणात् । बहु याच-
मानः प्रार्थयमानः । आन्तः क्लान्तः सन् । मध्ये मध्ये किञ्चित्किञ्चिद्,

दनमात्रशमिततात्कालिकक्लुमः पुनरपि सञ्चरन्नयं यत्रकुत्र-
चित् पतगोत्पतनेन चञ्चलान् महीरुहकिसलयादीन् निरी-
क्ष्य सर्वदा मनसि स्थितं भगवदागममाशङ्कमानः साधु
विलोक्यस्तमद्घटा विवशः कञ्चित् कालमधोमुखस्तत्रैव
तस्थौ ॥ १२ ॥

पुनरपि जगत्पावनानि भगवन्नामधेयान्युच्चैस्तरा ज-
पन् जपन् परमकृपाम्बुनिधिं तमेव हृदि भावयन्नेतादशावा-
क्यान्युवाचातिविवशो विगतधैर्यः ॥ १३ ॥

विश्रम्य श्रमपरिहारं कृत्वा । भगवन्नामकीर्तनंमयस्य श्रीपद्मनाभनामज-
पस्वरूपस्य पीयूषस्यामृतस्य आस्वादनमात्रेण पानमात्रेण शमितः विनाशितः
यः तात्कालिकक्लुमः गमनेन तत्कालोत्पन्नश्रमः, न तु भगवदर्शनाभाव-
सञ्चातश्रम इत्यर्थः । एतेन तस्याध्वश्रमापनयनं न तु शयनजलपानादिना,
किन्तु भगवन्नामरूपामृतपानेनेति सिद्धम् । पुनरपि भूयोऽपि । सञ्चरन् ग-
च्छन् । अयं दिवाकरः । यत्रकुत्रचित् पतगोत्पतनेन खगोड्डीनेन । चञ्च-
लान्, महीरुहकिसलयादीन् वृक्षपलवप्रमुखान् । निरीक्ष्य विलोक्य । सर्वदा
मनसि स्थितं सार्वकालिकचिन्ताविषयीभूतमित्यर्थः । भगवदागमं श्रीपद्मनाभ-
प्राप्तिम् । आशङ्कमानः संशयानः । साधु सम्यक् विलोक्यन् । तं श्रीपद्मना-
भम् । अद्घटा अनालोक्य । विवशः परवशः । अघोमुखश्च सन् । एतद्
दुःखलक्षणम् । कञ्चित्कालम्, अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । तत्रैव तत्पदेश एव ।
तस्थौ स्थितवान् ॥ १२ ॥

पुनरिति । पुनरपि, जगत्पावनानि जगच्छुद्धिकराणि । भगवन्नामधे-
यानि, उच्चैस्तराम् अत्युच्चम् । जपन् जपन् पुनः पुनर्जपन् । परमकृपा-
म्बुनिधिम् उत्कृष्टदयासमुद्रम् । तमेव श्रीपद्मनाभमेव । हृदि चित्ते । भावयन्
ध्यायन् । अतिविवशः, विगतधैर्यः, अयमिति शेषः । एतादशानि बक्ष्य-
माणप्रकाराणि वाक्यानि । उवाच उक्तवान् ॥ १३ ॥

इतःपरं देव! भवद्वियोगं सोदुं न शक्तोऽस्मि हरे! मुकुन्द! ।
 प्रसीद तस्मादमलं स्वकीयं रूपं परं दर्शयितुं हि मह्यम् ॥
 चातको भुवि यथा पयोधरं याचते खलु पिपासयाकुलः ।
 त्वां तथैव कुतुकी निरीक्षितुं प्रार्थयेऽहमचिरात् कृपां कुरु ॥
 जलधिदुहितृचित्तचौर्यलोलं मुनिजनमानसपद्मिनीमरालम् ।
 मुरहर! मम दर्शय त्वदीयं मदनमनोहरमद्धुतं स्वरूपम् ॥

इत इति । हे देव! मुकुन्द! हरे! अहम् इतःपरम् एतत्कालानन्तरम् । भवद्वियोगं भवद्विरहम् । सोदुं क्षन्तुं शक्तः न अस्मि । तस्मात् शक्तचभावाद्वेतोः । अमलं निर्मलम् । परम् उक्तृष्टम् । स्वकीयम् आत्मीयम् । रूपम् आकारम् । दर्शयितुम् अवलोकयितुं । मह्यं प्रसीद रूपं दर्शयेत्यर्थः ॥ १९ ॥

चातक इति । चातको नाम पक्षिविशेषः । ‘चातकः स्तोककः समावित्यमरः । पिपासया तृण्णया । आकुलः सन्, भुवि भूमौ । यथा पयोधरं मेघं याचते खलु, तथैव अहं त्वाम् अचिराद् वेगेन । निरीक्षितुं कुतुकी सन्, याचे प्रार्थये । कृपां दयां कुरु । चातकस्य यथा पयोधरकृतजलदानेनैव तृसिस्तथा मम भवद्वर्णनेनैव दुःखनिवृत्तिः न त्वन्यथा । अतः कृपया त्वदर्शनं दत्त्वा रक्षेति भावः । रथोद्धतावृत्तम् । ‘राज्ञराविह रथोद्धता लगाविति तलक्षणात् ॥ २० ॥

जलधीति । हे मुरहर! जलधिदुहितुः श्रीभगवत्याः । चित्तचौर्ये चिचापहरणे लोलं सतृण्णम् । ‘लोलश्चलसतृण्णयोरित्यमरः । लक्ष्मीमनोहरमित्यर्थः । मुनिजनानां महर्षिजनानां मानसानि मनांस्येव याः पद्मिन्यस्तासु मरालं हंसं, हंसो यथा पद्मिनीषु तथा मुनिजनमनःसु सदा स्थितमित्यर्थः । सर्वकालिकमुनिजनध्यानविषयमिति यावत् । मदनमनोहरं कामसुन्दरम् । अद्वृतम् आश्र्वयकरम् । त्वदीयं भवत्सम्बन्धिः । स्वरूपं, मम, दर्शय दर्शनविषयं कुरु ॥ २१ ॥

विपिनेऽथ कण्टकसमावृते चरन्

विवशोऽहमीश्वर ! जराकुलो भृशम् ।
करुणानिधे ! तव मनोहरं वपु-

र्मम देव ! दर्शय हरे ! हरेः शुचम् ॥ २२ ॥

स्मितसंयुतेन विजितामृतेन ते
वचनेन तापमखिलं व्यपोहय ।
सरसीरुहाक्ष ! सरसं दिश प्रभो !

मम नेत्रयोस्तव हि मूर्तिपारणाम् ॥ २३ ॥

चेतो मे भुवनैकनायक ! शुचा व्यासं हरे ! साम्प्रतं
बाष्पव्यापृतलोचनोऽहमवशो मार्गावलोकेऽप्यहो ।

विपिन इति । हे ईश्वर ! जराकुलः, अहं, कण्टकैः सूच्यग्रैः । ‘सू-
च्यग्रे क्षुद्रशस्त्रौ च रोमहर्षे च कण्टक’ इत्यमरः । समावृते सम्यक् संकुले ।
अथ कृत्स्ने । ‘मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकात्मन्येष्वथो अथ’ इत्यमर । विपिने वने ।
चरन्, भृशमधिकम् । विवशः परवशः । अस्मीति शेषः । हे करुणानिधे ! देव !
हरे ! श्रीपद्मनाभ ! मनोहरं सुन्दरम् । तव वपुः शरीरम् । मम दर्शय, शुचं
दुःखम् । हरेः अपहर, नाशयेत्यर्थः । मञ्जुभाषिणीवृत्तम् । ‘सजसाजगां भवति
मञ्जुभाषिणी’ ति लक्षणात् ॥ २२ ॥

स्मितेति । स्मितसंयुतेन मन्दहासयुक्तेन । विजितामृतेन अमृतादपि
मांधुर्ययुक्तेनेत्यर्थः । ते तव । वचनेन वाचा । अखिलं, तापं दुःखम् । व्य-
पोहय विनाशय । हे सरसीरुहाक्ष ! प्रभो ! मम नेत्रयोः तव, मूर्तिपारणां
मूर्त्यैव शरीरेणैव पारणां भक्षणम् । सरसं, दिश देहि । तव मूर्ति मददृष्टि-
गोचरं कुर्वित्यर्थः । अत्र मूर्तिपारणामित्युक्त्या यतिनेत्रयोः भगवददर्शन-
रूपोपवासकुधितत्वं व्यजयते ॥ २३ ॥

चेत इति । हे भुवनैकनायक ! हरे !, मे मम । चेतः मनः । साम्प्र-
तम् इदानीम् । शुचं दुःखेन । व्यासम् आकुलं, भवतीति शेषः । बाष्पेणा-
शुणा व्यापृते छन्ने लोचने नयने यस्य तथोक्तः । अहं, मार्गावलोके अध्व-

देहं चेह जराक्षुदादिभिरलं संव्याकुलं यत् ततः
शौरे ! त्वत्करुणां विनाद्य भगवन् ! पश्यामि नान्यां गतिम् ॥

अथ स यतीश्वरस्त्वेवमतिविवशतरमभ्यर्थयमानः
पुनरपि पूर्वोक्तप्रकाराननेकान् पत्तनवनसरित्पर्वतानुष्ठान्या-
तिदूरमध्वानं गच्छन् येषुकेषुचिच्छायातरुमूलेषु कञ्चित्
कालं विश्रम्य विश्रम्य पुनरपि चरन्नार्तहृदयस्तनुभूततनुव्या-
सघर्मजलकणो भगवत्पादलक्ष्मैव लक्ष्यं हृदि निधाय क्षुत्त-
डादिभिरतिव्याकुलोऽपि मनःस्थितहरिनिरीक्षणमहोत्सवकु-
तूहलविस्मारितदृश्यमानसकलवस्तुप्रेमातिरेकोऽतिमहता का-
लेन भगवदुदीरितं सुविमलतापसगणसंसेवितं तदनन्तव-
नमवाप ॥ १४ ॥

दर्शनेऽपि । अवशः परवशः । अशक्त इत्यर्थः । अस्मीति शेषः । अहो इति
खेदे । देहं शरीरं च । इह जराक्षुदादिभिः जरया क्षुधा पिपासादयोऽप्यादि-
शब्दाद् गृह्णन्ते । अलम् अधिकम् । सव्याकुलं क्षीणम् । भवतीति शेषः ।
यत् यस्माद्देतोः, ततस्तस्माद्देतोः, हे भगवन् ! शौरे, अहम् अद्य त्वत्क-
रुणां विना अन्यां गतिं शरणं न पश्यामि । त्वत्करुणैव शरणमित्यर्थः ॥ २४ ॥

अथेति । अथ अनन्तरम् । स यतीश्वरः दिवाकरः । एवम् उक्तप्रका-
रेण । अतिविवशतरम् अतिशयेनाधिकदैन्ययुक्तं यथा तथा । अभ्यर्थयमानः या-
चमानः । पुनरपि भूयोऽपि । पूर्वोक्तप्रकारान् ‘विगलद्वानवारी’त्यादिना पूर्वमु-
क्तविधानित्यर्थः । अनेकान् बहून् । पत्तनसरित्पर्वतान् उलङ्घ्य अतिकम्य ।
आतिदूरम् अध्वानं मार्गम् । गच्छन्, येषुकेषुचित् छायाप्रचुरास्तरवः छा-
यातरवः, शाकपार्थिवादित्वात् समासः, तेषां मूलेषु अधोभागेषु कञ्चित् कालं
विश्रम्य विश्रम्य, क्षुत्तडादिभिः आकुलः क्षीणः अपि । मनसि स्थितं हरि-
निरीक्षणं श्रीपद्मनाभावलोकनमेव यो महोत्सवः तत्र यत् कुतूहलं कौतुकं
तेन विस्मारिते दृश्यमानसकलवस्तुषु यः प्रेमातिरेकः स्नेहातिशयः स यस्य
तथोक्तः । आर्तहृदयः तनुभूतायां कृशभूतायां तनौ शरीरे व्यासाः घर्मजल-

तत्र चायं सञ्चरन् सुमहतः कस्यचिन्मधूकमहीरु-
हस्य कोटरान्तर्निलीनं तं भगवन्तमवलोक्य तद्विलोकन-
कुतूहलेन यदा तन्निकटमगात्, तदा स तरुशितन्नपातं*
पपात् ॥ १३ ॥

अथ तदानीं विस्मितोऽयं यतीन्द्रः कथमसौ महीरुहः
सुगरीयान् पतित इति विलोकयन् मत्स्यतीर्थनिहितमूर्धानं
कणाः रवेदविन्दवो यस्य तादृशः । भगवत्पादलङ्घैव श्रीपद्मनाभपादचिह्नेव ।
हृषि मनसि । लक्ष्यं निधाय, पुनरपि चरन् सन्, अतिमहता कालेन, भगव-
दुदीरितं भगवदुक्तम् । ‘अनन्तसंज्ञे वने ही’ त्यनेन पूर्वमुक्तनित्यर्थः । सुविमला-
नामतीव निर्भलचिच्चानां तापसानां गणेन सहेतु संसेवितं समाश्रितमित्यर्थः ।
तत् प्रसिद्धम् । अनन्तवनम् अनन्तसंज्ञं वनम् । अवाप प्राप्तवान् ॥ १२ ॥

तत्रेति । तत्र च अनन्तवने च । सञ्चरन् अयं दिवाकरः । सुमहतः
अत्युच्चतस्य । कस्यचिद् एकस्य । मधूकमहीरुहस्य मधूकाख्यवृक्षस्य । ‘मधू-
कु गुडपुष्पमधूमावि’ त्यमरः । कोटरान्तः कोटरान्तर्निलीनम् । कोटरो नाम वृक्ष-
गर्तः । ‘निष्कुहः कोटरं वा ना’ इत्यमरः । निलीनम् अन्तर्धाय स्थितमित्यर्थः ।
तं बालवेषधारिणम् । भगवन्तं श्रीपद्मनाभम् । विलोक्य दद्वा । तस्य श्रीपद्मना-
भस्य विलोक्ने यत् कुतूहलं कौतुकं तेन हेतुना । यदा यस्मिन् काले । तस्य
मधूकमहीरुहस्य निकटं समीपम् । अगात् गतवान् । तदा तन्निन् काले ।
स तरुः मधूकमहीरुहः । छिन्नपातं पपात उत्तमूलतरुदू अपतत् ॥ १३ ॥

अथेति । अथ तरुपतनानन्तरम् । तदानीं तस्मिन् काले । विस्मितः
सञ्चातविस्मयः । अयं यतीन्द्रः दिवाकरः । सुगरीयान् अत्युच्चतः । अतौ
महीरुहः मधूकवृक्षः । कथं कस्माद् हेतोः । पतितः इति एवम्ब्रकारेण ।
मत्वेति शेषः । विलोकयन् सन् । मत्स्यतीर्थं मत्स्यतीर्थनामके तीर्थे, एवमु-
पर्यपि, निहितः मूर्धा शिरो यस्य तथोक्तम् । शङ्खचक्रतीर्थयोः निहितं
न्यस्तं बाहुयुग्मं भुजयुगलं यस्य तथोक्तम् । धर्मवर्मतीर्थयोः सञ्चिहितं पाद-
युगलं यस्य तथोक्तम् । समस्तानां सर्वेषां भक्तानां सेवकजनानां सञ्चयेन

* ‘उपमने कर्मणि च’ (३.४.४५) इति णमुल ।

शङ्खचक्रतीर्थनिहितबाहुयुगम् धर्माधर्मतर्थिसान्निहितपादयुगलं
समस्तभक्तसञ्चयसञ्चितापरिमितसुकृतपुञ्जं परमहंसकुलमू-
लधनं निश्चरणशरण्यं त्रिभुवनैकनायकं निखिलवेदमार्ग-
परिमार्गितं भगवन्तं श्रीपद्मनाभं निजसुकृतशतविपाकेना-
पश्यत् ॥ १४ ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे प्रत्यक्षदर्शनं नाम

द्वितीयः स्तबकः ।

समूहेन सन्धितः सम्पादितः अपरिमितश्च यः सुकृतपुञ्जः पुण्यसमूहः तत्स्व-
रूपं तादृशसुकृतपुञ्जसाध्यमित्यर्थः । साध्यसाधनयोरभेदोपचारः । परमहंस-
कुलस्य योगीश्वरसमूहस्य मूलधनं मूलद्रव्यम् । ‘नीवी परिपणो मूलधनमि’-
त्यमरः । निःशरणानामगतिकानां शरण्यं शरणार्हम् । त्रिभुवनस्य त्रैलोक्यस्य
एकं मुख्यं नायकं नाथम् । निखिलैः समस्तैः वेदमार्गैः करणैः परिमार्गितं
अविष्टं, नतु दृष्टं, मुनिभिरिति शेषः । भगवन्तं ऐश्वर्यादिषट्कपरिपूर्णम् ।
श्रीपद्मनाभं, निजानामात्मीयानां सुकृतानां शतस्य समूहस्य विपाकेन परिपा-
केन फलेन हेतुना । अपश्यद् दृष्टवान् ॥ १४ ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्यायां

द्वितीयः स्तबकः ।

अथ तृतीयः स्तवकः ।

तावद् विस्मयहर्षमग्नहृयः सोऽयं परिव्राजक-

स्तं प्रत्यक्षतया विलोक्य सहसा श्रीपद्मनाभं हरिम् ।
सम्प्राप्येह महानिधि विधिवशाद् यद्वज्जनो निर्धन-

स्तद्वज्जिस्तुलमोदरूपजलधौ मग्नस्तमूचे वचः ॥ १ ॥

अद्याहं गतकल्मषोऽस्मि सफलं जातं तवाराधनं

लक्ष्मीनाथ ! ममापि जन्म कृपया नूनं तवाधोक्षज ! ।

अथ दिवाकरयंतीश्वरपरिवृश्यमानभगवत्स्वरूपं वर्णयिष्यन् तृतीयस्त-
 बकमारभते — तावदिति । तावत् भगवत्प्रत्यक्षदर्शनकाले । विस्मये अद्वृते
 हर्षे सन्तोषे च मग्नं हृदयं मनो यस्य तथोक्तः । सः अयं परिव्राजकः दिवा-
 करः । हरिं पापहर्तारम् । तं श्रीपद्मनाभम् । प्रत्यक्षतया चाक्षुषप्रत्यक्षविषयत्वेन ।
 विलोक्य दृष्ट्वा । इह भूमौ । निर्धनः जनः ददिद्रिः । विधिवशाद् दैवतशात् ।
 महानिधि, सम्प्राप्य लब्ध्वा । यद्वत् यथा । तद्वत् तथा । निस्तुले निरुपमे
 मोदरूपजलधौ हर्षात्मकसमुद्रे । मग्नः सन्, तं श्रीपद्मनाभम् । वचः, ऊचे
 उक्तवान् । ‘यद्वज्जनो निर्धन’ इत्यत्रोपमा, ‘निस्तुल’ इत्यत्रोपमानलुप्तोपमा,
 मोदरूपजलधावित्यत्र रूपकं चेति तेषां संसृष्टिः ॥ १ ॥

वचनप्रकारमेवाह — अद्येति । हे लक्ष्मीनाथ ! अधोक्षज ! । यद् यस्मा-
 द्वेतोः । अहं, दुरुहैः दुःखेन ऊहितुं शक्यैः नैगमवचोभिः वेदसम्बन्धिवाक्यैः
 मृत्यं मार्गितुम् अन्वेषुं योग्यम् । इह भूमौ । पश्यतां द्रष्टृणाम् । विश्वेषां सर्वेषाम् ।
 नृणां नराणाम् । नयनयोः नेत्रयोः । पीयूषवर्षप्रदं अमृतधाराप्रदम् । अमृतधारया
 नेत्रयोर्यावानानन्दः, तावदानन्दप्रदमित्यर्थः । तेषां सन्तोषकरमिति यावत् ।
 मवन्तं, पश्यामि चाक्षुषप्रत्यक्षविषयतयैवावलोक्ये । यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात्
 पूर्वार्थे तदिति योज्यम् । तत् तस्माद्वेतोः । अद्य, अहं, गतकल्मषः विघ्नस्त-
 पापः । अस्मि । तव कृपया दयया । तवाराधनं पूजनम् । मम जन्म जननमपि ।

यत् पश्यामि दुर्लहनैगमवचोमृग्यं भवन्तं नृणां ।

विश्वेषामिह पश्यतां नयनयोः पीयूषवर्षप्रदम् ॥ २ ॥

तदनु स यतिवरो हे देवदेव ! श्रीपद्मनाभ ! हरे !
मुकुन्द ! कथमेतादृशातिविशालतनोरत्व परमशक्तवपुर्वर्षी-
यानहं प्रदक्षिणप्रणामादिकं कर्तुं पारयामि । तस्मादस्म-
तप्रदक्षिणादिगोचरसुमनोहरवपुषा भवितव्यं भवतेत्या-
चत ॥ १ ॥

निशम्यैतद् वाक्यं स तु यतिवरेण्यस्य मुरभित्
तदा प्रोवाचैनं मधुरवचसा सस्मितरुचा ।

सफलं फलसहितम् । जातं सम्भूतम् । भवतीति शेषः । नूनंनिश्चयः । ‘नूनं
तर्केऽर्थनिश्चये’ इत्यमरः । समर्थनीयस्य गतकल्पषत्वादिरूपार्थस्य यत् पश्या-
भत्यादिना समर्थनाद् वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिङ्गमलङ्कारः ॥ २ ॥

तदन्विति । तदनु तदनन्तरम् । स यतिवरः दिवाकरः । हे देवदेव !
हरे ! मुकुन्द ! श्रीपद्मनाभ ! परम् अविक्रम् । अशक्तव्युः, वर्णयान् वृद्धः । वर्षी-
यान् दशभी ज्यायानि त्यमरः । अहम् एतादृशातिविशालतनोः एवम्प्रकारा-
तिदीर्घशरीरस्य मत्स्यतीर्थात् प्रभृति धर्माधर्मतीर्थवर्णन्तशरीरस्येत्यर्थः । तव, प्रद-
क्षिणप्रणामादिकं प्रदक्षिणनमस्कारादिकम् । आदिना पूजनादिपरिग्रहः । कर्तुं
विधातुम् । कथं केन प्रकारेण । पारयामि शक्तो भवामि, न कथमपीत्यर्थः ।
अग्रे तस्मादित्यस्य सत्त्वाद् अत्र यस्मादित्यध्याहार्यम् । तस्माद्वेतोः भवता
अस्मत्प्रदक्षिणादीनां गोचरः विषयः सुमनोहरं च यद् वपुः शरीरं तदू यस्य
स तथा तादृशेन । भवितव्यं भवितुं योग्यम् । इति एवम्प्रकारेण । अयाचत
याचितवान् ॥ १ ॥

निशम्येति । सः मुरभित् श्रीपद्मनाभः तु । यतिवरेण्यस्य दिवाक-
रस्य । एतत् पूर्वोक्तप्रकारकम् । वाक्यं, निशम्य श्रुत्वा । तदा तस्मिन् काले ।
सस्मितरुचा मन्दहासकान्तिसहितेन । मधुरवचसा माधुर्ययुक्तवाचा । एनं दि-

प्रसन्नोऽहं भक्त्या यतिवर ! तवानन्यपरया

विषणो मा भूयास्त्वमिह शरणं मां ब्रज सदा ॥ ३ ॥

किञ्च यावत्परिमितवपुषं मामिच्छसि तावत्परिमाणो
भवामीति भगवदाज्ञानुसारेण स्वदण्डत्रितयपरिमेयतां याच-
माने तस्मिन् तथेत्यङ्गीकृत्य तदीयदण्डत्रयपरिमितप्रदेशमात्र-
सङ्कुचितनिजवपुः सुमनोहरं पावनपावनं निजशोभावि-
निन्दितनभोमणिमण्डलं काञ्चनमयं विमानं निर्गतावधि-
कालं सज्जनपरिपालनाय बद्धकक्ष्यः सन्नलञ्चकार भगवा-
नरविन्दनाभः ॥ २ ॥

बाकरम् । प्रोवाच उक्तवान् । वचनप्रकारमाह— प्रसन्नोऽहमिति । हे यतिवर !
तव, अन्यस्मिन् परा आसक्ता अन्यपरा सा न भवतीत्यनःयपरा तादृश्या,
मदेकतत्परयेति यावत् । भक्त्या, अहं प्रसन्नः, अस्मीति शेषः । त्वम्, इह विष-
णः खिन्नः । मा भूयाः, नैव भवेत्यर्थः । सदा मां, शरणं रक्षितारम् । ‘श-
रणं गृहरक्षित्रेरित्यमरः । ब्रज याहि ॥ ३ ॥

किञ्चेति । किञ्च, त्वं, मां, यावत्परिमितवपुषं यावता परिमाणेन
परिच्छिक्तं वपुः शरीरं यस्य तादृशम् । इच्छसि, अहं तावत्परिमाणः,
भवामि । इति, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य आज्ञानुसारेण नियोगानुसरणेन । त-
स्मिन् दिवाकरे । स्वस्य आत्मनः दिवाकरसम्बन्धिना दण्डत्रितयेन परिमेयतां
परिमातुं शक्यताम् । याचमाने सति, भगवान् अरविन्दनाभः श्रीपद्मनाभः ।
तथेत्यङ्गीकृत्य, तदीयेन दिवाकरसम्बन्धिना दण्डत्रयेण परिमितः यः प्रदेश-
स्तावन्मात्रे संकुचितं सङ्कोचं प्रापितं निजम् आत्मीयं वपुः शरीरं येन तादृशः
सन् । सुमनोहरं, पावनपावनं पावनेष्वपि पावनम् अतीव शुद्धिकरमित्यर्थः ।
निजया आत्मीयया विमानसम्बन्धिन्या शोभया विनिन्दितं विशेषण निन्दितं
नभोमणिमण्डलम् आदित्यमण्डलं येन तादृशम् । ‘द्युमणिस्तरणिरित्यमरः । का-
ञ्चनमयं स्वर्णमयम् । निर्गतः अपगतः अवधिकालः प्रलयादर्दीचीनोऽवसानकाले

अथ तदानीमभङ्गतमचिदानन्दपयोनिधिभङ्गडोलाय-
मानमानसः स तु मस्करिवरेण्यो वक्ष्यमाणस्वरूपं ददर्श तं
भगवन्तम् ॥ ३ ॥

भास्वज्ञास्करबिम्बकोटिविलसन्माणिक्षवज्ञादिस-
द्वलानां परितो निरस्ततमसां निस्सीमया शोभया ।
पाकारातिशारासकान्तिविजये नित्यं सुनिष्णातया-
पश्यत् सोऽथ विचित्रिताम्बरतलं दिव्यं किरीटं होरेः ॥ ४ ॥

यस्मात् तादृशम् । विमानं प्रासादम् । सज्जनानां परिपालनाय रक्षणाय
रक्षणं कर्तुम् । ‘क्रियार्थोपपदं’त्यादिना चतुर्थीं । बद्धकक्ष्यः सन् उद्युक्तः सन्
इत्यर्थः । अलञ्चकार अलङ्कृतवान् । तस्य स्वयमेवालङ्कारो भूत्वा तत्रैव स्थि-
तवानिति भावः ॥ २ ॥

अथेति । अथ, तदानीम्, अभङ्गतमः अतीवाभङ्गः नाशरहित इ-
त्यर्थः । ‘भङ्गः पराजये छेदे तरङ्गे चापखण्डने’ इति शब्दरत्नाकरः, यः
चिदानन्दपयोनिधिः ज्ञानानन्दमयसमुद्रः तस्य ये भङ्गाः तरङ्गाः तत्र डो-
लायमानं डोलावदाचरितं निमज्जटुन्मज्जदित्यर्थः मानसं मनो यस्य स
तादृशः, नित्यपरिपूर्णब्रह्मानन्दनिम्बचित्त इति भावः । सः मस्करिवरेण्यः दि-
वाकरः तु । तं भगवन्तं श्रीपद्मानाभम् । वक्ष्यमाणस्वरूपं ‘भास्वदि’त्यादिना
वक्ष्यमाणाकारं सन्तम् । ददर्श दृष्टवान् ॥ ३ ॥

भगवत्स्वरूपं वर्णयति — भास्वदिति । अथ, सः दिवाकरः । भा-
स्वतां देवीप्यमानानां भास्करबिम्बानाम् आदित्यमण्डलानां कोटिवद् विलसत्
शोभमानम् । परितः अभितः । निरस्ततमसां निवारितान्धकाराणाम्, अतीव
प्रभावताभिति यावत् । माणिकवज्ञादीनि पद्मरागहीरकादीनि यानि रत्नानि
तेषाम् । पाकारातिशारासस्य इन्द्रचापस्य कान्त्याः शोभया विजये नित्यम् अन-
वरतं सुनिष्णातया अतीव निपुण्या ‘प्रवीणनिपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णाते’त्यमरः ।
यथा नानाप्रभाविदिष्टेन्द्रचापेन नभोमण्डलं विराजते तथा भगवत्कीरीटप्रत्युप-
नानारत्नजालकान्त्या विराजते हति भावः । अत्र नित्यभिति पदेनेन्द्रचा-

तृतीयः स्तवकः ।

अद्राक्षीच्च चकोरबन्धुपृथुकश्रीचौर्यलोलं विभोः

प्रोद्यन्निस्तुलगन्धशालिघनसारात्तोर्ध्वपुण्ड्रोज्जवलम् ।
चञ्चच्चामरमन्दमारुतदरव्यालोलनीलालकं

लीलानन्दितविश्वजालमलिं तावत् परिव्राजकः ॥ ५ ॥
भक्तब्रातघनार्तिभञ्जनचणं यत् कामचापोपमं
यल्लीलावशवर्ति विश्वजगतः सत्तादिकं सर्वदा ।

पस्य वर्षास्वेव नभोमण्डलशोभावहत्वं, भगवंत्किरीटप्रत्युपसरत्नप्रभायास्तु सर्व-
दोपि नभोमण्डलशोभावहत्वमिति व्यतिरेकालङ्कारः, ‘व्यतिरेको विशेषश्चेदु-
पसानोपमेययोः’ इति तलक्षणात् । निःसीमया निरवधिकया शोभया कान्त्या
विचित्रिताग्वरतलं नानावर्णीकृताकाशप्रदेशं । दिव्यं, हरे: श्रीपद्मनाभस्य ।
किरीटम् । अपश्यद् दृष्टवान् ॥ ४ ॥

अद्राक्षीदिति । परिव्राजकः दिवाकरयतीश्वरः । तावत्, चकोरो नाम
पक्षिविशेषः चन्द्रिकाभक्षकः ‘जीवंजीवश्चकोरक’ इत्यमरः । तस्य बन्धुः चन्द्रः
तस्य पृथुकः शिशुः ‘पृथुकः शावकः शिशुरित्यमरः । पृथुकशब्देन कला ल-
क्ष्यते । चन्द्रकलेत्यर्थः । बालचन्द्र इति यावत् । तस्य या श्रीः शोभा ‘शोभा-
र्थेऽपि प्रयुज्यन्ते लक्ष्मीश्रीकन्तिविभ्रमा’ इति हलायुधः । तस्याश्रौर्ये हरणे
लोलं सतृप्णं ‘लोलश्चलसतृप्णयोरित्यमरः । बालचन्द्रादृष्टिं मनोहरगित्यर्थः ।
प्रोद्यन् प्रकाशसानः निस्तुलः निरूपमश्च यो गन्धः सौरभ्यं तच्छाङ्गिना त-
त्सहितेन घनसारेण कर्पूरेण करणेन आत्मं स्वीकृतं यद् ऊर्ध्वपुण्ड्रम् ऊर्ध्वा-
कारं पुण्ड्रं तिलकः ‘तमालपत्रतिलकचित्रकाणि विशेषकमि’त्यत्र ‘पुण्ड्रं चे’ति
क्षीरस्वामी, तेन उज्जवलं दीपम् । चञ्चतां व्यालोलानां चामराणां मन्दमारु-
तेन मन्दवायुना दरव्यालोलाः ईपचञ्चलाः नीलाः कृष्णवर्णाः च ये अलकाः
ते यत्र तथोक्तम् । लीलया विलासेन आनन्दितं सन्तोषितं विश्वजालं भुवन-
समूहो येन तथोक्तम् । विभोः श्रीपद्मनाभस्य । अलिकं ललाटं च । ‘लला-
टमलिकमि’त्यमरः । अद्राक्षीद् दृष्टवान् ॥ ५ ॥

भक्तब्रातेति । स यतिः दिवाकरः । कामचापोपमं कामधनुस्सहरां
यद् भूयुगलं, भक्तब्रातस्य भक्तसमूहस्य घना सान्द्रा ‘घनं निरन्तरं सान्द्रमि’-

तादृग् भूयुगलं विराजितमतीवापश्यदेतद् यति-

निर्धूताखिलपापराशि विमलं श्रीपद्मनाभस्य सः ॥ ६ ॥

कारुण्यामृतसंभृतं भगवतो व्यक्तत्रिवर्णात्मकं

लोकस्यार्तिहरं च नेत्रयुगलं पादानतानन्ददम् ।

त्यमरः । या आर्तिः पीडा तस्याः भञ्जने अपनोदने समर्थं, भवतीति शेषः । विश्वजगतः समस्तलोकस्य सत्तादिकं विद्यमानत्वादिकं सृष्टिस्थितिसंहारा इति यावत् । सर्वदा, यस्य भूयुगलस्य लीलाया विलासस्य वशं अधीनत्वे वर्तत इति यल्लीलावश्वर्ति । अत्रापि भवतीति योज्यम् । भगवत्प्रेरणया मायाक्षोभः ततः सकलप्रपञ्चोत्पत्तिरिति पुराणप्रसिद्धिमनुसृत्यैवमुक्तिः । तदुक्तं भाग-वते — ‘हुरन्तसर्गे यदपाङ्गमोक्षः’ ‘सृज्यं सृजामि सृष्टोऽहमीक्षये’ति च । यथा नारायणीये —

‘एवञ्च द्विपरार्धकालविगतावीक्षां सिसृक्षात्मिकां
बिभ्राणे तवयि चुक्षुमे त्रिभुवनीभावाय माया स्वयम्’

इत्यादि । अतीव अत्यन्तं । विराजितं शोभितं । निर्धूतः निवारितः अ-खिलानां सर्वेषामुपासकानां पापराशिः पापसमूहो येन तथोक्तम् । विमलं निर्मलम् । श्रीपद्मनाभस्य, तादृक् तादृशं पूर्वोक्तप्रकारकम् । एतद्, भूयुगलं भूयुगम् । अपश्यद् दृष्टवान् ॥ ६ ॥

कारुण्येति । भक्तशिरोमणिः भक्तश्रेष्ठः । मोदाकुलः सन्तोषपरवशः । स यतिः दिवाकरः । कारुण्यं ‘दया’ तदेव यदमृतं तेन सम्भृतं सम्पूरितम् । अतीव कारुण्याकुलभित्यर्थः । व्यक्तत्रिवर्णात्मकं व्यक्ताः स्पष्टाः त्रयो वर्णाः शुक्लनीलरक्तरुद्गा यस्य सः व्यक्तत्रिवर्णं तादृशं आत्मा स्वरूपं यस्य तथोक्तम् । लोकस्य ‘आर्तिहरं पीडानिवारकम्’ । पादे आनतानां *नमस्कृतानाम् आनन्ददम् आनन्ददायकम् । वालोणाशीः वालादित्यस्य गभातिसङ्गेन क्रिण-

* नमस्कृतिमताभित्यर्थः । नमस्कृतिशब्दान्मत्वर्थ्योऽच् । नमस्कृतिशुतानाभिति चा पाठः.

बालोणांशुगभस्तिसङ्गविकसत्पङ्केरुहाभं तथा-

पश्यद् भक्तशिरोमणिः स तु यतिर्मोदाकुलः श्रीपतेः ॥

राराजत्तिलपुष्पगर्वहरणश्रीकां प्रभोर्नासिकां

सज्जाताधिकशीतसौरभयुतश्वासानिलेनानिशम् ।

सामोदं सविधं पुनर्विदधतीं सामोदमाद्यस्य तां

कामोन्निद्रशरीरकान्तिजयिनो दामोदरस्यैक्षत ॥ ८ ॥

राजद्विव्यमसारसारमुकुरश्रीगर्वनिर्वासन-

प्रौढं चारु कपोलतछजयुगं सानन्दमैक्षिष्ट तत् ।

सम्पर्केण । ‘किरणोक्तमयूखांशुगभस्तिघृणिघृष्टय’ इत्यमरः । विकसदुन्मी-
लितं यत् पङ्केरुहं तामरसं तस्य आभेव आभा शोभा यस्य तादृशम् । ‘बालो-
णांशुगभस्ती’ त्यनेनाम्लानसुरभिशीतलपङ्कजसुन्दरमित्यर्थो व्यज्यते । तथा
तथा भूतमनन्यादृशमित्यर्थः । भगवतः, श्रीपतेः श्रीपद्मनाभस्य । नेत्रयुगलं
नेत्रयुगमं च । अपश्यत् दृष्टवान् ॥ ७ ॥

राराजादिति । अत्र स यतिरिति कर्ता योज्यः । राराजत् देदीप्यमानं
यत् तिलपुष्पं तस्य गर्वहरणे गर्वनिवारणे समर्था या श्रीः सा गर्वहरणश्रीः ।
शाकपार्थिवादित्वात् समासः । यद्या गर्व हरतीति गर्वहरणा श्रीः शोभा यस्य
तादृशम् । सज्जातेन उत्पन्नेन अधिकेन शीतेन सौरभेण च युतः युक्तः यः श्वा-
सानिलः श्वासवायुः तेन । सविधं समीपप्रदेशम् । अनिशं सदा । सामोदं हर्ष-
सहितं यथा तथा । सामोदं सौरभ्यसहितं सन्तम् । ‘आमोदो हर्षगन्धयोरि’ति
विश्वः । विदधतीं कुर्वतीम् । कामस्य उन्निद्रा प्रकाशमाना या शरीरकान्तिः तां
जेतुं शीलमस्येति तथा तादृशस्य । कामादपि मनोहरस्येति यावत् । आद्यस्य
प्रपञ्चकारणस्य । प्रभोः दामोदरस्य श्रीपद्मनाभस्य । ताम् अनन्यादृशीभि-
त्यर्थः । नासिकां नासां पुनः । ऐक्षत दृष्टवान् ॥ ८ ॥

राजदिति । सः अयं, यतीन्द्रः दिवाकरः । राजतः शोभमानस्य
दिव्यस्य उत्कृष्टस्य मसारसारमुकुरस्य इन्द्रनीलमणिमयदर्पणस्य, ‘दर्पणे मुकु-

व्यावलग्नमकराभकुण्डलरुचा देदीप्यमानं परं

नित्यं दूरितभक्तलोकशमलं सोऽयं यतीन्द्रो हरेः ॥ ९ ॥

यत्स्यन्दिं प्रचुरं मधु प्रपिबतां गोपीजनानां परं

तृसिर्नाभवदेव हन्त सविधे नित्यस्थितानामपि ।

ताढक् पाटलबिम्बसन्निभसुधासम्पूर्णदन्तच्छदं

चात्यन्तं कमनीयरूपमवलोक्यानन्दितोऽभून्मुनिः ॥ १० ॥

रादर्शावित्यमरः, श्रिया शोभया यो गर्वः तस्य निर्वासने विनाशने प्रौढं समर्थ, तस्मादपि मनोहरमित्यर्थः । चारु मनोहरम् । व्यावलगातोः चञ्चलयोः मकराभयोः मकरमत्यशोभयोः कुण्डलयोः कर्णालङ्कारयोः रुचा कान्त्या । परम् अधिकं देदीप्यमानम् अतिशयैन प्रकाशमानं । नित्यं, दूरितं विनाशितं भक्तलोकानां भक्तजनानां शमलं पापं येन ताढशम् । हरेः श्रीपद्मानाभस्य । तत्, कपोलतल्लजयुगं प्रशस्तगण्डस्थलयुगम् । ‘गण्डकपोलौ’, ‘मतलिका मचार्चिका प्रकाण्डमुद्धलज्जौ’ । प्रशस्तवाचकान्यमूनि’इति चामरः । सानन्दम् आनन्दस-हितं यथा तथा । एक्षिष्ठ ईक्षितवान् ॥ ९ ॥

यत्स्यन्दीति । सविधे भगवत्समीपे । नित्यस्थितानाम् अनवरतं व-सताम् अपि । अनेन तुप्त्यवासिसौकर्यमुक्तम् । यस्मात् दन्तच्छदात् स्यन्दितुं सवितुं शीलमस्येति तथा । प्रचुरं प्रभूतम् । ‘प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमि’त्यमरः । मधु अधरामृतमित्यर्थः । प्रपिबतां प्रकर्षेण पानं कुर्वताम् । गोपीजनानां गोपस्त्रीणाम् । तुप्तिः नाभवत् । हन्तेति हर्षे । एतत्तु कृष्णावतारसमयानुरोधेनोक्तम् । ताढक् ताढशम् । अत्यन्तमाधिकम् । कमनीयरूपं मनोहरस्वरूपम् । पाटलेन पाटलव-र्णेन बिम्बेन बिम्बारूपफलविशेषेण सन्निमं तुल्यं सुधया अमृतेन सम्पूर्ण दन्तच्छदमधरं च पाटलबिम्बसन्निभः सुधासम्पूर्णश्च यो दन्तच्छदः तमिति कर्मधारयः । अवलोक्य दृष्ट्वा । मुनिः दिवाकरः । आनन्दितः अभूत् सन्तुष्टो-ऽभवत् । अत्र नित्यं भगवत्सन्निधानस्थितिप्रकर्षेण पानादिरूपकारणपौष्कल्य-सत्त्वेऽपि तृप्तिरूपकार्यानुत्पत्तेविशेषोक्तिरङ्गारः । ‘कार्याजनिर्विशेषोक्तिः सति पुष्कलकारणे’ इति तलक्षणात् ॥ १० ॥

सोऽपश्यभवफुल्कुन्दमुकुलस्यात्यन्तगौरात्मनः

संविश्राणितगाढकार्ष्यरुचिभिर्दन्ताङ्गुरैरुज्ज्वलम् ।

विश्वानन्दकृतौ च बद्धकवचं मन्दस्मितं श्रीपते-

र्नित्यं पार्विकशर्वरीकरलसज्ज्योत्स्नामदच्छेदनम् ॥ ११ ॥

सद्यः सम्यगुदीतवासरमणेराटोपहन्त्या परं

कुर्वत्याथ चराचरं बत जगद् द्वेधापि रागान्वितम् ।

तस्याकुण्ठतराभकौस्तुभूच्चा शोणायमानं हरेः

कण्ठं चापि विराजितं यतिवरो धन्यः समालोकयत् ॥ १२ ॥

सोऽपश्यदिनि । सः दिवाकरः । अत्यन्तगौरात्मनः अतीव ध्वल-
स्वरूपस्य । ‘अवदातः सितो गौर’ इत्यमरः । नवं नूतनं फुलं विकसितं च
यत् कुन्दमुकुलं कुन्दकुट्टमलं तस्य । कुन्दमित्येको लताविशेष मलिकामाल-
त्यादिसज्जातीयः । ‘माध्यं कुन्दमि’त्यमरः । सम्यक् विश्राणिता दत्ता, ‘विश्राणनं
वितरणमि’त्यमरः, गाढः निबिडा या कार्ष्यरुचिः नैत्यगोभा सा यैस्तादृशैः ।
निरुपमधावल्ययुक्तरिति यावत् । दन्ताङ्गुरैः अङ्गुरसदृशैः दन्तैः । उज्ज्वलं
दीप्रम् । विशेषां सर्वेषाम् आनन्दकृतौ सन्तोषकरणे बद्धकवचं उद्युक्तमित्यर्थः ।
नित्यम् अनवरतम् । पर्वणि भवः पार्विकः यः शर्वरीकरः चन्द्रः तस्य लसन्त्या
शोभमानया ज्योत्स्नया चन्द्रिकया यो मदो गर्वः तस्य छेदनं विनाशकरम् ।
तस्मादपि मनोहरमित्यर्थः । श्रीपतेः श्रीपद्मनाभस्य मन्दस्मितं मन्दहासं च ।
अपश्यत् दृष्टवान् ॥ ११ ॥

सद्य इति । अथ, धन्यः उक्ती । यतिवरः दिवाकरः । सद्यः सम्यक्
उदीतः यः वासरमणिः सूर्यः तस्य । बालादित्यस्येति यावत् । परम् अधिकम् ।
आटोपहन्त्या गर्वनाशिन्या । चराचर स्थावरजङ्गममयम् । जगत् लोकं द्वेधापि,
रागान्वितम् अनुरागविशिष्टं शोणिमविशिष्टमिति च । कुर्वत्या, अकुण्ठतरा
मन्देतरा या आभा शोभा सा यस्य स तथा तादृशस्य कौस्तुभस्य कौस्तुभा-
ख्यरत्नविशेषस्य, ‘कौस्तुभो मणिरि’त्यमरः, रुचा कान्त्या । शोणायमानं
शोणवदाचरितम् । विराजितं शोभितम् । तस्य हरेः श्रीपद्मनाभस्य । कण्ठं च

सङ्ग्रामानुपमेयवीर्यदनुजप्रौढासुवातोत्कर-

स्यास्वादे फणिनायकायितमथो नाथस्य बाहुद्वयम् ।
सोऽपश्यत् कलधौतदिव्यवलयान् विभ्रच्च रत्नाञ्चिता-
ल्लोकस्येह चराचरस्य कृपया दत्ताभयं संयमी ॥१३॥

मुक्तानामतिगौरचारुमहसां षाण्मासिकानां सजा

युक्तं रत्नकवाटतुल्यरुचिमद् वक्षःस्थलं वैष्णवम् ।

अपि, समालोकयत् सम्यग्दृष्टवान् । तदगुणालङ्कारः । ‘तदगुणः स्वगुण-
त्यागादन्यदीयगुणग्रहः’ इति तलक्षणात् ॥ १२ ॥

सङ्ग्रामेति । अथो अनन्तरम् । ‘अथो अथे’त्यमरः । सः संयमी दि-
वाकरयतीश्वरः । संग्रामे युद्धे अनुपमेयं निरूपमं यद् वीर्यं बलं तत् येषां ताद-
शानां दनुजप्रौढानाम् असुरश्रेष्ठानाम् । असुवातोत्करस्य प्राणवायुसमूहस्य ।
आस्वादे भक्षणे । फणिनायकायितं सर्पेश्वरवदाचरितम् । पवनाशना हि सर्पाः ।
भगवद्वाहुरूपसर्पस्यासुरप्राणवायुरेवाशनमित्यर्थः । असुरसङ्घविनाशकरमिति
यावत् । रूपकमुपमा चेति तयोरङ्गाङ्गिभावेन संकरः । रत्नाञ्चितान् रत्नशो-
भितान् । कलधौतदिव्यवलयान् स्वर्णमयोत्तमकटकान् । ‘कलधौतं रूप्यहेम्नोः’
‘कटको वलयोऽस्मियामि’ति चामरः । विप्रद्, इह कृपया दयया । चरा-
चरस्य स्थावरजङ्गमस्वरूपस्य । लोकस्य जगतः । दत्तमभयं येन तादृशम् ।
नाथस्य श्रीपद्मनाभस्य । बाहुद्वयं च, अपश्यत् दृष्टवान् ॥ १३ ॥

मुक्तानामिति । यतिः दिवाकरः । अतिगौरम् अतिधवलं चारु मनोहरं
च यद् महः तेजः तद् येषां तादृशानाम् । षाण्मासिकानां षण्मासपर्यन्तं समु-
द्रस्थशुक्तिर्गर्भस्थितत्वात् सम्प्राप्तकवावस्थानामिति यावत् । मुक्तानां मौक्तिका-
नाम् । सजा मालया । युक्तं सहितम् । रत्नमयं यत् कवाटं तेन तुल्या सदृशी
या रुचिः शोभा तद्वत् तत्सहितम्, तथा विशालं सुन्दरं चेति यावत् । श्रीव-
त्सेन श्रीवित्सास्त्यलाङ्गनेन, ‘श्रीवित्सो लाङ्गनं मत’मित्यमरः, अधिकभासि-
तम् अधिकशोभितम् । श्रीमत्या वैजयन्त्यास्त्यया मालया । सुरुचिरं सुमनोहरम् ।

श्रीवत्साधिकभासितं सुरुचिरं श्रीवैजयन्त्या यति-

ईष्टा मोदमयाम्बुधेरिह् परं पारं न सन्दृष्टवान् ॥ १४ ॥

नाभीसम्भववारिजोदरगतं ब्रह्माणमुद्यत्र्यी-

घोषाकर्णनजातभूरिकुतुकव्यालोलमौलिं हरिम् ।

आतन्वानमसौ तदा यतिवरः प्रैक्षिष्ट भाग्याम्बुधिः

सञ्जातानुपमप्रमोदभरसन्त्यक्ताक्षिसम्मीलनः ॥ १५ ॥

अद्राक्षीदुदरं समस्तजगदावासायितं चाधिकं

रम्यं कैटभविद्विषो यतिवरः सन्तोषपर्याकुलः ।

बैष्णवं विष्णुसम्बन्धिं । वक्षस्थलं वक्षःप्रदेशम् । ईष्टा, इह, मोदमयाम्बुधेः सन्तोषमयसमुद्रस्य । परं पारं, न सन्दृष्टवान् परमानन्दमयसमुद्रे निमज्जनो-न्मज्जनादिपरिआन्तोऽभूदित्यर्थः ॥ १४ ॥

नाभीति । भाग्याम्बुधिः, सञ्जातेनानुपमेयेन प्रमोदभरेण सन्तोषभारेण सन्त्यक्तमक्षिसम्मीलनं नेत्रनिमीलनं येन तावशः । असौ यतिवरः दिवाकरः । तदा, नाभ्यां सम्भव उत्पत्तिर्यस्य तावशस्य वारिजस्य पद्मस्य उदरगतम् अन्तःस्थितम्* । हरिं श्रीपदानाभम् । उद्यन्ती उदगच्छन्ती स्वमुखेभ्य इति शेषः या त्रयी वेदः, ‘श्रुतिः ऋषी वेद आम्नायस्यी’त्यमरः, तद्घोषस्य आकर्णनेन श्रवणेन सञ्जातम् उत्पन्नं यद् भूरिकुतुकम् अधिककौतुकं तेन व्यालोलमौलिः शिरो यस्य स तथा तावशं सन्तम् । आतन्वानं कुर्वाणम् । ब्रह्माणविरिङ्चम् । प्रैक्षिष्ट प्रैक्षितवान् ॥ १५ ॥

अद्राक्षीदिति । सन्तोषपर्याकुलः सन्तोषपरवशः । यतिवरः दिवाकरः । समस्तानां जगतां प्रपञ्चानाम् आवामायितं गृहायितं स्थानमित्यर्थः । भगवंदुदरं बहूनि ब्रह्माण्डानि निःसञ्चयं वर्तन्त इति पुराणप्राप्तिद्विः । अधिकं, रम्यं मनोहरम् । नानारक्षसहितम् उरु महच्च यत् सारसनं काङ्ची

* इदं विशेषणं ब्रह्माणमित्यनेन संबद्धम् ।

नानारत्नयुतोरुसारसनसन्नद्वेन मध्येन तद्

युक्तं भक्तजनानुकम्पिहृदयस्यार्तार्तिविध्वंसिनः ॥ १६ ॥

सन्तसानुपमप्रकाशकनकप्रस्पर्धिपीताम्बरे-

णात्यन्तं कमनीयदिव्यरुचिना संवीतमूरुद्यम् ।

दृष्टा पङ्कजलोचनस्य यमिनामग्रयः प्रमोदामृतं

धन्यो वाङ्मनसाद्यगोचरमहो मृष्टं बुभोजानघः ॥ १७ ॥

बहिंश्रेष्ठसुनीलदीर्घमसृणग्रीवामदच्छेदने

सम्यक् शिक्षितमप्रमेयमहसा प्रोङ्गासि जङ्घाद्यम् ।

तेन सन्नद्वेन सम्यग् बद्धेन । मध्येन मध्यभागेन युक्तं सहितम् । भक्तजनेषु अनुकम्पि दयावत् हृदयं मनो यस्य तावृशस्य । आर्तानाम् आर्तिविध्वंसिनः पीडानिवारकस्य । कैटमविद्विषः श्रीपद्मनाभस्य । तद् अनन्यावृशमित्यर्थः । उदरं च अद्राक्षिद् दृष्टवान् ॥ १६ ॥

सन्तप्तेति । अनधो निष्पापः । धन्यः सुकृती । यमिनाम् अग्रयः दिवाकरः । अत्यन्तम् अधिकम् । कमनीया मनोहरा दिव्या उत्तमा च या रुचिः सा यस्य तावृशेन । सन्तसं निष्टप्तम् अनुपमप्रकाशं च यत् कनकं स्वर्णं तेन प्रस्पर्धिना प्रकर्षेण मत्सरवता, तत्सद्वशेनेति यावत्, पीतेन पीतवर्णेन च अम्बरेण वस्त्रेण संवीतम् आवृतम् । पङ्कजलोचनस्य श्रीपद्मनाभस्य । ऊरुद्यम् ऊरुयुग्मम् । दृष्टा, वाञ्छनसाद्यगोचरं वाचा वक्तुं मनसा चिन्तयितुम् अन्येन्द्रियैरपि विषयीकर्तुमशक्यमित्यर्थः । प्रमोदामृतं सन्तोषपीयूषम् । मृष्टं सम्पूर्णं यथा तथा । बुभोज भुक्तवान् ॥ १७ ॥

बहीति । स एष यतिः दिवाकरः । बहिंश्रेष्ठस्य मयूरश्रेष्ठस्य सुनीलायाः अतिनीलवर्णायाः दीर्घायाः मसृणायाः स्त्रिग्धायाः, ‘चिक्कणं मसृणं स्त्रिग्धम्’ इत्यमरः । ग्रीवायाः कन्धरायाः यो मदः गर्वः तस्य छेदने विनाशने । सम्यग् अधिकम् । शिक्षितम् अभ्यस्तं समर्थमित्यर्थः । ततोऽपि मनोहरमिति यावत् । अप्रमेयं प्रमाया अगोचरः अधिकमित्यर्थः । यद् महः तेजः

विष्णोर्दीनजनार्तिमोचनचणं नेत्रोत्पलाभ्यां सुखं

द्वाभ्यामेष चिरं निपीय च यतिस्तुसोऽभवन्नैव सः ॥ १८ ॥

कैलासेश्वरमौलिलालितवियत्स्रोतस्थिनीसम्भव-

स्थानं रक्तसरोजगर्भस्त्रुचिरं पादद्वयं शार्ङ्गिणः ।

सोऽद्राक्षीद् यमिनां वरोऽथ विलसद्ब्राब्जकुम्भादिस-

द्रेखातल्लजशालि दुस्तरभवाम्भोधिपूर्वं पावनम् ॥ १९ ॥

तेन । प्रोद्धासि प्रकर्षेण शोभमानम् । दीनजनानाम् आर्तिमोचने पीडानि-
वारणे समर्थम् । विष्णोः श्रीपद्मनाभस्य । जङ्घाद्वयं जङ्घायुगम् । द्वाभ्यां
नेत्रोत्पलाभ्यां, सुखं यथा तथा । चिरं बहुकालम् । निपीय च नितरां पी
त्वापि । नैव तृपः अभवत् । अत्र बहुकालं पानसत्त्वेऽपि तृप्त्यनुत्पत्त्या विशे-
षोक्तिविशेषः ॥ १८ ॥

कैलासेति । अथ सः यमिनां वरः दिवाकरः । कैलासेश्वरस्य श्रीप-
रमेश्वरस्य मौलिना शिरसा लालिता या वियत्स्रोतस्थिनी गङ्गा तस्याः सम्भ-
वस्थानम् उत्पत्तिस्थानम् । वामनावतारे विश्वाण्डभाण्डमवधीकृत्य प्रवृद्धस्य भग-
वतः पादामं सत्यलोकगतं दृष्ट्वा ब्रह्मा स्वकमण्डल्वन्तर्गतेन जलेन तं प्रक्षा-
लितवान् । तज्जलमेवेह गङ्गेत्युच्यते, भर्गारथहितप्रवृत्तेन परमेश्वरेण छ्रियते
च । यथा नारायणीये —

“यत्पादाग्रं निजपदगतं पुण्डरीकोद्धवोऽसौ
कुण्डीतोर्यैरसिचदपुनाद्यज्जलं विश्वलोकान् ।”

इति । रक्तसरोजस्य रक्तोत्पलस्य गर्भवदन्तर्भगवद् रुचिरं मनोहरम् । वि-
लसन्तः शोभमाना वज्राब्जकुम्भादयः कुलिशपद्मघटप्रभृतयः, आदिना आत-
पत्रादिपरिग्रहः, सन्तः निर्दोषाश्च ये रेखातल्लजाः प्रशस्तरेखाः तच्छालि तत्स-
हितम् । पदयोः रेखारूपवज्रादिचिह्नानि सामुद्रिकोक्तानि । यथा रघुवंशे ‘ते
रेखाध्वजकलशातपत्रचिह्नमि’ति । दुस्तरः दुःखेन तर्तु शक्यः यः भवाम्भोधिः
संसारसागरः तस्य पूर्वं उड्डुपभूतम् । पावनं शुद्धम् । शार्ङ्गिणः श्रीपद्मनाभस्य ।
पादद्वयं पादयुगम् । अद्राक्षीद् दृष्ट्वान् ॥ १९ ॥

किञ्च, शयनीभूतमृणालधवलदन्दशूकपरिवृद्धातिवितत्फूणासहस्रमिषान्निखिलभुवनव्यासेन कीर्त्तिमयेनैव इवेतच्छत्रेणावृतोपरिभागमखण्डतरानुरागरसरज्जितकटाक्षमोक्षण - सञ्चातानन्दभराभ्यां नवशातकुम्भदूर्वादलतुलितशरीरसुषमाभ्यां श्रीभूमिभ्यामनुपमसम्मोदभरनिस्सरदानन्दबाष्पधाराकल्पितार्थ्यं निजनेत्रोत्पलदलविरचितपरिपूजनमुपदीकृतपरमा-

किञ्चेति । किञ्च अपिच । स यतिपरिवृद्धः दिवाकरः । शयनीभूतः पर्यङ्कभूतः, 'शयनं मञ्चपर्यङ्के'त्यमरः, मृणालवद् विसवत् 'मृणालं विसमि'त्यमरः, धवलश्च यः दन्दशूकपरिवृद्धः सर्पाधीश्वरः अनन्तः, 'दन्दशूको विलेशयः', 'प्रभुः परिवृद्धोऽधिप' इति चामरः, तस्य विततं विस्तृतं यत् फणासहस्रतन्मिषात् तद्व्याजेन निखिलभुवनेषु सर्वलोकेषु व्यासेन । कीर्त्तिमयेनैव कीर्त्तिस्वरूपेणैव । श्वेतच्छत्रेण सितातपत्रेण । आवृत आच्छादित उपरिभाग ऊर्ध्वभागो यस्य स तथा तावशम् । अत्र फणासहस्रे निखिलभुवनव्यासकीर्त्तिमयश्वेतच्छत्रत्वारोपार्थं मिषशब्देन फणासहस्रत्वनिह्वादपह्वभेदोऽलङ्कारः । 'कैतवापह्नुतिर्व्यक्तौ व्याजाद्यैर्निह्नुतेः पदैः' इति तलक्षणात् । कीर्त्तिमयेनैव श्वेतच्छत्रेणेत्यत्र रूपकं च । अखण्डतरेण अनल्पतरेण अनुरागरसेन स्नेहरसेन रज्जितं रूषितं यत् कटाक्षमोक्षणं तेन सञ्चात आनन्दभरः सन्तोषातिशयो ययोस्तादशीभ्याम् । नवेन नूतनेन प्रतसेनेति यावत् शातकुम्भेन स्वर्णेन, 'तपनीयं शातकुम्भमि'त्यमरः, दूर्वादलेन दूर्वापत्रेण च दूर्वा नाम हरितवर्णः कश्चन तृणविशेषः, 'दूर्वा तु शतपर्विके'त्यमरः, तुलिता उपमिता शरीरसुषमाशरीरशोभा ययोस्तादशीभ्याम् । पीतहरितवर्णाभ्यामिति यावत् । श्रीभूमिभ्यां श्रीभगवत्या भूम्या च । अनुपमः यः सम्मोदभरः हर्षातिशयः, 'मुत् प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसम्मदा', 'अतिशयो भर' इति चामरः, तेन हेतुना निःसरन्ती निःप्यन्दमाना या आनन्दबाष्पधारा सन्तोषाश्रुधारा तया कल्पितं समर्पितम् अर्ध्यं पूजाजलं यस्मै तम् । निजैः आत्मीयैः श्रीभूमिसम्बन्धिभिः

वदातस्चिमन्दहसितमयनवमुक्ताहारं मुक्ताहाररतिमुखविष-
यचिन्तननिजविनुतिपरपरमतापसं तापसमाकुलसाधुजनपरि-
पालनात्तविविधलीलावतारं जयविजयमुख्यदिव्यपार्षदाकलि-
तविविधसेवासरसमानसं निजवाहनीभूतविहङ्गाधिपरचिता-
तिमनोज्ञसञ्चुतिसञ्चातकौतुकमपरिमितकरुणालवालमभङ्गत -
मलावप्ययौवनगर्वितनानामणिमयविभूषणभूषितनिजरमण -
कुलसहितरम्भामुखाप्सरोनिकरकरविगलदम्लानसौरभमन्दा -

नैत्रैरेव उत्पलदलैः कुवलयदलैः विरचितं कृतं परिपूजनम् अर्चनं यस्य तम् ।
सानन्दबाष्पैर्नैत्रैरवलोक्यमानमिति भावः । उपदीकृतः उपहारीकृतः, ‘उपहा-
रस्तथोपदे’त्यमरः, ‘परमावदाता अतिधवला रुचिः कान्तिर्यस्य तादृशं च
यन्मन्दहसितं मन्दहासः तन्मयः तत्स्वरूपः नवः नृतनश्च यः मुक्ताहारः मुक्ता-
बली स यस्य तादृशम् । मुक्तं परित्यक्तम् आहाररतिमुखविषयचिन्तनम् अश-
नसम्भोगप्रभृतिविषयानुध्यानं यैस्तादृशा निजायामात्मीयायां श्रीपद्मनाभसम्ब-
धिन्यां विनुतौ स्तुतौ, ‘स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिरि’त्यमरः, परा आसक्ताः परमा
उत्कृष्टाश्च ये तापसा क्रष्णयः ते यस्य तादृशम् । तापसमाकुलाः हयग्रीवेण वे-
दहरणं मन्दरस्य समुद्रे निमज्जनमित्यादिदुःखव्याकुलाः ये साधवः सन्तो ज-
नाः ब्रह्मेन्द्रादयः तेषां परिपालनाय पूर्वोक्ततापापनोदेन रक्षणाय आत्माः स्वी-
कृताः विविधा नानाप्रकाराश्च ये लीलावताराः मत्स्यकूर्मादयो येन तादृशम् ।
जयविजयौ नाम भगवतः कौचिदूद्वास्थौ तौ मुख्यौ प्रधानौ येषां तादृशा
दिव्याश्च ये पार्षदाः परिचारकाः तैः आकलिताः कृता विविधा नानाप्रका-
राश्च याः सेवाः परिचर्याः तासु सरसं सरागं, ‘शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे
द्रवे रसः’ इत्यमरः, मानसं मनो यस्य तादृशम् । निजवाहनीभूतः यः विह-
ङ्गाधिपः पक्षिश्रेष्ठः गरुडः तेन विरचिताः कृताः अतिमनोज्ञा अतिमनोहा-
रिण्यः सत्यः निर्दोषाश्च याः नुतयः स्तोत्राणि, ‘स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिरि’त्यमरः,
तासु सञ्चातमुत्पन्नं कौतुकं यस्य तादृशम् । अपरिमिता अनल्पा या करुणा दया
तस्या आळवालम् आवापः । ‘स्यादालवालमावालमावापः’ इत्यमरः । यथाल-

रानोकहप्रसूनवृष्टिपरिहृष्टं मन्देतरानन्दमन्दिरायितेन्दिराला-
लितातिसुन्दरपदारविन्दवन्दननन्दितसमस्तवृन्दारकवृन्दाक -
लितमङ्गलदुन्दुभिनिनादश्रवणसज्जातकौतुकं वीणावेणुमृदङ्ग-
संयुतसुमनोहरकण्ठनालनिस्सरदरीणमाध्वीमदभञ्जनचणगा -
नानुसृततालमेलमिलितसुमनोहरतरताण्डवपाण्डित्यविवशी -
कृतनिखिलजगन्निकरं स्वपुरतः समागत्य कृपावलोकनमहा-
भाग्यलाभाय चिरेण सस्पृहं नृत्यन्तं गन्धर्ववधूजनं सकल-

वालं जलानामाधारः तथा कृपाया आधार इत्यर्थः । अभङ्गतम् अतीवाभङ्गम्
अनल्पमित्यर्थः यल्लावण्यं सौन्दर्यं यौवनं च ताभ्यां गर्विताः अनेकप्रकारै-
र्मणिमयैः रत्नमयैश्च विभूषणैः अलङ्कारैः भूषिताः अलङ्कृताः निजानामात्मी-
यानां रमणानां भर्तृणां कुलेन समूहेन सहिता युक्ताः रम्भामुखाः रम्भाद्याश्र-
या अध्यरसो देवम्ब्रियः तासां निकरस्य समूहस्य करेभ्यः विगलतां पतताम्
अम्लानसौरभाणां मन्दारानोकहप्रसूनानां या वृष्टिः वर्षं तया परिहृष्टं स-
न्तुष्टम् । मन्देतरस्यामन्दस्य अधिकस्येत्यर्थः आनन्दस्य सन्तोषस्य मन्दिरा-
यिता निलयीभूता अतीव सन्तुष्टेत्यर्थः या इन्दिरा महालक्ष्मीः तया लाङ्गि-
तयोः संवाहितयोः अतिसुन्दरयोः पदारविन्दयोः अरविन्दसद्वशपदयोः व-
न्दनेन नन्दिताः सन्तोषिताः समस्ताश्र ये वृन्दारका देवाः तेषां वृन्देन स-
मूहेन आकलिता: कृताः ये मङ्गलदुन्दुभिनिनादाः शुभसूचकमेरीशब्दाः तेषां
श्रवणेन आकर्णनेन सज्जातम् उत्पन्नं कौतुकं यस्य तादृशम् । वीणया वेणुना
मृदङ्गेन च संयुतं सहितं सुमनोहरेभ्यः सुस्वरेभ्य इत्यर्थः कण्ठनालेभ्यो निः-
सरत् निर्गच्छदू अरीणायाः अशून्यायाः माध्व्याः मधुरसस्य यः मदः गर्वः
तस्य भञ्जने नाशने समर्थं तस्मादपि मधुरमित्यर्थः यद् गानं तेन अनुसृतं
यत् तालमेळं तेन मिळितं संयुतं सुतरां मनोहरतरं च यत् ताण्डवं नृत्तं, ‘ता-
ण्डवं नटनं नाढ्यं लास्यं नृत्तं च नर्तनम्’ इत्यमरः, तत्र यत् पाण्डित्यं सा-
मर्थ्यं तेन विवशीकृतः परवशीकृतः निखिलजगन्निकरः समस्तलोकसमूहो येन
तादृशम् । स्वपुरतः स्वपुरोभागे । समागत्य सम्प्राप्य । कृपया सह यदवलोकनं
दर्शनं तद्रूपस्य महाभाग्यस्य लाभाय प्राप्तये । सस्पृहं सामिलाणं यथा तथा ।

तापहता कटाक्षेण यथोचितं मुहुरवलोक्य कृतार्थीकुर्वन्तं
निजनिरीक्षणजनितसात्त्विकविकारश्लथकुन्तलविगलदुकू-
लानां स्वलावण्यविजितशम्बरारिमहेलानां तासामप्सरसां
वदनसरोरुहनिस्सृतान् निजापदानविस्तारान् निशम्य हृद-
यसम्भूतकुतुकसूचकमन्दहासमनोहरमुखारविन्दं चापश्यत् स
यतिपरिवृढो भगवन्तम् ॥ ४ ॥

प्रह्लादशौनकभृगुद्विहिणात्मजात-

श्रीव्यासपुत्रमुखतापससिद्धसङ्घैः ।

चिरेण नृत्यन्तं नृत्तं कुर्वन्तम् । एतत् पूर्वोक्तं च गन्धर्ववधूजनविशेषणम् । गन्ध-
र्ववधूजनं गन्धर्वस्त्रीजनम् । सकलतापहता तापत्रयनिवारकेणत्यर्थः । कटाक्षेण
अपाङ्गदर्शनेन । यथोचितं यथा तथा । मुहुः पुनः पुनरपि । अवलोक्य कृता-
र्थीकुर्वन्तं कृतकृत्यं कुर्वाणम् । निजनिरीक्षणेन निजावलोकेन जनिताः सात्त्वि-
कविकाराः ॥

“स्तम्भप्रलयरोमाश्वस्वेदवैवर्ण्यवेपथु ।

अशु वैस्वर्यमित्यष्टौ सात्त्विकाः परिकीर्तिताः ॥”

इत्युक्ताः सात्त्विकभावाः, श्लथाः विग्लितबन्धाः कुन्तलाः चिकुराः विग-
लन्ति श्लथन्ति दुकूलानि वस्त्राणि च यासां तादशीनाम् । ‘क्षौमं दुकूलमि’-
त्यमरः । स्वेन आत्मीयेनाप्सरःसम्बन्धिना लावण्येन सौन्दर्येण विजिता शम्ब-
रारिमहेला रतिदेवी याभिस्तादशीनाम् । तासां पूर्वोक्तानाम् । अप्सरसां देवस्त्री-
णाम् । वदनसरोरुहेभ्यः सरोरुहसहशेभ्यः वदनेभ्यः मुखेभ्यः निस्सृतान् निर्ग-
तान् । निजम् आत्मीयं यदू अपदानं वृत्तं कर्म, ‘अपदानं कर्म वृत्तमि’त्यमरः,
तस्य विस्तारान् । निशम्य श्रुत्वा । हृदये मनसि सम्भूतं यत् कुतुकं तत्सूचकेन
तत्प्रकाशकेन मन्दहासेन मनोहरं मुखारविन्दं यस्य तादशं च । भगवन्तं
श्रीपद्मानाभम् । अपश्यत् दृष्ट्वान् ॥ ४ ॥

प्रह्लादेति । अयं यतीन्द्रः दिवाकरः । प्रह्लादः शौनकः भृगुः द्विहि-
णस्य ब्रह्मणः आत्मजाताः पुत्राः नारदसनकादयः श्रीव्यासपुत्रः श्रीशुकश्च

सोमारुणोऽुनिवहैश्च निजायुधैश्च

भक्त्या नुतं हरिमपश्यदयं यतीन्द्रः ॥ २० ॥

अथ करतलविलसितमहतीसंवादनलोलुपं लोकोत्त-
रतरनिजानुपममाहात्म्ययुतचरित्रगानरसिकं निजभक्त्कुल-
मकुटमणि श्रीनारदमुनीन्द्रं विश्वपरितापहारिणा कटाक्षामृ-
तेनाभिनन्दयन्तमपश्यत् स मुनिरम्भोजनाभम् ॥ ५ ॥

इति स्यानन्दरपुरवर्णनप्रबन्धे केशादिपादस्तुतिर्नाम
तृतीयः स्तबकः ।

एते मुखं मुखमिव प्रधानभूताः येषां तावशाः ये तापसाः सिद्धाभ्य तेषां
सङ्घैः समृहैः । सोमेन अरुणेन सूर्येण, ‘मिहिरारुणपूषण’ इत्यमरः, उडुनि-
वहैः नक्षत्रसमृहैश्च, ‘नक्षत्रमृक्षं भं तारं तारकाप्युडु वा छियामि’त्यमरः ।
निजायुधैः मूर्तिमद्द्विः सुदर्शनप्रभृतिभिश्च । भक्त्या, नुतं स्तुतम् । हरिं श्री-
पश्चनाभम् । अपश्यद् दृष्टवान् ॥ २० ॥

अथेति । अथ, स मुनिः दिवाकरः । करतले विलसिता शोभिता
या महती महतीनामधेया वीणा । नारदवीणाया महतीति नाम ।

“विश्वावसोस्तु वृहती तुम्बुरोस्तु कलावती ।

महती नारदस्य स्यात् सरस्वत्यास्तु कच्छपी ॥”

इति वैजयन्ती । ‘वीणामेदेऽपि महती’त्यमरश्च । तस्याः संवादने लोलुपं स-
श्रद्धम् । लोकोत्तरतरम् अतीव लोकोत्कृष्टं निजम् आत्मीयं श्रीपश्चनाभसम्बन्धि
अनुपमं च यन्माहात्म्यं तेन युतस्य सहितस्य चरित्रस्य वृत्तान्तस्य गाने रसि-
कं सरसम् । निजभक्त्कुलस्य आत्मीयसेवकसमूहस्य मकुटमणि चूडामणि भ-
क्त्कुलश्रेष्ठमिति यावत् । श्रीनारदमुनीन्द्रम् । विश्वेषां सर्वेषां परितापहारिणा
सन्तापनिवारकेण कटाक्षामृतेन अमृतसद्वशेन कटाक्षेण अपाङ्गदर्शनेन अभि-
नन्दयन्तम् आनन्दयन्तम् । अभ्मोजनाभं श्रीपश्चनाभम् । अपश्यद् दृष्ट-
वान् ॥ ५ ॥

इति श्रीस्यानन्दरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्याया

तृतीयः स्तबकः ।

अथ चतुर्थः स्तवकः ।

अथ स भगवान्मोरुहनाभो निजागमनसुदिश्य चि-
रमाकाङ्क्षमाणैस्त्रिकूटमहेन्द्रमलयाचलताम्रपर्णीकुम्भसम्भवै-
रपि सुविमलनिगमान्तार्थमयीभिरतिमनोहराभिर्गीर्भिर्विनुतो
विरराज ॥ १ ॥

तावत्सफलीभूतनरजन्मा स दिवाकरयतीश्वरोऽप्य-
पारतरानन्दभारभरितान्तरङ्गस्ततोऽप्यधिकाभिर्दिव्यनुतिभिस्तं
तुष्टाव सारसनाभम् ॥ २ ॥

अथ गिरीशवलशासनकुबेरप्रमुखसकलसुरपरिवृढाः
सकौतुकविस्मयभरितमानसाः परमानन्दभारविगलद्वाष्पस-

अत्र भगवदाविर्भावस्तु न केवलं दिवाकरयतीश्वरानुग्रहार्थं किन्तु स-
र्वकोकानुग्रहार्थमपीत्येताहशार्थद्योतनाय भगवदधिष्ठितस्यानन्दरपुरस्य सर्वो-
क्तृष्टतां प्रकटयितुं चतुर्थस्तबकमारभते — अथेति । अथ स भगवान्, अ-
म्भोरुहनाभः श्रीपद्मनाभः । निजागमनं स्वप्राप्तिम् । उदिश्य, चिरका-
लम् । आकाङ्क्षमाणैः ताच्छील्येन इच्छद्विः । त्रिकूटमहेन्द्रमलयाचलताम्रपर्णी-
कुम्भसम्भवैः अपि त्रिकूटाचलेन महेन्द्राचलेन मलयाचलेन ताम्रपर्णी कुम्भ-
सम्भवेन अगस्त्येन च । सुविमलं यत् निगमान्तं वेदान्तं तदर्थमयीभिः तद-
र्थस्वरूपाभिः । अतिमनोहराभिश्च । गीर्भिः वाग्मिः विनुतो विशेषेण स्तुतः
सन् । विरराज शुशुभे ॥ १ ॥

तावदिति । सफलीभूतं नरजन्म मनुष्यजन्म यस्य तादृशः । स दि-
वाकरयतीश्वरः अपि । अपारतरो निरवधिकः यः आनन्दभारः सन्तोषा-
धिक्यं तेन भरितं पूरितम् अन्तरङ्गं चित्तं यस्य तादृशः सन् । ततोऽपि तस्मा-
दपि त्रिकूटादिकृतस्तुतेरपीत्यर्थः । अधिकाभिः अतिशयशालिनीभिः । दिव्यनु-
तिभिः उत्तमस्तोत्रैः । सारसनाभं श्रीपद्मनाभम् । तुष्टाव स्तुतवान् ॥ २ ॥

अथेति । अथ गिरीशः शिवः वलशासनः इन्द्रः कुबेरः वैश्रवणश्च
प्रमुखा उत्तमा येषां तादृशाः, ‘प्रमुखप्रवेकानुत्तमोत्तमा’ इत्यमरः, सकलाः

मावृतनयनाः पुलकावृततनवश्चालेख्यवज्जिष्ठन्दतरा बभूवः ॥

अथ तदानीं निखिलसवनाशनसार्वभौमः स पुरन्दरोऽपि परमानन्दमयं तं भगवन्तं निजनेत्रसहस्रेण निरवधि निपीयापि तृसो न बभूव ॥ ४ ॥

तदनु भगवदाज्ञयैवास्य परमुचितामनुदिनाभ्युदय-
शालिनीं निखिलजगदानन्ददायिनीं कल्पान्तेष्वप्यनपायिनीं
वरीयसीं सपर्या कल्पयामास स दिवाकरयतीश्वरः सुकृतप-
योनिधिः ॥ ५ ॥

समस्ताः सुरपरिवृढाः देवश्रेष्ठाः । सकौतुकेन कौतूहलविशिष्टेन विस्मयेन
अद्वृतेन भरितं पूरितं मानसं मनो येषां तादृशाः । परमानन्दभारेण विग-
लन् विस्तवन् यो बाष्पः अश्रु तेन समावृतानि सम्यगाच्छादितानि पूरि-
तानीत्यर्थः यानि नयनानि नेत्राणि येषां तादृशाः । पुलकेन रोमाश्वेन आ-
वृताः आच्छादिताः तनवः शरीराणि येषां तादृशाश्च सन्तः । आलेख्यवत्
चित्रवत् । निष्पन्दतराः अतीव निश्चलाः बभूवः ॥ ३ ॥

अथेति । अथ तदानीम् । निखिलानां सर्वेषां सवनाशनानां क्रतुभुजां
सार्वभौमः चक्रवर्ती । सः पुरन्दरः इन्द्रोऽपि । परमानन्दमयं परमानन्दस्वरूपम् ।
तं श्रीपद्मनाभम् । निजेन आत्मीयेन नेत्रसहस्रेण । निरवधि यथा तथा, निपीय
नितरां पीत्वापि । तृसः न बभूव ॥ ४ ॥

तदन्विति । तदनु तदनन्तरम् । सुकृतपयोनिधिः सुकृतसमुद्रः । सः
दिवाकरयतीश्वरः । भगवतः आज्ञया नियोगेनैव । अस्य श्रीपद्मनाभस्य ।
परम् अधिकम् । उचितां युक्ताम् । अनुदिनं दिनं प्रति । अभ्युदयशालिनीं
वृद्धिमतीम् । निखिलानां जगताम् आनन्ददायिनीं सन्तोषप्रदाम् । कल्पान्तेषु
प्रलयेष्वपि । अनपायिनीं नाशरहिताम् । कल्पान्तेष्वपीत्यपिशब्देन तावत्पर्यन्त-
मनपायित्वं सुतरां सिद्धम् । वरीयसीं श्रेष्ठाम् । पाञ्चरात्रवैखानसरूपेण पूजा-
या द्वैविध्यात् तत्र उत्तमवैखानसात्मिकामित्यर्थः । सपर्या पूजां कल्पयामास
कल्पितवान् ॥ ५ ॥

अथास्यैव भगवतः पङ्केरुहनाभस्य दक्षिणपाश्वे नि-
जभक्तसत्तमप्रहादातुलभक्तिभरवीक्षणकुपितापरिमितभुजब -
लदुर्धर्षासंख्यदितितनुजवाहिनीसहितहिरण्यकशिपुकरोपात्त -
करालकरवालपाटितघनतरस्तम्भान्तरालादाविर्भूयातिघोरतरे-
णाद्वाहासेन चतुर्दशभुवनान्यपि कम्पयन् वितत्विसधव-
लसटाकुलाग्रसंस्पृष्टपयोधरमण्डलः विविधतरानिशितप्रहरण-
प्रयोगविदग्धमेनं दैत्यकुञ्जरं निजाङ्कतले निधाय निशितै-
र्नखरैस्तद्वक्षः पाटयन् तदन्तःस्थितमतिशोणितं केनिलं बहु

अथेति । अथ निजेषु भक्तेषु सत्तमस्य अतीव श्रेष्ठस्येति यावत् ।
प्रहादस्य अतुलो निरूपमो यः भक्तिभरो भक्त्यतिशयः तस्य वीक्षणेन कुपितः
कुद्धः अपरिमितेनानलयेन भुजबलेन बाहुवीर्येण दुर्धर्षः दुःखेन धर्षिणुं शक्यः
असंख्याः संख्यारहिताः अनन्ता इत्यर्थः ये दितितनुजा असुराः तेषां वाहिन्या
सेनया सहितो युक्तश्च यः हिरण्यकशिपुः तस्य करेण उपात्तः स्वीकृतः
उद्धृत इत्यर्थः करालः क्रूरश्च यः करवालः खड्गः, ‘कौक्षेयको मण्डलाग्रः
करवालः कृपाणवदि’त्यमरः, तेन पाटितस्य विदारितस्य घनतरस्य अतीव
दृढस्य च स्तम्भस्य अन्तरालाद् मध्यभागाद् । आविर्भूय प्रत्यक्षीभूय ।
अतिघोरतरेण अतीव भयङ्करेण । ‘घोरं भीमं भयानकम् । भयङ्करमि’त्यमरः ।
अद्वाहासेन सिंहनादेन । चतुर्दशभुवनानि लोकानपि कम्पयन् भयचलितान्
कुर्वन्नित्यर्थः । वितं विस्तृतम् विसवत् मृणालवत्, ‘मृणालं विसमि’त्यमरः,
धवलं च यत् सटाकुलं स्कन्धरोमसमूहः तस्य अग्रेण संस्पृष्टं सम्यक्
स्पृष्टं पयोधरमण्डलं मेघमण्डलं येन तावशः । विविधतराणि अनेकप्रकाराणि
निशितानि तीक्ष्णानि च यानि प्रहरणानि आयुधानि, ‘आयुधं तु प्रहरणमि’त्य-
मरः, तेषां प्रयोगे विदग्धं समर्थम् । एनं दैत्यकुञ्जरं दैत्यश्रेष्ठम् । ‘पुञ्जवर्षभ-
कुञ्जरा’ इत्यमरः । हिरण्यकशिपुमित्यर्थः । अब नरसिंहननयोग्यत्वप्रदर्श-
नार्थं गजवाचककुञ्जरशब्दप्रयोगः । निजाङ्कतले निजाङ्कप्रदेशे । निधाय नि-
शिप्य । निशितैः तीक्ष्णैः । नखैः नस्वैः । तद्वक्षः हिरण्यकशिपुवक्षः । पाटयन्

लोहितं करपुटेन मुहुर्मुहुरापीयाप्यशान्तरोषभाराच्कितापस्तेषु वज्रायुधमुख्यसकलनिर्जरेषु निर्भयं निजचरणयुगलकृतप्रणामकयाथुनन्दननिरीक्षणजनितानन्दस्तस्मै निःस्पृहायापि वितीर्णसकलवरो विलसति भगवान् श्रीनरसिंहः ॥ ६ ॥

अथास्यैव भगवतः श्रीपद्मनाभस्य निकटे विलसति भगवान् धीरोदात्तगुणपयोनिधिः समस्तलोकसार्वभौमः क-मलबान्धवान्वयकलशाम्बुधिराकाशशाङ्कः श्रीरामचन्द्रः साविदारयन् । तदन्तःस्थितं तस्य वक्षसः अन्तः अन्तभागे स्थितम् । अतिशोणितम् अत्यन्तं सज्जातशोणवर्णम् । फेनिलं फेनसहितम् । वहु प्रचुरम् । लोहितं क्षतम् । ‘रुधिरेऽसूम्लोहितास्तरक्षतजशोणितमि’त्यमरः । करपुटेन, मुहुर्मुहुः पुनः पुनरपि । आपीय पीत्वापि । अशान्तरोषभारात् अशान्तकोपः भारात् । वज्रायुधः इन्द्रः स मुख्यः प्रधानो येषां तावशेषु सकलेषु समस्तेषु निर्जरेषु देवेषु । चकितेषु भीतेषु अपसृतेषु दूरस्थितेषु च सत्सु । निर्भयं यथा तथा निजचरणयुगले कृतप्रणामस्य कृतनमस्कारस्य कयाथुनन्दनस्य प्रहादस्य, कयाथुरिति प्रहादमातुर्नाम, निरीक्षणेन जनितः उत्पादित-आनन्दो यस्य तावशः सन् । निःस्पृहाय निराग्रहायापि । तस्मै प्रहादाय । वितीर्ण दत्ताः सकलाः वरा येन तावशः । भगवान् ऐश्वर्यादिषट्कपरिपूर्णः । श्रीनरसिंहः । भगवतः अस्य पङ्केरुहनाभस्य श्रीपद्मनाभस्यैव दक्षिणपार्श्वे दक्षिणभागे विलसति शोभते ॥ ६ ॥

अथेति । अथ भगवान् धीरोदात्तगुणपयोनिधिः धीरोदात्तस्य धीरोदात्तनायकस्य ये गुणा महासत्त्वादयः । यदुक्तं प्रतापरुद्रीये —

“महासत्त्वोऽतिगंभीरः कृपावानविक्त्थनः ।

धीरश्च निरहङ्कारो धीरोदात्तो दृढव्रतः ॥”

इति । तेषां पयोनिधिः समुद्रः । समस्तलोकसार्वभौमः सर्वलोकचक्रवर्ती । कमलबान्धवः सूर्यः तस्य अन्वयो वंश एव कलशाम्बुधिः क्षीरसमुद्रः तस्य राकाशशाङ्कः पूर्णचन्द्रः । पूर्णचन्द्रो यथा क्षीरसमुद्रस्य तथा सूर्यवंशस्य वृद्धिकर इति यावत् । श्रीरामचन्द्रः, सानुजः सलक्ष्मणः । सदयितः

नुजः सदयितो निजभक्तकुलवरेण्यसमीरतनयसहितश्च ॥७॥

अथ विष्वक्सेनव्यासक्षेत्रपालार्याश्वास्य सविधमलं-
कुर्वन्ति तारा इव तुषारकिरणस्य ॥ ८ ॥

पुनरस्य भगवतः श्रीपद्मनाभस्याविदूर एव विलसति
स ब्रजाङ्गनामितपुण्यपुञ्जो निजदेहकान्तितुलितातिसुन्दरक-
लिन्दननिदनीतरङ्गासिक्तबृन्दावनसङ्गतानेकधेनुवत्सबृन्दाव-
ननिरतमानसः परमानन्दमयमूर्तिः स भगवान् देवकीन-
न्दनः ॥ ९ ॥

सतिसहितः । निजभक्तकुलवरेण्यः स्वसेवकजनश्रेष्ठः यः समीरतनयः हनु-
मान् तेन सहितश्च सन् । भगवतः अस्य श्रीपद्मनाभस्य एव, निकटे
समीपे । विलसति शोभते ॥ ७ ॥

अथेति । अथ , विष्वक्सेनः व्यासः क्षेत्रपालः आर्यः भूतनाथः
एते च । ताराः नक्षत्राणि । तुषारकिरणस्य चन्द्रस्येव । अस्य श्रीपद्म-
नाभस्य । सविधं समीपप्रदेशम् । अलंकुर्वन्ति भूषयन्ति , समीपवासिनो
भवन्तीति यावत् ॥ ८ ॥

पुनरिति । पुनः, ब्रजाङ्गनानां गोपस्त्रीणाम् अमितः अनल्पः यः
पुण्यपुञ्जः सुकृतसञ्चयः तत्स्वरूपः । निजया आत्मीयया देहकान्त्या शरीर-
शोभया तुलिताः उपमिताः कृष्णवर्णा इत्यर्थः अतिसुन्दराश्च ये कलिन्दन-
निदनीतरङ्गाः कालिन्दीकलोलाः तैः आसिक्ते आ समन्तात् सेकं प्रासे बृन्दा-
वने बृन्दावननामके विपिने सङ्गता अनेका वह्नियो या धेनवः पश्वो वत्साश्च
तेषां बृन्दस्य समूहस्य अवने पालने निरतम् आसक्तं मानसं मनो यस्य
तादृशः । परमानन्दमयमूर्तिः परमानन्दमयस्वरूपः । भगवान्, सः प्रसिद्धः ।
देवकीनन्दनः श्रीकृष्णः । भगवतः अस्य श्रीपद्मनाभस्य । अविदूरे समीप
एव । विलसति शोभते ॥ ९ ॥

एवमपरिमितानन्यसाधारणमहितानुभावः स भगवा-
नरविन्दनाभो यदेतत् स्यानन्दूरपुरं कृपया कृतार्थीचकार,
तादृशानेन पुरेण कथमितरप्रदेशो भुवि साम्यं विभर्ति ॥ १० ॥

लक्ष्मीदिव्यकटाक्षभृङ्गनिकरोद्यानायितं सन्ततं

विश्वेषां वसतामसीमविमलानन्दौघसन्दायकम् ।
दुर्घाम्भोनिधिमध्यतोऽपि कमलाभर्तुः प्रियं मुक्तिदं

स्यानन्दूरपुरात् परं पदमहो जानामि नैवापरम् ॥ १ ॥

एवमिति । एवम् उक्तप्रकारेण । अपरिमितः अनल्पः अन्यसाधा-
रणो न भवतीत्यनन्यसाधारणः महितः पूजितश्च यः अनुभावः माहात्म्यं स
यस्य तादृशः । भगवान् सः, अरविन्दनाभः श्रीपद्मनाभः । यत् य-
स्माद्देतोः । एतत् स्यानन्दूरपुरं कृपया, कृतार्थीचकार स्वाधिष्ठानतासम्पा-
दनेन सफलीकृतवान् । तादृशा तादृग्भूतेन । अनेन पुरेण स्यानन्दूरपुरेण ।
भुवि इतरप्रदेशः अन्यप्रदेशः । कथं केन प्रकारेण । साम्यं साहश्यम् ।
विभर्ति, न कथमपीत्यर्थः । स्यानन्दूरपुरं निरूपममेवेति भावः ॥ १० ॥

निरूपमत्वमेव प्रपञ्चयन् स्यानन्दूरपुरं वर्णयति — लक्ष्मीति । स-
न्तत सदा । लक्ष्म्याः श्रीभगवत्याः दिव्याः कटाक्षा एव ये भृङ्गाः तेषां नि-
करस्य समूहस्य उद्यानायितम् उद्यानवदाचरितं भृङ्गानां यथा उद्यानं तथा
लक्ष्मीकटाक्षाणां सर्वदाप्यावासभूतमित्यर्थः । सर्वदापि लक्ष्मीकटाक्षप्रचारात्
सकलसम्पत्सम्पूर्णमिति यावत् । वसतां वासं कुर्वताम् । स्वस्मिन्निति शेषः ।
विश्वेषां सर्वेषाम् । असीमः निरवधिको विमलश्च यः आनन्दौघः आनन्दस-
मूहः तस्य सन्दायकं प्रदायकम् । कमलाभर्तुः श्रीपद्मनाभस्य । दुर्घाम्भोनिधि-
मध्यतः क्षीराढिमध्यादपि श्वेतद्वीपादपीत्यर्थः । प्रियम् इष्टम् । परं श्रेष्ठम् ।
स्यानन्दूरपुराद् अपरम् अन्यत् पदं स्थानम् । नैव जानामि, अहो ओश्चर्यम् ।
अत्रैतादृशगुणविशिष्टस्य स्यानन्दूरपुरभिन्नस्य एकस्यापि पदस्याभावात् । स्या-
नन्दूरपुरमात्रस्यैव एतादृशगुणविशिष्टत्वं नान्यस्येत्युक्त्या निरूपमत्वं सि-
द्धमेव ॥ १ ॥

स्यानन्दूरपुरं च पङ्कजभवो वैकुण्ठलोकं तुला-
मध्यारोपयदित्यवैमि नितराम् भेदं द्वयोर्वेदितुम् ।
स्यानन्दूरपुरं भुवि स्थितमभूद्वैकुण्ठलोकश्चिरा-
दूर्धर्वं तिष्ठति तेन चास्य गरिमा व्यक्तोऽधिकं दृश्यते ॥२॥
अस्मिन् भूवलये सशैलविपिने न क्वापि तुल्यो बत
स्यानन्दूरपुरेण चेति विदितो लोकैः प्रदेशोऽपरः ।
स्वर्गे यद्यथवा रसातलपदे त्वेतादृशः स्यात् पर-
स्तावत् तत्र निवासिनामिह कथं बाधः पुरे सम्भवेत् ॥

स्यानन्दूरपुरमिति । पङ्कजभवः ब्रह्मा । द्वयोः स्यानन्दूरपुरवैकुण्ठ-
लोकयोः । भेदं गौरवलाघवरूपं व्यत्यासमित्यर्थः । नितराम् अधिकं सम्यगि-
त्यर्थः । सूक्ष्मतयेति यावत् वेदितुं ज्ञातुम् । स्यानन्दूरपुरं वैकुण्ठलोकं च तुलाम्
अध्यारोपयत् तुलायामारोपयदित्यर्थः । तदा स्यानन्दूरपुरं भुवि भूमौ स्थिरम्
अचञ्चलम् अभूत्, गौरवातिशयादिति भावः । वैकुण्ठलोकः, चिराद् अत्यर्थम् ।
ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वमागे । तिष्ठति, लाघवातिशयादिति भावः । इति एवम्प्रकारेण ।
भवैमि निश्चिनोमि । तेन भूमौ स्थिरतया वृत्तित्वेन हेतुना अस्य स्यानन्दू-
रपुरस्य । गरिमा गौरवं दुर्भरत्वमित्यर्थः, श्रेष्ठत्वमिति च गम्यते । ‘गुरुस्तु गी-
ष्टतौ श्रेष्ठे गुरौ पितरि दुर्भर’ इति हलायुधः । अधिकम् अत्यर्थम् । व्यक्तः
स्पष्टः । दृश्यते, अस्माभिरिति शेषः । उत्प्रेक्षालङ्कारः ॥ २ ॥

अस्मिन्निति । लोकैः जनैः । स्यानन्दूरपुरेण तुल्यः इति, विदितः
ज्ञातः । अपरः अन्यः । प्रदेशः, सशैलविपिने अस्मिन् भूवलये भूमण्डले ।
क्वापि कुत्रापि । न च नास्त्येवेत्यर्थः । बत आश्र्यम् । स्वर्गे, अथवा रसातल-
पदे पातालप्रदेशे तु । एतादृशः स्यानन्दूरपुरसदृशः । परः अन्यः प्रदेश इति
शेषः । स्याद्यदि अस्ति चेदित्यर्थः । तावत् तदा । तत्र स्वर्गपातालयोः । नि-
वासिनां स्थितानां, जनानामिति शेषः । बाधः सम्मर्दः । इह पुरे स्यानन्दू-
रपुरे । कथं केन प्रकारेण । सम्भवेद् उपपन्नो भवेत् न कथमपीत्यर्थः । अतः
स्वर्गे पातालेऽपि स्यानन्दूरपुरसदृशप्रदेशो नास्त्येवेति युक्तिसिद्धमिति भावः ।
अनुमानालङ्कारः ॥ ३ ॥

नाके लभ्यमथामृतं सुमनसां पूर्वं पयोवारिधेः
 सज्जातं मथनेन तच्च महता यत्नेन नैवान्यथा ।
 स्यानन्दूरपुरेऽत्र लभ्यममृतं पापीयसामप्यहो
 लोकानां च विना श्रमेण वसतामानन्दसान्द्रं स्थिरम् ॥
 मन्दाः स्वोदरपूर्तिमात्रचतुराः केचिज्जनाः सस्पृहा
 वित्तादौ कुधियोऽपरे च विषयव्यासक्तचित्तास्तथा ।

नाके इति । अथ, नाके स्वर्गे । सुमनसां देवानाम् । ‘सुपर्वाणः सुमनस’ इत्यमरः । शुद्धात्मनामिति च गम्यते । अमृतं पीयूषम् । लभ्यं लब्धुं शक्यं भवतीति शेषः । तच्च अमृतं च । महता यत्नेन महाप्रयासेन सहेति शेषः । पूर्वं पुरा । पयोवारिधेः क्षीरसमुद्रस्य । मथनेन सज्जातम् उत्पन्नं, भवतीति शेषः । अन्यथा अन्येन प्रकारेण प्रयत्नं विनेत्यर्थः । न एव नैव सज्जातं भवतीत्यर्थः । अपीरमितप्रयत्नैव सज्जातमिति यावत् । अत्र अस्मिन् स्यानन्दूरपुरे । वसता पापीयसां लोकानामपि पापिष्ठानां जनानामपि । अपिना पुण्यवतां किं वक्तव्यमिति सूच्यते । आनन्देन सान्द्रं घनं सान्द्रानन्दस्वरूपमिति यावत् । स्थिरं पुनरावृत्तिरहितम् । एतद् *द्रव्यमपि मोक्षस्य श्रुत्युक्तमेव । अमृतं पीयूषं मोक्षं इति च । ‘मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् । मोक्षोऽपर्वाणः’ इत्यमरः । श्रमेण विना प्रयासं विनैव । लभ्यं, भवतीति शेषः । अहो आश्रयम् ॥ ४ ॥

मन्दा इति । केचित्, मन्दाः अल्पबुद्धयः । केचित् स्वोदरपूर्तिमात्रे आत्मीयकुक्षिपूरणमात्रे नत्वन्यत्रेत्यर्थः, चतुराः समर्थाः । स्वोदरमात्रपूरणमपि दोष एव,

“यस्मिन् जीवति जीवन्ति वहवः स तु जीवति ।

चकोऽपि किं न कुरुते चञ्चवा स्वोदरपूरणम् ॥”

इत्याद्युक्तत्वात् । केनिदृ, वित्तादौ धनादौ । सस्पृहाः साग्रहाः । अपरे अन्यै । कुधियः कुत्सितवुद्धयः द्वुर्द्वयः इत्यर्थः । अपरे विषयेषु सक्चन्दनवनिः-

* द्रव्यम् आनन्दग्रान्तवं स्थिरत्वं चेति यस्मयुपलभ्य.

स्यानन्दूरपुरे यदि स्वसुकृतेनात्रागमिष्यन्ति ते
जायन्ते स्म विधूतपापनिकराः सर्वे महान्तो यथा ॥ ५ ॥

स्यानन्दूरपुरं निरीक्ष्य किल यत् स्वर्गेऽप्यनीहाः परं
देवा भूमिसुरच्छ्लेन नियतं कुर्वन्ति वासं सदा ।
तादृग् निर्जरलोकतोऽप्यधिकतां यो वा बिभृत्यन्वहं
कर्ता विश्वमुदः कथं नहि भवेत् सोऽयं प्रदेशो वरः ॥

ये स्नानव्रतहोमदानमुखसत्कर्मादिभिः सन्ततं
क्षिण्ठा हन्त भवन्ति धन्यचरितास्ते हन्त जन्मान्तरे ।

तादिषु व्यासक्तानि विशेषेणासक्तानि तत्पराणि चित्तानि मनांसि येषां ता-
दशाः । जनाः, स्वसुकृतेन आत्मीयसुकृतवशात् । अत्र अस्मिन् स्यानन्दूरपुरे ।
आगमिष्यन्ति आयास्यन्ति यदि । ते पूर्वोक्ताः सर्वे । यथा महान्तः सज्जनाः ।
तथा विधूतपापनिकराः निर्देशकलकृत्मषा इत्यर्थः । जायन्ते भवन्ति । स्मेति
पादपूरणे ॥ ५ ॥

स्यानन्दूरपुरमिति । देवाः, यद् याद्वशम् । स्यानन्दूरपुरं निरीक्ष्य
स्वर्गेऽपि परम् अनीहाः अनिच्छाः सन्तः । भूमिसुरच्छ्लेन ब्राह्मणा इति
व्याजेन । सदा वासं स्थितिम् । अत्र स्यानन्दूरपुर इति शेषः । नियतं नियमेन
कुर्वन्ति । तादृग् तादशाः । यः प्रदेशः अन्वहं नियम् । निर्जरलोकतोऽपि स्व-
र्गादपि । अधिकताम् आधिक्यम् । विभर्ति दधाति । वरः श्रेष्ठः सः अयं प्रदेशः
स्यानन्दूरपुरप्रदेश इत्यर्थः । विशेषां सर्वेषां मुदः सन्तोपस्य । कर्ता कथं नहि
भवेत् सकलसन्तोषकारी भवेदित्यर्थः । अत्र भूमिसुरेषु च्छ्लेनपदेन भूमिसुर-
त्वनिहृतिव्यक्त्या अपह्वभेदोऽलङ्कारः ॥ ६ ॥

ये इति । धन्यचरिताः धन्यानां सुकृतिनां चरितमिव चरितम् । आ-
चारो येषां तादशाः । ये जना इति शेषः । स्नानव्रतहोमदानमुखैः सत्कर्मा-
दिभिः । सन्ततं सदा । क्षिण्ठाः क्लेशयुक्ताः । भवन्ति । हन्त हन्तेत्यनुकम्पायाम् ।
ते पूर्वोक्ता जनाः । जन्मान्तरे अपरजन्मनि । पूर्वजन्मनि असीदजन्मनि

स्यानन्दूरपुरे सुभोक्तुमिह वै पुण्यस्य पूर्णं फलं

जायन्ते खलु पूर्वजन्मचरितस्यानुग्रहाच्चक्रिणः ॥ ७ ॥

स्यानन्दूरपुरेश्वरः स भगवान् श्रीपद्मनाभो हरिः

श्रीभूमीरमणोऽपि सक्तहृदयः पुर्यामिहास्यां ध्रुवम् ।

या सूते पुरुषान् भुजाच्चितगदाशङ्खारिपङ्केरुहान्

भव्यान् दिव्यकलायसूनमहसः पीताम्बरान् सुन्दरान् ॥

स्यानन्दूरपुरं किल प्रविशतां दूरागतानां नृणा-

मानन्देन समोऽस्ति नैव भुवने त्वानन्दभारोऽपरः ।

चरितस्य अनुष्ठितस्य । पुण्यस्य स्नानत्रादिसत्कर्मणामित्यर्थः । पूर्णं फलम् ।
अनुभोक्तुम् अनुभवितुम् । चक्रिणः श्रीपद्मनाभस्य । अनुग्रहात् हेतोः । इह
वै अस्मिन् स्यानन्दूरपुरे किल । जायन्ते खलु जाता भवन्त्येव । हन्त, हन्तेति
हर्षे । ‘हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोरि’त्यमरः ॥ ७ ॥

स्यानन्दूरपुरेति । स्यानन्दूरपुरेश्वरः । भगवान् हरिः सः श्रीपद्म-
नाभः । श्रियः लक्ष्म्या भूम्याश्च रमणः भर्ता अपि । इह मनुष्यलोके । अस्यां
पुर्यां स्यानन्दूरपुर्यम् । अत्र स्त्रीलिङ्गमहिम्ना च्छ्रियामिति च गम्यते । सक्त-
हृदयः आसक्तचितः । भवतीति शेषः । ध्रुवं निश्चयः । या स्यानन्दूरपुरी
भुजेषु अच्छितानि गदाशङ्खारिपङ्केरुहाणि कौमोदकीपाञ्चजन्यसुदर्शनपद्मानि
येषां तादृशान् । भव्यान् मङ्गलान् । दिव्यं यत् कलायसूनं कलायपुष्पं तस्य
मह इव महस्तेजो येषां तादृशान्, नीलवर्णानित्यर्थः । पीताम्बरान् पीतवर्ण-
वस्त्रान् । सुन्दरान् च पुरुषान्, सूते प्रसूते । या सूते अस्यामिति पूर्वेणा-
न्वयः । अत्र निवसन्तः भगवत्सारूप्यं लभन्त इति भावः । यस्यां जायायां
स्वसदृशाः पुत्रा जायन्ते तस्यामेव र्भुरधिकानुरागः नत्वन्यस्यामिति लोकप्र-
सिद्धेः काव्यलिङ्गगर्भितोत्प्रेक्षालङ्कारः ॥ ८ ॥

स्यानन्दूरपुरमिति । स्यानन्दूरपुरं किल प्रविशतां, दूरात् दूरदेशादू-
आगतानां प्राप्तानाम् । नृणां नराणाम् । आनन्देन समः, अपरः अन्यः, आनन्द-
भारः । भुवने, जाताखेकवचनमिदं, लोकेष्यित्यर्थः । नास्त्येव । एवकारण सन्देहके-

ब्रह्मानन्दपदं च योगिमनसा ज्ञेयं न तुल्यं यत-

स्तस्यानन्दभरस्य हन्त समतां केनेह वा ब्रूमहे ॥ ९ ॥
आकान्तोऽपि महीतले किल कलिः सर्वत्र दुश्चेष्टितो
द्राक्सान्निध्यमयेन यत्र तु हरेदुर्गेण दुर्गेण वै ।

नो शक्तो भवति प्रवेष्टुमिह यत तत्त्वाद्वगेतद् वरं

स्यानन्दूरपुरं नु कस्य हृदयं तुष्टं न कुर्यात् परम् ॥ १० ॥
आर्तानां भवरूपदावदहनज्वालोष्मणा सन्ततं

भक्तब्रातमहीरुहामिह कृपापीयूषवृष्टया परम् ।

शोऽपि नास्तीति सूच्यते । योगिमनसा, ज्ञेयं ज्ञातुं शक्यम् । ब्रह्मानन्दपदं च
ब्रह्मानन्दरूपं वस्त्वपि । ‘पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्ग्रिवस्तुपु’ इत्यमरः ।
यतः येन, सार्वविभक्तिकस्तसि: । न तुल्यं, भवतीति शेषः । तस्य तादृशस्य
आनन्दभरस्य आनन्दातिशयस्य । ‘अतिशयो भर’ इत्यमरः । इह लोके ।
केन वा केनानन्देन वा । समतां तौल्यं ब्रूमहे, न केनापीत्यर्थः । तादृशानन्द-
स्यान्येन सह तौल्यकथनमशक्यमेवेति भावः । अहो आश्र्वयम् ॥ ९ ॥

आकान्त इति । दुश्चेष्टिः दुर्व्यापारः । कलिः, महीतले भूमौ ।
सर्वत्र किल, द्राक् ज्ञटिति । आकान्तः व्याप्तिवन्नपि । हरे: श्रीपद्मनाभस्य ।
सान्निध्यमयेन सान्निध्यस्वरूपेण । यत्र यस्मिन् स्यानन्दूरपुरे । स्थितेन ।
दुर्गेण दुर्गेन गन्तुं शक्येन । दुर्गेण प्राकारेण हेतुना । इह तु स्यानन्दूर-
पुरे । प्रवेष्टुं प्राप्तुम् । वै नो शक्तो भवति नैव समर्थो भवति । यत् तत्त्वा-
द्वक् तादृशम् । वरं श्रेष्ठम् । एतत् स्यानन्दूरपुरम् । कस्य तु कस्य वा ।
हृदयं चित्तम् । परम् अधिकं तुष्टं न कुर्यात् सर्वेषामपि हृदयं तुष्टं कुर्या-
देवेत्यर्थः ॥ १० ॥

आर्तानामिति । इह अस्मिन् लोके । स्वं सम्यक्सेवितुं शीलम् एषां
तादृशानाम् । भवरूपः संसारस्वरूपः यः दावदहनः अरण्यवहिः तस्य
ज्वालाया ऊष्मणा तापेन । सन्ततम्, आर्तानां पीडितानाम् । भक्तब्राता-
भक्तसमूहाः एव ये महीरुहा वृक्षाः तेषाम् । आर्ति पीडाम् । कृपैव यत्
पीयूषम् असृतं तस्य वृष्ट्या वर्षेण । परम् अधिकं निश्चेष्टेत्यर्थः ।

छित्त्वाति शिशिरीकरोति हृदयं यो वा स्वसंसेविनां
 सोऽयं यत्र पुरे विराजति सदा श्रीपद्मनाभाम्बुदः ॥ ११ ॥
 अंहोराशिपुलिन्दभीतहृदयाः साधुद्विजाः सन्ततं
 स्यानन्दूर*पुरे महीरुहि कृपापत्रावृते चक्रिणः ।
 सानन्दं विहरन्ति निर्भयतमाः संकीर्तयन्तो हरे-
 नीमान्यत्र तु मङ्गलानि परमानन्दाब्धिमग्नाः परम् ॥
 पापात्मा स गजः समस्तधरणीभागस्थितान् मानवान्
 नित्यं व्याकुलयंश्वरन्नपि बिभेत्यायातुमस्मिन् पुरे ।

छित्त्वा निवार्य । हृदयं चित्तम् । यो वा । शिशिरीकरोति शिशिरं विधत्ते ।
 सः अयं, श्रीपद्मनाभ एवाम्बुदो मेघः । यत्र पुरे स्यानन्दूरपुरे । सदा, विरा-
 जति शोभते । अत्र रूपकालङ्कारः ॥ ११ ॥

अंहोराशीति । अंहोराशयः पापसञ्चया एव ये पुलिन्दाः कि-
 राताः तेभ्यः भीतं हृदयं येषां तादृशाः । साधवः सज्जना एव द्विजाः पक्षिणः
 अथवा साधवश्च ते द्विजाः ब्राह्मणा एव पक्षिणः । क्षिष्टरूपकम् । ‘दन्तविप्रा-
 ण्डजा द्विजा’ इत्यमरः । चक्रिणः श्रीपद्मनाभस्य । कृपयैव पत्रेण आवृते ।
 अत्र तु अस्मिन् स्यानन्दूरपुरे एव, महीरुहि वृक्षे । व्यस्तरूपकमेतत् ।
 आगत्येति शेषः । निर्भयतमाः भयलेशेनापि रहिता इत्यर्थः । मङ्गलकारीणि । हरे:
 श्रीपद्मनाभस्य । नामानि, सानन्दं यथा तथा, संकीर्तयन्तः
 सम्यक् जपन्तः । परम् अधिकम् । परमानन्दाब्धौ परमानन्दसमुद्रे मग्नश्च
 सन्तः । विहरन्ति कीडन्ति । रूपकालङ्कारः ॥ १२ ॥

पापात्मेति । पापात्मा पापस्वरूपः । स गजः कल्मषात्मकगज इत्यर्थः ।
 समस्तेषु सकलेषु धरणीभागेषु स्थितान् । मानवान् मनुष्यान् । नित्यं, व्या-
 कुलयन् परवशान्, कुर्वन् सन् । चरन् सञ्चरन्नपि । इदं स्यानन्दूरपुरम् । हरिणा
 श्रीपद्मनाभेनैव हरिणा सिंहेन क्षिष्टरूपकम् । ‘यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहां-
 शुवाजिषु । शुकाहिकपिभेकेषु हरिरित्यमरः । सेवितम् अध्यासितम् । इति

* ‘मये म’ इति मूले पाठो दृष्टः ।

ज्ञात्वेदं हरिसेवितं च कलयन् व्याप्तां तदीयां यशः-

स्फूर्तिं तन्निहतस्वबान्धवशिरोभागस्थमुक्ता इति ॥ १३ ॥

मन्ये पद्मभवोऽदितेस्तनुभवान् पूर्वं तु धीमान् परं

चक्रे वीतनिजाक्षिमीलनगुणान् नित्यं समस्तानलम् ।

नाकावाससुदर्पितान् परममूर्त शोभां परां सन्ततं

. स्यानन्दूरपुरस्य दर्शयितुमेवोच्चैरनन्याद्वशीम् ॥ १४ ॥

ज्ञात्वा , व्याप्तां , तदीयां हरिसम्बन्धिनीम् । यशःस्फूर्तिं यशःसमृद्धिम् । तेन हरिणा निहतानां स्वबान्धवानां स्वबन्धूनाम् । ‘सगोत्रबान्धवज्ञातिवन्धुस्वस्व-जना’ इत्यमरः । शिरोभागस्थाः मस्तकप्रदेशस्थिताः मुक्ताः इति एवंप्रकारेण । कलयन् मन्यमानश्च । अस्मिन् पुरे स्यानन्दूरपुरे । आयातुम् आगन्तुम् । विभेति भीतो भवति । पापरूपगजः स्यानन्दूरपुरं हर्यध्यासितमिति तत्कीर्तिं तन्निहतस्वबन्धुकुलमस्तकप्रदेशस्थितमुक्ता इति च भावयन् मया तत्र गतं चेत् मद्भान्धवानिव मामपि स निहनिष्यति , अतो मया तत्र न गन्तव्यमिति मत्वा एतत्स्यानन्दूरपुरे आगन्तुमतीव भीतो भवतीत्यर्थः । अत्र भगवत्साक्षिध्यात् पापं नास्तीति भावः । रूपकभ्रान्तिमतोः सङ्करः ॥ १३ ॥

मन्ये इति । परम् अधिकम् । धीमान् बुद्धिमान् अतिबुद्धिशालीत्यर्थः । पद्मभवः ब्रह्मा । पूर्वं तु अलम् अधिकम् । नाकावासेन स्वर्गस्थित्या सुदर्पितान् सुतरां गर्विष्ठान् । समस्तान् अमूर्त् । अदितेः तनुभवान् देवान् । परां श्रेष्ठाम् । अनन्याद्वशी निरुपमाम् । स्यानन्दूरपुरस्य उच्चैः शोभां सन्ततं दर्शयितुम् अवलोकयितुमेव । नित्यम् अनवरतम् । वीतः नष्टः निजाक्षिमीलनगुणः निजनेत्रनिमेषधर्मः येषां तादृशान् । चक्रे कृतवान् । मन्ये नूनम् । लोकोत्कृष्टस्यानेति इष्टन्तो वयमेव धन्यतमा इति गर्विष्ठान् देवान् विलोक्य तेषां गर्वहरणाचीकीर्षुब्रह्मा स्वर्गादुत्कृष्टस्यानन्दूरपुरशोभासन्ततदर्शने सति निमेषकालेऽपि तेषां तादृशगर्वो न भविष्यतीत्यभिप्रायेण तान् सन्ततमनिमिषान् कृतवानिति मन्य इति भावः । उत्प्रेक्षालङ्कारः ॥ १४ ॥

लोकेऽस्मिन् गतकल्मषाः सुकृतिनः पुण्यस्वरूपेण ये
 वाणिज्यं दधति स्म पण्यनिकरेणातीतजन्मन्यलम् ।
 स्यानन्दूरमयापणे किल समेत्यैते हि पण्याधिकं
 मूल्यं कोटिगुणं गतच्युतिकथं मुक्तिं लभन्ते पराम् ॥
 स्यानन्दूरपुरं यियासुरयमित्यहोमयास्तस्करा
 जानन्तश्चकिताः पलायनमहो कुर्वन्ति दृष्टाध्वगम् ।
 एवं सत्यथ तत्र सन्निवसतां पापं कथं सम्भवे-
 न्नित्यं पङ्कजनाभपूर्णकरुणापीयूषसिक्तात्मनाम् ॥ १५ ॥

लोके इति । अस्मिन् लोके भूमौ । गतकल्मषाः विगतपाप्मानः । ये सुकृति-
 नः पुण्यवन्तः । अतीतजन्मनि पूर्वजन्मनि । पुण्यस्वरूपेण, पण्यनिकरेण पण्यानां
 विक्रेयवस्तुनां, ‘विक्रेयं पणितव्यं च पण्यमि’त्यमरः, निकरेण समैहेन । अलम्
 अधिकम् । वाणिज्यं वणिकर्म । ‘वाणिज्यं तु वणिज्या स्याद्’ इत्यमरः । दधति स्म
 अकुर्वन् । एते हि एते एव । स्यानन्दूरमये स्यानन्दूरस्वरूपे आपणे विप-
 ण्याम् । ‘आपणस्तु निषद्यायां विपणि’रित्यमरः । वाणिज्यस्थान इत्यर्थः । समे-
 त्य आगत्य । पण्यादप्यधिकं, कोटिगुणं कोटिगुणितम् । गता निवृत्ता च्यु-
 तिकथा नाशप्रसङ्गो यस्मात् तादृशम् । मुक्तिं मूल्यं मुक्तिरूपमूल्यं क्रयमित्यर्थः ।
 परं, लभन्ते प्राप्नुवन्ति । पुण्यशालिभिः स्थलान्तरेषु तत्त्पुण्यानुसारैैव
 फलं लभ्यते । अत्र तु पुण्यादधिकं मोक्षरूपं फलं लभ्यते । अतोऽतीवाश्र्वर्यम्
 एतस्थलमाहात्म्यमिति भावः । अत्र रूपकं परिवृत्तिश्च । ‘परिवृत्तिर्विनिमयो
 न्यूनाभ्यधिक्योर्मिथः’ इति लक्षणात् । तयोरङ्गाङ्गिभावेन सङ्करः ॥ १५ ॥

स्यानन्दूरपुरमिति । अंहोमयाः पापस्वरूपाः । तस्कराः चोराः ।
 अध्वगं पाप्मयम् । दृष्टा अयम् अध्वगः । स्यानन्दूरपुरं, यियासुः यातुमि-
 च्छुः । भवतीति शेषः । इति एवम्प्रकारेण । जानन्तः मन्यमानाः । च-
 किता भीताः सन्तः । पलायनं धावनम् । कुर्वन्ति, अहो आश्र्वर्यम् । एवं सति
 स्यानन्दूरपुरजिगमिषावत्पुरुषालोकन एव पापानां धावने सति । अथ, तत्र
 स्यानन्दूरपुरे । सन्निवसतां स्थितानाम् । नित्यं, पङ्कजनाभस्य श्रीपद्मनाभस्य

किं वा हन्त बहूदितेन सदृशो लोकत्रयेष्वप्यहो
 स्यानन्दूरपुरेण नैव रुचिरो जागर्ति देशः परः ।
 यद् तत्रस्थजनस्य मोदजलधेः सूक्ष्मः कणोऽप्यालये
 शकस्य त्रिदिवौकसामपि भवेष्टुभ्यो न धन्यात्मनाम् ॥
 इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे क्षेत्रवर्णनं नाम
 चतुर्थः स्तबकः ।

पूर्णा करुणैव यत् पीयूषम् अमृतं तेन सिक्त आत्मा येषां तादृशानाम् । जनानामिति शेषः । कथं केनप्रकारेण । पापं सम्भवेत्, न कथमपीत्यर्थः । अंहस्तु तस्करत्वारोपणाद् रूपकालङ्कारः । नच, तस्कराः राष्ट्रपालाद् भीत्या तस्मीपं जिग्मिषुमेवाध्वगं न बाधन्ते, न त्वीश्वरसमीपं यियासुं, तेषां नास्तिकतयैव चौर्ये प्रवृत्तेः, रूपके आरोप्यमाणस्यैव प्राधान्यादत्रांहस्त्वारोप्यमाणचोराणमेव प्राधान्येन तेषां स्यानन्दूरपुरजिग्मिषुजनाद् भीत्या पलायनोक्तिः कथमुपपद्यत इति शङ्खचम् । स्यानन्दूरपुराधीश्वरे श्रीपद्मनाभे राष्ट्रपालत्वस्यापि सत्त्वात् । अतः सङ्गतमेवांहस्तस्कराणां स्यानन्दूरपुरजिग्मिषुजनाद् भीत्या पलायनोक्तिरिति मन्तव्यम् ॥ १६ ॥

उपसंहरति— किंवेति । बहूदितेन बहुना अधिकेन उदितेनोक्तेन । किं वा किंवा स्यादित्यर्थः । किमर्थं वा बहु वदामि संग्रहतया एकवाक्येनैव वक्ष्यामीति भावः । स्यानन्दूरपुरेण, सदृशः तुल्यः । रुचिरः मनोहरः । परः अन्यः । देशः, लोकत्रयेषु अपि लोकानां त्रयं लोकत्रयं तेषां सरूपैकशेषः अनेकब्रह्माण्डवर्तिषु लोकत्रयेष्वित्यर्थः । नैव जागर्ति नास्तीत्यर्थः । यद् यस्माद्देतोः । तत्रस्थजनस्य स्यानन्दूरपुरस्थितजनस्य । मोदजलधेः सन्तोषसमुद्रस्य । सूक्ष्मः तनुः । कणः लेशः अपि, शकस्य इन्द्रस्य । आलये गृहे अमरावत्यामित्यर्थः । धन्यात्मनां सुकृतिनाम् । त्रिदिवौकसां देवानाम् अपि । लभ्यः लब्ध्युं शक्यः । न भवेत् । तस्माद्देतोः न जागर्तीति पूर्वेणान्वयः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः ॥ १७ ॥

इति श्रीस्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्यायां
 चतुर्थः स्तबकः ।

अथ पञ्चमः स्तबकः ।

अथैतादृशेऽस्मिन् जगत्पवित्रे स्यानन्दूरपुरे निखिलपापजालतूलसमीरणायिता बहवस्तीर्थविशेषा विद्यन्ते ॥ १ ॥

तेष्वपि निखिलजगद्विदितमाहात्म्यानि पद्मवराहमत्स्यशङ्कचक्रधर्माधर्मपादतीर्थानीति विश्रुतिमितानि तीर्थन्यष्टावेव ॥ २ ॥

तेषु किल मुक्तिमयवापीतीर्थायितेषु तीर्थेष्ववगाहमानानां जनानां परमानन्दो ब्रह्मानन्दपदवीमपि परिहसति ॥ ३ ॥

एवं सामान्यतः स्यानन्दूरपुरमाहात्म्यं प्रतिपाद्य विशेषतस्तद्वर्णयितुं पञ्चमस्तबकमारभते —अथेति । अथ, जगत्पवित्रे एतादृशे उक्तगुणविशिष्ट इत्यर्थः । अस्मिन् स्यानन्दूरपुरे । निखिलपापजालमयस्य सकलपापसंघस्वरूपस्य तूलस्य समीरणायिताः वायुवदाचरिताः । यथा वायुस्तूलस्य तथा पापजालस्यापनोदकरा इत्यर्थः । बहवः, तीर्थविशेषाः विद्यन्ते ॥ १ ॥

तेष्विति । तेषु तीर्थविशेषेष्वपि मध्ये । निखिलजगत्सु विदितं ज्ञातं माहात्म्यं येषां तादृशानि । पद्मवराहमत्स्यशङ्कचक्रधर्माधर्मपादतीर्थानि इति एतत्संज्ञावन्ति । अष्टावेव, विश्रुतिं प्रसिद्धिम् । इतानि प्राप्तानि । भवन्तीति शेषः ॥ २ ॥

तेष्विति । मुक्तिमयी मोक्षस्वरूपिणी या वापी दीर्घिका तस्याः तीर्थायितेषु सोपानायितेषु । वाप्याद्यवरोहणे यथा सोपानं तथा मोक्षप्राप्तावति-सौलभ्यसम्पादकेष्वित्यर्थः । तेषु तीर्थेषु । अवगाहमानानां मज्जताम् । जनानां, परमानन्दः, ब्रह्मानन्दपदवीमपि परिहसति । तत्र स्नायतामानन्दो ब्रह्मानन्दादप्युत्कृष्ट इति भावः ॥ ३ ॥

किञ्च,

पारावारलसन्महीरुहदलव्यावलगदुष्णेतर-

प्रौढामोदसमीरघूर्णितलुठत्कल्लोलडोलायितः ।
सोऽयं तीर्थगणो न कस्य हृदयं मम सुधावारिधौ
कुर्यान्नूनमिहाध्वगस्य विशतः श्रान्तस्य सञ्चारतः ॥ १ ॥
स्थित्वा दूरेऽपि देशे सकृदपि मनुजस्तूचरन् हन्त नामा-
न्येतेषां तीर्थराजां सपदि विरहितः पापजालैर्यदि स्यात् ।
किं वाच्यं नित्यमेतेष्वस्त्रिलमलहरेष्वेव संस्नायतां वै
लोकानां पूर्वजन्मार्जितसुकृतपरीपाकभाजां तु भाग्यम् ॥

पारावारेति । पारावारयोः परावारक्तीरयोः, ‘पारावारे परावारीं तीरे’ इत्यमरः, तीरेष्वित्यर्थः लसन्तः शोभमाना ये महीरुहा वृक्षाः तेषां दलेषु पत्रेषु व्यावलगन् चलन्तिर्थः उष्णेतरः शीतः प्रौढ उक्तुष्ट आमोदः सौरभ्यं यस्य तादृशश्च, ‘आमोदो हर्षगन्धयोरि’त्यमरः, यः समीरो वायुः तेन घूर्णिताः उद्धृता लुठन्तः चलन्तश्च ये कल्लोलाः महातरङ्गाः तैः डोलायितः डोलावदाचरितः चञ्चल इति यावत् । सः अयं, तीर्थगणः तीर्थसमूहः सञ्चारतः सञ्चारेण अध्वगमनेत्यर्थः । श्रान्तस्य क्लान्तस्य । विशतः अवगाहनं कुर्वत इत्यर्थः । कस्य अध्वगस्य पान्थस्य । चित्तं, सुधावारिधौ अमृतसमुद्रे परमानन्दसमुद्र इति यावत् । मम न कुर्यात् सर्वेषामपि कुर्यादेवेत्यर्थः ॥ १ ॥

स्थित्वेति । मनुजः मनुष्यः । दूरे देशे, स्थित्वा अपि एतेषां, तीर्थराजां तीर्थश्रेष्ठानाम् । नामानि पद्मप्रभृतीनि । सकृद एकवारम् अपि । उच्चरन् सन्, सपदि वेगेन । पापजालैः पापसमूहैः । विरहितः वियुक्तः । स्याद् यदि, तदा, पूर्वजन्मनि आर्जितर्य सम्पादितस्य सुकृतस्य यः परीपाकः फलं तद्वाजां तच्छालिनाम् । अस्त्रिलमलहरेषु रविपापनिवारकेषु । एतेषु तीर्थेष्वेव नित्यं, संस्नायतां सम्यक् स्नानं कुर्वताम् । लोकानां जनानाम् । भाग्यं, वाच्यं वक्तुं शक्यं किं, नैव वाच्यमित्यर्थः । अनिर्वाच्यमिति यावत् ॥ २ ॥

निखिलभुवनभागस्थेषु लोकेषु तीर्थे-
ष्वनुदिनमवगाहादत्र निष्कल्पेषु ।

असुकृतकृदभावाद् रौरवाद्याः सुधोरा

अपि नरकभुवस्ताः शून्यभावं भजन्ते ॥ ३ ॥

अथ निखिलजगत्तीर्थीकरणचण्चरित्रा धुतपाप्मा-
नो मुनिवरेण्या अप्येषु तीर्थेषु सकृदप्यवगाहितुं सकुतुका-
स्तपश्चरन्ति सुदारुणम् ॥ ४ ॥

अपिच, त्रिभुवनाघपूरविदलनपदुमाहात्म्या सा जह्न-
नन्दिनी तीर्थान्येतान्यालोकितुं सकुतुकेव गिरीशशिरः सम-
धिरुद्ध्य सुखेन निवसति ॥ ५ ॥

निखिलेति । निखिलभुवनभागस्थेषु, लोकेषु जनेषु । अत्र एषु
तीर्थेषु । अनुदिनं दिनं प्रति । अवगाहाद् निष्कल्पेषु निष्पापेषु सत्सु ।
'पापकिल्बिषकल्पमित्यमरः । असुकृतकृदभावात् पापकृदभावाद् हेतोः ।
रौरवाद्याः रौरवप्रभृतयः । 'तद्देवास्तपनावीचिमहारौरवरौरवा' इत्यमरः ।
सुधोरा अतिभयङ्करा । नरकभुवो नरकभूमयः अपि । शून्यभावं शून्यत्वं,
निर्जनत्वमित्यर्थः । भजन्ते । अत्र सुधोरा अपीत्युक्त्या महापातकिनोऽपि नि-
ष्कल्पमषा भवन्ति किमुतान्ये पापिन इति भावः ॥ ३ ॥

अथेति । अथ, निखिलानां सर्वेषां जगतां लोकानां तीर्थीकरणे शुद्धी-
करणे समर्थं चरित्रं वृत्तान्तो येषां तादृशाः, सञ्चरित्रा इति यावत् । धुतपा-
प्मानः अपगतपापाः । मुनिवरेण्या ऋषिश्रेष्ठाः अपि । एषु तीर्थेषु, सकृद्
एकवारम् अपि । अवगाहितुं सातुम् । सकुतुकाः कुतूहलसहिताः सन्तः ।
सुदारुणम् अतिधोरम् । तपः, चरन्ति अनुतिष्ठन्ति ॥ ४ ॥

अपिचेति । अपिच त्रिभुवने लोकत्रये यः अघपूरः पापसञ्चयः
तस्य विदलने विनाशने पदु समर्थं माहात्म्यं यस्यास्तादृशी । सा प्रसिद्धा ।
जह्ननन्दिनी गङ्गा । एतानि तीर्थानि, आलोकितुं द्रष्टुम् । सकुतुका सकुतू-
हृला । इवेत्युक्तेष्वा । गिरीशस्य महादेवस्य शिरः उत्तमाङ्गम् । गिरीणां पर्व-

किञ्च,

पीयूषस्य निवासभूमिरहमित्येवं मदेनाकुलो

दृष्टामून्यमृतप्रदामृतमयान्येतानि तीर्थान्यहो ।
मन्ये शोकसमाकुलो निजयशोहानिं विशङ्क्याधिकं

चन्द्रोऽसौ बत विस्तवन्नवसुधाधारामिषाद् रोदिति ॥ ४ ॥

तानामीशः श्रेष्ठ इति व्युत्पत्त्या पर्वतश्चेष्ठ इति च गम्यते । तस्य शिर अ-
धित्यकाम् । समधिरुद्धा सम्यगधिरुद्धा । सुखेन दर्शनसुखेन सह । निवसति ।
अत्र दूरस्थितपदार्थावलोकने उपरिभागरोहणस्य सौकर्यसम्पादकत्वात् क्षिष्ट-
गिरीशशब्दप्रयोग इति ध्येयम् ॥ ५ ॥

किञ्च अपि च ।

पीयूषस्येति । पीयूषस्य अमृतस्य । निवासभूमिः निवासस्थानम् ।
अमृतकिरणत्वादिति भावः । इति एवम् । मदेन गर्वेण । आकुलः असौ चन्द्रः ।
अमृतप्रदं मोक्षसन्दायकं यदमृतं जलं तन्मयानि तत्स्वरूपाणि । ‘मुक्तिः कैव-
ल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतं’, ‘पयःकीलालममृतमि’ति चामरः । अमृतप्रदं
पीयूषसन्दायकं यदमृतं पीयूषं तत्स्वरूपाणीति च गम्यते । ‘पीयूषममृतं सुधे’-
त्यमरः । अमूनि एतानि पूर्वोक्तान्येतानीत्यर्थः । तीर्थानि दृष्टा, निजस्य
आत्मीयस्य यशसः पीयूषनिवासभूमित्वहेतुकायाः कीर्तेत्यर्थः, हानिं क्षयम् ।
विशङ्क्य, अधिकं शोकेन दुःखेन समाकुलः । अत एव विस्तवन्नवसुधाधा-
रामिषाद् क्षरन्नुतनामृतधाराव्याजेन । रोदिति अश्रुमोचनं करोति । बते-
त्यनुकम्पायाम् । मन्ये निश्चिनोमि । अहं खलु पीयूषस्य निवासस्थानम् ।
अतः पीयूषाभिलाषिणः सर्वेऽपि मामेव प्रार्थयेयुरिति निश्चित्य सर्वदापि गर्विष्ठः
सः चन्द्रः पीयूषसन्दायकपीयूषस्वरूपाणि एतानि तीर्थानि दृष्टा हन्त मम
केवलं पीयूषनिवासस्थानत्वमेव खलु, एतेषां तीर्थानां तु पीयूषस्वरूपत्वमास्ति
तदात्मकपीयूषस्य पीयूषप्रदत्वं चास्ति । एवं सति पीयूषाभिलाषिणः सर्वेऽपि
पीयूषसन्दायकपीयूषस्वरूपाण्येतानि तीर्थान्येव प्रार्थयेयुः, न तु पीयूषनिवास-
भूमि मामिति विचार्य स्थितिरहदयो भूत्वा रोदित्येव, न तु नवसुधाधारां करो-
तीति मिषपदेनापहवव्यक्त्या उत्पेक्षाशिरस्कैतवापहुतिरलङ्कारः । अथवा

एवं पापमयामयेन विवशा लोकाश्चरन्तो महीं
 दानस्नानतपोमयौषधकुलैश्चाभिन्नरोगाः पुनः ।
 स्यानन्दूरपुरस्थतीर्थनिवहेष्वेष्वेकदा सन्निम-
 ज्ज्यैते हन्त भवन्ति पापकदनैर्मुक्ताश्च भक्ता हरौ ॥ ५ ॥
 अविद्यारूपं तं तिमिरनिचयं चापि दलयन्
 प्रफुल्लं कुर्वाणः सुजनहृदयाम्भोरुहकुलम् ।
 द्रवीभूतं कुर्वन्नघमयहिमौघं प्रतिदिनं
 त्वसौ तीर्थव्रातारुण इह विराजत्यसद्वशः ॥ ६ ॥

अमृतप्रदामृतमयानीत्यत्र प्रथमामृतशब्दस्य मोक्ष एवार्थः द्वितीयस्य तु पीयूषम् ।
 तथाच मोक्षसन्दायकपीयूषस्वरूपाणीत्यर्थः । एव च चन्द्रः मृत्यभावसन्दायक-
 पीयूषस्थानत्वमेव खलु ममास्ति । एतेषां तीर्थानां तु मोक्षसन्दायकपीयूषस्व-
 रूपत्वमस्ति । एव चैतानि तीर्थानि मत्तोऽप्युत्कृष्टानि । हन्त मम यशो नष्टमे-
 वेति विचार्य रोदितीत्यर्थः ॥ ४ ॥

एवमिति । पापमयेन पापस्वरूपेण आमयेन रोगेण । ‘रोगव्याधिगदा-
 मया’ इत्यमरः । विवशाः परवशाः । लोका जनाः । महीं भूमिम् । अत्यन्तसं-
 योगे द्वितीया । चरन्तः, दानस्नानतपोमयैः दानतीर्थस्नानतपःस्वरूपैः औ-
 षधकुलैः औषधसमूहैः । अभिन्नरोगाः अविनष्टरोगाः, अशान्तपापरूपरोगाः
 सन्त इत्यर्थः । पुनः तदनन्तरम् । एवम् एवंभूतेषु पूर्वोक्तप्रकारेष्वित्यर्थः । एषु,
 स्यानन्दूरपुरस्थेषु तीर्थनिवहेषु तीर्थसमूहेषु । एकदा एकवारमित्यर्थः ।
 सन्निमज्ज्य, एते पूर्वोक्ताः पापरोगिणः । पापकदनैः पापसङ्कटैः । मुक्ताः, हरौ
 श्रीपद्मानाभे । भक्ताश्च भवन्ति । हन्तेति हर्षे ॥ ५ ॥

अविद्येति । अविद्यारूपम् अज्ञानस्वरूपम् । तिमिरनिचयं चापि अ-
 न्धकामसमूहमपि । दलयन् विनाशयन् । सुजनानां सज्जनानां हृदयान्येव
 यानि अम्भोरुहाणि पद्मानि तेषां कुलं समूहम् । प्रफुल्लं प्रकर्षेण विकसितम् ।
 कुर्वाणः, अघमयः पापस्वरूपः यः हिमौघः हिमसञ्चयः तम् । द्रवीभूतं विन-
 ष्टमित्यर्थः । कुर्वन्, असद्वशः निरूपमः । असौ, तीर्थव्रातः तीर्थसमूह एव

मुक्तेर्मार्गः सुलभ्यो घनतरदुरिताम्भोधिपोतो निवास-
स्त्वानन्दस्यामितस्याखिलमलहरणस्तापसन्दोहहारी ।
स्यानन्दूरस्थतीर्थोत्करगुरुमहिमा कस्य चित्ते न तुष्टि
दद्यादाद्यो मुनीन्द्रैरपि च सुमहितैः कामितः कामहीनैः ॥
स्यानन्दूरपुरेऽत्र तीर्थनिकेरघेवं लसत्स्वन्वहं
निशेषाघविनाशनैकपटुतामुच्चैर्वहत्सु स्थिराम् ।
पापौघोऽलमलब्धवासभवनो भीतो विषण्णः कृशो
दूरे भ्राम्यति हन्त भूमिवलये सूर्योदये दस्युवत् ॥ ८ ॥

अरुणः सूर्यः । तु । ‘मिहिरारुणपूषण’ इत्यमरः । इह स्यानन्दूरपुरे । प्रति-
दिनं दिनं प्रति । विराजति शोभते ॥ ६ ॥

मुक्तेरिति । मुक्ते: मोक्षस्य । सुलभ्य: सुखेन लब्धुं शक्यः । मार्गः:,
मुक्तिसाधनमित्यर्थः । घनतरं यद् दुरितं पापं तन्मयस्य अभोधे: समुद्रस्य
पोतः यानपात्रम् । अमितस्य अनल्पस्य । आनन्दस्य निवासः, अखिलमल-
हरणः सकलपापनाशकः । तापसन्दोहहारी दुःखसमूहनिवारकः । ‘सन्दोहविस-
रवजा’ इत्यमरः । सुमहितैः सुतरां श्रेष्ठैः । कामहीनैः आग्रहलेशरहितैः ।
मुनीन्द्रैः तापसश्रेष्ठैरपि । कामितः अभिलषितः । आद्यः मुख्य इत्यर्थः ।
स्यानन्दूरपुरस्थस्य तीर्थोत्करस्य तीर्थसमूहस्य, ‘उत्करः कूटमस्त्रियामि’त्यमरः,
गुरुः श्रेष्ठः, ‘गुरुस्तु गीष्पतौ श्रेष्ठे गुरौ पितरि दुर्भर’ इति हलायुधः, म-
हिमा माहात्म्यम् । कस्य चित्ते, तुष्टि सन्तोषम् । न दद्यात्, सर्वेषामपि दद्या-
देवेत्यर्थः ॥ ७ ॥

स्यानन्दूरपुर इति । स्थिरां दृढाम् । निःशेषाणां सर्वेषाम् अघानां
पापानां विनाशने एका मुख्या या पटुता सामर्थ्यं ताम् । उच्चैः अतितराम् ।
वहत्सु सकलपापविनाशनसमर्थेऽवित्यर्थः । तीर्थनिकेरपु तीर्थसमूहेषु । अत्र
अस्मिन् स्यानन्दूरपुरे । एवम् अन्वहं प्रतिदिनम् । लसत्सु शोभमानेषु सत्सु ।
पापौघः पापसमूहः । सूर्योदये, दस्युवत् तस्करवत् । ‘दम्युतस्करमोषका’
इत्यमरः । अलङ्घ्यम् अपास वासभवनं वासगृहं यस्य ताहशः । अलम्

तत्रैतादृशतीर्थमण्डिते पयोधिनन्दिनानृत्तरङ्गः इवा-
नुपमकान्तिकान्ते तुङ्गतरदृष्टवृष्टिमयप्राकारवलयिते भगवतो
मन्दिरवरे प्रतिदिनजायमानासंख्यधरणीसुरान्नदानमयमहा-
मन्त्रापरिगणितगुणनिको भगवद्वोषयात्रामयमहोत्सवानुदि-
नैधमानानुपमश्रीनिलयः श्रीबलिमण्डपो विलसति ॥६॥

अधिकम् । भीतः, विषणः खित्रः । कृशः क्षीणश्च सन्, नष्टप्राय
इत्यर्थः । भूमिवलये, दूरे दूरदेशे । आम्यति अमणं करोति । हन्तेति हर्षे ।
उपमालङ्कारः ॥८॥

तत्रेति । एतादृशैः तीर्थैः मण्डिते अलङ्कृते । पयोधिनन्दिन्याः महा-
लक्ष्म्याः नृत्यार्थं यद् रङ्गं स्थलं तस्मिन्निव । 'रङ्गं स्यान्नटनस्थलमि' ति श-
ब्दरत्नाकरोक्त्या रङ्गशब्दस्य नटनस्थलार्थकत्वेऽपि अत्र नृत्यशब्दस्य पृथगु-
पादानात् स्थलमात्रार्थकत्वं बोध्यम् । विशेषवाचकानां पदानां सति पृथग्विशे-
षणवाचकपदसमवधाने विशेष्यमात्रपरत्वनियमात् । अनुपमया कान्त्या कान्ते
मनोरमे । 'कान्तं मनोरममि' त्यमरः । तुङ्गतरः अत्युन्नतः दृढवृष्टिमयः कठिन-
शिलास्वरूपश्च यः प्राकारः सालः तेन, 'प्राकारो वरणः साल' इत्यमरः, वलयिते
वेष्टिते । 'वेष्टितं स्याद्वलयितमि' त्यमरः । तत्र तस्मिन् भगवतः श्रीपद्मानाभस्य
मन्दिरवरे स्यानन्दूरपुरक्षेत्र इत्यर्थः । प्रतिदिनं दिनं प्रति जायमानं क्रियमा-
णमित्यर्थः, असंख्येभ्यः संख्यारहितेभ्यः अपरिमितेभ्य इत्यर्थः धरणीसुरेभ्यः
ब्राह्मणेभ्यः यत् अनन्दानं तन्मयस्य तत्स्वरूपस्य महामन्त्रस्य उत्तममन्त्रस्य
परिगणिता न भवन्तीत्यपरिगणिता अनन्तत्वाद् गणनाविषया इति यावत्
या गुणनिकाः गुणना एव गुणनिकाः आवृत्तय इत्यर्थः ताः यत्र तादृशः ।
प्रतिदिनमसंख्यब्राह्मणभोजनस्थानमित्यर्थः । भगवतः श्रीपद्मानाभस्य घोष-
यात्रामयेन घोषयात्रास्वरूपेण महोत्सवेन अनुदिनं दिनं प्रति एधमाना
वर्षमाना या श्रीः शोभा, 'शोभार्थेऽपि प्रयुज्यन्ते लक्ष्मीश्रीकान्तिविभ्रमा' ।
इति हलायुधः, तस्या निलयः स्थानभूत इत्यर्थः । श्रीबलिमण्डपः, विल-
सति शोभते ॥८॥

आलेख्यप्रतिमामिषात् सवनिताः सिद्धाः सुराश्चारणा-
स्तस्य श्रीबलिमण्डपस्य विशदस्तम्भेषु सक्ताः सदा ।
आनन्दाम्बुधिमम्भनेत्रहृदया निष्पन्दरूपाः परं
द्व्या पङ्कजनाभमात्तकुतुं जाग्रत्यमी सादरम् ॥ ९ ॥

तत्र चान्तः सुविशालवेदिकाद्यपरिष्कृतो मुखमण्ड-
पश्चासंख्यधरणीसुरवदननिःसरन्निगमघोषजोघुष्यमाणो विरा-
जते ॥ ७ ॥

तेषामास्यविनिस्सृतानि सुधियां भूमीसुराणां पुनः ।

श्रुत्वा वेदवचांसि मोदभरिता वैमानिकाः सादरम् ।

आलेख्येति । सिद्धाः देवयोनिविशेषाः । ‘पिशाचो गुणकः सिद्ध’
इत्यमरः । सुरा देवाः । चारणाः सवनिताः सदयिताः सन्तः । आलेख्यप्रतिमा-
मिषात् आलेख्यानां चित्राणां प्रतिमानां सालभज्ञिकानां च मिषात् व्याजात् ।
तस्य श्रीबलिमण्डपस्य, विशदस्तम्भेषु निर्मलस्थूणासु । सदा, सक्ताः, पङ्क-
जनाभं श्रीपद्मनाभम् । आत्तकुतुं यथा तथा, द्व्या परम् अधिकम्, आन-
न्दाम्बुधौ आनन्दसमुद्रे ममानि नेत्राणि हृदयानि च येषां तादशाः । निष्प-
न्दरूपा निश्चलस्वरूपाः च सन्तः । अमी देवयोनयः । सादरं यथा तथा
जाग्रति जागरूका भवन्ति ॥ ९ ॥

तत्र चेति । तत्र च स्यानन्दरपुरक्षेत्रे । अन्तः अन्तर्भागे । सुविशा-
लेन सुतरां विस्तृतेन वेदिकाद्वयेन परिष्कृतभूमियुभ्येन पार्श्वयुगलस्थितमण्ड-
पद्म्येनेत्यर्थः । ‘वेदिः परिष्कृता भूमिरित्यमरः । परिष्कृतः अलङ्कृतः । अ-
संख्यानां धरणीसुराणां ब्राह्मणानां वदनेभ्यः मुखेभ्यः निःसरता निर्गच्छता
निगमघोषेण वेदघोषेण जोघुष्यमाणः, मुखमण्डपः च । विराजते शोभते॥७॥

तेषामिति । विमानेन चरन्तीति वैमानिकाः । देवव्रजाः देवसमूहाः ।
सुधियां सताम् । ‘सन् सुधीः कोविदो बुध’ इत्यमरः । तेषां पूर्वोक्तानाम् ।
भूमीसुराणां ब्राह्मणानाम् । आस्येभ्यो मुखेभ्यः विनिस्सृतानि निर्गतानि ।
वेदवचांसि वेदवाक्यानि । पुनः मुहुर्मुहुरपीत्यर्थः । सादरं यथा तथा, श्रुत्वा,

पीयूषेऽपि च निःस्पृहास्तदाधिकं माधुर्यमेतेष्विति

ज्ञात्वा विस्मितमानसा दिवि परं तिष्ठन्ति देवब्रजाः ॥१०॥

किञ्च, मुनयोऽपि स्थिरतरसमाधिबलनिमीलितनय-
नास्त्वेतान्यनिदमुदयानि वचांसि श्रवणपुटेनास्वाद्य क्षणमा-
त्रमस्तनयनसमीलनाः सकुतुकं शिरः कम्पयन्ति ॥८॥

अस्याग्रे भुवनेशितुः खलु हरेः श्रीपद्मनाभप्रभोः

कम्पस्त्वेकशिलामयोऽथ विततो जागर्त्यहो मण्डपः ।
मन्ये नूनमशेषलोकनिवहस्थेभ्यः परं मण्डप-

ब्रातेभ्यस्तदिहात्मनः प्रथयितुं चैकत्वमव्याकुलम् ॥११॥

पीयूषे अमृते । निःस्पृहाः निराग्रहाः । तदधिकं तस्मात् पीयूषमाधुर्यादित्यर्थः ।
अधिकम् उत्कृष्टम् । माधुर्यं मधुरता । एतेषु वेदवाक्येषु । भवतीति शेषः ।
इति एवम्प्रकारेण । ज्ञात्वा, परम् अधिकम् । विस्मितं सज्जातविस्मयं मानसं
मनो येषां तावशाः सन्तः । दिवि आकाशे । ‘योदिवौ द्वे लियामअभिमि’त्यमरः ।
तिष्ठन्ति । वैमानिका देवाः वेदवाक्यश्रवणानन्तरं स्वभोज्यामृतादप्यधिकमाधु-
र्यमेतेष्वेवेति मत्वा तत्रैव तिष्ठन्ति, न त्वमृतपानादिकं कर्तुं दिवं गच्छन्तीत्य-
भिप्रायः ॥ १० ॥

किञ्चेति । किञ्च अपिच । स्थिरतेरेण अचञ्चलतरेण समाधिबलेन चि-
त्तैकाङ्गबलेन निमीलितानि नयनानि येषां तावशाः । मुनय क्रष्णोऽपि । अ-
निदमुदयानि अनादीनि, एतानि वचांसि वेदवाक्यानीत्यर्थः । श्रवणपुटेन
ओत्रपुटेन । आस्वाद्य निपीय । क्षणमात्रम्, अस्तनयनसमीलनाः निर्निमे-
षाश्च सन्तः । सकुतुकं यथा तथा, शिरः कम्पयन्ति शिरःकम्पनेनाभिनन्द-
न्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अस्येति । भुवनेशितुः लोकेश्वरस्य । हरेः, अस्य श्रीपद्मनाभप्रभोः
श्रीपद्मनाभ एव प्रभुः स्वामी, तस्य । अग्रे पुरोभागे । विद्यमान इति शेषः ।
कम्पः कमनयिः । विततो विस्तृतः । मण्डपः, अशेषलोकनिवहस्थेभ्यः सर्व-
लोकसमूहस्थितेभ्यः । मण्डपब्रातेभ्यः मण्डपसमूहेभ्यः । आत्मनः स्वस्य

सौवर्णे ध्वजराडमुष्य पुरतः संराजमानो रुचा

यः स्वस्याखिललोकजालमनिशं विद्योतयन् भासते ।

सोऽयं चोन्नतिघट्टिताभ्रपटलो विश्वैकहृद्यः परं

खद्योतस्य ददाति भूरिमहसो राशेस्तु खद्योतताम् ॥ १२॥

तं दृष्ट्वा ध्वजपुङ्गवं दिवि सुराः सिद्धाश्र देवर्षयः

स्थित्वा विस्मितमानसाः खलु रुचो राशिस्तु कोऽसाविति ।
नासान्यस्तकराङ्गुलीकिसलयाः सन्तोषपर्याकुला

यूयं पश्यत पश्यतेति च मिथो जल्पन्ति ते बृन्दशः ॥

परम् अधिकं तद् अनिर्वाच्यम् । एकत्वं प्रधानत्वम् । इह अस्मिन् लोके ।
प्रथयितुं प्रस्त्यापयितुम् । नूनं, एकशिलामयः सन् एकया अद्वितीयया मुख्य-
येति च शिलया निर्मित इत्यर्थः । अव्याकुलं निःशङ्कं यथा तथा, जागर्ति
जागरूकस्तिष्ठति । अहो आश्र्वर्यम् इति मन्ये । उत्प्रेक्षालङ्कारः ॥ ११ ॥

सौवर्ण इति । अमुष्य श्रीपदानाभस्य । पुरतः पुरोभागे । संराजमानः
शोभमानः । सौवर्णः स्वर्णमयः । ध्वजराट् ध्वजश्रेष्ठः । स्वस्य रुचा स्वकान्त्या
अखिललोकजालम् अखिललोकसमूहम् । विद्योतयन् प्रकाशयन् सन् । भासते शो
भते । उक्त्या घट्टितम् अभ्रपटलं मेघसमूहो येन तादृशः । परम् अधिकम् । वि-
शेषां सर्वेषाम् एकः प्रधानो हृद्यः अभीष्टः ‘अभीष्टमीप्सितं हृद्य’मित्यमरः । सः
अयं ध्वजराडित्यर्थः । भूरिमहसः अधिकतेजसः जातवेकवचनम् अधिकतेजसामि
त्यर्थः । राशेः समूहभूतस्य । खद्योतस्य सूर्यस्य । ‘खद्योतो लोकवन्धव’ इत्यमरः ।
खद्योततां खद्योतत्वं खद्योतो नाम रात्रौ स्फुलिङ्गवत् किञ्चिद्दीप्सिविशिष्टः कश्चन
कीटविशेषः । ‘खद्योतो ज्योतिरिङ्गण’ इत्यमरः । ददाति, सूर्यस्यापि खद्यो-
तप्रायत्वप्रापणचण इत्यर्थः, ततोऽप्यधिकतेजोविशिष्ट इति यावत् ॥ १२ ॥

तमिति । सुराः सिद्धाः देवर्षयश्च, तं ध्वजपुङ्गवं ध्वजश्रेष्ठम् । दृष्ट्वा,
विस्मितमानसाः, दिवि आकाशे । बृन्दशः संघीभूय । स्थित्वा, नासायां न्यस्तं
कराङ्गुलीकिसलयं यैः । एतत्तु विस्मयाधिकयात् । सन्तोषेण पर्याकुलाः परव-
श्याश्र सन्तः असौ रुचस्तेजसः जात्येकवचनं, तेजसामित्यर्थः । राशिः समूहः ।

किञ्चायं ध्वजनायकः पिशङ्गया स्वकान्त्या निखि-
लमपि जगत् पिशङ्गीकुर्वन् जातरूपेषु घटपटादिसकलपदा-
र्थेषु जातरूपतां प्रकटीकरोति ॥ ९ ॥

तस्याभ्रतिविशालपक्षयुगलादुद्धतकर्णमृत-

प्रायात्युत्तमसामवेदविलसद्वेषेण चेतोहृता ।
लक्ष्मीनाथमहर्निशं निरुपमानन्दं प्रशंसन् हरिं

भक्त्या बद्धकराञ्जलिर्विजयते श्रीमान् विहङ्गाधिपः ॥ १४ ॥

क इति, यूयं पश्यत पश्यत इति ते, मिथः अन्योन्यं ‘मिथोऽन्योन्यरहस्यो-
रि’त्यमरः । जल्पन्ति वदन्ति ॥ १३ ॥

किञ्चेति । किञ्च, अयं ध्वजनायकः ध्वजश्रेष्ठः । पिशङ्गया पिङ्गलया
पिङ्गपिशङ्गौ कद्रुपिङ्गलावि’त्यमरः । स्वकान्त्या आत्मीयशोभया । निखिलं
समस्तमपि जगत् लोकम् । पिशङ्गीकुर्वन् पिङ्गलं कुर्वन् । जातं रूपं स्वरूपं येषां
ताद्वेषु घटपटादिसकलपदार्थेषु । जातरूपतां सुवर्णत्वं ‘चामीकरं जातरूप-
मि’त्यमरः । प्रकटीकरोति प्रकाशयति । स्वर्णमयस्यैतस्य प्रभया सकलपदार्थ-
प्रविपि स्वर्णसर्वेषु सत्सु पदार्थाः सर्वेऽपि स्वर्णमया एव वा इति सर्वेषामपि
शङ्गामावहतीति यावत् ॥ ९ ॥

तस्येति । श्रीमान् विहङ्गाधिपः पक्षिश्रेष्ठः गरुडः । भक्त्या उपलक्षणतृ-
तीयैषा । भक्त्योपलक्षित इत्यर्थः । बद्धकराञ्जलिः बद्धकरसम्पुटः । चेतोहृता
मनोहारिणा । अतिविशालाद् अतिविस्तृतात् पक्षयुगलात् गरुद्युग्मात् । उद्भु-
तः सञ्जातः कर्णयोः श्रोत्रयोः अमृतप्रायः अमृततुल्य इत्यर्थः अत्युत्तमस्य
‘वेदानां सामवेदोऽस्मी’ति भगवदुक्त्या वेदेषु मध्ये उत्तमस्येत्यर्थः सामवेदस्य
विलसन् शोभमानश्च यः घोषः तेन । लक्ष्मीनाथं हरिं श्रीपिङ्गनामं । निरुप-
मानन्दं यथा तथा । अहर्निशम् अहोरात्रम् । प्रशंसन् स्तुवन् सन् । तस्य
ध्वजश्रेष्ठस्य । अग्रे ऊर्ध्वभागे । विजयते सर्वेत्कर्षेण वर्तते । गरुत्मतः पक्षाभ्यां
सामघोषोत्पत्तिश्च पुराणप्रसिद्धा । तदुक्तम् ‘अशुभमपनयन्तं पक्षजैः
सामघोषैरिति ॥ १४ ॥

१. ‘कान्तम्’ इति मूलग्रन्थे पाठः.

अथास्य केतनस्तम्भोपरि स्थितस्य विनतातन्-
जस्य व्यावलग्नोदितातिशिशिरसमीरपोता पत्रयुगली भग-
वतः सह दयितया विहरमाणस्य श्रीपद्मनाभस्य व्यजना-
यते ॥ १० ॥

पुनरस्य भगवतः श्रीपद्मनाभस्य पुरतः सुविशाल-
तमो गोपुरविशेषोऽसंख्यतरोन्नतविविधशिखरनिकायसंस्पृष्ट-
विरिज्जवसतिर्विनिर्मितचित्ररूपसमस्तवृन्दारकवृन्दविराजितो
मध्यभागविलसदतिविशालद्वारवरसंयुतः समस्तजनमानसं
सविस्मयं करोति ॥ ११ ॥

अथेति । अथ, केतनस्तम्भोपरि ध्वजाग्रभागे । स्थितस्य, विनतातन्-
जस्य गरुडस्य । विनतेति गरुडमातुर्नाम । व्यावलग्नेन चलनेन उदित उत्प-
ञ्जः यः समीरपोतः मन्दवायुरित्यर्थः ‘पोतः पाकोऽर्भको डिभ्भ’ इत्यमरः ।
स यस्यास्तादशी पत्रयुगली पक्षयुग्मम् । ‘गरुत्पक्षश्छदः पत्र’मित्यमरः । दयि-
तया भार्यया महालक्ष्म्या सह । विहरमाणस्य कीडितः । भगवतः श्रीपद्मना-
भस्य व्यजनायते तालवृन्तवदाचरति, ‘व्यजनं तालवृन्तकमि’त्यमरः । भगवतः
भमापनोदं करोतीति भावः ॥ १० ॥

पुनरिति । पुनः भगवतः अस्य श्रीपद्मनाभस्य । पुरतः पुरोभागे ।
पुरोभागाधिकरणक इत्यर्थः । सुविशालतमः अतीव विस्तृतः । असंख्यतराणि
निरबधिकानि उन्नतानि विविधानि नानाप्रकाराणि च यानि शिखराणि श्रू-
ञ्जाणि तेषां निकायेन समूहेन ‘स्यान्निकायः पुञ्जराशी’ इत्यमरः संस्पृष्टा
विरिज्जवसतिः सत्यलोको येन तादृशः । विनिर्मिताः विरचिताः चित्ररूपाः चि-
त्रस्वरूपाश्च ये वृन्दारका देवाः तेषां वृन्देन समूहेन विराजितः शोभितः ।
मध्यभागे बिलसाङ्घैः अतिविशालैः द्वारवरैः द्वारश्रेष्ठैः संयुतो युक्तः । गोपुर-
विशेषः, समस्तजनानां सकलजनानां मानसं मनः । सविस्मयं विभ्ययुक्तं ।
करोति ॥ ११ ॥

स्यानन्दूरपुरेश्वरालयगतं तत्त्वादशं गोपुरं

हन्ताधस्तु रसातलावधि गतं चोर्ध्वं विरिज्ज्वालये ।
मन्ये घोतयितुं महत्त्वमस्तिलं तत्र स्थितानां निजं

सत्यं विस्मयशालिनां निरुपमश्रीभाजनं तद् ध्रुवम् ॥ १५ ॥

अथ सर्वेऽपि महीधरा ह्यस्य गोपुरस्यौज्ञत्यं निरीक्ष्य
चकिता इवात्मनिस्सरन्निर्झरमिषादुच्छ्रूतस्यास्य पादं वित-
रन्ति ॥ १२ ॥

तत्र कुलशेखरमण्डप इति विश्रुतो मण्डपप्रवेकः
सोऽयमात्मनि स्थितानेकाश्ममयस्तस्मविनिर्मितचित्ररूपशि-

स्यानन्दूरपुरेति । स्यानन्दूरपुरेश्वरस्य श्रीपद्मनाभस्य आलये गतं
स्थितमित्यर्थः । तत्त्वादशम् अनिर्वचनीयमित्यर्थः । निरुपमायाः श्रियः शोभायाः
भाजनं स्थानमित्यर्थः । तद् गोपुरं बहिर्दीर्घं । ‘बहिर्दीर्घं तु गोपुरमि’त्यमरः ।
अधः अषोभागे । रसातलावधि पातालपर्यन्तम् । ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वभागे । विरि-
ज्ज्वालये सत्यलोके च । गतं भातीति शेषः । हन्तेति हर्षे । अतिशयोक्तिवि-
शेषः । तावत्पर्यन्तगमनमुत्पेक्षते मन्ये इति । विस्मयशालिनां विस्मययुक्ता-
नाम् । तत्र सत्यलोके पाताले च । स्थितानां वसताम् । जनानामिति शेषः ।
निजम् आत्मीयम् । ध्रुवं स्थिरम् । अस्तिलं, महत्त्वं महत्परिमाणं माहात्म्यं च
घोतयितुं प्रकाशयितुम् । इति, मन्ये निश्चिनोमि । सत्यम् ॥ १५ ॥

अथेति । अथ सर्वे, महीधराः पर्वताः अपि हि । अस्य गोपुरस्य औ-
ज्ञत्यं निरीक्ष्य, चकिताः भीता इव । आत्मनः स्वसात् निस्सरन् निःप्यन्द-
मानः यो निर्झरः प्रवाहः तस्य मिषाद् व्याजेन । उच्छ्रूतस्य उक्तस्य । अस्य
गोपुरस्य । पादं पादावनेजनवारि । ‘पादं पादाय वारिणी’त्यमरः । वितरन्ति
ददति । पर्वतेभ्यो निःप्यन्दमाना निर्झरास्तु न निर्झराः, किन्तु तैरेतद्वोपु-
राय दत्तपादावनेजनजलानीति कैतवापद्मनुतिरङ्गारः, मिषपदेन निहृवस्य
घोतनात् ॥ १२ ॥

तत्रेति । तत्र स्यानन्दूरपुरे । कुलशेखरमण्डप इति, विश्रुतः प्रसिद्धः ।

स्पविशेषेण विश्वकर्मणः कारुतामदं दूरीकरोति ॥ १३ ॥

पुनरिह भगवतो वासुदेवस्य यत् कान्तिव्रजनिकेत-
नीभूतं ब्रज इति विश्रुतं मन्दिरं, तदपि समस्तजनमानसं
सन्तोषाम्बुधौ मज्जयति ॥ १४ ॥

तत्रापि पुरतो विराजमानो राजतो ध्वजस्तम्भस्तम्य
भगवतो वासुदेवस्य कीर्तेनिश्चलत्वमुच्छ्रायवत्त्वं च निजा-
कृत्यैव प्रकटीकरोति ॥ १५ ॥

कुलशेखरमण्डप इति नामा लोके प्रसिद्ध इत्यर्थः । मण्डपप्रवेकः मण्डपो-
त्तमः । ‘प्रवेकानुचमोत्तमा’ इत्यमरः । भवतीति शेषः । सः अनिर्वचनीय
इत्यर्थः । अयं मण्डपप्रवेकः । आत्मनि स्वस्मिन् । स्थिता अनेके बहवः अ-
शममयाः शिलास्वरूपाश्च ये स्तम्भाः स्थूणाः तेषु विनिर्मितेन विशेषतो रचि-
तेन चित्ररूपेण प्रतिविम्बस्वरूपेण शिल्पविशेषेण । विश्वकर्मणः देवत्वप्युः ।
कारुतया कारुत्वेन यः मदः गर्वः तम् । चित्रादिनिर्माणे अनन्यसाधारणकौश-
लवत्त्वेन योऽभिमानस्तमिति यावत् । दूरीकरोति विनाशयतीत्यर्थः । कुलशे-
खरमण्डपस्तु विश्वकर्मणाप्यशक्यनिर्माणवहुतरशिल्पविशिष्टस्तम्भसमूहसहितो
भवतीति भावः ॥ १३ ॥

पुनरिति । पुनः, इह स्यानन्दूपुरे । भगवतः, वासुदेवस्य श्रीकृष्णस्य
कान्तिव्रजस्य कान्तिसमूहस्य निकेतनीभूतं गृहभूतं, स्थानभूतमित्यर्थः । ब्रज
इति विश्रुतं ब्रजनामकत्वेन प्रसिद्धमित्यर्थः । यद्, मन्दिरं गृहम् । भवतीति
शेषः । तद् मन्दिरमपि । समस्तजनानां मानसं मनः । सन्तोषाम्बुधौ सन्तो-
षसमुद्रे । मज्जयति ॥ १४ ॥

तत्रेति । तत्रापि ब्रजनामकमन्दिरेऽपि । पुरतः पुरोभागे । विराजमानः
शोभमानः । राजतः रजतात्मकः । ‘दुर्वर्णं रजतं रूप्यमि’त्यमरः । ध्वजस्त-
म्भः भगवतः तस्य, वासुदेवस्य कृष्णस्य । कीर्तेः यशसः । निश्चलत्वम् अच-
श्वलत्वं, स्थिरतामित्यर्थः । उच्छ्रायवत्त्वमौनत्यं च । निजया आकृत्या आकरे-

अथैताहशेऽत्र समस्तसज्जनहृदयारविन्दापादितानु-
पमानन्दभारमयकीरोद्यानीभूते प्रतिनवमाङ्गल्यशताकरायिते-
ऽस्य भगवतः श्रीपद्मनाभस्य मन्दिरवरे प्रत्यब्दं द्विवारं तन्त-
न्यमानो महोत्सवो न कस्य हृदयमानन्दरूपसुधातरङ्गेषु वि-
लोलितं वितनुते ॥ १६ ॥

कुम्भैरुत्तमशात्कुम्भरच्चितैरम्भोजनाभो हरिः

सम्भूताधिककौतुकं किल महारम्भात् पुरैवामितैः ।
जम्भोन्मर्दकदेशिकोपमकलायुक्तेन भूमीसुरो-
त्सेनायमथो लमत्यनुपमप्रीत्याभिषिक्तस्तदा ॥ १६ ॥

ऐव, निश्चलोच्छ्रुताकोरणैवेत्यर्थः । प्रकटीकरोति प्रकाशयति । राजतत्वाद-
तिधवलः निश्चलोच्छ्रुताकारश्च अवजः अहमिव मत्स्वामिनः कीर्तिरपीति सर्वा
नपि स्पष्टतया वोधयतीत्यर्थः ॥ १५ ॥

अथोत्सववर्णनमारभते —— अथेत्यादिना । अथ एताहशे उक्तगुणवि-
शिष्टे । समस्तानां सज्जनानां हृदयारविन्देषु चित्तपद्मेषु आपादितः सम्पादि-
तश्चानुपमश्च यः आनन्दभारस्तन्मयाः ये कीरा: शुकाः, ‘कीरशुकौ समा-
वित्यमरः, तेषामुद्यानीभूते उद्यानायिते । प्रतिनवस्य पुनःपुनर्नूतनस्य मा-
ङ्गल्यशतस्य माङ्गल्यसमूहस्य आकरायिते उत्पत्तिस्थानभूते । भगवतः अस्य
श्रीपद्मनाभस्य, अत्रास्मिन् । मन्दिरे स्यानन्दूरपुर इत्यर्थः । प्रत्यब्दं प्रतिसं-
वत्सरम् । ‘संवत्सरो वत्सरोऽब्दः’ इत्यमरः । द्विवारं, तन्तन्यमानः अतिशयेन
क्रियमाणः । महोत्सवः कस्य, हृदयं चित्तम् । आनन्दरूपायाः सुधाया अमृ-
तस्य तरङ्गेषु वीचिषु विलोलितं विलुठितम् । न, वितनुते करोति । सर्वस्यापि
वितनुत एवेत्यर्थः ॥ १६ ॥

कुम्भैरिति । अथो हरिः अयम् अम्भोजनाभः श्रीपद्मनाभः । महा-
रम्भाद् उत्सवारम्भात् । ‘मह उद्धव उत्सव’ इत्यमरः । पुरैव पूर्वमेव । ज-
म्भोन्मर्दकः इन्द्रस्तस्य देशिको गुरुः । ‘गुरौ देश्ये च देशिक’ इत्यमरः ।

अथ तदानीं तस्य भगवतश्चरणसरसीरुहनिः सृतं तीर्थीर्थं तत्त्वोयं संभृतसुकृतपुञ्जा महान्तः स्वशिरसा संलालयन्ति ॥ १७ ॥

यस्यामुष्य हरेः पदाब्जगलितां जहोः सुतां सादरं

श्रीमान् बालशशाङ्कमौलिरनिशं मूर्धना दधात्यात्मनः ।
यत्रैतादृशमस्य तीर्थमखिलैर्लभ्यं जनैरश्रमात्

तस्मिन्नत्र पुरे कथं निवसतौ योगस्त्वपुण्यात्मनाम् ॥ १७ ॥
बृहस्पतिरित्यर्थः । देशिकपदेन देशिककला लक्ष्यते । तेन उपमा सादृशं
यस्याः तादृश्या कलया विद्यया युक्तं विशिष्टेन । मूर्धीमुरोत्तसेन ब्राह्मणश्रेष्ठेन ।
उत्तमेन शातकुम्भेन म्वर्णेन रचितैः निर्भितैः । अभितैः अनल्पैः ।
कुम्भैः सम्भूताधिककौतुकम् अभिषिक्तः सन् तदा अनुपमप्रीत्या उपलक्षितः ।
लसति शोभते किल ॥ १६ ॥

अथेति । अथ, तदानीम् अभिषेककाल । सम्भूतः सम्पादितः सुकृतपुञ्जः पुण्यसमूहो यैस्तादृशाः । महान्तः सज्जनाः । तस्य, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । चरणसरसीरुहाभ्यां पादारविन्दाभ्यां निस्सृतं निःप्यन्दितम् । तीर्थतीर्थं तीर्थानामपि शुद्धिकरमित्यर्थः । तत् पद्मनामे अभिषिक्तं तीयं जलम् । स्वशिरसा आत्मीयोत्तमाङ्गेन । संलालयन्ति सम्यक् लालयन्ति दधतीत्यर्थः ॥

यस्येति । श्रीमान्, बालशशाङ्कमौलिः श्रीपद्मेश्वरः । यस्य अमुण्य, हरेः श्रीपद्मनाभस्य । पदाब्जाभ्यां पादपद्माभ्यां गलितां निस्सृताम्, उत्पन्नामित्यर्थः । जहोः सुतां गङ्गाम् । आत्मनः स्वस्य । मूर्धना उत्तमाङ्गेन । दधाति वहति । अस्य श्रीपद्मनाभस्य । एतादृशं परमेश्वरेणापि शिरसा सन्धार्यमाणम् । अथवा मूर्धगलितमित्यर्थः । तीर्थं, यत्र यन्मिन् पुरे । अखिलैः समस्तैः । जनैः । अश्रमात् निर्यतम् । लभ्यं लब्धुं शक्यम् । भवतीति शेषः । तस्मिन् ताहशे । अत्र पुरे स्यानन्दूरपुरे इत्यर्थः । निवसतौ, अपुण्यात्मनाम् असुकृतिनामित्यर्थः । योग उपपत्तिः, सङ्गतिरित्यर्थः । कथं केन प्रकारेण । सम्भवतीति शेषः । न कथमपीत्यर्थः । युकृतिनामेवात्र निवासः सम्भवतीति भावः ॥ १७ ॥

तदनृत्सवारम्भदिने समुपागते पूर्वमुक्तेन महीसुर-
कुलमकुटमणिना निरूपमेयशोभावती पताका समन्त्रतन्त्रं
ध्वजाग्रभागाध्यारोपिता यदा भवति, तदा निखिलमपि जगत्
सकौतुकं विराजते ॥ १८ ॥

सा च शिशिरतरसमीरसम्पर्कचलिताग्रभागा निखि-
लमुवनभागस्थितं लोकसमूहस्योत्सवस्य विलोकनार्थमाया-
तुमङ्गुलीसंज्ञयाह्वयतीव ॥ १९ ॥

तावद्भूमिसुराः स्वबालवनितायुक्ताः परं वृन्दशो

ह्यायान्तीह धृतातपत्रनिकराः स्कन्धे वहन्तो भरान् ।

तदन्विति । तदनु अभिषेकाद्यनन्तरम् । उत्सवारम्भदिने उत्सवार-
म्भदिवसे । समुपागते प्राप्ते सति । पूर्वम् उक्तेन 'जम्भोन्मर्दके'त्यादिना पूर्वम-
भिषेककर्तृत्वेनोक्तेनेत्यर्थः । महीसुराणां ब्राह्मणानां कुलस्य समूहस्य मकुटम-
णिना चूडारत्नेन, ब्राह्मणोत्तमेनेत्यर्थः । निरूपमेयशोभावती अनुपमेयशोभास-
हिता । पताका ध्वजपटः । 'पताका वैजयन्ती'त्यमरः । समन्त्रतन्त्रं मन्त्रैस्तन्त्रैश्च
सहितं यथा तथा । यदा यस्मिन् काले । ध्वजस्याग्रभागे उपरिभागे । अ-
ध्यारोपिता भवति, तदा तस्मिन् काले । निखिलं समस्तमपि । जगद्
लोकः । सकुतुकं सकुतुहूलं यथा तथा । विराजते शोभते ॥ १८ ॥

सा चेति । शिशिरतरस्य शीतलतरस्य समीरस्य वायोः सम्पर्केण
सम्बन्धेन चलितः कम्पितः अग्रभागः प्रान्तभागो यस्याः तादृशी । सा च
पताका च । निखिलमुवनभागस्थितं, लोकसमूहं जनसमूहम् । अस्योत्सवस्य ।
विलोकनार्थं दर्शनार्थम् । आयातुम् आगन्तुम् । अङ्गुलीसंज्ञया अङ्गुलीभिः
या संज्ञा अर्थसूचनं तयेत्यर्थः । 'संज्ञा न्याचेतना नामहस्ताद्यशार्थसूचन-
मि'त्यमरः । आह्वयति इवेत्युत्पेक्षा ॥ १९ ॥

तावदिति । तावद् उत्सवकाले । भूमिसुराः ब्राह्मणाः । स्वैः आत्मीयैः
बालैः शिशुभिः स्वार्भिर्वनिताभिः भार्याभिश्च तुक्ताः सहिताः । धृतः आतप-
त्रनिकरः छत्रसमूहो यैस्ताद्वशाः । स्कन्धे भुजशिरसि । भरान् सम्भारान् ।

पृच्छन्तश्च पथि स्थितानयि ! कियद्वरं त्वितो ब्रूत नः

स्यानन्दूरपुरं महोत्सवमहो श्रुत्वागताः स्मो वयम् ॥

अपिचामी महीसुराः स्यानन्दूरपुरगमनानन्तरभावि-
परमानन्दकथाप्रसङ्गेन मार्गक्लममपि शिथिलीकुर्वन्ति ॥ २० ॥

किञ्चैतेषां धरणिरेष्वधिकसंख्यानां भूसुरवरेण्यानां क-
थने कणिनायकोऽप्यपदुरेव भवति ॥ २१ ॥

एवमागच्छत्सु बहुषु महीसुरप्रवरेषु दृष्टचरस्यानन्दू-
रपुरैः कैश्चिन्मध्येमार्गमुदीरितवृत्तान्तास्त्वदृष्टचरस्यानन्दूरपुरा

वहन्तः, अयि हे जना ! इत्यर्थः । स्यानन्दूरपुरम् । इतः अस्मात्प्रदेशात् । कि-
यद्वरं कियद्वरदेशे स्थितम् । भवतीति शेषः । इति नः, ब्रूत वदत । किमर्थं
स्यानन्दूरपुरप्रच्छनमित्याकाङ्क्षायामाह — वयं महोत्सवं श्रुत्वा स्यानन्दूरपुरे
महोत्सव आरब्ध इति श्रुत्वेत्यर्थः । आगताः प्राप्ताः । स्मः भवामः । इति,
पथि मार्गे । स्थितान् जनानिति शेषः । पृच्छन्तश्च सन्तः परं, वृन्दशः
सङ्घशः । इह स्यानन्दूरपुरे । आयान्ति आगच्छन्ति । अहो आश्र्वयम् ॥ १८ ॥

अपिचेति । अपिच किञ्च । अमी महीसुराः ब्राह्मणाः । स्यान-
न्दूरपुरगमनस्य स्यानदूरपुरप्राप्तेः अनन्तरं भावी आगमिष्यन् परम उत्कृष्टश्च
य आनन्दः तस्य कथायाः प्रसङ्गेन । मार्गक्लमं मार्गश्रममपि । शिथिलीकुर्वन्ति
निवारयन्ति ॥ २० ॥

किञ्चेति । किञ्च, धरणिरेणोः भूमिधूल्या अधिका संख्या येषां तादृ-
शानाम् । तेषां, भूसुरवरेण्यानाम् ब्राह्मणश्रेष्ठानाम् । कथने गणने । कणिनायकः
अनन्तः अपि । अपदुरसमर्थ एव । भवति ॥ २१ ॥

एवमिति । एवं बहुषु, महीसुरप्रवरेषु ब्राह्मणश्रेष्ठेषु । आगच्छत्सु
आगमनं कुर्वत्सु सत्सु । दृष्टचरं पूर्वं दृष्टं स्यानन्दूरपुरं यैः तादृशैः । कैश्चित्
ब्राह्मणैरिति शेषः । मध्येमार्गं मार्गमध्ये । उदीरितः उक्तः वृत्तान्तः उदन्तः

द्विगुणीभूतदिवक्षारसभरितमानसा यदा स्वयं स्यानन्दूरमा-
यान्ति, तदा श्रुतपूर्वा सम्पदं कोटिगुणां निरीक्ष्य विस्मया-
नन्दनिश्चला भवन्ति ॥ २२ ॥

एते भूसुरतङ्गजाः पथि बहुश्रान्ताश्च सञ्चारतः
क्षुत्तड्डधर्मसमाकुलाश्च बहवो यावज्जगन्मोहनम् ।
स्यानन्दूरपुरं विशन्ति बत ते सन्नष्टतापाः क्षणा-
ज्जायन्ते किल माधवस्य नियतं शीलं द्विजप्रीणनम् ॥

अर्थात् स्यानन्दूरपुरसम्बन्धिवृत्तान्तः यैस्तादशाः । अद्वैष्टचरं पूर्वमद्वैष्टं स्यानन्दू-
रपुरं यैस्तादशाः । द्विगुणीभूता या दिवक्षा द्रष्टुमिच्छा तथा यो रसः रागः,
त्वरितं गन्तुमिच्छेति यावत् । तेन भरितं पूरितं मानसं येषां तादशाः सन्तः ।
यदा यस्मिन् काले । स्वयमात्मनव । स्यानन्दूरपुरम्, आयान्ति आगच्छन्ति ।
तदा तस्मिन् काले । श्रुतपूर्वा पूर्वं श्रुताम् । सम्पदं समुद्दिम् । कोटिगुणां कोटि-
गुणितां सतीम् । निरीक्ष्य दृष्ट्वा । विस्मयेनानन्देन च निश्चलाः । भव-
न्ति ॥ २२ ॥

एत इति । पथि मार्गे । सञ्चारतः सञ्चारेण । बहु अधिकम् । श्रान्ताः
श्रमं प्राप्ताः । च । क्षुधा पिपासया, ‘उदन्या तु पिपासा तृडि’त्यमरः, घर्मेण
स्वेदेन च समाकुलाः व्याकुलाः । बहवः एते, भूसुरतङ्गजाः ब्राह्मणश्रेष्ठाः ।
‘मतलिका मत्तर्चिका प्रकाण्डमुद्धतलङ्गौ । प्रशस्तवाचकान्यमूनी’त्यमरः । जगतां
लोकानां मोहनं मनोहरम् । स्यानन्दूरपुरं, यावत् यदा । विशन्ति प्रविशन्ति ।
तावत्, ते ब्राह्मणाः क्षणाद् वेरेन, प्रवेशक्षण ऐवत्यर्थः । सन्नष्टतापाः विनष्ट-
सकलदुःखाः । जायन्ते भवन्ति । बत आश्र्वयम् । माधवस्य श्रीपद्मनाभस्य ।
वैसन्तस्येति च । ‘वैशाखे माधव’ इत्यमरः । शीलं स्वभावः । ‘शीलं स्वभावे
सद्वृत्ते’ इत्यमरः । द्विजानां ब्राह्मणानां पक्षिणां च प्रीणनं सन्तोषकरम् । नियतं
निश्चितं किल । यथा पक्षिणां प्रीणनं वरसन्तस्य स्वाभाविकं, तथा ब्राह्मणस-
न्तोषणं श्रीपद्मनाभस्य स्वाभाविकमेवत्यर्थः ॥ १९ ॥

अथ समागतास्त्वेते महीसुरवरेण्याः परमात्मनः श्री-
पद्मनाभस्य मन्दिरे प्रतिदिनं विविधखाद्यपेयचूष्यलेह्वसहि-
तेन तस्यैव भगवतः कीर्त्तिवितानानुकारिणा परमौदनेन नि-
रवधि तृसाः प्रतिनवपीयूषास्वादनदृष्टिविषद्वदनाम्भोरुहा-
णीर्ष्याकलुषीकृतानि कल्यन्ति ॥ २३ ॥

अथास्मिन्नेव महोत्सवे चिरकालाभ्यस्तनिजकलापा-
णिडत्यसफलीकरणसमयप्रतीक्षीर्विविधनटन्तैकेन्द्रजालिकाचै-
रप्येतत्स्यानन्दूरपुरं निबिडीभूतं भवति ॥ २४ ॥

अथेति । समागताः प्राप्ताः । ते, महीसुरवरेण्या ब्राह्मणश्रेष्ठाः तु ।
अथ आगमनानन्तरम् । परमात्मनः श्रीपद्मनाभस्य मन्दिरे स्यानन्दूरपुर इत्य-
र्थः । प्रतिदिनं, विविधाः नानाप्रकाराः ये खाद्याः मादितुं योग्याः पेयाः
पातुं योग्याः चूष्याः चूषितुं योग्याः लेह्वाः लेहुं योग्याश्च भोज्यपदार्थाः इ-
त्यर्थः, तैः सहितेन युक्तेन । तस्यैव, भगवतः श्रीपद्मनाभस्येत्यर्थः । कीर्त्ति-
वितानानुकारिणा कीर्त्तिविस्तारसदृशेनेत्यर्थः । धावल्येन सादृश्योक्तिः । पर-
मौदनेन उत्कृष्टान्नेन । निरवधि अधिकम् । तृसाः तृसिमन्तः सन्तः । प्रतिन-
वस्य अभिनवस्य पीयूषस्य अमृतस्य आस्वादनेन पानेन दृष्टानां गर्वितानां
दिविषदां देवानां वदनाम्भोरुहाणि मुखारविन्दानि । ईर्ष्या अमूर्या कलु-
षकृतानि मलिनानि । कल्यन्ति रचयन्तीत्यर्थः । अमृताशनेन गर्विष्ठा देवा-
स्तु अमृतादप्यधिकस्वादिमवेदतादशपरमौदनमोजिनमेतपां ब्राह्मणानामवलो-
कने सति अतीवासूयान्धा भवन्तीति भावः ॥ २३ ॥

अथेति । अथैतत् स्यानन्दूरपुरम् । अस्मिन्नेव महोत्सवे । चिरकालेन बहु-
कालेन अभ्यस्ता निजा स्वीया तत्तद्विद्याभ्यासिजनसम्बन्धिनीत्यर्थः, या कला
विद्या तस्यां यत् पाण्डित्यं सामर्थ्यं तस्य सफलीकरणस्य यः समयः
कालत्तं प्रतीक्षन्ते प्रतिपालयन्तीति तादृशैः । विविधा नानाविधा ये नटा
अभिनयप्रधानाः, नर्तकाः तालप्रधानाः, ऐन्द्रजालिका इन्द्रजालप्रयोक्तारश्च
ते आदयः प्रथमा येषां तादृशैः जनैरिति शेषः । अपि न केवलं ब्राह्मणैः,

किञ्च विविधकलापारङ्गतास्ते चाहमहमिकया नि-
जाभ्यस्तां विद्यां यथाशक्ति प्रकटयन्तः समस्तजनान् वि-
स्मापयन्ति ॥ २५ ॥

खद्गोत्क्षेपणपणिडताः कतिचन प्रासप्रहारोद्यताः
केचित् पद्मसमुद्भैः प्रकटितस्वाभ्यस्तविद्याः परे ।
केचिद् वज्रसमानविग्रहयुता मल्लप्रवीरां मिथो
* युध्यन्तो विहरन्ति विश्वजनताश्र्वये दिशन्तस्तदा ॥ २० ॥

किन्तु नटर्तकादिविविधजैरपीत्यर्थः । निबिडीभूतं निरन्तरीभूतमित्यर्थः ।
मवति ॥ २४ ॥

किञ्चेति । किञ्च, विविधा नानाप्रकारा याः कलाः विद्याः तासां पारं
गताः, तास्वतीव समर्था इत्यर्थः । ते नटर्तकादिजनाः च । अहमहमिकया
परम्पराहङ्करेण । ‘अहमहमिका तु सा स्यात् परस्परं यो भवेदहङ्कारः’ इत्य-
मरः । निजैः स्वैः स्वैः अभ्यस्तां विद्याम् । यथाशक्ति शक्त्यनुगुणम् । प्रकट-
यन्तः प्रकाशयन्तः सन्तः । समस्तजनान् सकलजनान् । विस्मापयन्ति वि-
स्मितान् कुर्वन्ति ॥ २५ ॥

तानेव वर्णयति—खद्गेति । कतिचन केचित् । खद्गानामुत्क्षेपणे
अर्ध्वं क्षेपणे पणिडताः समर्थाः । केचित्, प्रासैः कुन्तैः, ‘प्रासस्तु कुन्त’
इत्यमरः, यः प्रहारः प्रहरणं तत्रोद्यताः उद्युक्ताः । परे अन्ये । पद्मसैः पद्मसना-
मकैः मुद्रैः मुद्ररनामकैश्च, आयुधविशेषैरित्यर्थः । प्रकटिताः प्रकाशिताः स्वै-
रभ्यस्ताश्च या विद्यास्ताः वैस्ताद्वशाः । केचिद्, वज्रसमाना वज्रतुल्याः ये
विग्रहाः शरीराणि, ‘शरीरं वर्ष्म विग्रहः’ इत्यमरः, तैर्युताः सहिताः ।
मिथः अन्योन्यम् । युध्यन्तो युद्धं कुर्वन्तश्च । मल्लप्रवीराश्च, विश्वजनतायाः
अशैषजनसमूहस्य आनन्दं सन्तोषम् । दिशन्तः वितरन्तः सन्तः । तदा
उत्सवकाले । विहरन्ति कीडन्ति ॥ २० ॥

* इह परस्मैपदमात्मनपदानित्यत्वात् ।

अथ परमनिपुणाः केचनास्मिन् स्यानन्दूरपुरे समागतानां गुणलसितस्थितिरेवोचितेति प्रकटीकर्तुमिव गुणमारुद्ध विविधाः कलाः कुर्वन्ति ॥ २६ ॥

केचिदिथं गीतरूपं हरिकथापीयूषं गायन्तो नृत्यन्तश्च पश्यतां नयनश्रवसी युगपत् परमानन्दमभे रचयन्ति ॥ २७ ॥

अथ केचन निजवाक्पटुताविनिर्जितवाचस्पतयो गच्छपद्यपरिमिश्रितरुचिरसाहित्यसङ्गतहरिचरितवर्णनसन्तोषितसमस्तजनमानसाश्र विलसन्ति ॥ २८ ॥

अथेति । अथ, परमनिपुणाः अतिसमर्थाः । केचन केचित् । जना इति शेषः । अस्मिन् स्यानन्दूरपुरे, समागतानां प्राप्तानाम् । जनानामिति शेषः । गुणैर्दयादाक्षिण्यादिभिः लसिता शोभिता स्थितिः एव । उचिता युक्ता । इति एवम्प्रकारेण । प्रकटीकर्तुं स्पष्टयितुमिवेत्युत्प्रेक्षा । गुणं रज्जुम् । आरुद्ध, विविधा नानाप्रकाराः । कलाः कुर्वन्ति ॥ २६ ॥

केचिदिति । अथ केचित्, जना इति शेषः । गीतरूपं गीतस्वरूपम् । गीतात्मकतया निर्मितमित्यर्थः । यत् हरिकथापीयूषं पीयूषसदृशी हरिकथा तत् । गायन्तः, नृत्यन्तः नृत्यं कुर्वन्तश्च । पश्यतां द्रष्टृणाम् । नयनश्रवसी चक्षुःसहिते श्रवणे । ‘श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रव’ इत्यमरः । युगपद् एककालावच्छेदेनैव । परमानन्दनिमभे, रचयन्ति कुर्वन्ति । गानस्य श्रवणानन्दकारित्वाद् नृत्यस्य नयनानन्दकारित्वाद् गानविशिष्टनृते सति एककालावच्छेदेनैव श्रवणनयनानन्दो भविष्यतीति भावः ॥ २७ ॥

अथेति । अथ, निजा आत्मीया या वाक्पटुता वाक्सामर्थ्ये तया विनिर्जितः विशेषेण निर्जितः वाचस्पतिः बृहस्पतिर्यैस्तादृशाः । केचन, जना इति शेषः । गद्यैः पद्यैः श्लोकैश्च परिमिश्रितं सहितं रुचिरं च यत् साहित्यं कवनं तत्र संगतस्य हरिचरितस्य वर्णनेन सन्तोषितानि समस्तजनमानसानि सकलजनहृदयानि यैस्तादृशाः सन्तः । विलसन्ति शोभन्ते ॥ २८ ॥

पुनरस्य भगवतः श्रीपद्मनाभस्याग्रे मसृणतरदरवरशो-
भाहरणधुरीणगलनालविनिस्सृतसुमनोहरारवविनिनिंदितकल-
कण्ठाः परममङ्गलमृदङ्गमुरलीकोमलनिनादानुसृतश्रुतिलयस-
मन्वितमनोहरतरगानानुगुणमधुरतरकटाक्षविविधतरचेष्टामे-
दैर्निखिलयुवजनहृदयारविन्देष्वनङ्गरसमयमहीरुहबीजं किर-
न्त्यो नृत्तसमयमुखरीभूतवरनूपुरनिःस्वननिर्जितमरालपरिवृढ-
रुता वारमुख्या विबुधालयेऽपि दुर्लभं किमपि कुतूहलं नि-
खिलजनानामापादयन्ति, न चैतदिह चित्रमासां निजोरुका-
न्त्यैव रम्भामन्दाक्षसन्दायिनीनाम् ॥ २९ ॥

पुनरिति । पुनः भगवतः अस्य श्रीपद्मनाभस्य, अग्रे पुरोभागे
मसृणतरस्य अतीव स्थिरस्य दरवरस्य शङ्खश्रेष्ठस्य या शोभा तस्या हरणे
धुरीण धुरन्धरं समर्थमिति यावत्, यद् गलनालं तस्माद् विनिस्सृतः नि-
र्गतः उत्पन्न इत्यर्थः सुमनोहरः सुतरां मनोहरश्च यः आरवः शब्दः तेन
विनिनिंदिताः विशेषेण निनिंदिताः कलकण्ठाः कोकिला याभिस्तावृद्धयः । पर-
ममङ्गलः अतीव मङ्गलकरः यः मृदङ्गस्य मृदङ्गनामकवाद्यविशेषस्य मुरुख्याः
वेणोश्च कोमलनिनादः मनोहरशब्दः तेनानुसृता सङ्गता या श्रुतिः स्वरार-
भको नादविशेषः लयस्तालः, ‘तालः कालक्रियामानं लयः साम्यमि’त्य-
मरः, ताभ्यां समन्वितं सहितं मनोहरतरस् अतीव मनोहरं च यद् गानं त-
स्यानुगुणाः समानगुणा मधुरतराः अतीव मधुराश्च याः कटाक्षस्यापाङ्गदर्शनस्य
विविधाश्चेष्टा नानाप्रकारव्यापाराः तासां भेदैः । निखिलानां सर्वेषां युवजनानां
यौवनयुक्तपुरुषाणां हृदयारविन्देषु चित्रपद्मेषु । अनङ्गरसः कामरस एव यो
महीरुहो वृक्षः तस्य बीजं किरन्त्यः प्रक्षिपन्त्यः । नृत्तसमये मुखरीभूताः श-
ब्दायमाना वराः श्रेष्ठाश्च ये नूपुराः मञ्जीराः । ‘मञ्जीरो नूपुरोऽस्मियां’ ‘हं-
सकः पादकटक’ इति चामरः । तेषां निःस्वनेन शब्देन निर्जितं मरालपरिवृ-
ढानां हंसश्रेष्ठानां रुतं वाशितं याभिस्तावृद्धयः । ‘तिरश्चां वाशितं रुतमि’त्य-
मरः । वारमुख्या जनसत्कृता वेश्याः । ‘वारम्बी गणिका वेश्या रूपाजीवाथ

एवमेतासां गणिकानां नर्तनदिव्यक्षया समागतेषु बहुषु जनेषु केचन गानरसिका गानचातुर्येण केचनाभिनयकौशलेन केचित् सौन्दर्यमात्रेणैव प्रीणिता भवन्ति ॥ ३० ॥

एवमस्मिन् निखिलजगदानन्दोत्पादकोत्सवे विविधकलासञ्जातपाटवेषु जनेषु तत्र तत्र पृथक् स्वविद्यां प्रक-

सा जनैः । सत्कृता वारमुख्या स्यादित्यमरः । निखिलजनानां समस्तजनानाम् । विबुधालये स्वर्गेऽपि । दुर्लभं दुःखेन लब्धुं शक्यम् । किमपि अनिर्वचनीयमित्यर्थः । कुतूहलं कौतुकम् । आपादयन्ति सम्पादयन्ति । विबुधालये ऽपि दुर्लभमित्युक्तं तदेव समर्थयति — नचेति । निजोरुकान्त्या निजया आत्मीयया उव्यां महत्या च कान्त्या सौन्दर्येण । निजस्य ऊरोः कान्त्या शोभयेति च । एव । रम्भा नामाप्सरसः तस्याः कदल्या इति च, ‘रम्भा मोचांशुमत्फले’त्यमरः, मन्दाक्षसन्दायिनीनाम् लज्जासन्दायिनीनाम् । ‘मन्दाक्षं हीम्पा व्रीळे’त्यमरः । आसां वारमुख्यानाम् एतद् विबुधालयदुर्लभकुतूहलसम्पादनम् । इह स्यानन्दरपुरे । नच चित्रं नैवाश्र्यमित्यर्थः । एतासां वारमुख्यानां रम्भासौन्दर्यादप्यधिकसौन्दर्यवत्त्वाद् रम्भानिलयभूतस्वर्गदुर्लभकुतूहलसम्पादनं युक्तिसिद्धमेवेति भावः ॥ २९ ॥

एवमिति । एवम्, एतासाम् उक्तानाम् । गणिकानां वेश्यानाम्, ‘वारव्ही गणिका वेश्ये’त्यमरः । नर्तनस्य नृत्यस्य दिव्यक्षया द्रष्टुमिच्छया । समागतेषु प्राप्तेषु । बहुषु अनेकेषु । जनेषु मध्ये गानरसिका गानरसवन्तः । केचन, गाने यत् चातुर्यं दक्षता तेन । ‘दक्षे तु चतुरपेशलपटव’ इत्यमरः । गानसामध्येनेत्यर्थः । तासामिति शेषः । केचन अभिनये नाश्वे यत् कौशलं कुशलता तेन सामर्थ्येनेत्यर्थः । केचित् सौन्दर्यमात्रेण केवलं सौन्दर्येण । प्रीणिताः सन्तोषिताः भवन्ति, ताभिरिति शेषः ॥ ३० ॥

एवमिति । अस्मिन्, निखिलानां सर्वेषां जगतां लोकानाम् आनन्दोत्पादके आनन्दसम्पादके उत्सवे । विविधासु कलासु विद्यासु सञ्जातं यत् पाटवं पटुता सामर्थ्यमित्यर्थः तद् येषां तादृशेषु । जनेषु पृथक्, तत्र तत्र तत्स्पदेश इत्यर्थः । स्वविद्याम् आत्मीयविद्याम् । प्रकटयत्तु प्रकाशयत्सु सत्सु ।

टयत्सु सत्सु समागतसमस्तजनसमूहः किमत्रैव स्थित इति
शङ्कां सर्वे समावहन्ति ॥ ३१ ॥

वाचा किं बहुविस्तरेण भुवने मोदावहो देहिना
स्यानन्दूरपुरेश्वरोत्सववरादन्यो न चैवोत्सवः ।
विप्रादिश्वपचावधीहि सकलैरानन्दसान्द्रा स्थिति-
र्यल्लभ्यात्र समागतैः करुणया लोकत्रयाधीशितुः ॥
इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे तीर्थादिमाहात्म्यं नाम
पञ्चमः स्तुवकः ।

समागतसमस्तजनसमूहः प्राप्तसकलजनसमूहः । अत्रैव अस्मिन् प्रदेश एव ।
स्थितः किम् । इति एवम्प्रकारिकाम् । शङ्कां संशयम् । सर्वे तत्र तत्र रहे
स्थिताः समस्तजनाः । समावहन्ति सन्दधति । सर्वत्रापि विद्याप्रकटनस्थाने
अतीव जनसम्मर्दो भवतीति भावः ॥ ३१ ॥

उपसंहरति—वाचेति । वाचा वचसा । बहुविस्तरेण बहुना विस्तारेण,
वाग्भिरुत्सवप्रपञ्चनेत्यर्थः । अथवा बहुविस्तरेण उपलक्षणतृतीयेयम्, अधिक-
विस्तारेणोपलक्षितयेत्यर्थः । वाचा किं किं स्यात् । न किमपीत्यर्थः । वचनवि-
स्तरेण किं वा स्यात् । बहुधा वर्णेऽपि उत्सवगुणातिशयकथनं साकल्येन
न सम्भवति । अतः संक्षेपेणैव वक्ष्यामीति भावः । देहिनां जनानाम् । मोदा-
वहः सन्तोषसम्पादकः । स्यानन्दूरपुरेश्वरोत्सववरात्, अन्यः अपरः उत्सवः;
भुवने लोके, न चैव नास्त्येव । इह अस्मिन्नुत्सवे । अत्र स्यानन्दूरपुरे समागतैः
प्राप्तैः । विप्रादिश्वपचावधि ब्राह्मणात् प्रभृति श्वपचर्पर्यन्तैरित्यर्थः । सकलैः
समस्तैः, जनैरिति शेषः । लोकत्रयाधीशितुः त्रैलोक्यनाथस्य श्रीपद्म-
नाभस्य । करुणया दयया हेतुना, आनन्दसान्द्रा आनन्दघना । ‘घनं निरन्तरं
सान्द्रमि’त्यमरः । स्थितिः निवासः । लभ्या लब्धुं शक्या । भवतीति शेषः ।
यदू यस्माद्वेतोः । तत् स्यानन्दूरपुरेश्वरोत्सववराद् अन्यः उत्सवः भुवने न-
चैवेति पूर्वेणान्वयः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः ॥ ३१ ॥

इति श्राव्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्यायाः

पञ्चमः स्तुवकः ।

अथ षष्ठः स्तबकः ।

अथास्मिन्निह दिवसदशकस्थायिनि महोत्सवे निखिलजगदेकनायको भगवान् श्रीपद्मनाभः प्रतिदिनं निजघोषयात्रया निखिलजनानानन्दयन्नप्युत्सवे तु विशेषेण वक्ष्यमाणविविधवाहनवरोद्यमानः प्रतिदिनं पूर्वमुक्तं श्रीबलिमण्डपं सफलीकुरुते ॥ १ ॥

याने सिंहासनाख्ये नरहरिवसुदेवात्मजाश्लिष्टपार्श्वः

सानन्दं वन्दिवृन्देरितजयविजयीत्यादिमाङ्गल्यवाक्यः ।

एवं सामान्यत उत्सवं वर्णयित्वा अनन्तरं स्तबकचतुष्टयेन प्रथमदिवसादिकमेण उत्सवान्तर्गतदिवसदशकमपि प्रत्येकं विस्तरतो वर्णयितुमुपक्रमते — अथेति । अथ, इह स्यानन्दूरपुरे । दिवसदशकस्थायिनि दशदिनपरिमित इत्यर्थः । अस्मिन् उक्तगुणविशिष्टे । महोत्सवे, निखिलानां जगतां लोकानाम् एकः प्रधानो नायकः नाथः । भगवान् श्रीपद्मनाभः, प्रतिदिनं दिनं प्रति । निजया आत्मीयया घोषयात्रया । निखिलजनान्, आनन्दयन् सन्तोषयन्नपि । उत्सवे, सति सप्तमी चेयम् । उत्सवे सति त्वित्यर्थः । वक्ष्यमाणैः ‘याने सिंहासनाख्य’ इत्यादिना वक्ष्यमाणैरित्यर्थः । विविधैर्नाप्रकारैः वाहनवरैः वाहनश्रेष्ठैः उद्यमानः धार्यमाणः । विशेषेण अधिकतया । निखिलजनानानन्दयन् सन्निति शेषः । पूर्वमुक्तं ‘प्रतिदिनजायमाने’त्यादिना पूर्ववर्णितमित्यर्थः । श्रीबलिमण्डपं, प्रतिदिनं दिनं प्रति । दशस्वपि दिनेष्वित्यर्थः । सफलीकुरुते निजघोषयात्रया सफलं करोतीत्यर्थः । भगवद्घोषयात्रयैव खलु तस्य साफल्यम् ॥ १ ॥

विविधवाहनवरोद्यमान इत्युक्तमेव प्रपञ्चयति — यान इति । विश्वेषां सर्वेषां लोकानां जनानाम् आर्ति पीडां हरतीति विश्वलोकार्तिहारी । असौ, स्यानन्दूरपुरेश्वरः श्रीपद्मनाभः । महस्य उत्सवस्य । ‘मह उद्धव उत्सव’ इत्यमरः । आदिमे प्रथमे । वासरे दिवसे हि । नानाप्रकाराभिः भूषाभिः भूषणैः अभैर्वस्त्रैश्च अलङ्कृता विशला लिङ्मला च तनुः शरीरं यस्य

नानाभूषावरालङ्कृतविमलतनुर्विश्वलोकार्तिहारी

स्यानन्दौरेश्वरोऽसौ प्रविशति हि महस्यादिमे वासरे हि ॥

अथ तदानीमशेषधरणीभागसमागतानामानन्दामृत-
पयोनिधिमग्नानां बद्धाज्जलीनां धरणीसुरगदिजनानां दन्तु-
रतराः कराः सारसिनीविलसितकोरकितसरोरुहाणीव विरा-
जन्ते ॥ २ ॥

अथानन्तपुण्यपुञ्जगोचरीभूतहृषीकेशवन्दनसंक्षालि-
तकलुषनिकरा ह्येते जय जय पद्मनाभ ! पद्मविलोचन !
परमपूरुष ! परमात्मन ! पाहीति भद्रतरविविधस्तुतिमुखरमुखा
भवन्ति ॥ ३ ॥

तादृशः सन् । सिंहासनाख्ये सिंहासननामके । याने वाहने । अधिरुद्धेति
शेषः । नरहरिणा नरमिहमूर्तिना भगवता वसुदेवात्मजेन श्रीकृष्णेन चा-
श्छिष्टौ सज्जतौ पाथ्यौ दक्षिणवामभागौ यस्य तादृशः । पार्श्वयुग्ले स्वावता-
राभ्यां श्रीकृष्णनरहरिभ्यामनुसृत इति यावत् । सानन्दं यथा तथा, वन्दि-
वृन्देन स्तुतिपाठकसमूहेन ईरितानि उक्तानि जयविजयीत्यादीनि माङ्गल्यवा-
क्यानि माङ्गल्ययुक्तानि वाक्यानि यस्य तादृशः सन् । प्रविशति हि घोषया-
त्रार्थं श्रीबलिमण्डपे प्रविशतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथेति । अथ, तदानीं घोषयत्राकाले । अशेषेभ्यः समस्तेभ्यः ध-
रणीभागेभ्यः भूभागेभ्यः समागतानां प्राप्तानाम् । तदानीं भगवद्घोषयत्राकाले
आनन्दामृतपयोनिधौ सन्तोषमयामृतसमुद्रे मग्नानाम् । बद्धाज्जलीनां भगव-
न्तमभिमुखीकृत्य बद्धकरसमुटानामित्यर्थः । धरणीसुरादीनां ब्राह्मणप्रभृतीनां
जनानाम् । दन्तुरतराः अतीव दन्तुराः । ‘दन्तुरं तून्नतानतमि’त्यमरः । कराः,
सारसिन्यां पद्मिन्यां विलसितानि शोभितानि कोरकितानि मुकुलितानि च
यानि सरोरुहाणि पद्मानि तानीव । विराजन्ते शोभन्ते ॥ २ ॥

अथेति । अथ, अनन्तानां पुण्यानां पुञ्जाद्वेतोः गोचरीभूतस्य विष-
यीभूतस्य हृषीकेशस्य श्रीपद्मनाभस्य वन्दनेन संक्षालितः सम्यक् क्षालितो

अस्य श्रीरमणस्य देहविलसद्भूषावरेण्योल्लास-
न्माणिक्योत्तमवासवोपललसद्वृथ्यजालोदिता ।
कान्तिर्व्याप्य जगत्र्यां सुरजनानानन्दयन्ती दिवि
प्राप्तानुत्सववीक्षणैकमनसस्तावल्लसत्युज्ज्वला ॥ २ ॥

अथास्य भगवतः पङ्कजनाभस्य देहविलसद्भूषणवरे-
ण्यसङ्गतानल्परुचिवासरेशशतभासुरवरोपलजालोदितकान्ति-
स्वरूपा मत्तकाशिनी चतुर्दशस्वपि भुवनभागेषु समं चरन्ती
विनाशित इत्यर्थः कलुषनिकरः पापसमूहो येषां तादशाः । एते पूर्वोक्तधर-
णीसुरादिजनाः, हि । पद्मविलोचन ! परमपूरुष ! परमात्मन् ! पद्मनाभ ! त्वं,
जय सर्वोक्तर्षेण वर्तस्व पाहि रक्ष । अस्मानिति शेषः । इति एवंप्रकारिका
भद्रतरा अतीव मङ्गलकारिणी विविधा नानाप्रकारिका च या स्तुतिः तथा
मुखराणि शब्दायमानानि मुखानि येषां तादशाः । भवन्ति ॥ ३ ॥

अस्येति । श्रीरमणस्य लक्ष्मीपितेः । अस्य श्रीपद्मनाभस्य । देहे शरीरे वि-
लसन्ति शोभमानानि यानि भूषणवरेण्यानि भूषणश्रेष्ठानि तेषु उल्लसतां देदीप्य-
मानानां माणिक्यानां पद्मरागरक्षानाम् उत्तमानां श्रेष्ठानां वासवोपलानाम् इन्द्र-
नीलरक्षानां लसतां शोभमानानां वैदूर्याणां वैदूर्यनामकरत्नविशेषाणां च जालात्
समूहाद् उदिता उत्पन्ना । उज्ज्वला दीप्ता । उत्सववीक्षणे उत्सवालोकने ए-
कत्रैव मनो येषां तादशान् । दिवि आकाशे । ‘द्योदिवौ द्वे श्वियामभ्रमि’त्य-
मरः । प्राप्तान् आगतान् । सुरजनान् देवजनान् । आनन्दयन्ती सन्तोषय-
न्ती । कान्तिः प्रभा । जगत्र्यां त्रैलोक्यम् । व्याप्य, उल्लसति शोभते ॥ २ ॥

अथेति । अथ, भगवतः अस्य, पङ्कजनाभस्य श्रीपद्मनाभस्य । देहे
शरीरे विलसन्ति शोभमानानि यानि भूषणवरेण्यानि भूषणश्रेष्ठानि तेषु सङ्ग-
तानां स्थितानाम् अनल्परुचीनाम् अधिककान्तीनां वासरेशशतवत् सूर्यसमू-
हवत् भासुराणां दीप्ताणां वराणां श्रेष्ठानां च उपलानां रक्षानां जालात् समू-
हाद् उदिता उत्पन्ना या कान्तिः तत्स्वरूपा । मत्तकाशिनी वरारोहा । ‘वरा-
रोहा मत्तकाशिनी’त्यमरः । चतुर्दशसु चतुर्दशसंख्याकेषु । भुवनभागेषु

तत्रस्थितानेकजननयनोत्पलरचितपरिपूजना विदग्धतरकवी-
श्वरकुलवाक्सुधाकलिताभिषेका सदा विराजते ॥ ४ ॥

किञ्चासज्जातशशिदिवाकरतेजःसम्पर्केषु लोकालोक-
शिखरिप्रदेशेषु च वितता तत्रस्थिततिमिरसमूहं विनाश-
यन्ती तत्रत्यजननिकरैश्च सविस्मयं वीक्षिता विलसति ॥ ५ ॥
किञ्च,

नाम्ना साम्यं दधानौ हरिरिति विदितेनाब्जनाभेन चैतौ
जेतुं कानितस्तदीयोत्तममणिविलमदभूषणोत्था तदानीम् ।

लोकप्रदेशेषु अपि । समं युगपत् चरन्ती, तत्र चतुर्दशभुवनभागेषु । स्थिताः
वर्तमानाः अनेके बहवश्च ये जनास्तेषां नयनैः नेत्रैरेव उत्पलैः कुवलयैः वि-
रचितं कृतं परिपूजनं यस्यास्तादशी । विदग्धतराः अतीव विदग्धाः अ-
तिसमर्थी इत्यर्थः । ये कवीश्वराः कविश्रेष्ठा इत्यर्थः । तेषां वाग्मिरेव सुधाभिः
अमृतैः कलितः कृतः अभिषेकः यस्यास्तादशी च सती । सदा, विराजते शो-
भते ॥ ४ ॥

किञ्चेति । किञ्च, असज्जातः अनुद्भूतः शशिदिवाकरयोः सोमसूर्ययोः
तेजस्सम्पर्कः तेजस्सम्बन्धो येषु तादेशेषु । लोकालोकशिखरिप्रदेशेषु लोका-
लोकशिखरिनामकपर्वतप्रदेशेषु च । 'महीशशिखरिक्षमाभृदि'त्यमरः । वि-
तता विस्तृता, व्यासेत्यर्थः । तत्र लोकालोकशिखरिप्रदेशेषु स्थितं तिमिरस-
मूहम् अन्धकारसमूहम् । विनाशयन्ती, तत्रत्यैः तत्र वर्तमानैः लोकालोकस्थि-
तैरित्यर्थः । जननिकरैः जनसमूहैः । सविस्मयं साद्गुतं यथा तथा । वीक्षिता
अवलोकिता च सती । विलसति शोभते ॥ ५ ॥

किञ्च अपि च ।

नाम्नेति । तदानीं घोषयात्राकाले । तदीयानि पद्मनाभसम्बन्धीनि
उत्तमैः श्रेष्ठैः मणिभिः रत्नैः विलसन्ति देदीप्यमानानि च यानि भूष-
णानि तेभ्यः उत्था उत्थिता । विश्वलोकैः सकलजनैः । वर्णिता च,
हरिरिति, विदितेन ज्ञातेन । हरिरूपसंज्ञावत्त्वेन जगत्यसिद्धेत्यर्थः । अ-
ब्जनाभेन श्रीपद्मनाभेन च । नाम्ना, साम्यं तौल्यम् । दधानौ, तयोरपि

उद्युक्ता सोमसूर्यावपि बहुमहसौ तौ तु वीतप्रकाशौ
कृत्वा मन्ये लसत्यन्वहामिह भुवने वर्णिता विश्वलोकैः ॥
बद्धायाः प्रसवस्त्रजो निपतिताः पूर्वोक्तसिंहासन-
स्योर्ध्वं सूनगणा लसन्ति पदयोरस्येह लक्ष्मीपतेः ।

हरिनामकत्वादिति भावः । ‘यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु । शुका-
हिङ्गपिभेकेषु हरिरित्यमरः । बहुमहसौ अतितेजस्विनौ एतौ सोमसूर्यैः अपि ।
जेतुम् उद्युक्ता कान्तिः, तौ सोमसूर्यैः तु । वीतप्रकाशौ नष्टतेजसौ । कृत्वा अ-
न्वहं भुवने, लसति शोभते । इति मन्ये । फलोत्प्रेक्षेयम् ॥ ३ ॥

बद्धाया इति । इह अस्यां घोषयात्रायाम् । सूनगणाः पुष्पसमूहाः ।
'स्त्रियः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुमसि'त्यमरः । उत्तरत्र सुमनसामि-
त्युक्त्या सूनगणानां सुमनस्त्वमाक्षेपात् प्रतीयते । अत्र सुमनस्त्वं पुष्पत्वम् ।
तथाच सुमनोगणा इत्यर्थः । पूर्वोक्तसिंहासनस्य, ऊर्ध्वम् उपरिभागे ।
बद्धायाः अलङ्कारत्वेन विन्यस्ताया इत्यर्थः । प्रसवस्त्रजः पुष्पमालायाः सका-
शात् । अस्य, लक्ष्मीपतेः श्रीपद्माभस्य । पदयोः चरणयोः निपतिताः
सन्तो, लसन्ति शोभन्ते । उपरिनिबद्धप्रसूनानां भगवत्पादनिपतनमुत्प्रेक्षते—
मन्ये इति । सुमनसां सुधियां देवानामिति च । सदा नित्यम् । एतत्पदं
श्रीपद्माभपदारविन्दमेव आलम्ब आश्रयो येषां तेषां भावः एतत्पदालम्बता
तांम् । अत्र अस्मिन् पुण्यस्थले आगत्य भूरिकुतुकाद् हेतोः सन्तिष्ठतां संग-
म्य सहृदीभूय तिष्ठतां कौतुकाधिक्येनापरिमितसम्बाधतया घोषयात्रामेवावलोक्य
तिष्ठतामिति यावत् । मुग्धानां मूढानामपि । दुद्धिमतां बोधनं विनापि सुम-
नसामेतत्पदालम्बनताज्ञानं सम्भवतीत्यपिशब्दार्थः । योत्थितुं प्रकाशयितुम् ।
इति मन्ये निश्चिनोमि । सुमनोगणास्तु सुमनसामपि भगवत्पादारविन्दमेवा-
वलम्बनमिति अत्र घोषयात्रायामागतेभ्यो मूढेभ्योऽपि योत्थितुमेवोपरिनिब-
द्धपुष्पमालायाः सकाशाद् भगवत्पादनिपतिता भवन्तीति मन्य इति
भावैः । फलोत्प्रेक्षालङ्कारः । यतु आगत्य सन्तिष्ठतामित्यत्र 'समवप्रविभ्यः

१. 'तां । भूरिकुतुकात् ल्यवलोपे पञ्चमा । भूरिकुतुकं संप्राप्येत्यर्थः । अत्र
अस्मिन् पुण्यस्थले । आगत्य सन्तिष्ठतां सम्यक् स्थिति कुर्वतां । मुग्धानां मूढानामपि ।
यो', २. 'भ्योऽपि सुमनसामेव भगवत्पादावलम्बतेरि यो', ३. 'वः ॥ ४ ॥
. थाचेति' क. पाठः.

मन्ये घोतयितुं सदा सुमनसामेतत्पदालम्बतां

मुग्धानामपि चात्र भूरिकुतुकादागत्य संतिष्ठताम् ॥ ४ ॥

तथाचाम्लानपरमसुरभिलतुलसीकुन्दमालतीचम्पक -
स्त्रजा श्रीमद्भारहनाभकण्ठप्रकाण्डधार्यमाणया भुवनत्रय-
मपि सुरभीमूर्तं जायते ॥ ६ ॥

स्थः’ इति सूत्रेण समाद्युपसृष्टिष्ठतेरात्मनेपदविधानात् सन्तिष्ठमानानामित्येव
स्यात् । सन्तिष्ठतामिति परस्मैपदप्रयोगस्त्वसाधुरिति वाच्यार्थकक्ष्याशब्दार्था-
नुशासनमात्रविदः केचिदाहुः । तदेवासाधु । ‘समवप्रविभ्यः स्थ’ इत्यनेन
स्थाधातुनिरूपितोपसर्गत्वविशिष्टसमाद्युपसृष्टस्थाधातोरेवात्मनेपदविधानात् ।
उक्तरीत्या प्रकृते समः गमधातुनिरूपितोपसर्गतया स्थाधातोः समुपसृष्टत्वा-
भावेनात्मनेपदप्रसक्तेरेवाभावात् । ‘यत्कियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गत्युप-
सर्गसंज्ञा’ इति न्यायात् । न चात्र गमधातुश्रवणाभावात् कथं समस्तदुप-
सर्गत्वमिति वाच्यम् । गमधात्वर्थविवक्षामात्रेण तदुपसर्गत्वसिद्धेः । अन्यथा
‘एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्ये’ यनेन यणिविधिप्रकरणे ‘गतिकारकेतरपूर्वपदस्य
यण् नेष्यते’ इत्यनेन गतिकारकपूर्वपदस्यैव यणिवधानाद् दुर्धिय इत्यत्र गति-
पूर्वकत्वाद् यणा भवितव्यमित्याक्षिप्य दुःस्थिता धीर्येषामिति विग्रहं कृत्वा
पूर्वोक्तन्यायबलेन दुरुपसर्गस्य वैवक्षिकस्थाधातुनिरूपितगतित्वमेव, न तु
श्रुतध्यायतिनिरूपितगतित्वमित्यभिप्रायं च प्रकटय्य समाधानाभिधानं ग्रन्थ-
कृतामसङ्गतं स्यात् । किञ्च समः स्थाधातुनिरूपितोपसर्गत्वविवक्षया सन्ति-
ष्ठमानानामित्यात्मनेपदप्रयोगेऽर्थान्तरप्रतीतिरपि स्यात् । तन्मा भूदिति म-
नसि निधाय तस्य धात्वन्तरोपसर्गत्वमेव प्रतीयेत, न तु स्थाधातुनिरूपितो-
पसर्गत्वमित्यभिप्रायेणैव परस्मैपदं प्रयुक्तवन्तो महाकवय इत्यस्यावश्यं वक्त-
व्यस्वेन एतादृशार्थानवगाहितया सन्तिष्ठमानानामित्यात्मनेपदं स्यादिति के-
षाच्चिदाक्षेषोऽत्यन्तमसङ्गत एव ॥ ४ ॥

तथाचेति । तथाच अन्यो विशेषोऽप्यस्तीति भावः । श्रीमता प्रश-
स्तशोभावता अम्भोरुहनाभस्य श्रीपद्मनाभस्य कण्ठप्रकाण्डेन प्रशस्तकण्ठेन,
‘प्रकाण्डमुद्भृतलङ्जा’वित्यमरः, धार्यमाणया भ्रियमाणया । अम्लानया अ-

किञ्च निरुपमसौरभ्यसंभूतविविधैतादशकुसुमवृन्द-
कलिंमालिकासौरभं विज्ञायात्मनि स्थितप्रसूनमोघतामा-
शङ्कमान इव स पारिजाततरुर्निखिलजगदीशे भगवत्यम्भो-
रुहनाभे महोत्सवनिरीक्षणसमागतवृन्दारकवृन्दकरारविन्दैः
स्वकुसुमान्युपदीकुरुते ॥ ७ ॥

दिव्यामोदहिमाभ्यसा परिभूतैः सौवर्णपात्रैस्तदा
तत्पादाभ्युजपूजकेन हि महीदेवोत्तमेनादरात् ।

कान्तया अभिनवयेत्यर्थः, परमसुरभिलया उक्ष्यसौरभ्यवत्या च तुलसीकु-
न्दमालतीचम्पकानां सजा तुलसीदलकुन्दमालतीचम्पककुसुममध्या सजा मा-
लया । भुवनत्रयं लोकत्रयमपि । सुरभीभूतं, जायते भवति ॥ ६ ॥

किञ्चेति । किञ्च अपिच । सः प्रसिद्धः । पारिजाततरुः कल्प
वृक्षः । निरुपमेन निस्तुलेन सौरभ्येण सम्भूतानि सम्पूर्णानि विविधानि ना
नाप्रकाराणि एतादशानि च यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां वृन्देन सम्हेह-
कलिता बद्धा या मालिका माला तस्याः सौरभं सौगन्धं । विज्ञाय, आत्मनि
स्वस्मिन् स्थितानां विद्यमानानां प्रसूनानां पुष्पाणां मोघतां निष्फलताम् । भगव-
त्स्वीकारेणैव पुष्पाणां साफल्यमिति भावः । आशङ्कमानः संशयान इवेत्यु-
त्प्रेक्षा । स्वकुसुमानि, महोत्सवस्य निरीक्षणार्थं दर्शनार्थं समागतस्य प्राप्तस्य
वृन्दारकवृन्दस्य देवसमूहस्य करारविन्दैः अरविन्दसद्वशैः करैः करणैः ।
निखिलजगदीशे सर्वलोकनाथे । भगवति, अम्भोरुहनाभे श्रीपद्मनाभे । उपदी-
कुरुते उपहारीकुरुते ॥ ७ ॥

दिव्येति । जगतो लोकस्य । तापप्रणाशी सन्तापनाशकरः । हरि
श्रीपद्मनाभः । तदा घोषयत्राकाले । दिव्यः उत्तम आमोदः सौरभ्यम्,
'आमोदो हृष्टगन्धयोरि'ति विश्वः, यस्य तद् दिव्यामोदं ताहशेन हिमा-
भ्यसा हिमजलेन । परिभूतैः पूरितैः । सौवर्णपात्रैः स्वर्णमयपात्रैः करणैः । तस्य
श्रीपद्मनाभस्य पादाभ्युजयोः पादपद्मयोः पूजकेन अर्चकेन । महीदेवोत्तमेन ब्रा-
ह्मणभ्रेष्टेन कर्त्रा । आदरात् सादरम् । विक्षिप्तानाम् अतितुष्पाराणाम् अतिशी-

विक्षिप्तातितुषारविन्दुकलनात् सद्योऽनुभुङ्के मुदं

भक्तानुग्रहवाञ्छयैव जगतस्तापप्रणाशी हरिः ॥ ५ ॥

अथ तदानीं निरुपमतमकार्तस्वरमयभाजनान्तर्गत-
कर्पूरतेजसा च यदा स भगवान् नीराजितो भवति, तदा
समस्तजनमानसं भक्तिभारभरितं परमाह्नादसहितं च जा-
यते, नेदं चित्रं चन्द्रमयभाजनान्तर्गते चन्द्र एव नीराज-
नापदमुपनीते ॥ ८ ॥

तलानां, 'तुषारः शीतलः शीत' इत्यमरः, बिन्दूनां हिमजलकणानां कल-
नात् स्पर्शद्वेतोः । भक्तानामनुग्रहे वाञ्छा आग्रहस्तवैव । सद्यः, मुदं सन्तो-
षम् । अनुभुङ्के । सकललोकतापहारिणो भगवतः शीतलहिमाभ्यःकणसम्पर्कज-
नितापप्रणाशहेतुकसन्तोषासम्भवेऽपि भक्तानुग्रहवाञ्छयैव भगवान् सन्तोषं
प्राप्तवान् । भगवत्सन्तोषमात्रस्यैवाभ्युदयहेतुत्वादिति भावः । 'किमलभ्यं भग-
वति प्रसन्ने श्रीनिकेतने' इत्युक्त्वात् ॥ ५ ॥

अथेति । अथ तदानीं, निरुपमतम् अतीव निरुपमं कार्तस्वरमयं
स्वर्णमयं च यद् भाजनं नीराजनार्थं निर्मितः पात्रविशेषः तदन्तः गते स्थिते
कर्पूरे विद्यमानेन तेजसा च दीपेन । सः, भगवान् श्रीपद्मनाभः । यदा य-
स्मिन् काले । नीराजितः कृतनीराजनः । भवति, तदा तस्मिन् काले । सम-
स्तजनानां सकलजनानां मानसं मनः । भक्तिभारेण भक्त्यतिशयेन भरितं
पूर्णम् । परमेण उत्कृष्टेन आह्वादेन सन्तोषेण सहितं युक्तं च । जायते । ने-
दमिति । चन्द्रमयस्य स्वर्णमयस्य इन्दुस्वरूपस्य चेति भाजनस्य पात्रस्य अ-
न्तर्गते अन्तः स्थिते । चन्द्रे कर्पूरे एव इन्दाविति च । 'घनसारश्चन्द्रसंज्ञ'
इत्यमरः । नीराजनापदं नीराजनस्थानम् । उपनीते प्रापिते सति । इदं समस्त-
जनमानसस्य परमाह्नादसहिततया जननमित्यर्थः । न विचित्रं नाश्र्यम् ।
'चेदि आह्वादने' इत्यस्माद्वातोर्निष्पत्तचन्द्रपदशक्त्या सर्वाह्नादकरचन्द्रपात्रस्थि-
तसर्वाह्नादकरचन्द्रपदार्थे नीराजनतां प्राप्ते सर्वेषामाह्नादो नैवाश्र्यकर इति
भावः ॥ ८ ॥

तावद् वादित्रसङ्घान् पटहमुरलिकाकाहलोत्तुङ्गभेरी-
मुख्यानेकीभवन्निर्मलमधुररवान् वादयन्ते विदग्धाः ।
तत्तत्त्वादेषु देवान् दिवि समुपगतानुत्सवश्रीदिव्यक्षून्
कुर्वन्तो मोदलज्जाकुतुकभरमिलद्विस्मयान्धानजस्म् ॥

अथास्यां कर्पूरनीराजनायां विरतायां सकलोऽपि जन-
स्तदुत्थितमतिसौरभसाहितं जगत्पवित्रं धूमं हस्तयुगलेनादा-
याक्षिपुटमधिवासयन् कामपि परमानन्ददशामनुभुङ्गे ॥ ९ ॥

तावदिति । तावद् नीराजनाकाले । विदग्धाः समर्थाः, वादित्रवाद-
नसमर्था इत्यर्थः । उत्सवश्रीयं दिव्यक्षून् द्रष्टुमिच्छून् । दिवि आकाशे । समुपग-
तान् सम्प्राप्तान् । तत्तत्त्वादेषु पटहादिशब्देषु । अजसं, मोदभरेण प्रथमं श्रुतमात्रे
माधुर्यप्रतीत्या सन्तोषातिशयेन, लज्जाभरेण तदनन्तरं नैते अस्मदीयाः कि-
न्त्वन्यदीया अस्मद्वादित्रातिशायिनश्च इति ज्ञानालज्जातिशयेन, कुतुकभरेण
च मधुरतरवाद्यध्वनिश्रवणेच्छया कौतुकातिशयेन च मिलन् युक्तः यः वि-
स्मयः एतादृशमधुरतरवाद्यध्वनेः पूर्वमश्रुतत्वाद् अद्बुतं, तेन अन्धान् इति-
कर्तव्यताज्ञानशून्यान् । कुर्वन्तः सन्तः, पटहः मुरलिका काहलः उत्तुङ्गा उ-
न्नता भेर्यश्च वाद्यविशेषा एते मुख्याः प्रधानानि येषां ते तादृशाः अनेकी-
भवन्तः नानाप्रकारीभवन्तः निर्मला निर्दोषाः मधुराः कर्णामृतप्रायाश्च ये
रवाः शब्दास्ते येषां ते तादृशाः पटहमुरलिकाकाहलोत्तुङ्गभेरीमुख्याश्च ते
अनेकीभवन्निर्मलमधुररवाः तादृशान् । वादित्रसङ्घान् वाद्यसमूहान् । ‘चतुर्विध-
मिदं वाद्यं वादित्रातोथनामकमित्यमरः । वादयन्ते वादितान् कुर्वन्ति ॥ ६ ॥

अथेति । अथ अस्यां कर्पूरनीराजनायां, विरतायां समाप्तायाम् । स-
कलः समस्तः । जनः अपि । तदुत्थितं तस्मात् कर्पूरतेजसः उत्थितम् उ-
द्भूतम् । अतिसौरभेण सहितं युक्तम् । जगत्पवित्रं जगच्छुद्धिकरम् । धूमं, ह-
स्तयुगलेन पाणियुग्मेन । आदाय स्वीकृत्य । अक्षिपुटं नेत्रपुटम् । अधिवास-
मन् सुरभीकुर्वन् सन् । कामपि अनिर्वचनीयामित्यर्थः । परमानन्ददशाः
परमानन्दावस्थाम् । अनुभुङ्गे ॥ ९ ॥

तदनु विरते वादित्रघोषे सुमनोहरकण्ठनादवन्दिज-
नाकलितनुतिः स भगवान् पुनरपि विविधवाद्यकोलाहलेन
प्रदक्षिणचतुष्टयरूपां घोषयात्रां तनोति ॥ १० ॥

द्वितीयोत्सवदिने तु स एव भगवाननुपमकारुण्यवा-
त्सल्यमुखानन्तगुणनिकरनिकेतनीभूतः श्रीपद्मनाभोऽनन्त-
संज्ञं वाहनवरेण्यमलङ्करोति ॥ ११ ॥

तदानीं वाहनोपरि विलसतो निखिलजगदीश्वरस्यास्य
भगवतस्तस्य बिलसतः फणनिकराः सितच्छत्रीभवन्ति ॥ १२ ॥

तदन्विति । तदनु, वादित्रघोषे वादघोषे । विरते निवृत्ते सति । सुमनो-
हरः अतीव मनोहरः यः कण्ठनादः कण्ठशब्दः स येषां तादृशैः वन्दिजनैः
स्तुतिपाठकजनैः कलिता कृता नुतिः स्तुतिः यस्य तादृशः । सः भगवान् श्रीप-
द्मनाभः । पुनरपि स्तुतिपाठानन्तरमपि । विविधानि नानाप्रकाराणि यानि
वादानि तेषां कोलाहलेन कलकलेन सह । ‘कोलाहलः कलकल’ इत्यमरः ।
प्रदक्षिणचतुष्टयरूपां घोषयात्रां, तनोति कुरुते ॥ १० ॥

द्वितीयदिनं वर्णयति — द्वितीयेति । द्वितीयं यदुत्सवदिनं तस्मिंस्तु ।
भगवान्, अनुपमाः उपमारहिताः कारुण्यवात्सल्यमुखाः दयावात्सल्यप्रभू-
तयः अनन्ता असंख्या इत्यर्थः ये गुणास्तेषां निकरस्य समूहस्य निकेतनी-
भूत आवासभूतः । सः श्रीपद्मनाभ एव, अनन्तसंज्ञितम् अनन्त इति संज्ञा-
युक्तम् । वाहनवरेण्यं वाहनश्रेष्ठम् । अलङ्करोति भूषयति । तदधिरोहतीत्यर्थः ॥

तदानीभिति । तदानीं तस्य, बिलसतः विलेगुहायां सन् विद्यमान
इति व्युत्पत्त्या सर्पस्येत्यर्थः । विलेशयो हि सर्पः । ‘दन्दशूको विलेशय’
इत्यमरः । वाहनभूतस्यानन्तस्येति यावत् । फणनिकराः फणसमूहाः । वाह-
नोपरि वाहनोपरिभागे । विलसतो विशेषेण लसतः शोभमानस्य, विराजमा-
नस्येत्यर्थः । निखिलजगदीश्वरस्य सर्वलोकनाथस्यास्य, भगवतः श्रीपद्मना-
भस्य । सितच्छत्रीभवन्ति श्वेतच्छत्रीभवन्तीत्यर्थः । अनन्तस्यातिधबलत्वात्
तत्फणासहस्रं पद्मनाभस्य श्वेतच्छत्रवदाचरतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

उद्देलानन्दभाराः कतिचन विलसद्व्यवासःपरीताः

पाटीरालिसदेहा रुचिरतरकलापान्विता वृन्दशस्ते ।

स्यानन्दूरेश्वरस्य त्रिभुवनहृदयाहादिनीं घोषयात्रा-

मुद्दीक्ष्याग्रे चरन्ति स्फुटतरपरमानन्दपीयूषमग्नाः ॥ ७ ॥

अथ तदानीं परमभागवताः केचनानिर्वचनीयभक्ति-
भारविगलदानन्दबाष्पधारासंभृतनयनपुटाः सुमनोहरनामा-
वलीमयसुमनोगणकलितदिव्यस्तवमाल्यानि तस्य भगवतः
सरसीरुहनाभस्य चरणसरसिजयोरुपहारीकुर्वन्ति ॥ १३ ॥

उद्वेलेति । उद्वेलः वेलालङ्घी अतिप्रवृद्ध इत्यर्थः आनन्दभारः
सन्तोषातिशयो येषां तादृशाः । विलसन्ति शोभमानानि दिव्यानि च यानि
वासांसि वस्त्राणि तैः परीता वेष्टिताः । पाटीरेण चन्द्रेन आलिसाः रु-
षिताः देहाः शरीराणि येषां तादृशाः । रुचिरतराः अतीव मनोहराः ये
कलापो भूषणे वर्हे' इत्यमरः, तैरन्विताः सहिताश्च ।
कतिचन केचन । जना इति शेषः । त्रिभुवनस्य हृदयं चित्तम् आह्नादयति
प्रसादयतीति त्रिभुवनहृदयाहादिनी तादृशीम् । स्यानन्दूरेश्वरस्य श्रीपद्मना-
भस्य । घोषयात्राम्, उद्दीक्ष्य हृष्टा । स्फुटतरः सुव्यक्तः परम उत्कृष्टश्च यः
आनन्दस्तन्मये पीयूषे अमृते मग्नाः सन्तः । ते वृन्दशः सङ्खशः । अग्रे
घोषयात्रापुरोभागे । चरन्ति ॥ ७ ॥

अथेति । अथ, तदानीं घोषयात्राकाले । अनिर्वचनीयः निर्वकुम-
शक्यः यः भक्तिभारस्तेन हेतुना विगलन्ती निष्पन्दमाना या आनन्दबाष्प-
धारा सन्तोषाश्रुधारा तया सम्भृताः सम्पूर्णाः नयनपुटा येषां तादृशाः । पर-
मभागवताः परमा उत्कृष्टा भागवता भगवद्भक्ताः । केचन केचित् । जना
इति शेषः । भगवतस्तस्य सरसीरुहनाभस्य, चरणसरसिजयोः पादारविन्दयोः ।
सुमनोहरा या नामावस्यः नामसमूहाः तत्स्वरूपाणां सुमनसां पुष्पाणाम् । 'स्त्रि-
यः सुमनसः पुष्पमि'त्यमरः । गणेन समूहेन कलितः कृतः बद्ध इति च दिव्य
उत्तमश्च यः स्तवः स्तुतिः तन्मयानि माल्यानि मालाः । 'माल्यं मालास्त-

तृतीयोत्सवदिने तु स भगवान् कमलावदनकमलम-
धुकरः कमलनामः कमलवाहनमधिरुहा निखिलभक्तनिकरं
परमाह्नादसमन्वितं कलयति ॥ १४ ॥

सौवर्णोच्चमदण्डचामरगणैः संवीजितो भूसुरैः

पार्श्वद्वन्द्वविराजितैः प्रविलसत्यम्भोजनाभो ह्ययम् ।
येषां पाण्डरतां निरीक्ष्य हृदयाविर्भूतलज्जाभरात्
सज्जातानननीलिमा हिमकरो गीतः कलङ्कीत्यलम् ॥ ८ ॥

जावित्यमरः । उपहारीकुर्वन्ति उपदीकुर्वन्ति । भक्तजनाः स्तुवन्तीति
नावः ॥ १३ ॥

तृतीयोत्सवेति । कमलायाः श्रीभगवत्याः वदनकमलस्य मुखारविन्द-
स्य मधुकरः अमरः, लक्ष्मीवदनशोभावहो भूत्वा तत्रत्याधरमधुरसास्वादकर
इति भावः । भगवान् सः, कमलनामः श्रीपद्मनामः । तृतीयोत्सवदिने तु,
कमलबाहनं कमलनामकं वाहनम् । अधिरुद्धा, निखिलाः समस्ता ये भक्ताः
तेषां निकरं समूहम् । परमेणोत्कृष्टेनाहादेन सन्तोषेण समन्वितं सहितम् ।
कलयति करोति ॥ १४ ॥

सौवर्णेति । अयम्, अम्भोजनामः श्रीपद्मनामः हि । पार्श्वद्वन्द्वे पार्श्व-
युग्मे विराजितैः शोभितैः । भूसुरैः ब्राह्मणैः कर्तृभिः । सौवर्णः स्वर्णमयाः
उत्तमाश्च दण्डा येषां तादृशानां चामराणां गणैः समूहैः करणैः । संवीजितः
सम्यग् वीजितः सन् । प्रविलसति प्रकर्षेण शोभते । हिमकरः चन्द्रः । येषां
चामराणाम् । पाण्डरतां धावल्यम् । निरीक्ष्य दृश्वा । हृदये मनसि आविर्भूतः
उत्पन्नः यः लज्जाभरः लज्जातिशयः तस्माद्देतोः । अलम् अधिकम् । सज्जा-
त उत्पन्नः आनननीलिमा मुखमालिन्यं यस्य तादृशः सन् । कलङ्की कलङ्क-
वान् । इति, गीतः उक्तः । चन्द्रमध्ये दृश्यमानः कलङ्कस्तु एतच्चामरधाव-
ल्यदर्शनसज्जातलज्जाभरहेतुकमुखमालिन्यमेवेति भावः । उत्प्रेक्षा, सा च
व्यञ्जकाप्रयोगाद् गम्या ॥ ८ ॥

अथ पृष्ठभागे स भगवान् विश्वभुवनभागविततयशो-
मण्डलानुकारिणा कलधौतमयायतदण्डश्वेतच्छत्रत्रितयेनाञ्चि-
तो विराजते ॥ १५ ॥

किञ्चानुपमेयसुमहितानुभावस्यास्य मुवनत्रयव्याप्तं
यश एव श्वेतातपत्रात्मना त्रिधा परिणतमिव विभाति ॥ १६ ॥
आनीलायतखञ्जरीटनयनाः सिन्दूरताम्राध्य-
व्याप्तात्यन्तमनोज्ञमन्दहसिताः स्वर्णभवर्णाः स्त्रियः ।
हस्ताग्रोदधृतचारुदीपकलिकास्ताः पृष्ठतः श्रीपते-
रस्यायान्ति विमोहयन्त्य इह वै यूनां निकामं कुलम् ॥ १७ ॥

अथेति । स भगवान् श्रीपद्मनाभः । विश्वेषु समस्तेषु भुवनभागेषु वि-
ततं विस्तृतं यद् यशोमण्डलं तदनुकरोति विडम्बयतीति तदनुकारी तावशेन ।
कलधौतमयाः स्वर्णमयाः, ‘कलधौतं रूप्यहेम्नोरि’त्यमरः, आयता दीर्घश्च
ये दण्डास्ते येषां तावशानां श्वेतच्छत्राणां सितच्छत्राणां त्रितयेन । पृष्ठभागे,
अञ्चितः पूजितः सन् । विराजते शोभते ॥ १५ ॥

किञ्चेति । किञ्च, अनुपमेयः सुमहितः च यः अनुभावः प्रभावः स
यस्य तावशस्य । अस्य श्रीपद्मनाभस्य । भुवनत्रये लोकत्रये व्याप्तम् । यश एव,
श्वेतच्छत्रात्मना श्वेतच्छत्ररूपेण । त्रिधा परिणतमिवेत्युत्थेक्षा । विभाति शो-
भते ॥ १६ ॥

आनीलेति । आनीले कृष्णवर्णे आयते दीर्घे खञ्जरीटो नामाञ्जनाभः
पक्षिविशेषः । ‘खञ्जरीटस्तु खञ्जन’ इत्यमरः । तस्य समाने नयने नेत्रे
यासां तावश्यः । सिन्दूरवत् ताम्रो रक्तः यः अधरः तस्मिन् व्याप्तम् अत्यन्त-
मनोज्ञं च यन्मन्दहसितं मन्दहासः तत् यासां तावश्यः । स्वर्णस्य आभेवाभा
शोभा यस्य तावशः यः वर्णः स यासां तावश्यः । ताः सौन्दर्येण प्रसिद्धा इ-
त्यर्थः । स्त्रियः, हस्ताग्रेण उदधृताः चारवो मनोहराश्च या दीपकलिकाः क-
लिकाकारा दीपा याभिः तावश्यः । ‘कलिका कोरकोऽस्त्रियामि’त्यमरः । यूनां
यौवनयुक्तपुरुषाणाम् । कुलं समूहम् । निकामम् अधिकम् । विमोहयन्त्यः विशे-

अप्येतासां भुवनसुन्दरीणां करतललालसिताः शिखा-
जनितधूमसंशोभिता दीपाः भ्रमराविष्टचम्पकस्तबकसाम्यं
भजन्ति ॥ १७ ॥

चतुर्थोत्सवदिने तु स भगवानरविन्दनाभो मन्देतरान-
न्दसान्द्रजननयनचकोरचन्द्रायितमनोहरमूर्तिरान्दोलिकायानं
परिष्कृत्वन् विलसति ॥ १८ ॥

अथास्यास्त्वान्दोलिकाया दण्डोऽत्युन्नतं स्थानमाश्रि-
षेण मोहयन्त्यश्च सत्यः । इह वै घोषयात्रायाम् । श्रीपतेरस्य श्रीपद्मनाभस्य ।
पृष्ठतः पृष्ठभागेन । आयान्ति आगच्छन्ति ॥ ९ ॥

अपीति । अपि अपिच भुवनसुन्दरीणां लोकोत्तरसुन्दरीणाम् । ए-
तासां स्त्रीणाम् । करतलेषु लालसिताः शोभिताः । शिखया ज्वालया जनितेन
उत्पादितेन धूमेन संशोभिताः सम्यक् शोभिताः । दीपाः, भ्रमैः आविष्टेन
व्यासेन चम्पकस्तबकेन चम्पकगुच्छेन साम्यं साहश्यम् । भजन्ति दधति ।
नन्वयुक्तामिदं, ‘न षट्‌पदो गन्धफलीमजित्रदि’त्यादिनालीनां चम्पकस्पर्शाभा-
वप्रसिद्धेरिति चेत् । न । नद्यलयश्चम्पकं न स्पृशन्तीति नियमः । किन्तु स्पृष्टा
मियन्ते । तावतैव क्वचिदस्पर्शोक्तिरिति विरोधपरिहारात् । अत एवोक्तं नैष-
धे — ‘अलिसजा कुड्मलमुच्चशेखरं निपीय चाम्पेयमि’ति ॥ १७ ॥

चतुर्थोत्सवेति । मन्देतरेण महता आनन्देन सान्द्रा ये जनाः तेषां न-
यनान्येव ये चकोराः चन्द्रिकाभक्षकपक्षिविशेषाः । ‘जीवञ्जीवश्चकोरक’ इत्य-
मरः, तेषां चन्द्रायिता चन्द्रवदाचरिता नयनानन्दकरीति यावत्, मनोहरा
च या मूर्तिः शरीरं सा यस्य ताहशः । भगवान् सः, अरविन्दनाभः श्रीपद्म-
नाभः । चतुर्थोत्सवदिने तु, आन्दोलिकायानम् आन्दोलिकाख्यं यानं वाहनं, शि-
विकामित्यर्थः । परिष्कृत्वन् अलङ्कृत्वन्, तदधिरुद्धेत्यर्थः । विलसति शोभते ॥

अथेति । अथ, अस्याः श्रीपद्मनाभधिरुद्धायाः । आन्दोलिकायाः
शिविकायाः । दण्डः तद्वारणार्थं वेणुना निर्मितः दण्डविशेषः तु । अत्युन्नतं
अतीव ऊर्ध्वभागस्थितम् । स्थानं महत् पदमिति च । आश्रितः भजन्त्रपि ।

तोऽप्यवनतो विराजते, नैवेदं चित्रमस्य समवासमहावंशस-
मवस्य ॥ १९ ॥

अथ तदार्णीं,

दीपस्तम्भकुलानि यत्र दिननाथाभाहराण्यहुता-

न्यप्याक्रान्तविरिञ्चलोकशिखराण्यासानि शेषालयम् ।

राजन्ते निशि तावदात्तकुतुकं लोकैः सदा लक्षिता-

न्यन्योन्यं बत पश्यतेति च मिथः सम्भापमाणैः परम् ॥

अवनतः नम्रः विनीत इति च । विराजते शोभते । महापदस्थितानां प्रायेण
विनीतत्वं न सम्भवति । तथाचास्य विनीतत्वमाश्र्यकरमस्य शोभाकरं
चेति भावः । नैवेति । समवासः सम्प्राप्तः लब्ध इत्यर्थः महति उच्चते शुद्ध
इति च वंशे वेणौ कुले इति च सम्भव उत्पत्तिर्येन तावशस्य । अस्य द-
ण्डस्य । एतद् महापदाश्रितत्वेऽपि अवनतत्वम् । नैव चित्रं नैवाश्र्यकरमित्यर्थः ।
परिशुद्धकुलजातानां महापदलभेऽपि विनीतत्वं भवत्यवेति भावः ॥ १९ ॥

अथेति । अथ, तदार्णीं घोष्यात्राकाले ।

दीपस्तम्भेति । दिननाथस्य आदित्यस्य आभाहराणि शोभाहराणि
आदित्यादप्यधिकतेजोवन्तीत्यर्थः । अहुतानि आश्र्यकराणि । आक्रान्तानि
व्यासानि विरिञ्चलोकस्य सत्यलोकस्य शिखराणि शृङ्गाणि यैस्तादशानि ।
अथवा आक्रान्तो विरिञ्चलोकः सत्यलोको यैस्तादशानि यानि शिखराणि
अग्राणि तानि येषां तावशानीत्यर्थः । शेषालयं पातालमपि । ‘अयोभुवनपा-
तालबलिसद्वरसातलम् । नागलोक’ इत्यमरः । अनन्तपुरमिति च । आसानि
प्राप्तानि । दीपस्तम्भकुलानि दीपस्तम्भसमूहाः । यूयं पश्यत बत आश्र्यम्
इति, मिथः अन्योन्यम् । परं सम्भापमाणैः, लोकैः जनैः । सदा लक्षितानि
आलोक्यमानानि । निशि तावद् घोष्यात्राकाले, यत्र स्थानन्दरपुरे । राजन्ते
शोभन्ते ॥ १० ॥

किञ्चाशेषभुवनभागविशदीकरणचणप्रकाशादस्माद्
दीपस्तम्भकुलादुत्थितो धूमो दिवि व्याप्य सुधाकरमण्डलम्-
ध्यमीषदसितं करोति ॥ २० ॥

पञ्चमोत्सवदिने तु स भगवान् प्रपञ्चितासदशकरु-
णारसाम्भोधिः पञ्चबाणजनकः श्रीपद्मनाभो निजदयितत-
मविहङ्गकुलवरेण्यवाहनमारुढो विलसति ॥ २१ ॥

अथ तदानीमुत्सवनिरीक्षणत्वरमाणजनसमूहस्तु तस्य
भगवतश्चरणसेवकाभ्युदयसाम्यमनुकुर्वन् प्रतिदिनमेधमानो-
ऽपि गरुडवाहनविराजमानं भगवन्तमवलोकितुमपरिगणित-
सम्बाधः सम्मिलति ॥ २२ ॥

किञ्चेति । किञ्च, अशेषाणां समस्तानां भुवनभागानां विशदीकरणे
निर्मलीकरणे समर्थो यः प्रकाशः स यस्य तादृशात् । असात्, दीपस्तम्भकु-
लात् दीपस्तम्भसमूहात् । उत्थितः उत्पन्नः । धूमः, दिवि आकाशे ।
व्याप्य, सुधाकरमण्डलस्य चद्रमण्डलस्य मध्यम् । ईपदसितं किञ्चित्कृष्ण-
वर्णं । करोति ॥ २० ॥

पञ्चमोत्सवेति । प्रपञ्चितासदशकरुणारसाम्भोधिः विस्तृतानुपमद-
यापयोनिधिः । पञ्चबाणस्य मदनस्य जनकः पिता । अनेन निरुपमसौन्दर्यं
व्यज्यते । भगवान्, सः श्रीपद्मनाभः । पञ्चमोत्सवदिने तु, निजदायिततमः
निजभक्ततमः यः विहङ्गकुलवरेण्यः गरुडः तद्रूपं वाहनम् । आरुढः सन्
विलसति शोभते ॥ २१ ॥

अथेति । अथ, उत्सवस्य निरीक्षणार्थं त्वरमाणः ससम्भ्रमः जनस-
मूहः तु । तस्य, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । चरणसेवकानां पादारविन्दाश्रयिणां
भक्तानामित्यर्थः । अभ्युदयं श्रेयः । अनुकुर्वन् बिडम्बवयन् सन् । तस्यापि
प्रतिदिनमेधमानत्वादिति भावः । प्रतिदिनं दिनं प्रति । एधमानः वर्धमानः
अपि । गरुडवाहने गरुडात्मकवाहने । विराजमानं शोभमानम् । भगवन्तं श्री-
पद्मनाभम् । अवलोकितुं द्रष्टुम् । तदानीं पञ्चमोत्सवकालिकघोषयात्रा

अथ तावत् सुविमलतपश्चर्यानिष्णातसनकमुखयो-
गिजनहृदयारविन्दमध्यविहारिकलहंसायिते प्रफुल्लराजीवका-
न्तिमदसर्वङ्गेषे सन्ततं पयोधिनन्दिनीकोमलकराम्बुजाकालि-
तसंलालनसुखिते विलसत्कलशकुलिशसरोजादिमनोहराङ्गवि-
राजमाने त्रिभुवनान्तरालस्थितध्वान्तकरणचुञ्चुमणिग-
णोत्तंसखचितनवजाम्बूनदमयवरमञ्जीरमुखरे लसन्दनोद्या-

अपरिगणितः अनल्पः सम्बाधः सम्मदः अस्य तादृशः सन् । सम्मिलति स-
मागच्छतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

अथेति । अथ तदानीम् । सुविमलस्यातीव निर्मलस्य तपसः समाधेः
चर्यायां चरणेऽनुष्ठान इत्यर्थः निष्णाताः तत्पराः सनकमुखाः सनकप्रभृत-
यश्च ये योगिजना । तेषां हृदयानामेवारविन्दानां मध्ये विहर्तुं कीडितुं शील-
मस्येति तथा तादृशः यः कलहंसस्तद्रदाचरिते, योगिजनध्यानविषये
इत्यर्थः । प्रफुल्लम् उत्कुलं यद् राजीवं पद्मं तस्य कान्त्या शोभया यः
मदः गर्वः तस्य सर्वङ्गेषे विनाशकरे इत्यर्थः । पद्मादप्यतिमनोहरे इति या-
वत् । सन्ततं सर्वदा । पयोधिनन्दिन्याः महालक्ष्म्याः कोमलाभ्यां मनोहराभ्यां
कराम्बुजाभ्याम् अम्बुजसद्वशाभ्यां कराभ्याम् आकलितं कृतं यत् संलालनं
संवाहनमित्यर्थः तेन सुखिते सुखें प्राप्ते । विलसन्तः शोभमानाः कलशकुलिश-
सरोजादयः कुम्भवज्रपद्मप्रमुखाः मनोहराश्च ये अङ्काः चिह्नानि तैः विराज-
माने शोभमाने । त्रिभुवनस्य त्रैलोक्यस्यान्तराले मध्ये स्थितं यद् ध्वान्तम-
न्धकारः तस्यान्तकरणे विनाशकरणे समर्थानां मणिगणानां रत्नसमूहानां ये
उत्तंसाः शिरोलङ्काराः मणिगणश्रेष्ठाः इत्यर्थः ते खचिताः प्रत्युपाः ययोस्ता-
द्वशौ नवजाम्बूनदमयौ तस्स्वर्णमयौ । ‘कार्त्तस्वरं जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रिया-
मि’त्यमरः । वरौ श्रेष्ठौ च यौ मञ्जीरौ नूपुरौ ताभ्यां मुखे शब्दायमाने ।
लसत् शोभमानं यत् नन्दनोद्यातं नन्दननामकमुद्यानम् । ‘नन्दनं वनमि’
त्यमरः । तस्य भूषणायितः अलङ्कारवदाचरितः यः गीर्वाणानोकहः कल्पवृक्षः
तस्य पल्लववत् किसलयवत् प्रविलसिते प्रकर्वेण शोभिते । तस्य भगवतः

नभूषणायितगीर्वाणानोकहपल्लवप्रविलसिते तस्य भगवतश्च-
रणे परमधन्यस्यास्य शकुन्तकुलावतंसस्य करतलयोर्विरा-
जेते ॥ २३ ॥

अथ तस्मिन्ब्रवसरे सञ्जातसकृदर्शनानामपि मान-
वानां नयनयुगली कृतार्थतरैव ॥ २४ ॥

तावन्निस्तुलमोदानिश्चलतमस्वर्वासिवामेक्षणा-
हस्तप्रान्तनिर्गलप्रविगलन्मन्दारसूनब्रजैः ।
सामोदो विलसत्ययं सकुतुकं श्रीपद्मनाभो हरिः
सौरभ्येण जगत्रयं सुमहता संवासयद्धिन्वैः ॥ ११ ॥

श्रीपद्मनाभस्य । चरणे पादौ । परमधन्यस्य अतीव सुकृतिनः । शकुन्तकुला-
वतंसस्य पक्षिसमृहश्रेष्ठस्य । ‘शकुन्तशकुनुद्विजा’ इत्यमरः । अस्य गरुडस्य ।
करतलयोः, विरजेते शोभेते ॥ २३ ॥

अथेति । अथ, तस्मिन्, अवसरे समये । तस्मिन् घोषयात्राकाले
इत्यर्थः । सञ्जातम् उत्पत्तं सकृदर्शनं पद्मनाभविषयकैकवारावलोकनं येषां
तादृशानामपि । मानवानां मनुप्याणाम् । नयनयुगली नेत्रयुग्मम् । कृतार्थत-
रैव अतीव सफलैव । एवं पद्मनाभविषयीकरणमेव नेत्रयुग्मस्य फलभिति
भावः ॥ २४ ॥

तावदिति । तावत् हरिः, अयं श्रीपद्मनाभः । सुमहता अतीवोक्तृ-
ष्टेन । सौरभ्येण जगत्रयं संवासयद्धिः सम्यग्वासयद्धिः । नवैः नूतनैः । निस्तु-
लेन तुलारहितेन मोदेन सन्तोषेण निश्चलतमाः अतीव निष्कम्पाः याः स्वर्वा-
सिवामेक्षणाः देवल्लियस्तासां हस्तप्रान्ताभ्यां हस्ताश्राभ्यां निर्गलं निष्प्रति-
वन्धं यथा तथा अनवरतमविच्छिन्त्यत्यर्थः प्रविगलन्ति यानि मन्दारसू-
नानि कल्पवृक्षपुष्पाणि तेषां ब्रजैः समूहैः । सामोदः ससौरभ्यः सन् । ‘आ-
मोदो हर्षगन्धयोरिति विश्वः । सकुतुकं सकुतूहलं यथा तथा । विलसति
शोभेते ॥ ११ ॥

किञ्च परमानन्दरसनीरधिममानां दिविषदामामोद-
योतकभेरीनिनादोऽप्युपरि विजृम्भते ॥ २५ ॥

षष्ठोत्सवदिने तु स भगवान् सान्द्रानन्दनिलयश्रे-
न्दिरारमणोऽरविन्दनाभो निरूपमशोभासंयुतमिन्द्रवाहनमल-
ड्कुर्वन् विलसति ॥ २६ ॥

योऽसौ निस्तुलकान्तिवाहनतिलकः स्वमहसा मदं
नुदति काञ्चनमहीधरस्य ॥ २७ ॥

अथ तावच्चिरवाज्ञिछताल्पेतरसुकृतलभ्यभगवदर्शन-

किञ्चेति । किञ्च, परम उत्कृष्टः यः आनन्दः तत्स्वरूपे नीरधौ समुद्रे
ममानाम् । दिविषदां देवानाम् । आमोदयोतकः हर्षसूचकः भेरीनिनादः भेरी-
शब्दः अपि । उपरि ऊर्ध्वभागे आकाशे । विजृम्भते वर्धते ॥ २५ ॥

षष्ठोत्सवेति । सान्द्रानन्दनिलयः परमानन्दनिवासस्थानभूतः । इन्दि-
रारमणः लक्ष्मीवल्लभः । भगवान् च अयम्, अरविन्दनाभः श्रीपद्मनाभः । षष्ठो-
त्सवदिने तु, निरूपमया निस्तुलया शोभया संयुतं युक्तम् । इन्द्रवाहनम् ।
अलड्कुर्वन् परिप्कुर्वन्, अधिरूपेत्यर्थः । विलसति शोभते ॥ २६ ॥

योऽसाविति । यः असौ, निस्तुला निरूपमा कान्तिः शोभा यस्य
तादृशः वाहनतिलकः वाहनश्रेष्ठः स्वमहसा स्वतेजसा । काञ्चनमहीधरस्य
महामेरोः मदं गर्वम् । नुदति दूरीकरोति इत्यर्थः । महामेरोरप्यधिकतेजस्वी
भवतीति भावः । अत्रत्ययच्छब्दस्य पूर्वगद्यस्थितेन्द्रवाहनमित्यत्राध्याहृततच्छ-
ब्देन सम्बन्धो योज्यः ॥ २७ ॥

अथेति । अथ तावत् घोपयात्राकाले । चिरवाज्ञितं चिरकालादारभ्य
*इच्छितम् अल्पेतरेण महता सुकृतेन पुण्येन लभ्यं लब्धुं शक्यं च यद् भगव-
दर्शनं श्रीपद्मनाभावलोकनं तत्र यत् कुतूहलं कौतुकं तस्माद्देतोः । अहमहमि-
क्या परस्पराहङ्कारेण सह । ‘अहमहमिका तु सा स्यात् परस्परं यो भवेदहङ्कारः’

* इच्छाविषयीकृतम् । इच्छाशब्दादित्तत्र प्रत्ययेन साक्ष्यम् ।

कुतूहलादहमहमिहकयापततां जनानामपरिमितः समूहो बद्ध-
कक्ष्यविविधकञ्चुकिजननिवारितोऽपि नैवापसरति ॥ २८ ॥
नीलाम्भोदालिराजत्कुटिलकचभराबद्धनानाप्रसून-

सग्जालामोदभारेण तु युवहदयं मोहयन्त्यो नितान्तम् ।
सिन्दूराताम्रदन्तच्छदनवरुचयस्तावदायान्ति योषा
यास्ता लावण्यपूर्णा अपि मधुरतराशेषचेष्टा लसन्ति ॥
एता यौवनरूपगर्विततमा युक्ता वरैः स्वैर्वरैः
पाटीरद्रवलिसहाटकघटप्रस्पर्धयुरोजद्वयाः ।

इत्यमरः । आपतताम् आगच्छताम् । जनानाम्, अपरिमितोऽनव्यः । समूहः,
बद्धकक्ष्याः सन्नद्धा इत्यर्थः विविधा नानाप्रकाराः च ये कञ्चुकिजनाः वेत्र-
पाणयस्तैर्निवारितः निरुद्धः अपि । नैवापसरति नैवापगच्छति । तस्य भगव-
दर्शनकुतूहलमतीवाश्र्यकरमित्यपिशब्दस्वारस्यम् ॥ २८ ॥

नीलाम्भोदेति । नीलाम्भोदालिवत् नीलमेघसमूहवत् राजन् शोभ-
मानः तद्वत् कृप्णवर्ण इत्यर्थः कुटिलो वक्रग्रश्च यः कचभरः केशसमूहः
तत्राबद्धम् आ समन्ताद् बद्धं यद् नानाप्रसूनसग्जालं नानापुष्पविरचितं सग्जालं
मालासमूहः तस्यामोदभारेण सौरभ्यातिशयेन । युवहदयं यौवनयुक्तपुरुषचेतः ।
नितराम् अत्यन्तम् । मोहयन्त्यः वशीकुर्वत्य इत्यर्थः । सिन्दूरवदाताम्रा दन्त-
च्छदस्य ओष्ठस्य नवरुचिः अभिनवकान्तिः यासां तावृश्यः च । या, योषा:
ख्लियः । ‘स्त्री योपिदवला योषे’त्यमरः । तु तावद् घोषयात्राकाले । आयान्ति
आगच्छन्ति । लवण्येन सौन्दर्येण लवणत्वेनेति च पूर्णाः अपि । मधुरतरा:
अतीव मधुरा मनोहराः, मधुरसवत्यश्वेति । अशेषाः समस्ताश्च याश्रेष्टाः व्या-
पाराः यासां तावृश्यः सत्यः । लसन्ति शोभन्ते । लवणरसपूर्णा अपि मधुर-
रसवत्य इति विरोधः । सौन्दर्यसम्पूर्णाः मनोहरतरचेष्टावत्यश्वेति विरोधप-
रिहारः । विरोधाभासालङ्कारः ॥ १२ ॥

एता इति । यौवनेन तारुण्येन रूपेण सौन्दर्येण च गर्विततमाः अतीव
गर्विष्टाः । वरैः श्रेष्ठैः । स्वैः आत्मीयैः । वरैः भर्तृभिः । युक्ताः सहिताः ।
पाटीरद्रवेण चन्दनपङ्केन लिसं रूपितं हाटकघटेन स्वर्णकुम्भेन सह प्रस्पर्धि

राराजद्रजनीशरम्यवदना दृष्ट्वा रमानायकं

ममा निस्तुलमोदरूपजलधौ तावद् भवन्ति द्रुतम् ॥

सप्तमोत्सवदिने तु स भगवान् सारसनाभोऽलोकसा-
धारणैतन्महोत्सवालोकनसकुतूहलसमागतविविधजनसमूहेषु
प्रतिदिनं विवृद्धिमत्सु चतुर्थोत्सवदिवसानागतानां पथि स्व-
कृतं विलम्बं विचिन्त्यात्मानमेव भिकुर्वतां जनानां नयनकु-
लस्य जन्मसाफल्यं दातुमिव पुनरप्यान्दोलिकावाहनं कृता-
र्थीकरोति ॥ २९ ॥

प्रकर्षेण स्पर्धालु च यद् उरोजद्रयं कुचयुग्मं तत् यासां तादृश्यः । राराजत्
अतीव शोभमानः यः रजनीशः चन्द्रः तद्वद् रम्यं मनोहरं वदनं मुखं यासां
तादृश्यश्च । एता योषाः । तावद् घोषयात्राकाले । रमानायकं श्रीपद्मनाभम् ।
दृष्ट्वा, निस्तुलः निरुपमः यः मोदः हर्षस्तद्रूपे जलधौ समुद्रे । द्रुतं ममा
भवन्ति ॥ १३ ॥

सप्तमोत्सवेति । प्रतिदिनं दिनं प्रति । विवृद्धिमत्सु वर्धमानेषु लोकसा-
धारणो न भवतीत्यलोकसाधारणः स्यानन्दूपुरव्यतिरिक्तप्रदेशेषु अश्रुतदृष्टपूर्व
इत्यर्थः । तादृशस्य एतस्य महोत्सवस्यालोकने दर्शने सकुतूहलाः सकौतुकाः
सन्तः समागताः प्राप्ताः विविधा नानाप्रकाराश्च ये जनास्तेषां समूहेषु मध्ये ।
चतुर्थोत्सवदिने अनागतानाम् अप्राप्तानाम् । पथि मार्गे । स्वकृतं स्वैरात्मभिः
कृतं । विलम्बं विचिन्त्य, आत्माने स्वमेव । विकुर्वताम् अहो अस्माभिर्मार्गे
विलम्बितत्वात् चतुर्थोत्सवदिने आन्दोलिकावाहनमारुद्ध घोषयात्रां कुर्वाणो
भगवान् श्रीपद्मनाभो न दृष्टः । अतो वयमतीव निर्भाग्या इति आत्मानमेव
विनिन्दतामित्यर्थः । जनानां, नयनकुलस्य नेत्रसमूहस्य । जन्मसाफल्यं ज-
ननसफलतां दातुम्, इवेत्युत्प्रेक्षा । नयनकुलस्य जन्मसाफल्यम् आन्दोलि-
काधिरूढश्रीपद्मनाभदर्शनेनैवेति भावः । भगवान् सः, सारसनामः श्रीपद्म-
नामः । पुनरपि सप्तमोत्सवदिने तु, आन्दोलिकावाहनं शिविकायानं कृ-
तार्थीकरोति सफलयति, तदधिरोहतीत्यर्थः । श्रीपद्मनाभरोहणेनैव तस्य सा-
फल्यमिति भावः ॥ २९ ॥

अथ तस्मिन्निह वाहनवेरे विराजमानं भगवन्तं वि-
लोक्य सकलोऽपि जनः कमप्यानन्दातिरेकमनुभुङ्गे ॥ ३० ॥

अथ तदानीं निजकण्ठनालोदितारावमाधुर्यन्यकृत-
सहकारसालाग्रभागसन्निषण्णमत्तकोकिलसमुदायो व्यावलग-
त्तरकराङ्गुलीसम्पर्कजनितविश्वजनकर्णसुखापादकनिनादवी-
णानिस्सरद्विविधश्रुतिमण्डलोऽन्नस्वरनिकरो मधुरतरहरि-
चरितमयसाहित्यगानेन दिवि लसन्तं हाहाहूमुखगन्धर्व-
निकरमपि विस्मयेष्याकलुषीभूतं कुर्वाणो गायकसमुदायः
समुद्धसति ॥ ३१ ॥

अथेति । इह घोषयात्रायाम् । तस्मिन्, वाहनवेरे वाहनश्रेष्ठे, आनदो-
क्षिकायामित्यर्थः । विराजमानं शोभमानं भगवन्तं श्रीपद्मनामं विलोक्य
दृष्टा । सकलः जनः अपि, कमपि अनिर्वचनीयमित्यर्थः । आनन्दातिरेकम्
आनन्दातिशयम् । अनुभुङ्गे ॥ ३० ॥

अथेति । अथ, तदानीं घोषयात्राकाले । निजादात्मीयात् कण्ठनाला-
दुदितस्योत्पन्नस्य आरावस्य शब्दस्य माधुर्येण मधुरतया श्राव्यत्वेनेत्यर्थः
न्यकृतः तिरस्कृतः अथःकृत इत्यर्थः सहकारसालस्य चूतवृक्षस्याग्रभागे सन्नि-
षणः स्थितः मत्तानां कोकिलानां यः समुदायः समूहः स येन तादृशः ।
व्यावलगत्तराणामतीव चञ्चलानां कराङ्गुलीनां सम्पर्केण सम्बन्धेन करणेन ज-
नितः उत्पादितः विश्वजनानां सकलजनानां कर्णयोः सुखापादकः आनन्दस-
म्पादकश्च यः निनादः शब्दः स यस्याः तादृशी या वीणा तस्याः नि-
स्सरन्तीनां निर्गच्छन्तीनां विविधानां नानाप्रकाराणां “चतुश्चतुश्चतुश्चैव
षड्जमध्यमध्यमः । द्विद्विनिषादगान्धारौ त्रिलिर्विषभैवतौ” । इति सस-
स्वपि स्वरेपु सम्भूय द्वाविंशतिविधानामित्यर्थः । श्रुतीनां स्वरारम्भकावय-
वानां शब्दविशेषाणाम् । श्रुतिलक्षणं च “प्रथमश्रवणाच्छब्दः श्रूयते भास-
मात्रतः । सा श्रुतिः सम्परिज्ञेया स्वरावयवलक्षणा” । मण्डलेभ्यः समू-
हेभ्यः उद्दिनः सम्भूतः स्वरनिकरः स्वराणां निषादादीनां समूहो येन

कल्याणी विश्वरम्या नवरसभरिता कुर्वती तुष्टिमन्त-
नित्यं नीलाम्बरीयानुजरुचिरकथासारयुक्ता वरेण्या ।
सारङ्गादीन् मृगानप्यहह विदधती मोदपीयूषममा-
नेतेषां गायकानां लसति निरुपमा कापि गीतिर्मनोज्ञा ॥

तादृशः । “निषादर्घमगान्धारपड्जमध्यमधैवताः । पञ्चमश्वेत्यमी सप्त तन्त्रीक-
ण्ठोत्थिताः स्वराः” इत्यमरः । श्रुत्यारब्धभनुरणनं स्वरः । तदुक्तं रत्नाकरे —
“श्रुत्यनन्तरभावी यः शब्दोऽनुरणनात्मकः । स्वतो रञ्जयति श्रोतुश्चिं च स
स्वर उच्यते ।” इति । मधुरतरं यद् हरिचरितं श्रीपद्मनाभचरितं तन्मयस्य
साहित्यस्य गानेन । दिवि आकाशे । लसन्तं शोभमानम् । हाहाहृष्टप्रमुखानां
गन्धर्वाणां निकरं समूहमपि । ‘हाहा हृष्टश्वेतमाद्या गन्धर्वा’ इत्यमरः । विस्म-
येन अनन्यसाधारणगानमाधुर्यजनिताद्वुतेन ईर्ष्यया स्वकीयगानाद् अतिशयि-
तत्वज्ञानजनितासूयया च कल्पीभूतं कल्पितं कुर्वाणः, गायकसमुदायः
गायकसमूहः । समुद्भसति शोभते ॥ ३१ ॥

कल्याणीति । कल्याणी मङ्गलकारिणी । विश्वेषां सर्वेषां रम्या मनो
हरा । नवभिः नवैर्वा रसैर्भरिता पूरिता । अन्तः अन्तर्भागे । मनसीत्यर्थः ।
नित्यं, तुष्टि सन्तोषं । कुर्वती जनानामिति शेषः । नीलाम्बरीयस्य नीलाम्ब-
रसम्बन्धिनः अनुजस्य नीलाम्बरानुजस्येत्यर्थः, श्रीकृष्णस्येति यावत्, रुचिरा
मनोहरा या कथा तस्याः सारेण युक्ता सहिता । वरेण्या श्रेष्ठा । सारङ्गा-
दीन् हरिणप्रमुखान् । मृगानपि । मोद एव पीयूषे अमृते मभान् । विदधती
कुर्वाणा । निरुपमा निस्तुला । मनोज्ञा, एतेषां गायकानां, कापि अनिर्वचनी-
यत्यर्थः । गीतिः गानं । लसति शोभते । अहह अद्वुतम् । ‘अहहेत्यद्वुते
खेद’ इत्यमरः । अत्र गानस्य प्रस्तुतत्वात् कल्याणीनवरसनीलाम्बरीसारङ्ग-
कापीत्यादिरागनाम्भामपि प्रकृतार्थाविरोधितया अक्षेषेन च प्रकटितत्वात्
चमत्कारातिशयविशिष्टमुद्रालङ्कारः । ‘सूच्यार्थसूचनं मुद्रा प्रकृतार्थपरैः पदैः’
इति लक्षणात् ॥ १४ ॥

अथामुं महोत्सवमालोक्य निस्तुलानन्दभारभरितो मु-
निमण्डलः सान्द्रतरानन्दमन्दिरायितममुं भगवन्तमभोज-
नाम विमलतराभिर्गीर्भिरभिषिञ्चति ॥ ३२ ॥

एकत्र समस्तबृन्दारकबृन्दपरिवृतः सहस्राक्षो निज-
नयननलिनसहस्रविस्तवदानन्दबाष्पो भगवन्तं संस्तौति ॥ ३३ ॥

अष्टमोत्सवदिने च भगवानम्भोजनाभस्तुङ्गतरगाङ्गेय-
रूपविहङ्गपुङ्गववाहनमेवालङ्गुर्बन्नात्मनिरीक्षणसञ्चातानङ्गवि-
कारस्य दिविषदङ्गनाजनस्य हृदयेषु कामपि सुधावृष्टिमाद-
धानो विलसति ॥ ३४ ॥

अथेति । अथ अमुं महोत्सवम्, आलोक्य दृष्ट्वा । निस्तुलेन निरूप-
मेन आनन्दभरेण भरितः । मुनिमण्डलः ऋषिसमूहः । सान्द्रतरस्य अतीव
सान्द्रस्य आनन्दस्य मन्दिरायितं निलयमूर्तं । भगवन्तम्, अमुम्, अभो-
जनाम श्रीपद्मनामं । विमलतराभिः अतीव निर्मलाभिः गीर्भिः अभिषिञ्चति,
स्तौतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

एकत्रेति । एकत्र, समस्तैः सकलैः बृन्दारकबृन्दैः देवसमूहैः परिवृतः
सहस्राक्षः इन्द्रः । निजानां नयननलिनानां नलिनोपमनेत्राणामित्यर्थः । सह-
स्राद् विस्तवन्निष्ठन्दमानः यः आनन्दबाष्पः सन्तोषजन्याश्रु स यस्य तादृशः
सन् । भगवन्तं श्रीपद्मनामं । संस्तौति सम्यक् स्तुतिं करोति ॥ ३३ ॥

अष्टमोत्सवेति । भगवान्, अभोजनाभः श्रीपद्मनामः । अष्टमोत्स-
वदिने च तुङ्गतरम् अत्युत्तरं गाङ्गेयरूपं स्वर्णमयं विहङ्गपुङ्गववाहनं गरुडवा-
हनमेव । अलङ्गुर्बन्न, आत्मनिरीक्षणेन स्वायलोकनेन सञ्चातः अनङ्गविकारः
कामविकारो यस्य तादृशस्य । दिविषदङ्गनाजनस्य देवस्त्रीजनस्य । हृदयेषु
चित्तेषु । कामपि अनिर्वचनीयामित्यर्थः । सुधावृष्टिं लक्षणया आनन्दवर्षम्
आदधानः कुर्वाणश्च सन् नित्यानि शोभने ॥ ३४ ॥

तदानीं तस्य तु भगवतः साक्षादिन्दिरारमणस्य पुरतः
स्वकान्तिरस्कृतहेमशिखरिशिखरो जाम्बूनदमयः कुम्भः
सञ्चिहितो भवति ॥ ३५ ॥

सोऽयं हेममयस्तदा स्वमहसा प्रद्योतिताशाचयः

कुम्भः संभृतकौतुकैः किल जनैर्विन्यस्तवित्तोत्करः ।
राजत्यस्य जगद्गुरोर्हि पुरो भक्त्या नतैस्तत्पद-
द्वन्द्वाम्भोरुहयोः समस्तपरितापच्छेदनिष्णातयोः ॥ १५ ॥

अथ तावदेतादृशानन्यसाधारणोत्सवश्रियं निरीक्ष्या-
नन्दाम्बुधिमग्नो विदूरागतो जनसमूहो विस्मित्य विस्मित्ये-
तस्ततो भ्रमति ॥ ३६ ॥

तदानीमिति । तदानीम् अष्टमोत्सवदिनघोषयात्रारम्भकाले । साक्षात्
प्रत्यक्षभूतस्य । इन्दिरारमणस्य लक्ष्मीभर्तुः । तस्य, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य ।
पुरतः पुरोभागे तु । स्वया आत्मीयया कुम्भसम्बन्धिन्येत्यर्थः कान्त्या तिर-
स्कृतं निराकृतम् अधःकृतमित्यर्थः हेमशिखरिणः महामेरोः शिखरं शृङ्गं
येन तादृशः । जाम्बूनदमयः स्वर्णमयः । कुम्भः, सञ्चिहितो निक्षिप्तो भ-
वति ॥ ३५ ॥

सोऽयमिति । तदा, हेममयः स्वर्णमयः । स्वमहसा स्वतेजसा । इह
भूमौ । प्रद्योतितः प्रकर्षेण प्रकाशितः आशाचयः दिक्समूहो येन तादृशः ।
सः अयं कुम्भः, समस्तानां परितापानां सन्तापानां छेदे विनाशने निष्णा-
तयोः निषुणयोः । तत्पदद्वन्द्वाम्भोरुहयोः द्वन्द्वभूतयोरम्भोरुहयोरिव तत्पदयोः
श्रीपद्मनाभपदयोः । भक्त्या, नतैः नमस्कुर्वद्द्विः । सम्भृतकौतुकैः जनैः, विन्य-
स्तः निक्षिप्तः वित्तोत्करः धनसमूहो यस्मिन् तादृशः सद् । जगद्गुरोः जगन्ना-
थस्य । अस्य श्रीपद्मनाभस्य । पुरः पुरोभागे । राजति शोभते किल ॥ १५ ॥

अथेति । अथ, तावद् घोषयात्राकाले । विदूराद् दूरदेशात् । आ-
गतः प्राप्तः । जनसमूहः, एतादृशी अनन्यसाधारणा च या उत्सवश्रीः उ-
त्सवलक्ष्मीः तां निरीक्ष्य दृष्टा । आनन्दाम्बुधौ सन्तोषमागरे गम्भः । विस्मित्य विस्मित्य दृतस्ततः, भ्रमति च तति ॥ ३६ ॥

अथ तदानीं विविधतरवेषाकलननिपुणाः केचन सम-
स्तजनान् विस्मयसस्मितान् कुर्वन्ति ॥ ३७ ॥

नानावादित्रजालोदितनिखिलजगद्वासपीयूषधारा-

तुल्यारावातिसक्तश्रवणपुटयुगाः सान्द्रसन्तोषमग्नाः ।
प्रत्यग्रानेकसूनोद्रतपरिमलसंसक्तनासाश्च मूर्तौ

लोकेशस्येह मग्नाक्षियुगललसिताश्चापि लोका भवन्ति ॥

किञ्चैते जनाः परमानन्दावहेष्वमीषु वस्तुष्वर्पितहृद-
यत्वादितिकर्तव्यताशून्या जायन्ते ॥ ३८ ॥

अथ केचनाशनपानादिषु निरतत्वेनेषत्सञ्चातवि-
लम्बाः क्षुधा विवशाः स्तनन्धयाः स्वजननीसविधमिव सो-
त्कण्ठाः पलायमानाः समागच्छन्ति ॥ ३९ ॥

अथेति । अथ तदानीं, विविधतराणां वेषाणाम् आकलने रचने ब-
हुष्टकारेण वेषप्रच्छादने इत्यर्थः निपुणाः समर्थाः । केचन समस्तजनान्,
विस्मयेन अद्भुतेन सस्मितान् समन्दहासान् । कुर्वन्ति ॥ ३७ ॥

नानावादित्रेति । इह लोकाः जनाः । नानावादित्राणां नानाविधानां
वादित्राणां वाद्यानां जालात् समूहाद् उदित उत्पन्नो निखिलेषु जगत्सु व्यासः
पीयूषधारया अमृतधारया तुल्यः सदृशश्च चः आरावः शब्दः तस्मिन् अति
अत्यन्तं सक्तं तत्परं श्रवणपुटयुगं येषां तादृशाः । प्रत्यग्राणि नूतनानि अ-
नेकानि नानाप्रकाराणि च यानि सूनानि पुष्पाणि तेभ्यः उद्भूते परि-
मले सौरभ्ये संसक्ता आसक्ता नारा नासिका येषां तादृशाः । लोकेशस्य श्री-
पद्मनाभभ्य । मूर्तौ शशीरे । मध्येष अक्षियुगलेन नेत्रयुग्मेन लसिताः अपि
रन्तः । सान्द्रे निखिले सन्तोषे गङ्गा भवन्ति ॥ ४१ ॥

किञ्चैति । किञ्च एते जनाः, परमानन्दावहेषु परमानन्दसम्पादकेषु ।
अमीषु, वस्तुषु पदार्थेषु । अर्थात् दृदयत्वात् न्यस्तचित्तव्यात् । इतिकर्तव्य-
नया कलैवताप्रकारणा अन्याः गद्धिताः । जायन्ते भवन्ति ॥ ४८ ॥

अथेति । अथ केचन, अशनपानादिषु, निरतत्वेन लत्परत्वेन हे-

केचिदथास्मिन्नेव स्यानन्दूरपुरे चिरेण वसद्विर्णीय-
मानास्ताननुयान्तश्चरन्ति ॥ ४० ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे उत्सवपशंसा नाम

षष्ठः स्तबकः ।

तुना । ईषत्सञ्चातविलम्बाः सन्तः क्षुधा विवशाः परवशाः । स्तनन्धया
बालाः । स्वजननीसविधं स्वमातृसमीपमिव । सोत्कण्ठाः इच्छाविशेषसहिताः ।
पलायमाना विद्रवन्तश्च सन्तः । समागच्छन्ति सम्प्राप्नुवन्ति ॥ ३९ ॥

केचिदिति । अथ केचित् अस्मिन्नेव स्यानन्दूरपुरे, चिरेण चिरका-
लादारभ्य । वसद्विर्जनैरिति शेषः । नीयमानाः, तान् नेतृनित्यर्थः । अ-
नुयान्तः अनुगच्छन्तश्च सन्तः । चरन्ति ॥ ४० ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्याया

षष्ठः स्तबकः ।

अथ सप्तमः स्तबकः ।

नवमोत्सवदिने तु स भगवानम्भोरुहनाभः सत्रभोजि-
जनपरमानन्ददायकः पत्रिवरेण्यवाहनमलङ्कुर्वन् विलसति ॥

तस्मिन्नथ वासरे पूर्वदिनेष्विव घोषयात्रया श्रीबलि-
मण्डपमलंकुर्वन्नप्याखेटयात्रामिषात् पश्चिमद्वारमार्गेण निशि
निजालयाद् बहिर्निःसरन् चिरविधृतस्वनिरीक्षणकौतुकाना-
मालयान्तरागन्तुमनर्हाणां नयनानि शिशिरीकुरुते ॥ २ ॥

द्रक्ष्यामो वयमद्य विश्वजगतां नाथं रमावल्लभं

पक्षीन्द्रांसविराजमानममलं श्रीपद्मनाभं हरिम् ।

नवमोत्सवेति । भगवान् सः, अभोरुहनाभः श्रीपद्मनाभः । नवमो-
सवदिने, पत्रिवरेण्यवाहनं गरुडवाहनम् । ‘पतत्रिपत्रिपत्तो’त्यमरः । अलङ्कु-
र्वन्, तदास्वेत्यर्थः । विलसति शोभते ॥ १ ॥

तस्मिन्निति । अथ, अभोरुहनाभ इत्यत्रापि योज्यम् । तस्मिन् वासरे
नवमोत्सवदिन इत्यर्थः । पूर्वदिनेष्विव प्रथमोत्सवदिनमारभ्याष्टमोत्सवपर्यन्त-
दिवसेष्विवेत्यर्थः । घोषयात्रया श्रीबलिमण्डपमलङ्कुर्वन् अपि, आखेटो मृगं-
या । ‘आखेटो मृगया छियामि’त्यमरः । तदर्थं या यात्रा तन्मिषात् तद्या-
जेन । निशि रात्रौ । पश्चिमद्वारमार्गेण निजालयाद्, बहिः बहिर्भागे । नि-
स्सरन् निर्गतः सन् । चिरविधृतं चिरकालादारभ्य विधृतं स्वनिरीक्षणे आ-
लयालोकने यत् कौतुकं तद् यैः तावशानाम् । आलयान्तः आलयान्तर्भागे ।
आगन्तुं प्राप्तुं प्रवेष्टुभित्यर्थः । अनर्हाणाम् अयोग्यानां, जात्या किञ्चिदधमा-
नामित्यर्थः । नयनानि नेत्राणि । शिशिरीकुरुते, शीतलीकुरुते, आनन्दय-
तीत्यर्थः । आखेटयात्रामिषादित्यत्र मिषशब्दात् परमकासणिकस्य श्रीपद्मना-
मस्यालयबहिर्गमनम् आलयान्तर्भागागमनानर्हजननयनानन्ददानार्थमेव, नतु
मृगयार्थमित्यपहृवः ॥ २ ॥

द्रक्ष्याम इति । अद्य वयं, विश्वेषां सर्वेषां जगतां । नाथं स्वामिनं ।
रमावल्लभं लक्ष्मीपतिं । पक्षीन्द्रस्य गरुडस्य अंसे भुजशिरासि विराजमानं

इत्येवं कथयत्सु लोकनिकरेषूच्चैर्मिथः सस्पृहं

राजत्यम्बुजनाभ एष तु तमो निघ्न् यथैवोदुराद् ॥ १ ॥

अथ तदानीं चिरविधृतभगवदर्शनकुतूहलो जनस-
मूहः परमानन्दनिमग्रतां दधाति ॥ ३ ॥

अथ तावत् सङ्ख्यातीतजननिकरकरोदृतकरदीपिका-
समुदिता रुचिः सूचिभेद्यतिमिरमयमत्त्वारणघटासु मृगेन्द्र-
लीलामावहन्ती निशीथं दिवसंमन्यं रचयति ॥ ४ ॥

शोभमानम् । अमलं निर्मलं श्रीपद्मनाभं, द्रक्ष्यामः अवलोकयिष्यामः । इति
एवं, लोकनिकरेषु जनसमूहेषु । सस्पृहम् उच्चैः मिथः अन्योन्यं कथयत्सु सत्सु
एषः अम्बुजनाभः श्रीपद्मनाभः तु । उदुराद् चन्द्रः । यथा तथैव, तमः
अज्ञानम् अन्धकारं च । निघ्नैः निवारयन् सन् । राजति शोभते ॥ १ ॥

अथेति । अथ, तदानीम् आखेटयात्राकाले । चिरं चिरकालं विधृतं
भगवदर्शने यत् कुतूहलं कौतुकं तत् येन तावशः । जनसमूहः परमान-
न्दनिमग्रतां दधाति ॥ ३ ॥

अथेति । अथ तावत्, सङ्ख्यातीतानां निस्सङ्ख्यानामित्यर्थः जनानां
निकरस्य समूहस्य करैरुद्धृता याः करदीपिकाः ताभ्यः समुदिता उत्पन्ना ।
रुचिः कान्तिः । सूचिभेदं सूच्या कण्टकेन भेतुं योग्यं यत् तिमिरम् अन्ध-
कारम् । सूचिभेद्यमित्यनेन विशेषणेन तिमिरस्य नैविद्यं सूचितम् । तन्मया ये
मत्त्वारणाः मत्तगजाः । तमसि मत्त्वारणत्वारोपस्तु कार्ण्यस्तपसाधम्यात् ।
तेषां घटासु घटनासु । मृगेन्द्रलीलां सिंहलीलाम् । आवहन्ती कुर्वाणा सती ।
सिंहा यथा मत्त्वारणवटासु गत्वा क्षणेन तद्विनाशं कुर्वन्ति, तथा तमससमूहे
गत्वा तद्विनाशकरी सतीत्यर्थः । निशीथम् अर्धरात्रम् । ‘अर्धरात्रनिशीथावि’-
त्यमरः । दिवस इति मन्यते आत्मानामिति दिवसंमन्यः तावशं, दिवससद्वश-
मित्यर्थः । रचयति करोति । निशीथस्याप्यशेषत एवान्धकारनिवारणे दिव-
संमन्यत्वं भवत्यवेति भावः ॥ ४ ॥

अपिचैवमनया शोभया समस्तभुवनेषु नष्टमःसु
स्वर्भानुरपि नामसाम्याच्चकितस्त्रिभुवनदीपौ शशिदिवाकरौ
ग्रसितुमपि विभेति ॥ ५ ॥

अथ तावदवलम्बितमृगयागमनत्वात् समागतनिखि-
लजनसमूहो विधृतमौनश्वरति ॥ ६ ॥
किञ्चैतत्करदीपिकासमुदिता कान्तिर्जगन्मोहिनी
राराजीत्यनुविभिता खलु तदा भूषामणीनां गणे ।
लक्ष्मीकान्ततनौ धृते विदधती चामेयया शोभया
नेत्राणीह दिवौकसां तु नितरां सम्मीलितानि ध्रुवम् ॥ २ ॥

अपिचेति । अपि च किञ्च अनया करदीपिकासमुदितयेर्थः । शो-
भया रुच्या । समस्तभुवनेषु सर्वलोकेषु । नष्टमस्यु विगतान्धकारेषु सत्सु ।
स्वर्भानुः राहुः । नामसाम्यात् तमोरूपनामैक्यादित्यर्थः । चकितः भीतः
सन् । सकलभुवनगतमोविनाशिनी इयं करदीपिकासमुदितरुचिः तमःश-
ब्दवाच्यं मामपि विनाशयेद्वेति भीतः सवित्यर्थः । त्रिभुवनदीपौ त्रैलोक्यप्र-
दीपायितौ । शशिदिवाकरौ चन्द्रसूर्यौ । ग्रसितुमपि, विभेति भीतो भवति ।
भीत्या बहिर्न निर्गच्छतीर्थः । सम्बन्धातिशयोक्तिः ॥ ५ ॥

अथेति । तावत्, समागतः सम्राप्तः निखिलः जनसमूहः । अव-
लम्बितमाश्रितं मृगयार्थं यद् गमनं तद् येन सः अवलम्बितमृगयागमनः
तावशत्वात् । विधृतम् अवलम्बितं मौनम् अभाषणं येन तावशः सन् । च-
रति गच्छति ॥ ६ ॥

किञ्चेति । किञ्च तदा खलु, एताभ्यः करदीपिकाभ्यः समुदिता उ-
त्पन्ना । जगन्मोहिनी जगन्मनोहारिणी । इह, लक्ष्मीकान्तस्य श्रीपद्मानाभस्य
तनौ शरीरे । धृते, भूषामणीनां भूपणरत्नानां गणे समूहे । अनुविभिता
प्रतिविभिता च कान्तिः प्रभा तु । अमेयया मातुमशक्यया । शोभया,
दिवौकसां देवानां । नेत्राणि, नितराम् अत्यन्तं सम्मीलितानि निमीलितानि ।
ध्रुवं, विदधती कुर्वती सती । राराजीति अतीव शोभते ॥ २ ॥

अप्येषा रुचिरधोभुवनेषु च वितता तत्र च सान्द्रान्ध-
कारनिर्मूलनक्षमनिस्तुलरुचिनिकेतनीभूतरत्नजालगर्वितमहा-
भुजगफणानिकरान्मन्दाक्षावाङ्मुखान् कुरुते ॥ ७ ॥

किञ्च भगवद्विषयात्रार्थमपसारिततृणकण्टकशक्तरा-
दिषु विकीर्णविशदवालुकासु रथ्यासूभयपार्श्योर्विलसन्त्यः
कमुकनालिकेरम्भासमलङ्कृताः प्रदीपविविधदीपमालिका-
प्रकाशमानास्त्वालयपङ्क्यो मदं हरन्ति पुष्पकविमानस्य ॥ ८ ॥

अपिच तत्त्वदनवासिनो जनास्त्वद्य निखिलजग-

अपीति । अपि अपि च । एषा, रुचिः कान्तिः । अधोभुवनेषु पा-
तालादिषु च । वितता विस्तृता । तत्र पातालादिषु च । सान्द्रान्धकारस्य अ-
न्धतमसस्य निर्मूलने विनाशने क्षमा शक्ता निस्तुला निरुपमा च या रुचिः
कान्तिस्तस्याः निकेतनीभूतानि वासस्थानभूतानि यानि रत्नानि तेषां जालेन
समूहेन गर्विताः महाभुजगानां महासर्पणां ये फणानिकराः तान् । मन्दाक्षेण
लज्जया । ‘मन्दाक्षं हीम्बपा त्रीले’त्यमरः । अवाङ्मुखान् अधोभुवान् । कु-
रुते ॥ ७ ॥

किञ्चेति । किञ्च, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य घोषयात्रार्थम् अपसारिताः
दूरीकृताः तृणकण्टकशक्तराः याभ्यस्तादशीषु । शक्तरा क्षुद्रपाषाणविशेषः । वि-
कीर्णा विक्षिप्ताः विशदा धवलाश्च वालुकाः सिकता यामु तादशीषु । र-
थ्यासु वीथिषु । ‘रथ्या प्रतोली विशिखे’त्यमरः । उभयपार्श्योः पार्श्वद्वयेऽपी-
त्यर्थः । विलसन्त्यः शोभमानाः । क्रमुकैः पूर्णफलैः नालिकैरैः रम्भाभिश्च स-
मलङ्कृताः सम्यगलङ्कृताः । प्रदीपाः विविधा नानाविधाश्च याः दीपमा-
लिकाः दीपपङ्क्यस्ताभिः प्रकाशमानाः । आलयपङ्क्यो गृहावस्थस्तु । पुष्प
कविमानस्य पुष्पकाल्यव्योमयानस्य । मदं गर्वं हरन्ति अपनुदन्ति । पु-
ष्पकविमानादप्यधिकमनोहरा भवन्तीति भावः ॥ ८ ॥

अपिचेति । अपि च, तत्त्वदनवासिनः तत्तद्वनस्थिताः । ‘नि-
शान्तवस्त्यसदनभवनागारमन्दिरमि’त्यमरः । जनाम्तु, निखिलजगदीश्वरः स-

दीश्वरो भगवानम्भोजनाभो ह्यस्मद्गृहमार्गेणायातीति कौ-
तुकेन सप्तर्षे यथाशक्ति स्वगृहानलङ्कुर्वन्ति ॥ ९ ॥
गेहेष्वेतेषु रम्येष्वतिविमलगवाक्षान्तसन्दृश्यमाना-
मेयश्रीयुक्तराकातुहिनकरमदच्छेदिवक्रास्तरुण्यः ।
सोत्कण्ठा घोषयात्राश्रियमिह नयनाभ्यां प्रपातुं नितान्तं
लक्ष्मीकान्तस्य लोकेशितुरपि दयितैः स्वैः समेता लसन्ति ॥

अथ पुष्पबाणवल्लभामन्दाक्षसन्दायिन्यो ह्येता म-
होत्सवनिरीक्षणसमागतसमस्तजनसमूहं स्मरपारवश्यनिश्चेष्टं
कुर्वन्ति ॥ १० ॥

कल्लोकनाथः । भगवान्, अम्भोजनाभः श्रीपद्मनाभः हि । अद्य अस्मिन्
दिने । अस्माकं गृहमार्गेण भवनसमीपमार्गेण । आयाति, इति एवम्ब्रका-
रेण । कौतुकेन कुतूहलेन हेतुना । सप्तर्षे समत्सरं यथा तथा । यथाशक्ति
शक्त्यनुगुणं स्वगृहान् स्वस्वभवनानि । अलङ्कुर्वन्ति भूषयन्ति ॥ ९ ॥

गेहेष्विति । रम्येषु मनोहरेषु । एतेषु रथ्योभयपार्श्वस्थितेषु । गेहेषु
गृहेषु । अतिविमलैः अतीव निर्मलैः गवाक्षान्तैः गवाक्षमध्यैः सन्दृश्यमानानि
सम्यगवलोक्यमानानि अमेयया श्रिया शोभया युक्तानि सहितानि अत एव
राकातुहिनकरस्य पूर्णचन्द्रस्य मदच्छेदीनि गर्वनाशकराणि ततोऽपि मनोह-
रणीत्यर्थः यानि वक्राणि मुख्यानि तानि यासां तादृश्यः । लोकेशितुः जग-
न्नाथस्य । लक्ष्मीकान्तस्य श्रीपद्मनाभस्य । घोषयात्राश्रियं घोषयात्रालक्ष्मीं न-
यनाभ्यां नेत्राभ्यां नितान्तम् अत्यन्तं प्रपातुं प्रकर्षेण पातुं सोत्कण्ठा
इच्छासहिताः । स्वैः आत्मीयैः । दयितैरपि दयितैश्च । समेता युक्ताः ।
तरुण्यः स्त्रियः । लसन्ति शोभन्ते ॥ ३ ॥

अथेति । अथ, पुष्पबाणवल्लभायाः रत्नदेव्या मन्दाक्षसन्दायिन्यः
लज्जासन्दायिन्यः, रत्नदेव्या अप्यविकसौन्दर्यशालिन्य इत्यर्थः । एताः स्त्रियः
हि । महोत्सवस्य निरीक्षणार्थमवलोकनार्थं समागताः सम्प्राप्ताः समस्ता ये

नानाहेतिसमूहराजितकरा वीराः परानात्मनः

कुर्वन्तः किल विद्रुतानिह् परं नामश्रुतावाहवे ।

अस्याग्रे जगदीश्वरस्य मिलिताः सर्वे ह्यमी सञ्चर-

न्त्यारात् सर्वजनांस्तु *विस्मययुतानाशु प्रकुर्वन्ति च ॥

एवमस्यां घोषयात्रायां सम्मिलितेषु समस्तजनेषु
कलितमौनमुद्रेषु निभृतपदं सञ्चरत्सु स भगवानम्भोजनाभः
केलिमृगयार्थं नीरन्ध्रतरमहीरुहसान्द्रविपिनानुकारिणि परि-
ष्कृतप्रदेशे निजपरिजननिवहावृतो निखिलजननयनानन्ददा-
यकमूर्तीर्विलसति ॥ ११ ॥

जनास्तेषां समूहम् । स्मरपारवश्येन कामपारवश्येन निश्चेष्टं निर्व्यापारं, स्वा-
वलोकनमात्रपरमिति यावत् । कुर्वन्ति सर्वानपि मोहयन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

नानेति । नानाप्रकारिणीनां हेतीनामायुधानां समूहेन राजिताः शो-
भिताः करा येषां तादृशाः । इह, परान् शत्रून् । आहवे युद्धे । आत्मनः,
परं केवलं । नामश्रुतौ नामश्रवणे । विद्रुतान् पलायितान् । कुर्वन्तः खलु,
एतेन तेषां भीषणत्वमुक्तम् । सर्वे अमी, वीराः शूराः हि । मिलिताः स-
र्वेऽपि समं सङ्गत्येत्यर्थः । जगदीश्वरस्य, अस्य श्रीपद्मनाभस्य । अग्रे पुरो-
भागे । आरात् समीपे । सञ्चरन्ति । सर्वजनान् तु आशु, विस्मययुतान्
विस्मयशालिनः । प्रकुर्वन्ति प्रकर्पेण कुर्वन्ति च ॥ ४ ॥

एवमिति । निखिलानां जनानां नयनयोः नेत्रयोः आनन्दसन्दायिनी
सन्तोषप्रदा मूर्तिः शरीरं यस्य तादृशाः । भगवान् सः, अम्भोजनाभः श्रीपद्म-
नाभः । अस्यां घोषयात्रायाम् एवं, सम्मिलितेषु समागतेषु । समस्तजनेषु,
कलितमौनमुद्रेषु स्वीकृतमौनेषु । निभृतपदं निःशब्दपदविन्यासं यथा तथा ।
सञ्चरत्सु सत्यु । नीरन्ध्रतरा अर्तीव निबिडाः ये महीरुहाः वृक्षाः तैः सान्दं
निबिडं यद् विपिनं तदनुकारिणि तत्सदृशे । केलिमृगयार्थं लीलामृगयायै ।

*विस्मयवशालिति मूलधर्मसतः पाठः ।

तदानीं निस्तुलभूतदयावारानिधिः स भगवानरविन्द-
नाभो वध्यमृगस्थाने कल्पितं नालिकेरफलं निजचरणभृ-
त्येन बाणदालितं कारयन् परमानन्दमाविन्दते ॥ १२ ॥

अथ तावत् त्रिभुवनसुन्दरयौवतसहितजलक्रीडार्था-
वतीर्णकार्तवीर्यधरणीरमणविस्तृतबाहुसहस्रनिरुद्धोन्मुक्तविशृ-
ङ्खलतमभङ्गचलनसशब्दीभूतरेवाजलप्रवाहानुकारी मुहुर्मुहु-
परिष्कृते अलङ्कृते प्रदेशे । निजेन आत्मीयेन परिजननिवहेन परिकरसमूहेन
आवृतः परिवृतः सन् । विलसति शोभते ॥ ११ ॥

तदानीमिति । निस्तुलु या भूतदया तस्या वारानिधिः सुमुद्रः ।
भगवान् सः, अरविन्दनाभः श्रीपद्मनाभः वध्यमृगस्थाने कल्पितं वध्यमृगप्र-
तिनिधित्वेन निक्षिप्तमित्यर्थः । नालिकेरफलं, निजचरणभृत्येन निजचरणदा-
सेन । एतत्प्रबन्धकर्तुर्महाराजस्य यशःप्रतापादिगुणप्राप्नोनकनामसद्वावेऽपि
स्वनाम्नः स्वेन साक्षादसङ्कर्तीनीयतया भक्त्यतिशयेन च श्रीपद्मनाभदासे-
त्यादिप्रसिद्धतरनिजनामैकदेशभूतश्रीपद्मनाभदासपदापरपर्यायं प्रकरणात् श्री-
पद्मनाभवाचकनिजशब्दघटितनिजचरणभृत्येनेत्येतत् पदमुक्तमिति ध्येयम् ।
तथाच ‘नामैकदेशे नामग्रहणमि’ति न्यायात् श्रीपद्मनाभदासवज्जिचपा-
लरामर्वमुकुलशेखरभूपालकनामधेयेनैतत्प्रबन्धकर्त्रा महाराजैनैवेत्यर्थः । बा-
णदलितं बाणचित्तं कारयन्, परमानन्दम् उत्कृष्टसन्तोषम् । आविन्दते
लभते । अत्र भूतदयावारानिधित्वेन साक्षान्मृगस्थाने प्रतिनिधिंकल्पन-
मिति ॥ १२ ॥

अथेति । अथ, तावद् नालिकेरविदलनानन्तरकाले । त्रिभुवनसुन्दरेण
लोकोत्तरसौन्दर्यवता यौवतेन युवतिवन्देन सहितो युक्तः सन् जलक्रीडार्थ-
मवतीर्णः कृतावतरणः अर्थाद् रेवायां यः कार्तवीर्यधरणीरमणः कार्तवीर्यवृपः
तस्य विस्तृतं विशालं यद् बाहुसहस्रं भुजसहस्रं तेन पूर्वं निरुद्धो निवारितः
अनन्तरमुक्तो विशृङ्खलतमानाम् अतीवानवरतप्रसारिणां भज्ञानां वीचीनां
चलनेन सशब्दीभूतश्च यः रेवाजलप्रवाहः नर्मदाजलनिर्झरः । ‘रेवा तु नर्मदे’-

रतिनिपुणकञ्चुकिजननिकरेण सगलहस्तिकम् अपसरताप-
सरतेति वदता निवारितोऽप्यनिवृत्तो विरम विरम पद्मनाभं
सकृदिलोक्य ब्रजाम इत्यभिभाषमाणः सन्तोषसान्द्रोऽपरि-
मितजनसमूहो विलसति ॥ १३ ॥

ये ये वादित्रनादाः परमिह विरताः पूर्वमाखेट्यात्रा-
प्रस्तावे सर्वलोकेष्वपि कलितमिथोमौनमुद्रेष्वथैते ।
आरब्धास्त्वेककाले त्रिभुवनगतलोकश्रवांसि प्रकामं
कुर्वन्तो हन्त राजन्त्यमृतरसझरीसम्भृतानीह तावत् ॥

त्यमरः । तमनुकरोति विडम्बयतीति तथा तद्वदतिशीघ्रतया गच्छन्नित्यर्थः ।
अनेन बाहुल्यवेगातिशयावुक्तौ । कार्तवीर्यस्तु लीलार्थं बाहुसहस्रेण नर्मदा-
नदीजलं निवार्य स्वभार्यादिभिः सह जलकीडाविधानावसाने पूर्वं बाहुसह-
स्रनिरुद्धजलं मुच्छति स्मेति पुराणप्रसिद्धिः । सगलहस्तिकं गलहस्तोऽस्ति
यस्मिन्कर्मणि तद् गलहस्तिकं क्षेपणकर्म तेन सहितं यथा तथेति निवारणकि-
याविशेषणम् । अपसरतापसरत गच्छत गच्छत । इति वदता, अतिनिपुणा
ये कञ्चुकिजनाः तेषां निकरेण समूहेन । मुहुर्मुहुः पुनःपुनः । निवारितः
अपि, अनिवृत्त अनपसृतः । विरम विरम पद्मनाभं सकृद् एकवारं विलोक्य
हृष्टा । ब्रजामः गच्छामः । इति एवंप्रकारेण । अभिभाषमाणः सम्भाषमाणः ।
सन्तोषेण सान्द्रः, निविडतरसन्तोषविशिष्ट इत्यर्थः । अपरिमितः अनल्पः जन-
समूहः । विलसति शोभते ॥ १३ ॥

ये ये इति । पूर्वम्, इह अस्मिन् आखेट्यात्राप्रस्तावे मृगयागमनप्र-
सङ्गे । सर्वलोकेषु समस्तजनेषु अपि । कलितमिथोमौनमुद्रेषु स्वकृतान्योन्य-
मौनेषु सत्सु । ये ये, वादित्रनादाः वायशब्दाः । परं निःशेषतयेत्यर्थः ।
विरता निवृत्ताः अभवन्निति शेषः । अथ मृगयानन्तरं । तावद् एते पूर्ववि-
रताः । वादित्रनादास्तु । एककाले एकक्षणे, युगपदेवेत्यर्थः । आरब्धाः, त्रिभु-
वनगतानां त्रैलोक्यस्थितानां लोकानां जनानां श्रवांसि श्रवणानि । 'श्रवणं श्रव'
इत्यमरः । इह प्रकामम् अधिकम् । अमृतरसझर्या अमृतरसप्रवाहेन सम्भृतानि

एवमपरिमितगायकवन्दिजननर्तकमुखानेकजनसमूह-
समावृतपार्श्वः स भगवानम्बुजनाभश्चारुतरचामरतालवृन्तनि-
वहसंवीज्यमानो दिवि सकुतूहलं समागतैरानन्दभारसम्भृतैः
सवनाशनपुरस्सरैर्जय विजयीभवेत्यभिष्टूयमानः शुभ्रतर-
सुधाक्षालितात्युन्नतविविधराजसदनमार्गे विलसन् पथि स्थि-
तस्य स्वकान्तिसुधापानातृप्तनयनस्य जननिकरस्य तात्का-
लिकीमीषत्रुतिं दातुमिव मध्ये मध्ये किञ्चित्किञ्चिद् विलम्ब्य
निजालयं प्रतिविशति ॥ १४ ॥

पूरितानि । कुर्वन्तः च सन्तः राजनित शोभन्ते । हन्तेति हर्षे । ‘हन्त हर्षेऽनु-
कम्पयामि’त्यमरः ॥ ५ ॥

एवमिति । एवम् अपरिमिता अनल्पाः ये गायका वन्दिजनाः स्तुति-
पाठकजनाः नर्तकाश्र तन्मुखानां तत्प्रभृतीनामनेकेषां बहूनां च जनानां
समूहेन समावृतौ परिवृतौ पार्श्वै यस्य ताटशः । भगवान् सः, अम्बुजनाभः
श्रीपद्मानाभः । चारुतराणाम् अतीव मनोहराणां चामराणां बालव्यजनानां ताल-
वृन्तानां व्यजनानां च निवहेन समूहेन सम्यग् वीज्यमानः । सकुतूहलं सकौ-
तुकं यथा तथा । दिवि आकाशे । समागतैः सम्प्राप्तैः । आनन्दभारेण
सन्तोषातिशयेन सम्भृतैः पूरितैः । सवनाशनाः देवाः पुरस्सराः प्रमुखा येषां
तैः । जय सर्वोक्तर्षेण वर्तस्व । विजयी भव विजयशाली भव । इति एवंप्र-
कारेण । अभिष्टूयमानः स्तूयमानः । शुभ्रतरस्य अतीव श्वेतया सुधया लेप-
विशेषेण । ‘सुधा लेपोऽमृतमित्यमरः, क्षालितानि लिसानि अतीवोन्नतानि
विविधानि नानाप्रकाराणि च यानि राजसदनानि सौधास्तेषां मार्गे, तत्समीप-
मार्ग इत्यर्थः । विलसन् शोभमानः । पथि मार्गे । स्थितस्य, स्वकान्तिः
आत्मशोभैव या सुधा अमृतं तस्याः पानेन अतृप्तानि तृप्तिमप्राप्तानि नय-
नानि नेत्राणि यस्य ताटशस्य । जननिकरस्य जनसमूहस्य । तात्कालिकी तत्का-
लभवाम् । ईषत्रुतिम् अल्पीयसीं त्रुतिं । दातुम्, इवेत्युत्प्रेक्षा । मध्ये कि-
ञ्चित्किञ्चिद् विलम्ब्य, निजालयं निजमन्दिरम् । प्रतिविशति ॥ १४ ॥

धन्या नूनमहो वयं त्रिजगतां नाथो रमावल्लभो
 ह्यद्यासौ चरितार्थतां खलु दृशां कारुण्यसिन्धुर्व्यधात् ।
 इत्येवं तु मुदा मिथः कथयतां नृणां वचांस्यादरा-
 च्छुत्वा सिद्धगणाः प्रहृष्टमनसः श्लाघामिहातन्वते ॥ ६ ॥

ततस्तु निजमन्दिरं प्रतिगतो भगवानम्बुजनाभो
 निजविमानवरमब्रजन्नेकशिलामण्डप एव विश्रान्त इव ससुखं
 निद्राति ॥ १५ ॥

निद्राणो बहिरेष भाति जगतां नाथो हि लक्ष्मीपति-
 स्त्वायातो मृगयाश्रमात् प्रविकसत्सौरभ्यसूनाञ्चितः ।

धन्या इति । कारुण्यसिन्धुः दयासमुद्रः । त्रिजगतां नाथः त्रैलोक्या-
 धिपतिः । असौ, रमावल्लभः श्रीपद्मनाभः खलु । अद्य अस्मिन् दिने ।
 दृशां नेत्राणां । चरितार्थतां कृतार्थतां । व्यधात् चकार । हि यस्मात् । तस्माद्
 वयं, धन्या: मुकुतिनः । भवाम इति येषः । नूनं निश्चयः इत्येवं, मुदा सन्तो-
 षेण सह । मिथः अन्योन्यं । कथयतां वदतां । नृणां नराणां । वचांसि, आ-
 दरात् सादरं । श्रुत्वा, प्रहृष्टमनसः सनुष्टुचित्ताः । सिद्धगणाः सिद्धसङ्घाः ।
 इह, श्लाघां स्तुतिम् । आतन्वते कुर्वते । एते जना अतीव भाग्यशालिन इति
 श्लाघन्त इति भावः ॥ ६ ॥

ततस्तु, निजमन्दिरं स्वगृहं । प्रतिगतो भगवान्, अ-
 म्बुजनाभः श्रीपद्मनाभः । विश्रान्तः क्लान्तः, इवेत्युप्रेक्षा । निजविमानवरं
 स्वविमानश्रेष्ठम् । अब्रजन् अप्रविष्टः । एकशिलामण्डपे पूर्वोक्तशिलामण्डपे
 एव । ससुखं यथा तथा । निद्राति स्वपिति ॥ १५ ॥

भगवतो बहिःशयनमुत्प्रेक्षते — निद्राण इति । जगतां लोकानां ।
 नाथः, मृगया आखेटः सैव यः श्रमः आयासस्तस्मात् । ल्यब्लोपे पञ्चमी ।
 मृगयारूपं श्रमं विधायेत्यर्थः । आयातः आगतः । प्रविकसत् प्रसरदित्यर्थः सौ-
 रभ्यं येषां तावशैः सूनैः पुष्पैरञ्जितः अलङ्कृतः । एषः, लक्ष्मीपतिः श्रीप-

लक्ष्म्या नूनमिहान्ययोषिदभिकं चाशङ्क्य रोषान्धया
कान्तं रुद्धगतिः कवाटघटनादित्थं वयं मन्महे ॥ ७ ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे मृगयावर्णनं नाम
सप्तमः स्तवकः ।

द्वनामः तु । कान्तं भर्तारम् । इह अस्मिन् लोके । अन्यस्यां योषिति स्त्रि-
याम् अभिकं कामनं । ‘कमनः कामनोऽभिक’ इत्यमरः । आशङ्क्य विभ्रम्य
रोषेण ईर्ष्याकृतकोपेन अन्धया परवशया । लक्ष्म्या श्रीभगवत्या । कवाटघट-
नात् कवाटपिधानात् । रुद्धा प्रतिबद्धा गतिः अन्तःप्रवेशो यस्य ताहशः
सन् । वहिः हि विमानवहिर्मार्ग एव । निद्राणः निद्रां कुर्वाणः । भाति शो-
भते । नूनं निश्चयः । ‘नूनं तर्केऽर्थनिश्चये’ इत्यमरः । वयम्, इत्थम् एव-
म्पकारेण । मन्महे सम्भावयामः । उलेक्षालङ्कारः ॥ ७ ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्यायां
सप्तमः स्तवकः ।

अथाष्टमः स्तवकः ।

दशमोत्सवदिने तु स भगवानाशादशकमपि स्वमा-
त्रशेषं तन्वतासङ्ग्येयेन जनसमूहेन संवृतः पक्षीन्द्रवाहन
एव विराजमानः प्रतिदिनं निजघोषयात्रया कृतार्थीभूते
श्रीबलिमण्डपे विलसन् पुनरिह वारिधौ स्थातुं कृतनिश्चयो
निजालयपश्चिमद्वारमागेणैव प्राग्वद् बहिर्निस्सरति ॥ १ ॥

अथ तदानीमेतत्स्यानन्दूराविदूरस्थितविविधालयव-
र्तिनो देवाश्चास्य भगवतः पद्मनाभस्य सेवार्थमुद्युक्ताः सह-
र्षमत्युत्तमभूषणवसनाद्यलङ्कारद्विगुणीभूतरुचयस्तुङ्गतममात-
ङ्गपुङ्गवसमधिरूढाश्चागत्यामुमनुयातुं सन्नद्वास्तिष्ठन्ति ॥ २ ॥

दशमोत्सवदिन इति । सः, भगवान् श्रीपद्मनाभः । दशमोत्सवदिने
तु, आशादशकं दिग्दशकमपि । स्वमात्रम् आशादशकमेव शेषो यस्य तथा ।
तन्वता कुर्वता, निशेषेण सर्वदिग्भ्य आगतेनेत्यर्थः । असंस्येयेन संस्यातु-
मशक्येन । जनसमूहेन, संवृतः परिवृतः । पक्षीन्द्रवाहने गरुडवाहने एव ।
विराजमानः शोभमानः । प्रतिदिनं दिनं प्रति । निजया घोषयात्रया । कृता-
र्थीभूते श्रीबलिमण्डपे, विलसन् शोभमानः । पुनः अनन्तरम् । इह, वारिधौ
समुद्रे । स्थातुं कृतनिश्चयः सन्, प्राग्वत् नवमोत्सवदिनवत् । निजालयस्य
पश्चिमद्वारमागेण पश्चिमगोपुरद्वारा । बहिः, निस्सरति निर्गच्छति ॥ १ ॥

अथेति । अथ, तदानीं वारिधिस्थानगमनारम्भावसरे । एतस्य स्यान-
न्दूरपुरस्य अविदूरे समीपे स्थितेषु विविधेषु नानाप्रकारेषु आलयेषु क्षेत्रेषु
स्थितां देवाः रुद्रादिदेवाः च । भगवतः अस्य श्रीपद्मनाभस्य सेवार्थ
सहर्षं ससन्तोषम् । उद्युक्ताः अत्युत्तमैर्भूषणवसनादिभिः भूषणवस्त्राद्यैः अल-
ङ्कारैर्द्विगुणीभूता द्विगुणिता रुचिः कान्तिः येषां तादृशाः । तुङ्गतमा अत्य-
न्ताः ये मातङ्गपुङ्गवाः गजश्रेष्ठास्तेषु समधिरूढाः च सन्तः । आगत्य,
अमुं श्रीपद्मनाभम् । अनुयातुमनुगन्तुं । सन्नद्वास्तिष्ठन्ति ॥ २ ॥

अथ तदानीं हरिनिरीक्षणसंत्वरमाणार्थ्यथाशक्तिस-
मलङ्कृतविग्रहाः सङ्ख्याविहीनरनारीजनाः सकलरथ्या-
चत्वरादिप्रदेशांस्तथालङ्कुर्वन्ति, यथोपरिभागाद् विकीर्णस्ति-
लोऽप्यधो न पतति ॥ ३ ॥

किञ्चामी जनास्तु भगवद्दर्शनमयमहोत्सवसंसक्तह-
दया योगिन इव तदेकध्याननिमग्ना भवन्ति ॥ ४ ॥

भक्तैर्भूरिदयापयोनिधिरिति स्त्रीभिश्च पञ्चायुधो
देवौघैर्वियति स्थितैर्निजपरीताप्रणाशीति च ।
क्रूरैर्दानवपुङ्गवैर्निजकुलारण्याभिरित्यानतैः
सिद्धैर्यथ इति श्रुतेस्तु भगवानालक्षितो भास्यसौ ॥ १ ॥

अथेति । अथ तदानीं हरिनिरीक्षणार्थं श्रीपद्मनाभदर्शनार्थं सन्त्वरमा-
णाः सम्यक्त्वरमाणाः । यथाशक्ति शक्त्यनुगुणं सम्यगलङ्कृता भूषिता
विग्रहाः शरीराणि येषां तादशाः । संख्याविहीनाः असंख्या नरनारीजनाः ।
सकलान् रथ्याचत्वरादीन् प्रदेशान् । तथा, अलङ्कृर्वन्ति निबिडीकुर्वन्तीत्यर्थः ।
उपरिभागाद् ऊर्ध्वभागात् । विकीर्णो विक्षिप्तः । तिलः अपि । यथा येन प्र-
कारेणालङ्कृतं चेदित्यर्थः । अधः न पतति ॥ ३ ॥

किञ्चेति । किञ्च अमी जनाः तु । भगवद्दर्शनमये श्रीपद्मनाभावलोक-
नस्वरूपे महोत्सवे संसक्तहृदयाः आसक्तचित्तः सन्तः । योगिन इव ऋ-
षय इव तस्य श्रीपद्मनाभस्य एकस्यैव ध्याने केशादिपादपर्यन्तविषयकनिर-
न्तरस्मरणे निमग्ना नितरां ममाः । भवन्ति ॥ ४ ॥

भक्तैरिति । असौ भगवान् श्रीपद्मनाभः तु । भक्तैः, भूरिदयापयो-
निधिः भूरिकृपासमुद्रः । इति एवम्प्रकारेण । स्त्रीभिः, पञ्चायुधः काम इति
च । वियति आकाशे । स्थितैः, देवौघैः देवसमूहैः । निजस्य आत्मीयस्य
देवौघसम्बन्धिनः परीतापस्य सन्तापस्य प्रणाशी विनाशकर इति च । क्रूरः
पापैः । ‘नृशंसो धानुकः कूरः पापः’ इत्यमरः । दानवपुङ्गवैः असुरश्रेष्ठैः ।

अथास्यं भगवतः पङ्कजनाभस्य तनुविधृतकटकमकु-
दाङ्गदकेयूरहारकाञ्चीमुखविविधकलापकलापसङ्गतानर्घतमम-
णिगणकिरणस्तोमाद् दिवसनाथे समवासपराजये तदीयदयि-
ताभिर्दशभिराशाभिरपि निजरमणपराजयसञ्चाताधिभरेण
सोच्छ्रवासं निरीक्षितो निःश्वासोदितसमीरसम्पर्कमालिनीभूत
इव सदा विभात्यासां दर्पणभूतस्तुषारकिरणः ॥ ५ ॥

निजकुलस्य निजवंशस्यैवारण्यस्य वनस्यामि । इति, आनतैः अण्टैः । सिद्धैः
सिद्धैः प्रातैः । श्रुतैः वेदस्य । अर्थस्तात्पर्यविषयः परब्रह्मेति च । आलक्षितः
दृष्टः सन् । भाति शोभते । उल्लेखालङ्कारः । ‘बहुभिर्बहुधोलेखादकस्योलेख इ-
ष्यते’ इति लक्षणात् ॥ १ ॥

अथेति । अथ, दिवसनाथे सूर्ये । भगवतः अस्य, पङ्कजनाभस्य
श्लीपद्मनाभस्य । तनौ शरीरे । ‘स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूरि’त्यगरः । विधृताः
कटकः वलयः । ‘कटको वलयोऽस्त्रियामि’त्यमगः । मकुटं किरीटं । ‘मकुटं
किरीटमि’त्यमरः । अङ्गदं केयूरम् एतयोर्हस्ताभरणविशेषयोः किञ्चिद्वैलक्ष-
ण्यमनुसृत्यैवमुक्तिः । हारः मुक्तावली । ‘हारो मुक्तावली’त्यमरः । काञ्ची सा-
रसनं च एतन्मुखाः एतदादयो विविधाः नानाप्रकाराश्च ये कलापाः भूष-
णानि तेषां कलापे समूहे । ‘कलापो भूषणे वर्हे तूरीरे संहतेऽपि च’ इत्यमरः ।
संगताः स्थिताः प्रत्युपास इत्यर्थः अनर्घतमा अतीवानर्घाश्च ये मणिगणा रत्न-
समूहाः तेषां किरणस्तोमाद् रत्निमपुञ्जात् सकाशात् । समवासः सम्प्रासः
पराजयो भज्ञे यस्य तादृशे सति । ‘रणे भज्ञः पराजय’ इत्यमरः । तदीयद-
यिताभिः आदित्यसम्बन्धिनीभिः प्रियाभिः । आशानां श्लीलिङ्गत्वात् श्लीत्व-
मारोप्यते । दशभिः दशसंख्याकाभिः । आशाभिर्दिग्भिः अपि । निजस्य
आत्मीयस्य रमणस्य भर्तुः सूर्यस्वेत्यर्थः पराजयेन हेतुना सञ्चात उत्पन्नो य
आधिभरः तापातिशयस्तेन हेतुना । सोच्छ्रवासं सर्दीर्धश्वासं यथा तथा । नि-
रीक्षितः अवलोकितः । आसां दिशां । दर्पणभूतः, तुषारकिरणश्चन्द्रः । निःश्वा-
सोदितस्य दीर्घश्वासरूपेणोत्पन्नस्य समीरस्य वायोः सम्पर्केण मालिनीभूतः इव ।
सदा, विभाति शोभते । चन्द्रकलङ्के दिग्ङ्जनादीर्घश्वाससम्पर्कजनितमालिन्यो-
लेक्षणादुल्लेखालङ्कारः । चन्द्रे दर्पणत्वारोपाद् रूपकं चेति तयोः सङ्करः ॥ ५ ॥

किञ्च, अक्षीणामोदलक्ष्मीनित्यनिवासायिते सुविशालेऽस्य भगवतो वक्षसि विराजमानो मुक्ताहारश्चानिर्वाच्यां कामपि सुषमां धत्ते ॥ ६ ॥

यद्याकाशतरङ्गिणीह निपतेद् द्वेधा विभिन्ना जवादानीलाद्वनु वासवाद्रिशिखराच्छन्दांशुगौरद्युतिः ।
तावत् साम्यमसौ भजेत लसता हारेण मुक्तामये-
नास्य श्रीरमणस्य वक्षसि लसच्छ्रीवत्सलक्ष्माङ्किते ॥ २ ॥
किञ्चास्योभयपार्श्वयोर्विलसता लोकेन संवीजितो
रम्यश्चामरसञ्चयः कलयते कान्ति जगन्मोहिनीम् ।

किञ्चेति । किञ्च अक्षीणामोदाया अनलपहर्षाया इत्यर्थः लक्ष्म्याः श्रीभगवत्याः नित्यनिवासायिते नित्यनिवासभूते । सुविशाले सुतरां विस्तीर्णे । अस्य, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । वक्षसि वक्षःप्रदेशे । विराजमानः शोभमानः । मुक्ताहारः मौक्तिकमाला च । अनिर्वाच्यां निर्वक्तुमशक्यां । कामपि काञ्चित् । सुषमां, धत्ते दधाति ॥ ६ ॥

यदीति । चन्द्रांशुवद् गौरी धवला । ‘अवदातः सितो गौर’ इत्यमरः । द्युतिः कान्तिर्थस्याः तादर्शी । आकाशतरङ्गिणी गङ्गा । आनीलाद् अतीव कृष्णवर्णात् । वासवाद्रैः इन्द्रनीलाचलस्य शिखरात् शृङ्गात् । द्वेधा उभयथा । विभिन्ना प्रवाहद्वयरूपेणेत्यर्थः । जवाद् वेगेन । इह निपतेद् यदि, तावत् ननु । नन्वित्यवधारणे, तदैवेत्यर्थः । असौ आकाशतरङ्गिणी । लसता शोभमानेन । श्रीवत्सनैव लक्ष्मणा चिहेन अङ्किते चिहिते । अस्य श्रीरमणस्य श्रीपद्मनाभस्य । वक्षसि, लसता शोभमानेन । मुक्तामयेन हारेण, साम्यं तौल्यं । भजेत लभेत । अभूतोपमालङ्कारः ॥ २ ॥

किञ्चेति । किञ्च, अस्य श्रीपद्मनाभस्य । उभयपार्श्वयोः पार्श्वद्वयेऽपीत्यर्थः । विलसता शोभमानेन । लोकेन जनेन । संवीजितः सञ्चालितः । रम्यः मनोहरः । चामरसञ्चयः चामरसमूहः । जगन्मोहिनी, कान्ति शोभां । कलयते करोति । अथ च दिवि आकाशे । संस्थितः, अम-

यां दृष्टा दिवि संस्थितः करतलस्त्रस्तप्रसूनोत्कर-
स्तुष्टेश्चामरसञ्चयोऽथ लभते पारं परं नैव हि ॥ ३ ॥

अथ परिजनकराग्रसंवीज्यमानास्त्वमी चामरगणा मा-
नससरः परिसरकेलिकुतूहलोड्हीयमानराजहंसलीलां दधते ॥

तत्र च परमसुंगन्धावहचन्दनाग्रस्वनसारादिचूर्णप-
रिमिलितानेकधूपयित्विलसद्वामकरतलैर्जनैरितरकरविधृतव्य-
जनसमीरणोत्क्षिप्तो धूपः समस्तककुसः सुरभीकुरुते ॥ ८ ॥

आमोदेन समस्तलोकनिवहं त्वामोदयञ्जल्लसा

दिव्यादेष तु धूपयित्विनिवहाज्ञातो हि धूपोत्करः ।

रसञ्चयः देवसमूहः । यां कान्ति । दृष्टा, करतलेभ्यः स्त्रस्तः गलितः प्रसू-
नोत्करः पुष्पसमूहो यत्य तादृशः सन् । तुष्टेः सन्तोषभ्य । परं पारं, नैव
लभते नैव प्राप्नोति हि ॥ ३ ॥

अथेति । अथ, परिजनस्य परिवारस्य कराग्रैः संवीज्यमानाः । अमी,
चामरगणाः चामरसमूहास्तु । मानससरसः मानसाग्न्यतटाकस्य परिसरे
पर्यन्तभूमौ । ‘पर्यन्तभूः परिसर’ इत्यमरः । या कोऽि कीडा तत्र यत् कु-
तूहलं कौतुकं तेन हेतुना उड्हीयमानानाम् उद्धच्छतां राजहंसानां लीलां वि-
लासं । दधते ॥ ७ ॥

तत्र चेति । तत्र च परमसुकृष्टं सुगन्धं सौरभ्यम् आ समन्तात् वहन्ति
प्रापयन्तीति तथा तादृशाः ये चन्दनाग्रस्वनसारादयः तेषां चूर्णैः परागैः
परिमिलितानां सुरभीकृतानाम् अनेकेषां धूपानां सम्बन्धिन्यः या यष्टयः धूप-
धारणदण्डाः ताभिर्विलसन्ति शोभमानानि वामकरतलानि सव्यहस्ततलानि येषां
तादृशैः । जनैः, इतरकेरपु दक्षिणहस्तेषु विधृतानामुकृतानां व्यजनानां ताल-
वृन्तानां समीरणैर्वायुभिः उत्क्षिप्तः उत्थापितः । धूपः समस्तककुमः सर्व-
दिशः । सुरभीकुरुते संवासयति ॥ ८ ॥

आमोदेनेति । आमोदेन सौरभ्येण । समस्तलोकनिवहं सकलजनस-
मूहं । तुश्चार्थे । अञ्जसा वेगेन । ‘द्राग्ज्ञाटित्यञ्जसाह्ये’त्यमरः । आमोदयन्

चित्रं व्याप्य दिवं जवेन कुरुते सौरभ्यहृष्टाशयान्

विश्वानद्गुतसंभृतान् सुमनसोऽप्यानीलरम्यच्छविः ॥

अपि केचिदसङ्क्षेयविविधध्वजदण्डपताकालसित-
करतलाः सकुतूहलमस्य भगवतः पुरो यान्तस्तदीयसेवाम-
हाभाग्यं लभन्ते ॥ ९ ॥

पताकासङ्क्षेपोऽयं परिजनकराग्रेषु लसितः

समीरेणोद्धूतो विचलदस्त्रणग्रोऽथ सहसा ।

दधानान् कान्त्या तु स्मयमहह मन्दारविटपि-

प्रवालानुच्चैराहृयत इव युद्धाय तरसा ॥ ५ ॥

हर्षयन् , सुरभीकुर्वन्निति च । दिव्याद् उत्तमात् । धूपयष्टिनिवहात् , जात
उत्पन्नः । हि आनीला कृष्णवर्णा रम्या मनोहरा च छविः कान्तिर्यस्य
तादृशः । एषः, धूपोत्करो धूपसमूहः तु । जवेन वेगेन । दिवं स्वर्गं व्याप्य,
विश्वान् समस्तान् । अद्गुतसम्मृतान् आश्वर्यभरितान् । सौरभ्यहृष्टाशयान् सौर-
भ्येण सन्तुष्टमनसः । कुरुते चित्रम् । सुमनःशब्दस्य पुष्पपरत्वे विशेषणद्वयं
लिङ्गविपरिणामेन योजयम् । स्वतः सुरभीणां पुष्पाणामप्याश्र्वयहृष्टाशयत्वस-
म्पादनमाश्र्वयमेवेति भावः ॥ ४ ॥

अपीति । अपि अपि चेत्यर्थः । असंख्येयाभिः संख्यातुमशक्याभिः
विविधाभिः ध्वजदण्डेषु विद्यमानाभिः पताकाभिः वैजयन्तीभिः लसितानि शो-
भितानि करतलानि येषां तादृशाः । केचित् , सकुतूहलं सकौतुकं यथा तथा ।
अस्य, भगवतः श्रीपञ्चनाभस्य पुरः पुरोभागे । यान्तः गच्छन्तः । तदीया
श्रीपञ्चनाभसम्बन्धिनी सेवैव महाभाग्यं तद्, लभन्ते ॥ ९ ॥

पताकेति । अथ, परिजनस्य परिवारजनस्य कराग्रेषु लसितः शो-
भितः । समीरेण वायुना । उद्धूतः कम्पितः । विचलत् चच्चलम् अरुणं रक्त-
वर्णं च अग्रं प्रान्तभागे यस्य तादृशः । अयं पताकासङ्क्षेपः तु, कान्त्या शो-
भया । स्मयं गर्वै । दधानान्, मन्दारविटपिनः कल्पवृक्षस्य प्रवालान् किस-
लयानि । युद्धाय युद्धं कर्तुं । सहसा बलेन । तरसा वेगेन । उच्चैः, आहृयते
आहानं करोति । इवेत्युत्प्रेक्षा । अहह अद्गुतम् ॥ ५ ॥

अथ तदानीं मुरलीमृदङ्गपणवभेरीशङ्ककरतालमुखा-
नेकवादित्रनिकरेभ्यो युगपदुदितः संराव एकीभूय निखिलभु-
वनान्तरालमपि नादामृताम्बुधितरङ्गाभिषिक्तं वितनुते ॥ १० ॥

अपिच तावदसाधारणैतद्घोषयात्रानिरीक्षणकौतुकाद्
दिवि समुपागतस्य वृन्दारकवृन्दस्य रसनेन्द्रियाय नित्यस-
ज्ञातसुधापानमहोत्सवेन सासूयं श्रवणेन्द्रियं तदधिकयानया
नादसुधया सुतृसं रचयति ॥ ११ ॥

मत्तप्रौढगजेन्द्रजातविलसत्कुम्भप्रभेदे रतः

पञ्चास्योऽपि रुषाविलः श्रुतिसुखं त्वेतं निशम्य स्वनम् ।

अथेति । अथ तदानीं, मुरली मृदङ्गः पणवः भेरी शङ्कः करतालः हस्त-
तालः एतन्मुखानमेतत्प्रभृतीनाम् अनेकेषां बहूनां वादित्राणां वायानां निक-
रेभ्यः समूहेभ्यः । युगपदेकदैव । उदित उत्पन्नः । संरावः शब्दः । एकी-
भूय, निखिलभुवनान्तरालं सकलजगदन्तरालम् अपि । नादामृताम्बुधेः
नादामृतसमुद्रस्य तरङ्गेषु वीचिषु अभिषिक्तं ममं । वितनुते कुरुते ॥ १० ॥

अपिचेति । अपिच तावत्, अत्रापि संराव इत्यनुष्ठयते । असा-
धारणायाः निरूपमायाः एतस्या घोषयात्रायाः निरीक्षणे अवलोकने यत् कौ-
तुकं तस्माद्देतोः । दिवि आकाशे । समुपागतस्य सम्प्राप्त्य । वृन्दारकवृन्दस्य
देवसमूहस्य । रसनेन्द्रियाय जिह्वेन्द्रियाय । नित्यं सज्ञातं यत् सुधापानम्
अमृतपानं तद्वैषण महोत्सवेन हेतुना । सासूयमसूयासहितं । श्रवणेन्द्रियं
श्रोत्रेन्द्रियं । तदपि वृन्दारकवृन्दस्यैव । तदधिकया तस्माद् अमृतादप्यविकया
उत्कृष्टरसवत्या । अनया वादित्रजालोदिताय । नादसुधया शब्दामृतेन ।
सुतृसं सुतरां तृसं । रचयति करोति ॥ ११ ॥

मत्तेति । रुषा कोपेन । आविलः कलुषः । मत्ताः प्रौढा उत्कृष्टाश्च ये
गजेन्द्रास्तेषां जातस्य समूहस्य विलसतां शोभमानानां कुम्भानां मस्तकानां प्र-
भेदे विदारणे रतस्तत्परः । पञ्चास्यः सिंहः अपि । नानाविधेभ्यः वायवरेण्ये-
भ्यः वायश्रेष्ठेभ्यः जातम् उत्पन्नं । श्रुतिसुखं श्रोत्रानन्दकरम् । एतं, स्वनं

नानावाद्यवेरण्यजातमवशस्तत्रैव दत्ताशयो

नूनं चित्रसमाकृतिर्भवति वै निश्चेष्टभूतः स्वयम् ॥ ६ ॥

अथ तथैव नीरसीभूतोऽप्यनोकहोऽपि बाल्य इव
सज्जातकिसलयः पुष्पितः फलितो भवति ॥ १२ ॥

किञ्चैतन्निनदामृतं बहुजनश्रोत्राध्वना सङ्गतं

चित्ते तत्र च संभूतं च बहिरुद्धन्तुं यतं संभ्रमात् ।
मन्ये निस्सरति सम मन्दहसितव्याजेन चेदं पुन-

विश्वेषां वदने निर्गलपरीतोषादतीवाकुले ॥ ७ ॥

शब्दं । निशम्य श्रुत्वा । अवशः पराधीनः । तत्र स्वने एव । दत्ताशयः निहितचित्तः । स्वयं, निश्चेष्टभूतः निश्चलः सन्नित्यर्थः । चित्रसमाकृतिः आलेख्योपमाकारः । वैशब्द एवकारार्थकः । भवति, नूनं निश्चयः । अनेन नादस्य सिंहावासगिरिगुहापर्यन्तप्राप्तिः रोषकलुषितमनसः सिंहस्यापि आनन्दपारवश्येन निश्चेष्टत्वोक्त्या अतीव मनोहरत्वं च वोत्यते ॥ ६ ॥

अथेति । अथ, तथैव यथा सिंहस्य निश्चेष्टतया चित्रसमाकारत्वरूपं चित्रत्वमुक्तं तथैवेत्यर्थः । नीरसीभूतः शुष्क इत्यर्थः । अनोकहः वृक्षः अपि ‘अनोकहः कुटः सारु’ इत्यमरः । जात्येकवचनमेतत् । शुष्का अनोकहा अपीत्यर्थः । बाल्ये शैशवावस्थायामिव । सज्जातकिसलयः उत्पन्नप्रवालः । पुष्पितः सज्जातपुष्पः । फलितः सज्जातफलः । भवति । एतदपि वादित्रस्वनश्रवणादेव । अनेन नादस्यातिमनोहरत्वात् सकलाप्यायनकरत्वं व्यज्यते ॥ १२ ॥

किञ्चचेति । किञ्च अपिच । एतत्, निनदामृतं नादसुधा । बहुनां जनानां श्रोत्राध्वना श्रोत्रद्वारा । चित्ते मनासि । सङ्गतं, तत्र च चित्ते च । सम्भूतं सम्पूर्णं । यतं बद्धं च भवतीति शेषः । अस्यामृतत्वेन दुर्लभतया बहिर्निर्गमनं मा भूदिति चित्त एव निरुद्धमिति यावत् । पुनः अन्तर्निरोधानन्तरं विश्वेषां सर्वेषां । वदने, निर्गलात् विश्वद्वलाद् निरवधिकादित्यर्थः परीतोषात् सन्तोषाद्वेतोः । अतीव अधिकम् । आकुले व्याकुले सति । प्रमादेन विवृते सतीत्यर्थः । इदं नादामृतं । संभ्रान्तिजन्यपरि-

अग्रे चास्य रमापतेरिह करेणूढो महादुन्दुभिः
 स्वेनेह स्तनितोपमेन तु रवेणाक्रान्तदिङ्मण्डलः ।
 नृणां नूनमजानतां परमिमं यात्रोत्सवं सूचय-
 त्यानन्दामृतमग्निश्वजनताश्लाघ्यं त्रिलोकेशितुः ॥ ८ ॥
 कैश्चिच्चाज्ञनशैल इत्यथ परैर्जातस्वरूपो द्विषां
 दुष्कीर्तेः समवाय इत्यथ जनैरन्यैस्तमस्सञ्चयः ।
 अन्यैः पीनतमो धनाधन इति व्याशङ्किता भासते
 विश्वेशस्य पुरो गताथ करिणी मन्दं चरन्त्युच्छ्रूता ॥ ९ ॥

ब्रमाद्वेतोः । मन्दहसितव्याजेन मन्दहासमिषात् । बहिः, उद्गन्तुं यातुं निस्स-
 रति निर्गच्छति । स्मेति पादपूरणे । इति मन्ये । यद्वा सम्भ्रमाद् बहिरुद्गन्तुं
 यतम् उद्यतं निनदामृतमिति योंजना । अत्र मिषपदेन मन्दहसितत्वनिह्वात्
 तत्रैव नादामृतत्वेत्प्रेक्षणाच्चोत्प्रेक्षाशिरस्कापहवालङ्कारः ॥ ७ ॥

अग्रे चेति । इह अस्मिन् धोषयात्राकाले । रमापतेः श्रीवल्लभस्य श्री-
 पद्मनाभस्य । अग्रे पुरोभागे । करेणूढः हस्तिनीधृतः । स्तनितोपमेन मेघनि-
 धोषसदृशेन । स्वेन आत्मीयेन । रवेण शब्देन तु । इह, आक्रान्तं व्याप्तं दि-
 ङ्मण्डलं दिक्समूहो येन तादृशः । महान् दुन्दुभिः भेरी । परम् उत्कृ-
 ष्टम् । आनन्दामृते ममा विद्या अशेषा च या जनता जनसमूहः तया श्लाघ्यं
 स्तुत्यं । त्रिलोकेशितुः श्रीपद्मनाभस्य । यात्रोत्सवं यात्रारूपम् उत्सवम् । अ-
 जानतां, नृणां नराणां, धोषयात्रादर्शनार्थं सञ्चानामपि भगवान् प्रस्थित
 इत्यजानतां जनानामित्यर्थः । इमं यात्रोत्सवमित्यर्थः । सूचयति प्रकटयति ।
 नूनं निष्प्रयः ॥ ८ ॥

कैश्चिदिति । अथ, विश्वेशस्य श्रीपद्मनाभस्य । पुरः अग्रभागे । गता
 विद्यमाना । मन्दं, चरन्ती चङ्गम्यमाणा । उच्छ्रूता उन्नता । करिणी हस्ति-
 नी । कैश्चिद् जनैः । अञ्जनशैलः अञ्जनर्घवेतः । हति, अथ, परैः अन्यैः ।
 द्विषां शत्रूणां । दुष्कीर्तेः अपकीर्तेः । जातस्वरूपः मूर्तिमानित्यर्थः । सम-
 वायः समूहः । इति, ‘समवायश्चयो गण’ इत्यमरः । अपकीर्तेः काण्यात्

अपिचेयं हस्तिनी विशालतममस्तकाग्रभागविराज-
मानेन जपाकुसुमवर्णनुकारिणा चञ्चलदुकूललसितेन लला-
टपट्टेन सद्यःसमुदितमार्तण्डरश्मिसम्पर्कभासमानवासवोपल-
शिखरिसानुप्रदेशकान्तिमनुकरोति ॥ १३ ॥

अथ तावद् दारुणहेतिप्रहारविदग्धतरदुर्धर्षरिपुमण्ड-
लविध्वंसनधुरीणा पाटलतरकञ्चुकावृता निरुपमश्वाभ्यास-
पारङ्गता निपुणसेनानायकनिकुरुम्बानीता वाहिनी चास-

करेणुसादश्यम् । तस्य काण्ठैः च काविकुलसिद्धान्तः । अथ, अन्यैः अपैरः ।
तमस्सञ्चयः अन्धकारसमूहः । इति अन्यैः, पीनतमः अतीव पीवरः । घना-
घनः वार्षिकमेघः । इति च, व्याशङ्किता विशेषेणाशङ्किता सती । भासते
शोभते ॥ ९ ॥

अपिचेति । अपिच, विशालतमे अतीव विस्तृते मस्तकाग्रभागे विरा-
जमानेन शोभमानेन । जपाकुसुमस्य बन्धूकपुष्पस्य वर्णम् अनुकरोति विड-
म्बयतीति जपाकुसुमवर्णनुकारी तादेशेन रक्तवर्णेनत्यर्थः । चञ्चलेन च दुकूलेन
आस्तरणप्रान्ते वरुकृतालङ्कारविशेषेण लसितेन शोभितेन । ललाटपट्टेन ललाटे
विद्यमानास्तरणेन । उपलक्षिता, इयं, हस्तिनी करिणी । सद्यःसमुदितस्य
तत्क्षणोदितस्येत्यर्थः मार्तण्डस्य सूर्यस्य रश्मेः किरणस्य सम्पर्कात् सम्बन्धाद्
भासमानः शोभमानः वासवोपलशिखरिणः इन्द्रनीलरक्षमयपर्वतस्य यः सानु-
प्रदेशः प्रख्यप्रदेशः तस्य कान्तिम् । अनुकरोति विडम्बयति ॥ १३ ॥

अथेति । अथ तावद्, दारुणाभिः भयङ्करीभिः हेतिभिः यः प्रहारः
संयुगः तस्मिन् विदग्धतरा अतीव समर्था अत एव दुर्धर्षस्य दुर्जेयस्य रिपुम-
ण्डलस्य शत्रुसमूहस्य विध्वंसने विनाशने धुरीणा धूर्वहा, निपुणेत्यर्थः । पाट-
लतैरः अतीव रक्तवर्णः कञ्चुकैः तनुच्छदैः आवृता संवृता । निरुपमस्य नि-
स्तुलस्य शश्वाभ्यासस्य पारङ्गता पारगामिनी, सम्पूर्णशश्वाभ्यासेत्यर्थः । नि-
पुणाः समर्था ये सेनानायकाः सेनापरिवृढाः तेषां निकुरुम्बेन समूहेन ।

ख्येयत्वान्मन्दिरपश्चिमद्वारमारभ्यावारिधितीरं निश्चलेव ल-
सति ॥ १४ ॥

अप्यस्याः खलु वीराग्रेसरासङ्ख्यभटप्रचुराया विज-
यद्योतकदुन्दुभिमुखविविधवादित्रघोषमुखरीभूताया वाहिन्याः
सन्दर्शनमात्रेणैव विस्मयसाध्वसभरितः पदात् पदं चलितु-
मप्यक्षमो भवति निकटागमनानहौं जनसमूहः ॥ १५ ॥

एवमेष भगवान्मोजनाभो विविधवन्दिजनपरिज-
ननटभटमुखैः समेतः सकलजननयनेन्दीवरकलितपरिपूजनः
पश्चिमदुर्गद्वारबहिर्भागं शनैः शनैरलङ्घरोति ॥ १६ ॥

‘निकुरुम्बं कदम्बकमि’त्यमरः । आनीता च । वाहिनी सेना । ‘वाहिनी पृतना
चमूरि’त्यमरः । असंख्येयत्वात् संख्याराहितत्वाद्देतोः । मन्दिरस्य श्रीपद्माना-
भालयस्य पश्चिमद्वारं पश्चिमगोपुरम् । आरभ्य, आवारिधितीरं समुद्रतीरपर्यन्तं
निश्चला अचञ्चला इवेत्युप्रेक्षा । लसति शोभते ॥ १४ ॥

अपीति । अपि अपिचेत्यर्थः । वीराग्रेसरैः वीरश्रेष्ठैः असंझूचैः अन-
वधिकैः भटैः योधैः प्रचुरायाः समृद्धायाः । विजयद्योतकेन जयसूचकेन दुन्दु-
भिमुखानां भेरीप्रभृतीनां विविधानां नानाप्रकाराणां च वादित्राणां वाद्यानां घो-
षेण कोलाहलेन मुखरीभूताया: शब्दायमानाया: । वाहिन्याः सेनायाः । सन्द-
र्शनमात्रेणैव अवलोकनमात्रेणैव । विस्मयेन अद्वुतेन साध्वसेन भयेन च भरितः
पूरितः । निकटागमने समीपप्राप्तौ अर्नहः अयोग्यः । जनसमूहः, पदात्
स्थानात् । पदं स्थानम् । ‘पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्ग्रिवस्तुप्वि’त्यमरः ।
चलितुं गन्तुमपि । अक्षमः अशक्तः । भवति । अधिष्ठितस्थलात् स्थलान्तरं
गन्तुमशक्तो भवतीत्यर्थः, स्तव्यो भवतीति यावत् ॥ १५ ॥

एवमिति । विविधा नानाप्रकाराः ये वन्दिजनाः स्तुतिपाठकजनाः
परिजनाः सेवकजनाः नटा नर्तका भटा योधाश्च एतन्मुखैरेतत्प्रभृतिभिः ।
नयनैः नेत्रैरेवेन्दीवरैः अभ्युजैः करणैः कलितं कृतं परिपूजनमर्चनं यस्य ता-
द्वशः, सकलजनैरप्यवलोक्यमान इति यावत् । भगवानेषः, अम्भोजनाभः

त्रैलोक्यान्तरवासिनां किल नृणां शङ्कां ददानस्तदा
 किं ब्रह्माण्डकटाहभेदनरवः किं शैलयोर्युध्यतोः ।
 क्षुब्धस्याम्बुनिधेः किमेष निनदस्यासावहो वैरिणां
 राराजीत्यथ सूचयंस्तु विजयं चोच्चैः खधूमारवः ॥ १० ॥

धूमानां निकरस्तदा निरुपमस्तस्माज्जवादुद्गतः
 सम्प्राप्तश्च दिवौकैसां तु निलयं व्याप्याथ तत्र ध्रुवम् ।
 शकं नेत्रसहस्रगर्भपतितः कुर्वन्नलुं व्याकुलुं
 सोत्कण्ठं तनुते स्म हेह्यमहीपालेन्द्रदोःसम्पदि ॥ ११ ॥

श्रीपद्मनाभः । एवं शनैः शनैः मन्दं मन्दं । गत्वेति शेषः । पश्चिमदुर्गद्वारस्य
 पश्चिमवप्रद्वारस्य । वहिर्भागम् अलङ्करोति वहिर्भागं गच्छतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

त्रैलोक्येति । अथ, त्रैलोक्यस्यान्तरे अवकाशे वासिनां स्थितानां
 त्रैलोक्यस्थितानामित्यर्थः । नृणां जनानाम् । एष श्रूयमाणः । निनदः शब्दः
 ब्रह्माण्डकटाहस्य ब्रह्माण्डभाण्डस्य भेदनरवः विदारणशब्दः । भवतीति शेषः ।
 किमिति वित्तके । युध्यतोः युद्धं कुर्वतोः । शैलयोः पर्वतयोः । रव इत्यत्रापि
 योज्यम् । किं । क्षुब्धस्याम्बुनिधेः रवः किम् । इति एवभ्रकारिकां । शङ्कां
 संशयं । ददानः उत्पादयन्नित्यर्थः । वैरिणां शत्रूणां । त्रासावहः भयजनकः ।
 विजयं, सूचयन् प्रकटयन् । उच्चैः महान् खधूमस्य लोह्यन्त्रविशेषस्य
 आरवः शब्दः तु । तदा भगवतः पश्चिमदुर्गद्वारबहिर्गमनवेलायां । राराजीति
 किल अतिशयेन शोभते खलु ॥ १० ॥

धूमानामिति । तदा, तस्मात् खधूमात् । जवाद् वैरेन । उद्गतः
 ऊर्ध्वं गतः । निरुपमः निस्तुलः, अतीव सान्द्र इति यावत् । धूमानां, निकरः
 समूहः तु । दिवौकैसां देवानां । निलयं गृहं स्वर्गं । सम्प्राप्तः गतः । तत्र च
 स्वर्गे च । व्याप्त्य प्रसुत्य । अथ व्याप्त्यनन्तरं । शकमिन्द्रं । नेत्रसहस्रस्य
 गर्भे अन्तर्भागे पतितः संगत इत्यर्थः । अर्थात् शकस्य । अलमधिकं । व्या-
 कुले दीनं । कुर्वन् सन् । अत एव हेह्यमहीपालेन्द्रस्य कार्तवीर्यार्जुनस्य या

हस्तीन्द्राः कतिचित् स्वमस्तकतटैः स्पृष्टान्तरिक्षाङ्कणा

राराजत्सजलाम्बुदालिविलसद्धर्णाः कुथैरावृताः ।

दन्ताग्रैकनिघर्षपातितलसन्मन्दारसूनव्रजा

यात्रायां विलसन्ति विश्वजगतां नाथस्य पद्मापतेः ॥ १२ ॥

तत्र च समागतेष्वसंख्येयेषु जनेषु समस्तरथ्या-
भागानभेदेन निबिडीकुर्वत्सु सत्सु पुनरप्यागच्छन्तो जनाः
दोःसम्पद् भुजसम्पत् तस्यां सहस्रबाहुत्वे इति यावत् । सोक्तप्तं सेच्छं ।
तनुते कुरुते । स्मशब्दः पादपूरणे । ध्रुवं निश्चयः । अयमाशयः — यदा
धूमनिकरः स्वर्गे व्याप्य शकस्य नेत्रसहस्रगर्भं प्रविशति, तदा त्वतीव परि-
तसः शकः स्वनेत्रसहस्राच्छादनोर्युक्तोऽपि करद्रयेन नेत्रसहस्रमाच्छादयितु-
मपारयन् सन् हेह्यमहीपालवन्ममापि सहस्रबाहुत्वमस्ति चेत् तद्वाहुसहस्रेण
युगपदेतन्नेत्रसहस्रनिगृहनं सम्भवति खलु । अतो ममापि सहस्रबाहुत्वं भूया-
दित्युत्कप्ठत इति ॥ ११ ॥

हस्तीन्द्रा इति । विश्वजगतां नाथस्य सर्वलोकेश्वरस्य । पद्मापतेः
श्रीपद्मनाभस्य । यात्रायां, स्वमस्तकतटैः स्वमस्तकपदेशैः करणैः । स्पृष्टम् अ-
न्तरिक्षाङ्कणं भुवर्लोकप्रदेशो यैः तादृशाः । राराजताम् अतीव शोभमानानां
सजलाम्बुदानां सजलजलदानां कृष्णमेघानामित्यर्थः या आलिः समूहः त-
द्वद् विलसन् शोभमानः यः वर्णः कृष्णवर्ण इत्यर्थः स येषां तादृशाः । कुथैः
गजपृष्ठास्तरणैः । ‘प्रवेण्यास्तरणं वर्णः परिस्तोमः कुथो द्वयोरित्यमरः । द-
न्ताग्रैः दन्तप्रान्तभागैः करणैः एकः यः निघर्षः संघर्षः तेन पातिताः अंशिता
लसन्तः शोभमानाश्च ये मन्दारसूनव्रजाः कल्पवृक्षकुमुमसमूहाः ते यैस्ताद-
शाः । कतिचित् केचन । हस्तीन्द्राः गजश्रेष्ठाः । विलसन्ति शोभन्ते ॥ १२ ॥

तत्र चेति । तत्र च यात्रायां च । समागतेषु सम्प्राप्तेषु । असंख्येयेषु
जनेषु, समस्तरथ्याभागान् सकलरथ्याप्रदेशान् । अभेदेन एकप्रकारेणैव । नि-
बिडीकुर्वत्सु संसंघर्षान् कुर्वत्सु इत्यर्थः । सत्सु । पुनरपि रथ्याभागनिबिडी-
करणानन्तरमपि । आगच्छन्तः प्राप्तुवन्तः जनाः सकुतूऽलं यथा तथा वि-
टपिनां वृक्षाणां कुञ्जाणां भित्तीनां । ‘भित्तिः स्त्री कुञ्ज्यमि’त्यमरः । अग्रा-

सकुतूहलं विटपिकुञ्च्याग्रादिषु समधिरूढाश्च पङ्कजनाभपद-
पङ्केरुहसन्दर्शनेन रहितपङ्कतां निश्चाङ्गमवाप्नुवन्ति ॥ १७॥

किञ्चास्यां भगवतः पद्मनाभस्य घोषयात्रायां समस्त-
जनेषु समलङ्घकृतविग्रहेषु पथि स्थितास्तरवोऽपि विशदतो-
रणमालिकालङ्घकृता विलसन्ति ॥ १८ ॥

अथ तत्र तु करलसितनिस्त्रिशनिस्तुलभटजनसमधि-
रूढा विविधवर्णोऽज्ज्वलास्तुरङ्गमाश्रास्याग्रे सोत्साहं चरन्ति ॥
पवमानसमानजवाः सहसा नवहेमविभूषणलालासिताः ।
पदलम्बितकिङ्गिमज्जुरवाः पुरतोऽस्य हरेः प्रचरान्ति हयाः ॥

दिषु उपरिभागेषु । सम्यगधिरूढाश्च सन्तः पूर्वमागतैरावृतत्वादधोभागे त-
लाभावादिति भावः । पङ्कजनाभस्य श्रीपद्मनाभस्य पदपङ्केरुहयोः पादारवि-
न्दयोः सन्दर्शनेन सम्यगवलोकेन । रहितपङ्कतां विगतपापत्वम् । अवाप्नु-
वन्ति निष्पापा जायन्ते इत्यर्थः । निःशङ्कं शङ्का नास्तीत्यर्थः । अर्थभावे-
ऽव्ययीभावः ॥ १७ ॥

किञ्च्चेति । किञ्च अपि च । भगवतः पद्मनाभस्य अस्यां घोषया-
त्रायां समस्तजनेषु, सम्यगलङ्घतो भूषितो विग्रहः शंरीरं येषां तादृशेषु सत्सु ।
पथि मार्गे । स्थिताः, तरवः वृक्षा अपि । विशदैः नोरैरेव मालाभिः मालि-
काभिः अलङ्घता भूषिताः सन्तः । विलसन्ति शोभन्ते ॥ १८ ॥

अथेति । अभ, तत्र घोषयात्रायां । करे लसिताः शोभिताः नि-
स्त्रिशाः खड्गा येषां तादृशैः निस्तुलैः निरूपमैश्च भटजनैः सम्यगधिरूढाः ।
विविधैवर्णैरुज्ज्वला दीप्राः । तुरङ्गमा अश्वाश्च । अस्य श्रीपद्मनाभस्य । अग्रे
पुरोभागे । सोत्साहमुत्साहसहितं यथा तथा । चरन्ति ॥ १९ ॥

पवमानेति । हरेः, अस्य श्रीपद्मनाभस्य । पुरतः पुरोभागे । पवमानेन
लक्षणया वायुवेगेन समानः तुल्यः जवः वेगः येषां तादृशाः । नवैः नूतनैर्हे-
मविभूषणैः स्वर्णमयाभरणैः लालसिता अतीव शोभिताः । पदेषु पादेषु लम्ब-

मृदुपातचलद्वलसंस्थतनूरुहसञ्चयरम्यतमो नितराम् ।

सकलां जनतां मुदितां कलयन् विलसत्यतितुङ्गतुङ्गगणः ॥

खुरकूटविमर्देनजातरजोभरसंभृतविश्वजगन्निवहाः ।

मिलिताः शतशो रुचिरावरणैर्लसिताश्च चरन्ति तुरङ्गवराः ॥

एवमस्य भगवतः पङ्कजनाभस्य घोषयात्रायां सर-
भसं चरतां तुरङ्गमाणां खुरकुद्वालविमर्देन रजश्च पूर्वोक्तम-
णिगणरोचिषा तमश्च दिगन्तराण्ययासीत् । न चेदं चित्रं
सत्त्वैकमूर्तेः सान्निध्यविशेषात् ॥ २० ॥

तानां किञ्चिणीनां क्षुद्रधण्ठिकानां मञ्जुरवा मनोहरशब्दा येषां तादृशाश्च ।
हयाः अश्वाः । सहसा वेगेन । प्रचलन्ति गच्छन्ति । तोटकवृत्तम् ‘इह तोट-
कमम्बुधिसैरि’ति लक्षणात् ॥ १३ ॥

मृदुपातेति । मृदुभिः मन्दैः पातैः धावनैः चलन्ति चञ्चलानि गल-
संस्थानि गलस्थितानि यानि तनूरुहाणि रोमाणि तेषां सञ्चयेन समूहेन सटा-
कुलेनेत्यर्थः रम्यतमः अतीव मनोहरः । सकलां समस्तां । जनतां जनसमूहं ।
नितरामधिकं । मुदितां सन्तुष्टां । कलयन् कुर्वन् । अतितुङ्गानाम् अत्युच्च-
तानां तुरङ्गानामश्वानां गणः समूहः । विलसति शोभते ॥ २४ ॥

खुरकूटैति । खुरकूटैः कूटाकारैः खुरैः शफैः । ‘शफं क्लीबे खुरः पु-
मानि’त्यमरः । कूटो नामायःपिण्डविशेषः तद्वन्निष्ठुरैः खुरैरित्यर्थः यद् विम-
र्देनं कुट्टनं तेन जात उत्पन्नः यः रजोभरः धूलीसमूहः तेन सम्भृताः सम्पू-
रिताः विश्वजगन्निवहाः अशेषलोकसमूहा यैस्तादृशाः । शतशः सङ्क्षेपः ।
मिलिताः युक्ताः । रुचिरैर्मनोहरैः आवरणैराच्छादनैः । लसिताः शोभिताश्च ।
तुरङ्गवराः अश्वश्रेष्ठाः । चरन्ति गच्छन्ति ॥ १५ ॥

एवमिति । भगवतः अस्य, पङ्कजनाभस्य श्रीपद्मनाभस्य । घोषयात्रा-
याम्, एवम् उक्तप्रकारेण । सरभसं सवेऽ यथा तथा । चरतां तुरङ्ग-
माणाम् अश्वानां । खुरकुद्वालैः कुद्वालाकृतिभिः खुरैः यद् विमर्देनं
कुट्टनं तेन हेतुना । रजः धूलिः रजोगुणश्च । पूर्वोक्तस्य मणिगणस्य

अथ तत्र खलु पार्श्वद्वन्द्वसंस्थितकुञ्ज्याग्रभागविरा-
जमानाः सजलजलदसविधस्फुरत्पीयूषमयूखसुषमानिमूलन-
विद्यापारीणाननसरोरुहाः पञ्चमीचन्द्रसान्दशोभावहल्लाट-
तटलालसितसिन्दूरतिलकशोणिम्ना विराजमानाः पाटलवि-
भ्वफलपरिहसननिरताधरमणिविकासदरीदृश्यमानमुकुरशक -
लरुचिशकलीकरणनिपुणदन्ताङ्कुराः कर्णयुगलविलसद्धा-
टकमयताटङ्कुरुचा समस्तयुवहृदयमानन्दयन्त्यो रुचिरकम्बु-
समानग्रीवामध्यविलसद्रेखात्रितयमनोहराः सुविशालरुचिम-
रत्वसमूहस्य भूषणखचितरत्वसमूहस्येत्यर्थः रोचिषा कान्त्या हेतुना । तमः
अन्धकारं तमोगुणश्च । दिग्नतराणि अन्यदिशः । अयासीदगमत् । नचेति ।
सत्त्वैकमूर्तेः सत्त्वगुणप्रधानस्येत्यर्थः । सान्निध्यविशेषात् सामीप्यातिशयाद्वे-
तोः । इदं रजस्तमसोः दिग्नतरगमनमित्यर्थः । न च चित्रं नैवाश्र्वर्यमित्यर्थः ।
सत्त्वगुणप्रधानसान्निध्ये सति रजस्तमोगुणयोर्दिग्नतरगमनस्याश्र्वर्यलेशोऽपि
नास्तीत्यर्थः ॥ २० ॥

अथेति । अथ, तत्र खलु घोषयात्रायां । पार्श्वद्वन्द्वे पार्श्वयुगले संस्थि-
तयोर्विद्यमानयोरित्यर्थः कुञ्जयोर्भित्योः । ‘भित्तिः स्त्री कुञ्जमि’त्यमरः । अ-
ग्रभागे उपरिभागे विराजमानाः शोभमानाः । उभयपार्श्वस्थितकुञ्जवाहिःस्थि-
तास्तदुपरिभागेन दृश्यमानाश्चेत्यर्थः । सजलः यः जलदः मेघः कृष्णमेघः इन-
लर्यर्थः तस्य सविधे सभीपे स्फुरतः प्रकाशमानस्य पीयूषमयूखस्य चन्द्रस्य सु-
षमायाः शोभायाः निमूलनस्यैव विद्यायाः पारीणानि पारञ्जतानि आननसरो-
रुहाणि सरोरुहसदशानि आननानि यासां तादृश्यः । सजलजलदेत्यादिचन्द्र-
विशेषाणात् केशभारशोभाविशिष्टत्वमाननस्याक्षेपालंभ्यते । पञ्चमीचन्द्रस्य
सान्द्रा निविडा या शोभा कान्तिः तामावहन्ति विश्रीतीति तथा तादृशेषु ल-
लाटतटेषु फालप्रदेशेषु लालसितानाम् अतीव शोभमानानां सिन्दूरतिलकानां
शोणिम्ना रक्तवर्णेन विराजमानाः शोभमानाः । पाटलस्य विभ्वफलस्य विभ्वा-
स्यफलविशेषस्य परिहसने हेलने निरतः आसक्तः विभ्वफलादप्यधिकमनोहर

णिहारकण्ठाभरणसज्जाताकुण्ठसुषमवक्षःप्रदेशलसितोत्तुङ्गस्त -
नकलशद्युत्यैरावतमस्तकयुगलमवनतं रचयन्त्यो मनोहरतर-
कदलीस्तम्भडम्भापहोरुद्धयाः सुरुचिरचरणकञ्जशिञ्जान-
मणिमञ्जीरमञ्जुलारावास्त्वपरिमिता मत्तकाशिन्यः स्वकटा-
क्षभङ्ग्या क्षणेन निखिलजनसमूहं दर्पकविशिखकुलस्य ल-
क्षीभूतं कुर्वन्ति ॥ २१ ॥

इत्यर्थः यः अधरमणिः मणिसद्वशः अधरः तस्य विकासेन ईषद्वासेनेत्यर्थः
दरीदृश्यमानाः स्पष्टतया बहिरवलोक्यमानाः मुकुरशकलानां दर्पणखण्डानां
रुचेः शोभायाः शकलीकरणे विनाशन इत्यर्थः निपुणाः समर्थाश्च ये दन्ता-
ङ्गकुराः अङ्गकुरसद्वशा दन्ताः ते यासां तादृश्यः । कर्णयुगलेषु विलसतां शोभ-
मानानां हाटकमयानां स्वर्णमयानां च । ‘हिरण्यं हेम हाटकमि’त्यमरः ।
ताटङ्कानां कर्णभरणानां रुचा कान्त्या । समस्तानां यूनां यौवनयुक्तपुरुषाणां
हृदयं चित्तम् । आनन्दयन्त्यः सन्तोषयन्त्यः । रुचिराः मनोहराः कम्बुस-
मानाः शङ्खाङ्गतयश्च या ग्रीवाः गलाः तासां मध्येषु विलसद्विः शोभमानैः
रेखात्रित्रैः रेखात्रैः मनोहराः । सुविशाला सुतरां विस्तृता अधिकेत्यर्थः
रुचिः येषां तादृशैः मणिहारमयैः कण्ठाभरणैः सज्जाता उत्पन्ना अकुण्ठा अ-
न्यूना च या सुषमा शोभा सा येषां तादृशा ये वक्षःप्रदेशाः तेषु लसितानां
शोभितानाम् उत्तुङ्गानाम् उत्तरानां स्तनकलशानां कलशोपमानां स्तनानां
द्युत्या शोभया । ऐरावतस्य मस्तकयुगलं मस्तकयुग्मम् । अवनतं विनम्रं ।
रचयन्त्यः कुर्वन्त्यः । ऐरावतमस्तकादप्यधिकोन्नतमनोहरकुचकुम्भयुग्मवत्त्वात्
तस्य लज्जावहा इत्यर्थः । मनोहरतरस्यातीव मनोहरस्य कदलीस्तम्भस्य र-
म्भास्तम्भस्य डम्भं गर्वम् अपहन्ति विनाशयतीति डम्भापहं कदल्या एका-
न्तशैत्यवत्त्वादिदोषसत्त्वात् ततोऽपि मनोहरमित्यर्थः यद् ऊरुद्यमूरुयुग्मं तद्
यासां तादृश्यः । सुरुचिरेषु अतीव मनोहरेषु चरणकञ्जेषु पादपङ्कजेषु शिञ्जा-
नानां शब्दं कुर्वतां मणिमयानां च मञ्जीराणां नूपुराणां मञ्जुलारावः मनो-
हरशब्दो यासां तादृश्यः । अपरिमिताः अनल्पाः । मत्तकाशिन्यः स्त्रियः
तु । स्वकटाक्षभङ्ग्या आत्मीयकटाक्षशोभया, अवलोकनवैचित्र्येणत्यर्थः ।

एताः पङ्कजलोचनाः खलु तदा लक्ष्मीपतेरद्भुतां

यात्रां वीक्ष्य पयोनिधेस्तटमनु प्रेमस्मिताद्रेक्षणाः ।

स्वान्तोत्पन्नमिमाः कुतूहलमहो सोदुं त्वशक्ताः परं

भाषन्ते च मिथस्सरोजलसितं वक्रं विवृत्याबलाः ॥ १६ ॥

बाले! पश्य रमापतिं त्रिजगतां नाथं मुदामेयया

चायान्तं विनतासुतस्य सुमहास्कन्धाधिरूढं हरिम् ।

व्योमस्थायिसमस्तदेवनिकरैः संस्तूयमानं कर-

स्तस्तस्वर्विटपिप्रसूननिकरैरङ्गिद्वयाभोजयोः ॥ १७ ॥

निखिलजनसमूहं, क्षणेन वेगेन । दर्पकविशिखकुलस्य कामशरसमूहस्य । लक्ष्मीभूतं शरव्यभूतं । कुर्वन्ति एतासां विलोकनमात्रेण सर्वेऽपि कामपरवशा भवन्तीति भावः ॥ २१ ॥

एता इति । पङ्कजलोचनाः एताः स्त्रियः खलु तदा, लक्ष्मीपते: श्रीपञ्चनाभस्य । अद्भुतां, पयोनिधेः समुद्रस्य । तटं तीरमनु, तीरं लक्षीकृत्येत्यर्थः । यात्रां वीक्ष्य, प्रेमस्मिताद्रेक्षणाः प्रेम्णा स्नेहेन स्मितेन मन्दहसितेन च आद्राणि शतिलानि ईक्षणान्यवलोकनानि यासां तादश्यो, भवन्तीति शेषः । इमा अबलाः, स्वान्तोत्पन्नं हृदयसभूतं । परमुक्तुष्टं । कुतूहलं कौतुकं । सोदुम्, अशक्ताः अपारयन्त्यः सत्यः । सरोजलसितं कमलसुन्दरं । वक्रं मुखं । विवृत्य तिर्यकृत्य । मिथः अन्योन्यं । भाषन्ते च, अहो आश्र्वयम् । अत्राबलाशब्दस्य विशेष्यस्य कुतूहलसहनाशक्तौ बलराहित्यरूपकारणाभिप्रायगर्भितत्वात् परिकराङ्गकुरालङ्कारः, ‘साभिप्राये विशेष्ये तु भवेत् परिकराङ्गकुरः’ इति लक्षणात् ॥ १६ ॥

भाषणप्रकारमेवाह — बाले इति । बाले! त्वं त्रिजगतां नाथं, विनतासुतस्य गरुडस्य । सुमहति अतीव विशाले स्कन्दे भुजशिरसि अधिरूढं सन्तम् । अमेयया अनल्पया । मुदा सन्तोषेण । आयान्तमागच्छन्तं । हरिम्, अङ्गिद्वयाभोजयोः अङ्गिद्वयात्मना परिणतयोः अभोजयोः । करेभ्यः

विरम विरम् वक्तुं नायमवसरः सकलजगदीश्वरं
भगवन्तं विलोक्य निजनयनयुगं कृतार्थीकरोमीति तावत्
काचिद् भणति ॥ २२ ॥

अपरा तु भगवतस्तनुलसितेषु मणिहारप्रसूनादिष्वेव
दत्तदृष्टिः परिहृतनयनसमीलना चिरतरं प्रतिमावन्निश्चेष्टतां
दधाति ॥ २३ ॥

काचिदथ स्मरकोटिप्रतिमल्लकान्तिकेलिसौधायितं भ-
गवतो रूपधेयं निरीक्ष्य तदेकनिमग्नाशया योगिनामपि दु-
र्लभां कामपि ब्रह्मानन्ददशामनुभुङ्के ॥ २४ ॥

स्त्रस्ता गलिताः स्वर्विटपिप्रसूननिकराः कल्पवृक्षकुसुमसमूहाः येषां तादृशैः ।
व्योमस्थायिनाम् आकाशस्थितानां समस्तानां देवानां निकैरः समूहैः । संस्तू-
यमानं सम्यक् स्तूयमानं । रमापतिं श्रीपद्मनाभं । पश्य विलोक्य ॥ १७ ॥

विरमेति । तावत् तदा । काचित्, विरम विरम सम्भाषणाद् निव-
र्त्तस्व निवर्तस्व । अयमवसरः समयो वक्तुं न अयं न सम्भाषणकाल इत्यर्थः ।
किन्तु, सकलजगदीश्वरं सर्वलोकनाथं । भगवन्तं श्रीपद्मनाभं । विलोक्य
निजनयनयुगं, कृतार्थीकरोमि सफलं करोमि । भगवद्वर्णनेनैव नेत्रसाफस्य-
मिति भावः । इति, भणति वदति ॥ २२ ॥

अपरेति । अपरा अन्या तु । भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । तनौ शरीरे
लसितेषु शोभितेषु । मणिहारप्रसूनादिषु एव, दत्तदृष्टिः निहितदृष्टिः । परि-
हृतनयनसमीलना निर्निमेषेत्यर्थः । चिरतरं चिरकालं । प्रतिमावत् सालभ-
ञ्जिकावत् । निश्चेष्टतां निर्व्यापारत्वं । दधाति वहति ॥ २३ ॥

काचिदिति । अथ काचित्, स्मरकोटेः कोटिसंख्याकानां स्मरणामि-
त्यर्थः प्रतिमला प्रतिभटा सदृशीत्यर्थः या कान्तिस्तस्याः केलिसौधायितं
क्रीडास्थानभूतं निरूपमकान्तिनिधानमित्यर्थः । भगवतः श्रीपद्मनाभस्य ।
रूपधेयम् आकृतिं । निरीक्ष्य दृष्ट्वा । तस्मिन् रूपधेये एकत्रैव निमग्न आ-

अथ तत्र च निर्मलसुधाक्षालिता निजशिखरसंस्पृष्ट-
पयोधरमण्डला हर्म्यगणा विभान्ति ॥ २५ ॥

अस्माभिस्तु सुधामयैः स्वयमयं साम्यं दधानो हृदि
स्पष्टं हन्त सुधाकरः परमतो जेष्याम एनं क्षणात् ।

मत्वैवं हि विभिद्य जातसुषिरं चक्रुर्निजाग्रेण तं

सौधास्त्वम्बरनीलिमा बिलगतो विम्बे विधोर्दृश्यते ॥ १८ ॥

अथ विविधवितानमालिकासुरभिलधूपबहलपरिमली-
भूताश्रामी सौधाः पटुतरकारुजननिर्मितविविधचित्रकुलैः
शयो यस्यास्तादशी सती । योगिनामपि, दुर्लभां दुःखेन लब्धुं शक्यां ।
कामप्यनिर्वचनीयामित्यर्थः । ब्रह्मानन्ददशां मोक्षावस्थाम् । अनुभुङ्गे अनु-
भवति ॥ २४ ॥

अथेति । अथ, तत्र च मार्गे च । निर्मलया सुधया लेपविशेषेण
क्षालिता रूपिताः । निजैः आत्मीयैः शिखरैः शृङ्गैः संस्पृष्टं सम्यक् स्पृष्टं
पयोधरमण्डलं मेघसमूहो यैः तादशाः । हर्म्यगणाः प्रासादसमूहाः । विभान्ति
शोभन्ते ॥ २५ ॥

अस्माभिरिति । सौधास्तु अयं, सुधाकरः चन्द्रः । सुधा लेपविशेषः
अमृतमिति च, तन्मयैः । अस्माभिस्तु, साम्यं साम्यबुद्धिमित्यर्थः । सुधाम-
योऽहं सुधामयैः एतैः सौधैः सम इत्येतादशमतिमिति यावत् । हृदि हृदये ।
स्पष्टं दधानः, भवतीति शेषः । हन्त कष्टम् । अतः, एनं चन्द्रं । क्षणात्
वेगेन । परमधिकं । जेष्याम इति, मत्वा विचार्य । हीत्यवधारणे । निजाग्रेण
निजशृङ्गेणत्यर्थः । तं चन्द्रं । विभिद्य विदार्य । जातसुषिरमुत्पन्नबिलं । चक्रुः ।
अत एव बिलगतः, अम्बरनीलिमा आकाशनैल्यं । विधोश्चन्द्रस्य । विम्बे
दृश्यते । चन्द्रमध्ये हृश्यमानकलङ्कस्य सौधकूतबिलगताकाशनैल्यरूपेणोत्प्रे-
क्षणादुत्प्रेक्षालाङ्करः व्यञ्जकाप्रयोगाद्रम्यः ॥ १८ ॥

अथेति । अथ, विविधाभिः नागाप्रकाराभिः वितानमालिकाभिः वि-
ताने विद्यमाङ्गाभिः मालिकाभिः मालाभिः सुरभिर्लैर्धूपैश्च बहलः अधिकः

समस्तजनान् विस्मितान् कुर्वन्ति ॥ २६ ॥

प्रासादेष्वलमेषु निस्तुलगवाक्षान्तःस्थितैः सादरं

निस्सीमाप्रतिमप्रमोदभरितैलोकैस्तदा वन्दितः ।

मध्ये किञ्च विलम्ब्य किञ्चन तदीयार्ति हरन् वीक्षणे-

नानन्दामृतसम्भृतेन भगवानभ्येति रत्नाकरम् ॥ १९ ॥

तत्र तु निजौन्नत्येनावदाततया च कैलासभूधरं धिक्कु-
र्वेन्नसंख्यजनसमूहसंवृतो विलसति वालुकामयो गिरिः ॥ २७ ॥

सान्द्र इत्यर्थः परिमलः सौरभ्यं येषां ताहशीभूताः च । अमी सौधाः, पट्ट-
तरैरतीव समर्थैः कारुजनैः शिल्पिजनैः निर्मितानि विविधानि नानाप्रकाराणि
च यानि चित्राणि तेषां कुलैः समूहैः करणैः । समस्तजनान्, विस्मितान् स-
आतविस्मयान् । कुर्वन्ति ॥ २६ ॥

प्रासादेष्विति । भगवान् श्रीपद्मनाभः । तदा एषु प्रासादेषु, निस्तु-
लानां निरूपमानां गवाक्षाणामन्तर्भागे स्थितैः । निःसीमेन निरवधिकेन अप्र-
तिमेन निरुपेन प्रमोदेन सन्तोषेण भरितैः पूरितैः । लोकैः जनैः । अलम-
धिकं । सादरं यथा तथा वन्दितैः, किञ्च अपिच । मध्ये मार्गमध्ये । कि-
ञ्चन विलम्ब्य, आनन्द एव यदमृतं तेन सम्भृतेन सम्पूरितेन । वीक्ष-
णेन विलोकनेन । तदीयां तत्सम्बन्धिनीं प्रासादस्थितजनसम्बन्धिनीमित्यर्थः
आर्ति । हरन् निवारयन् सन् । रत्नाकरं समुद्रम् । अभ्येति अभिमुखीकृत्य
याति ॥ १९ ॥

तत्रत्विति । तत्र मार्गमध्ये तु । निजेनात्मीयेन औन्नत्येन । अवदात-
तया धवलतया च । कैलासभूधरं कैलासनामकपर्वतं । धिकुर्वन् निराकुर्वन् ।
कैलासाचलोऽपि रजतमयत्वादतीव धवलः । असंख्यानां जनानां समूहेन
संवृतः परिवृतः । वालुकामयः वालुकास्वरूपः । गिरिः पर्वतः । विलसति
शोभते ॥ २७ ॥

अथ तदार्नीं फेनिलतमदुग्धाम्भोनिधिकल्लोलशोभा-
वहस्य वालुकामयस्य शिखरिणः श्रुङ्गमुपाश्रितैरनेकविधैर्ज-
ननिवहैः सानन्दं सङ्कीर्तितानुपमगुणगणो भगवान् स्यान-
न्दूराधिनाथः श्रीसारसनाभस्ततोऽपि ब्रजन् यदा वारिधि-
तटं प्राप्नोति, तदा निजतनयाधवस्य भगवतश्चिरकाललब्ध-
निरीक्षणेनातुलितप्रमोदभारं वहन्निवायं जलनिधिरुद्यत्के-
नमयस्मितस्तुङ्गतरङ्गप्रक्षेपेण सूचितसौहृदयोतकबाहुप्रसारो
विलसति ॥ २८ ॥

तावत् सञ्चरणेन तान्ततनवो घर्माम्भसार्दीनना

वीरास्तत्र तु वाहिनीभटजनाः सर्वेऽपि सिन्धोस्तटे ।

अथेति । अथ तदार्नीं, फेनिलतमस्य अतीव फेनिलस्य दुग्धाम्भो-
निधेः क्षीरसमुद्रस्य ये कल्लोला महातरङ्गाः । ‘अथोर्मिषु । महत्सूलोलकल्लोला-
वि’त्यमरः । तेषां शोभामावहतीति शोभावहः तादृशस्य । वालुकामयस्य,
शिखरिणः पर्वतस्य । श्रुङ्गं शिखरम् । उपाश्रितैः समाश्रितैः । अनेकविधैः
नानाप्रकारैः । जननिवैर्जनसमूहैः । सानन्दं यथा तथा, सम्यक्कीर्तिः व-
णितः अनुपमानां गुणानां गणः समूहो यस्य तादृशः । भगवान् स्यानन्दूरा-
धिनाथः, श्रीसारसनाभः श्रीपद्मनाभः । ततः वालुकामयगिरिसविधादपि ।
ब्रजन् गच्छन् । यदा, वारिधितटं समुद्रतीरं । प्राप्नोति, तदा अयं, जल-
निधिः समुद्रः । निजतनयायाः महालक्ष्म्याः धवस्य भर्तुः । ‘धवः प्रियः प-
तिरि’त्यमरः । भगवतः जामातृभूतस्य श्रीपद्मनाभस्येत्यर्थः । चिरकालेन
लब्धं यद् निरीक्षणम् अवलोकनं तेन हेतुना । अतुलितं प्रमोदभारं । वहन्,
इवेत्युत्प्रेक्षा । उद्युद्धूतं फेनमयं स्मितं मन्दहासो यस्य तादृशः । तुङ्गानाम्
उन्नतानां तरङ्गाणां प्रक्षेपेण प्रसारेण । सूचितः ज्ञापितः सौहृदयोतकः वन्धु-
तासूचकश्च यः बाहुप्रसारः स येन तादृशः सन् । विलसति शोभते ॥२८॥

तावदिति । तावत्, सञ्चरणेन सञ्चारेण हेतुना । तान्ततनवः क्ला-
न्तश्चरीराः । घर्माम्भसा स्वेदबिन्दुना । आर्द्धमानं येषां तादृशाः । वीराः

भक्ष्यैः स्वादुजलैः क्षुधामपि तृष्णं हन्तापनीय स्वयं
स्वैरालापममी मिथो विदधते वेलानिलानन्दिताः ॥ २० ॥

इति स्यानन्दरुपुरवर्णनप्रवन्धे
अभिषेकयात्रा नामाष्टमः
स्तवकः ।

शूराः । सर्वे अमी, वाहिनीभटजनाः सेनाभटजनाः अपि । तत्र, सिन्धोः
समुद्रस्य । तटे तीरे तु भक्ष्यैः भक्षणयोग्यपदार्थैः । क्षुधां क्षुधं । ‘वष्टि वागुरि-
रि’त्यादिना आबन्तता । स्वादुजलैः मधुरोदकैः । तृष्णं पिपासामपि । स्वयमा-
त्मनैव । अपनीय निवार्य । वेलानिलेन तीरवायुनानन्दिताः सञ्चातानन्दाः
सन्तः । मिथः अन्योन्यं । स्वैरालापं, विदधते कुर्वन्ति । हन्तेति हर्षे ॥ २० ॥

इति श्रीस्यानन्दरुपुरवर्णनप्रवन्धव्याख्यायाम्
अष्टमः स्तवकः ।

अथ नवमः स्तबकः ।

अथ तदानीं सुविस्तृतोऽपि वाहिनीशस्तीरागतामिमां
वाहिनीं वोद्दुमपर्याप्त इत्येव प्रतिभाति पश्यताम् ॥ १ ॥
याते भास्वति पश्चिमाचलभुवं सुव्यक्तरागे हरे-
द्रेष्टुं स्नानमहोत्सवं जलनिधौ लोकत्रयाधीशितुः ।
प्राप्तानां कुतुकामृताप्लुतधियां नृणां तदा वारिधे-
स्तीरे निर्मलवालुकाविलसिते बाधस्त्ववाग्गोचरः ॥ १ ॥

अथ तावद्भगवन्तं पङ्कजनाभमनुयान्तस्तिवतरदेवाश्र
भगवतः स्नानात् पूर्वमेव स्नाताः सागरतटान्निवृत्य गमनवे-
लायामविलम्बेनानुयातुं सन्नद्धास्तिष्ठन्ति ॥ २ ॥

अथेति । अथ तदानीं, सुविस्तृतः सुतरां विशालोऽपि । वाहिनीशः
समुद्रः । पश्यतां द्रष्टृणां । तीरागतां तीरप्राप्ताम् । इमां, वाहिनीं सेनां नदी-
मिति च । वोद्दुम्, अपर्याप्तः असमर्थः । इत्येव, प्रतिभाति प्रतीयते । समुद्रा-
दप्यधिकदेशपरिमिता सेनेति भावः ॥ १ ॥

यात इति । तदा, भास्वति सूर्ये । सुव्यक्तः सुतरां व्यक्तः रागे
रक्तिमा यस्य तादृशे सति । पश्चिमाचलभुवगित्यत्र स्त्रीलिङ्गमहिम्ना स्त्रीत्व-
घोतनात् सुव्यक्तानुराग इति च गम्यते । पश्चिमाचलभुवम् अस्ताचलप्रदेशं ।
याते सति, लोकत्रयाधीशितुः त्रैलोक्याधिपतेः । हरेः श्रीपद्मनाभस्य । जल-
निधौ समुद्रे । स्नानमेव महोत्सवं । द्रष्टुं, निर्मलामिः धवलामिः वालुकामिः सिक-
तामिः विलसिते शोभिते । वारिधेः समुद्रस्य । तीरे प्राप्तानां, कुतुके कौतुक
एवामृते आप्लुता निमग्ना धीः चित्तं येषां तादृशानां । नृणां नराणां । बाधः स-
म्भर्दः तु । अवाग्गोचरः वाचामविषयः । भवतीति शेषः । तेषां सम्भर्दो व-
क्तुमशक्य एवेति भावः ॥ १ ॥

अथेति । अथ तावद् भगवन्तं, पङ्कजनाभं श्रीपद्मनाभम् । अनुयान्तः
अनुगताः । इतरदेवाः पूर्वोक्ताः अन्यदेवाश्र । भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । स्ना-
नात् पूर्वमेव स्नाताः, सागरतटात् समुद्रतीरात् । निवृत्य, गमनवेलायां गमन-

ततस्तु भगवानम्भोरुहनाभो गृहीताम्बुधिस्थानस-
भारसमस्तपरिजनसमूहसमावृतोपान्तः संख्याविहीनदीपक-
रदीपिकालघुसुषमया विनाशिताप्रतिमतिमिरभारमुदधेस्तटप्र-
देशं सनाथीकुरुते ॥ ३ ॥

त्रैलोक्याधिपतिर्यदा जलनिधौ स्नातस्त्रिवारं हरि-
स्त्रैलोक्यस्थितलोकगीतमहिमा सानन्दमम्भोनिधिम् ।
कुर्वन् पूततमं पदाब्जयुगलस्पर्शेन तन्निःसृतं
तीर्थं पुण्यतमं दधत्यपि तदा मूर्धना महान्तो जनाः ॥ २ ॥

काले । अविलम्बेन विलम्बं विना । अनुयातुमनुगन्तुं । सन्नद्वाः बद्धकक्ष्याः
सन्तः । तिष्ठन्ति ॥ २ ॥

ततस्त्विति । ततस्तु भगवान्, अम्भोरुहनाभः श्रीपद्मनाभः । गृ-
हीताः अम्बुधिस्थानार्थं ये सभ्माराः उपकरणानि ते यैः तादृशैः समस्तैः परि-
जनसमूहैः समावृतः परिवृत उपान्तः समीपप्रदेशो यस्य तादृशः सन् । सं-
ख्याविहीनानां निरवधिकानां दीपानां करदीपिकानां च अलङ्घ्या अनल्पया
सुषमया शोभया । विनाशितः अप्रतिमो निम्तुलः अत्यर्थं निबिड इत्यर्थः य-
स्तिमिरभारः अन्धकारसमूहः स यत्र तादृशम् । उदधेः समुद्रस्य । तटप्रदेशं
तीरप्रदेशं । सनाथीकुरुते स्वेन सनाथं कुरुते इत्यर्थः ॥ ३ ॥

त्रैलोक्याधिपतिरिति । त्रैलोक्याधिपतिः, त्रैलोक्यस्थितैः त्रैलोक्य-
वासिभिः लोकैः जनैः गीतः कीर्तिः महिमा माहात्म्यं यस्य तादृशः । हरिः
श्रीपद्मनाभः । पदाब्जयुगलस्पर्शेन पादपद्मयुग्मर्मेलनेन । अम्भोनिधिं समुद्रं ।
पूततमम् अतीव शुद्धं । कुर्वन् सन् सानन्दं यथा तथा यदा, जलनिधौ
समुद्रे । त्रिवारं स्नातः, भवतीति शेषः । तदा, महान्तो जनाः सज्जनाः ।
तन्निःसृतं तस्मात् पादपद्मयुगाद् निःसृतं । पुण्यतमम् अतीव पावनतमं ।
तीर्थं, मूर्धना स्वोक्तमाङ्गेन । दधत्यपि वहन्ति च ॥ २ ॥

अथ कलितवारिधिस्नानः स भगवानम्बुजनाभो
भद्रतरहारिद्रचूर्णसमलङ्कृततनुर्विविधतरसपर्याविशेषपरम -
हष्टाशयो निर्गतमार्गसञ्चारक्लौमैः पूर्वोक्तेर्भटजनादिभिः सकु-
तूहलमन्वीयमानो दिनकरपराजयप्रदानपदुत्वावहस्तचिरतर-
दीपरोचिषा विशदीकृतेन वर्त्मना पयोनिधेस्तटान्निजालयं
प्रति गन्तुं यदारभते, तदा पूर्वोक्ता एव छत्रचामरतालवृन्त-
पताकानिवहवादित्रादयो द्विगुणां शोभां दधते ॥ ४ ॥

भूषारत्नकदम्बविभिततमा कान्तिस्तदानीं हरे-
र्यात्रायां लसमानदीपनिवहाज्जाताखिलामोददा ।

अथेति । अथ, कलितवारिधिस्नानः कृतसमुद्रस्नानः । भगवान् सः, अम्बुजनाभः श्रीपद्मनाभः । भद्रतरेणातीव मङ्गलकारिणा हारिद्रचूर्णेन हरि-
द्राधूलिना, 'निशास्था काञ्चनी पीता हरिद्रा वरवर्णिनी'त्यमरः । सम्यगलं-
कृता तनुः शरीरं यस्य तादृशः । विविधतरैः नानाप्रकारैः वैखानसादिभिरि-
त्यर्थः सपर्याविशेषैः पूजाविशेषैः परमहृषेऽतीव सन्तुष्ट आशयः चित्तं यस्य
तादृशैः । निर्गतः निवृत्तः मार्गसञ्चारेणाध्वगमनेन यः क्लूमः श्रमः स येभ्यः
तादृशैः । पूर्वोक्तैः भटजनादिभिः सकुतूहलं यथा तथा, अन्वीयमानः अनु-
गम्यमानः । दिनकरस्य सूर्यस्य पराजयप्रदाने अपजयदाने यत् पदुत्वं
सामर्थ्यं तद् आवहनीति धरतीति तथा तादृशेन रुचिरतरेणातीव मनोहरेण
च दीपरोचिषा प्रदीपप्रभया । विशदीकृतेन निर्मलीकृतेन, निरन्धकारीकृ-
तेनेत्यर्थः । वर्त्मना मार्गेण । पयोनिधेः समुद्रस्य । तटात् तीरात् । निजालयं
प्रति गन्तुं यदारभते, तदा पूर्वोक्ता एव, छत्रचामरतालवृन्तपताकानिवहवा-
दित्रादयः छत्रबालव्यजनव्यजनवैजयन्तीसमूहवादयः । द्विगुणां शोभां, दधते
'वहन्ति ॥ ४ ॥

भूषारवेति । तदानीं, यात्रायां घोषयात्रायां । लसमानात् शोभमानाद्
दीपनिवहाद् दीपसमूहात् । जाता उत्पन्ना । हरेः श्रीपद्मनाभस्य । भूषार्त्रा-
नामाभगणप्रत्युप्रसर्णानां कदम्बे समूहे, 'निकुरुम्बं कदम्बकम्भित्यमरः । विभि-

अक्षणोर्हन्त निमीलनाक्षमतया नूनं करोत्याकुलं

चेतो विश्वसुधाभुजां च दधती विद्युल्लताविभ्रमम् ॥ ३ ॥

एवमस्मिन् भगवत्यम्भोजनाभे निजमन्दिरं प्रति
यात्रां समारभमाणे मध्येमार्गं विलसन्तः पूर्वोक्ता एव हर्म्या-
वतंसाः सुमनोज्ञदीपनिकायद्विगुणीभूतमहसः किमिन्द्रजा-
लमिदामिति समस्तजनैः सविस्मयं वीक्षिता विलसन्ति ॥ ५ ॥

अथ ततोऽपि निर्गत्यानेकजनसमुदायविनतपदार-
विन्दः स भगवानरविन्दनाभो यदा तु दुर्गद्वारान्तर्विशति,

ततमा अतिशयेन प्रतिबिभिता । आखिलानां सर्वेषामामोददा सन्तोषप्रदा ।
विद्युल्लताविभ्रमं तटिद्विलासं । दधती विभ्राणा । विद्युल्लतासदृशीत्यर्थः । का-
न्तिर्द्युतिः । अक्षणोः नेत्रयोः । निमीलने अक्षमतया अशक्ततया, तेषामनिमे-
षत्वादिति भावः । विश्वेषां सर्वेषां सुधाभुजां देवानां च । चेतः, आकुलं पर-
वशं । करोति, नूनं निश्चयः । हन्त आश्र्यम् ॥ ३ ॥

एवमिति । भगवति अस्मिन्, अम्भोजनाभे श्रीपद्मनाभे । एवमुक्त-
प्रकारेण । निजमन्दिरं प्रति यात्रां समारभमाणे सति, मध्येमार्गं मार्गमध्ये ।
विलसन्तः शोभमानाः । पूर्वोक्ता एव, हर्म्यावतंसाः प्रासादत्रैषाः । सुमनोज्ञा-
नामतीव मनोहराणां दीपानां निकायेन समूहेन द्विगुणीभूतं महस्तेजो येषां
तादृशाः । इदं परिवृश्यमानम् । इन्द्रजालमिन्द्रजालविद्या । किमिति समस्त-
जनैः सविस्मयं यथा तथा, वीक्षिताः विलोकिताश्च सन्तः । पूर्वशोभातः अ-
धिकशोभावहत्यादिन्द्रजालशङ्का । विलसन्ति शोभन्ति ॥ ५ ॥

अथेति । अथ, अनेकेषां वहुविधानां जनानां समुदायेन समूहेन
विनतं पदारविन्दं यस्य तादृशः । भगवान् सः, अरविन्दनाभः श्रीपद्मनाभः ।
ततः तस्माद् देशादपि । निर्गत्य निर्गम्य । यदा तु, दुर्गद्वारान्तः दुर्गद्वारान्तर्भागे ।
विशति प्रविशति । तदा, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । तादृशावस्थायाः दुर्ग-
द्वारान्तःपर्वेशवेलायाः द्योतकः भूतकः । खधूमाग्नः पुनरपि, प्राप्वद् नागिधि-

तदा भगवतस्तादशावस्थायोतकः खधूमारवः पुनरपि प्राग्वद्विश्वजनकर्णविवरगोचरीभवति ॥ ६ ॥

अथ तत्र तत्र स्थितैर्भगवदर्शनकुतूहलानिमीलिताक्षिपुट्टैरनरनारीनिकरैः सप्रेमवीक्षणमेवं स्तुतो विलसति स भगवानम्भोरुहनाभः ॥ ७ ॥

निर्भरप्रणयनिश्चलत्रिदशवृन्दगीतमहिमा मुदा

भक्तवर्यशुकनारदादिमुनिवन्द्यमानचरणाम्बुजः ।
स्तिर्गधहासनवचन्द्रिकाविसरपाण्डरीकृतचराचरः

पश्य विश्वमभिनन्दयन् व्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

खानगमनवेलायामिव । विश्वेषां सर्वेषां जनानां कर्णविवरस्य श्रोत्रद्वारस्य गोचरीभवति विषयो भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथेति । अथ भगवान्, अम्भोरुहनाभः श्रीपद्मनाभः । तत्र तत्र प्रदेशे स्थितैः । भगवदर्शने यत्कुतूहलं तेन हेतुना अनिमीलितमक्षिपुटं येषां तादृशैः । नरनारीनिकरैः, सप्रेमवीक्षणं स्तेहावलोकनसहितं यथा तथा । एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण । स्तुतः सन्, विलसति शोभते ॥ ७ ॥

स्तुतिप्रकारमेवाह — निर्भरेति । निर्भरेण भर्तुमशक्येन अधिकेनैत्यर्थः प्रणयेन भक्त्येत्यर्थः निश्चलमचञ्चलं निश्चेष्टमित्यर्थः यत् त्रिदशवृन्ददेवसमूहः तेन गीतः कीर्तिः महिमा माहात्म्यं यस्य तादृशः । भक्तवर्याभक्तश्रेष्ठाः ये शुकनारदादिमुनयः तैर्वन्द्यमानं चरणाम्बुजं यस्य तादृशः । छिघः मसृणः हास एव या नवचन्द्रिका तस्याः विसरेण प्रसारेण पाण्डरीकृतं धवलीकृतं चराचरं स्थावरजङ्गमात्मकं जगद् येन तादृशः । माधवः श्रीपद्मनाभः । मुदा सन्तोषेण । इह, विश्वं सकलम् । अभिनन्दयन् आनन्दयन् । मन्दिरान्तः क्षेत्रान्तर्भागे । व्रजति प्रविशति । पश्य अवलोकय । चतुर्थपादस्तु एतस्तुतिसमाप्तिर्यन्तस्त्रोक्तेष्वप्येवमेव द्रष्टव्यः । स्तिर्गधहासनवचन्द्रिकेत्यत्र रूपकं, पाण्डरीकृतचराचरेत्यन तद्वृणश्चेति तयोरङ्गाङ्गिभवेन सङ्करः ॥ ८ ॥

मानसे सरसि कामकेलिरतराजहंसमदहारिणा

तसहेममयदिव्यदण्डरुचिसंश्रितेन सकुतूहलम् ।

चामरोत्तमकुलेन सम्प्रति च वीज्यमान इह सादरं

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

तालवृन्तमहितातपत्रयुतपाणिभिः परिजनैर्वृतो

नीलनीरजविलोचनाविधृतचारुदीपरुचिभासितः ।

पङ्कजातसद्वशायतेक्षणयुगातिपूर्णकरुणारसः

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

मङ्गलारवमृदङ्गशङ्खवरशृङ्गचारुपटहोचल-

त्कम्पनादमुरलीलसङ्कुमरुतालदुन्दुभिमुखैः परम् ।

मानस इति । मानसे मानसाख्ये । सरसि तटाके । कामकेल्यां कामं यथेच्छं केल्यां कीडायां रतानां तत्पराणां राजहंसानां मदं गर्वौ हरतीति तथा तादृशेन, राजहंसादपि धावल्ययुक्तेनेत्यर्थः । ‘राजहंसाख्यु ते चञ्चुचरणैर्लो-हितैः सिताः’ इत्यमरः । तसहेममयः तस्स्वर्णस्वरूपः दिव्यश्च यो दण्डः तस्य रुचा शोभया संश्रितेन आश्रितेन, स्वर्णमयदण्डशोभावतेत्यर्थः । चामरोत्तमानां चामरश्रेष्ठानां कुलेन समूहेन । सम्प्रति च सादरं यथा तथा वीज्यमानः माधवः सकुतूहलं यथा तथा विश्वमभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥

तालवृन्तेति । तालवृन्तैः व्यजनैः महितातपत्रैः उत्कृष्टच्छत्रैः च युताः सहिताः पाणयो येषां तादृशैः । परिजनैः परिवारैः । वृतः, नीलनीर-जवद् इन्दीवरवद् विलोचनानि नेत्राणि यासां तादृशीभिः सुन्दरीभिरित्यर्थः विधृता उङ्घृताः चारवश्च ये दीपास्तेषां रुच्या कान्त्या भासितः शोभितः । पङ्कजातेन पद्मेन सद्वद्ये तुल्ये आयते दीर्घे च ईक्षणयुगे नयनयुगले अतिपूर्णः अधिकं पूर्णः करुणारसः यस्य तादृशः । माधवः इह विश्वमभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥ ६ ॥

मङ्गलारवोति । मङ्गलः शुभावह आरवः शब्दो यस्य तादृशः यः मूः-दङ्गः शङ्खश्च वरं श्रेष्ठं यत् शृङ्गं शृङ्गाकारवाद्यविशेषः चारुमनोहरः यः पटहः उच्चलन् उद्दृच्छन् कमः मनोहरश्च यः नादः स यस्यास्तादृशी या मुरली

दिव्यवाद्यनिवहैरलं सपदि गुणमाणसविधस्त्वसौ

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

पञ्चबाणदयितासमानसुरयौवतेन सकुतूहलं

वल्लभैश्च सहितेन कामशरपातविहलहदा मुदा ।

वीक्ष्यमाण इह लज्जयावनतकन्धरं पुलकशालिना

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

अर्चितो भवति कल्पवृक्ष इह कामितार्थसमवाप्तये

सोऽप्यमुष्य पदपद्मयोः किरति चात्मनि स्थितसुमावलिम् ।

तादृशः सुमहतां चिरेण हृदि लभ्यपादसरसीरुहः

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

लसन्तो डमरुश्च तालं काम्यनिर्मितवाद्यविशेषः दुन्दुभिः मेरी च एते मुखाः प्रथमा येषां तादृशैः । दिव्यैरुत्कृष्टैश्च वाद्यनिवहैः वादित्रजालैः । परं, गुण्यमाणं शब्दायमानं सविधं समीपप्रदेशो यस्य तादृशः । असौ माधवस्तु सपदि इह विश्वमभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥ ७ ॥

पञ्चवाणेति । वल्लभैः स्वर्मर्तुभिः । सहितेन, कामशराणां पातेन पतनेन विहलं स्तित्रिं हृत् चित्तं यस्य तादृशेन । पुलकशालिना रोमाञ्चवता । पञ्चबाणदयिता रतिदेवी तथा समानेन सदृशेन तद्रसुन्दरेणत्यर्थः, सुरयौवतेन देवस्त्रीसमूहेन । मुदा सन्तोषेण । सकुतूहलं लज्जया हेतुना, अवनतकन्धरं नतग्रीवं च यथा तथा । इह वीक्ष्यमाणः अवलोक्यमानः । माधवः इह विश्वमभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥ ८ ॥

अर्चित इति । कामितार्थसमवाप्तये अभिप्रेतार्थलाभार्थः । कल्पवृक्षः अर्चितः भवति । सोऽपि कल्पवृक्षोऽपि । आत्मनि स्थितां सुमावलिं पुष्पसमूहम् । अमुष्य श्रीपद्मनाभस्य । इह, पदपद्मयोः पद्मसदृशयोः पदयोः । किरति वर्षयति । स्वोत्पन्नपुष्पैरचयतीत्यर्थः । तादृशः कल्पवृक्षेणाप्यर्च्यमानपदारविन्द इत्यर्थः । सुमहतां सज्जनानां । चिरेण चिरकालेन । हृदि हृदये । लभ्यं पादसरसीरुहं यस्य तादृशः सज्जनैरपि दुःखेन ध्येयपादारविन्द

कन्दपुष्पमयदामलालसितकन्धरो भुवनसुन्दरो

दिव्यपत्रिवरपाणियुग्मपरिलालिताङ्गिसरसीरुहः ।

दर्पकायुतरुचिच्छटापरमदर्पनाशनपदुच्छविः

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

घोरसङ्गरसमापतद्विमतवारिवाहपवनायितां

वाहिनीं समरशूरनाथसहितां पुरः सपदि चारयन् ।

विश्वलोकशमलाद्रिखण्डनपविः पवित्रगुणसम्भूतः

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

वासरेशशतलोभनीयमणियुक्तभूषणरुचा भृशं

वासवानुपमकार्मुकद्युतिमदच्छिदापिच विराजितः ।

इति यावत् । माधवः इह विश्वमभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥ ९ ॥

कुन्दपुष्पेति । कुन्दपुष्पमयेन दास्ता माल्या लालसिता कन्धरा ग्रीवा
यस्य तादृशः । भुवनसुन्दरः, दिव्यस्य श्रेष्ठस्य पत्रिवरस्य गरुडस्य पाणियु-
ग्मेन परिलालितम् अङ्गिसरसीरुहं यस्य तादृशः । दर्पकायुतस्य अयुतसं-
ख्याकानां कामानां रुचिच्छटायाः कान्तिसमूहस्य परम उत्कृष्टः यः दर्पः
गर्वः तस्य नाशने पदुः समर्था या छविः कान्तिः सा यस्य तादृशः । मा-
धवः इह विश्वम् अभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥ १० ॥

घोरसङ्गरेति । घोरसङ्गरे भयङ्गरयुद्धे समापतन्तः समागच्छन्तः
विमताः शत्रव एव ये वारिवाहा मेघास्तेषां पवनायितां वायुभूतां, तत्राश-
कारिणीमित्यर्थः । समरे युद्धे शूरैः नाथैः सेनानायकैः सहितां युक्तां ।
वाहिनीं सेनां । पुरः पुरोभागे । चारयन्, विश्वेषां लोकानां शमलस्य पाप-
स्तैवद्रेः पर्वतस्य खण्डने पविः कुलिशं । पवित्रैः गुणैः सम्भूतः सम्पूर्णः ।
माधवः सपदि इह विश्वमभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥ ११ ॥

वासरेशेति । अपिच किञ्च । वासवस्य इन्द्रस्य अनुपमं यत् कार्मुकं
धनुः तंस्य शृत्याः शोभायाः मदच्छिदा गर्वनाशिकया । वासरेशशतवत्
आदित्यसमूहवत् लोभनीयैर्मनाहरंमोर्ध्वमिः रक्षैः युक्तानां सहितानां भूषणानां

वाससा च नवजातरूपरुचिभासुरेण किल संवृतः

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥
 स्नानयानमिषतोऽम्बुधौ निखिललोकमाच्चकुतुकं विभुः
 स्नापयन्नमृतवारिधौ सरसमात्ममूर्तिकलनात् तदा ।
 इन्दिराभिगमकौतुकादिव च मन्दहाससहितो जवात्

पश्य विश्वमभिनन्दयन् ब्रजति मन्दिरान्तरिह माधवः ॥

एतमपरिमितजननिकायवर्णितविविधविभवः स भग-
 वानरविन्दनाभः स्वपादसंसेवननिरतवाहिनीशसहितया सेन-
 या च सभक्तिभारमवनतपदाम्बुजो निस्तुलानन्दसम्पूर्णद्विजा-
 रुचा कान्त्या । विराजितः शोभितः । नवजातरूपस्य तस्स्वर्णस्य रुचिवत्
 शोभावद् भासुरेण मनोहरेण । वाससा वर्णेण, पीताम्बरेणत्यर्थः । संवृतः
 किल माधवः इह विश्वमभिनन्दयन् मन्दिरान्तः ब्रजति पश्य ॥ १२ ॥

स्नानयानमिषत इति । अम्बुधौ समुद्रे स्नानयानमिषतः स्नाना-
 र्थगमनव्याजेन । आत्तकुतुकं भगवद्दर्शने सकुतूहलमित्यर्थः । निखिललोकं
 तदा, आत्ममूर्तिकलनात् स्वकीयशरीरप्रदर्शनात् । अमृतवारिधौ आनन्दा-
 मृतसमुद्रे । सरसं यथा तथा, स्नापयन् निमज्जयन्नित्यर्थः । दशमोत्सवदिने
 भगवतो वारिधिगमनं नतु स्नानार्थं, किन्तु स्वदर्शनकुतूहलिजनेभ्यः स्वप्रद-
 शनेन तानानन्दामृते स्नापयितुमेवेत्युक्त्या भगवतोऽतिकारुणिकत्वं घोत्यते ।
 मन्दहाससहितः माधवः इह विश्वमभिनन्दयन् । इन्दिराभिगमे महालक्ष्म्य-
 भिमुखगमने यत्कौतुकं तस्माद्वेतोः इवेत्युत्प्रेक्षा । जवाद् वेगात् । मन्दिरान्तः
 ब्रजति पश्य ॥ १३ ॥

एवमिति । एतमुक्तप्रकारेण । अपरिमितेनानल्पेन जननिकायेन जन-
 समूहैन वर्णिताः विविधाः नानाप्रकाराश्च विभवाः वैभवानि यस्य तादृशः ।
 भगवान् सः, अरविन्दनाभः श्रीपद्मनाभः । स्वपादयोः सम्यक् सेवने निर-
 तैस्तत्परैर्वाहिनीशैः सेनानायकैः सहितया युक्त्या । सेनया च, सभक्तिभारं
 भक्तिभारसहितं यथा तथा । अवनतं पदाम्बुजं पादारविन्दं यस्य तादृशः

तिकुलनिबिडीभूतं निजालयवरान्तर्भागं सानन्दं प्रविशति ॥

अथ तदानीं तेषां द्विजातिवराणां जयविजयेत्यादीनि
जगत्पवित्राणि मङ्गलवचनानि मन्दिरान्तर्भागमुद्घोषितं वित-
न्वते ॥ ९ ॥

तदनु च भगवानम्भोजनाभो यथापूर्वं श्रीबलिम-
ण्डपे त्रिः परिकम्य तृतीयपरिकमणावसरे निजयात्रानुगता-
नितरालयेभ्यः समागतान् देवांस्तु यथोचितं विविधप्रसृन-
फलादिवितरणेन सफलमनोरथान् कलयन् सम्प्रेषयति ॥ १० ॥

सम्प्रेषितेष्वमीषु देवेषु स भगवान् स्वयं सौवर्णध्व-
जाधस्तले विलसन् ध्वजपताकावरोपणविधानानन्तरं निजा-
लयान्तर्विशति ॥ ११ ॥

सन् । निस्तुलेनानन्देन सम्पूर्णैः द्विजातिकुलैः ब्राह्मणसमूहैर्निबिडीभूतं निर-
न्तरीभूतं । निजस्यालयवरस्यान्तर्भागं निजालयप्राकारान्तर्भागमित्यर्थः । सानन्दं
यथा तथा प्रविशति ॥ ८ ॥

अथेति । अथ, तदानीं भगवतो मन्दिरान्तः प्रवेशवेलायामित्यर्थः । तेषा-
मुक्तानां द्विजातिवराणां ब्राह्मणश्रेष्ठानां जय विजय इत्यादीनि जगत्पवित्राणि
मङ्गलवचनानि मन्दिरान्तर्भागम् । उद्घोषितं सशब्दमित्यर्थः । वितन्वते ॥ ९ ॥

तदन्विति । तदनु च भगवान्, अम्भोजनाभः श्रीपद्मनाभः । य-
थापूर्वं पूर्ववत् । श्रीबलिमण्डपे, त्रिः त्रिवारं । परिकम्य प्रदक्षिणं कृत्वा ।
तृतीयपरिकमणावसरे, निजयात्रायामनुगतान् आत्मानमनुयातान् । इतराल-
येभ्यः क्षेत्रान्तरेभ्यः । समागतान् प्राप्तान् । देवान्, यथोचितं यथार्हं । वि-
विधानां नानाप्रकाराणां प्रसूनानां पुष्पाणां फलादीनां च वितरणेन प्रदानेन
सफलमनोरथान् सफलकामान् । कलयन् कुर्वन् । संप्रेषयति ॥ १० ॥

सम्प्रेषितेष्विति । अमीषु देवेषु सम्प्रेषितेषु सत्सु, भगवान् श्रीपद्म-
नाभः । स्वयं, सौवर्णस्य ध्वजस्य अधस्तले अधोभागे । विलसन् शोभमानः
सन् । ध्वजपताकायाः अवरोपणविधानस्य अवरोपणकरणस्य अनन्तरम् । नि-
जालयान्तः निजगृहान्तर्भागे इत्यर्थः । विशति प्रविशति ॥ ११ ॥

आविष्टो निजमन्दिरान्तरनघः श्रीपद्मनाभो हरिः

पक्षीन्द्रादवरुद्ध्य वाहनवरात् प्राप्तो विमानं तदा ।
सायं भानवमण्डलाद्विमकरस्यामेयशोभायुतं

बिम्बं चाविशतो दधात्यथ दशां स्फीतां परं तेजसः ॥

अथ निजविमानान्तर्भागमाविष्टस्तु भगवान् समस्त-
भक्तनिकायेनैवं स्तुतो विराजते ॥ १२ ॥

पुरा खलु निद्राणचतुर्मुखमुखोदधतश्रुतिनिवहहयग्री-
वाख्यासुरनिधनार्थं तटिनीसन्तर्पणपरायणसत्यव्रतभूमीपुरन्द-
रकराङ्गलिसम्पतितातिसूक्ष्मवैसारिणतनो! तदनु विस्मितेन

आविष्ट इति । अथ निजमन्दिरान्तः निजगृहान्तर्भागे प्रविष्टः अ-
नघः हरिः श्रीपद्मनाभः यदा, वाहनवरात् वाहनश्रेष्ठभूतात् पक्षीन्द्राद् गरु-
डात् । अवरुद्धावतीर्य । विमानं प्राप्तादं । प्राप्तः प्रविष्टो, भवतीति शेषः ।
तदा, सायं सन्ध्यासमये । भानवमण्डलात् आदित्यमण्डलात् सकाशात् । अ-
मेयया निरवधिकयेत्यर्थः शोभया युतं सहितं । हिमकरस्य चन्द्रस्य । बिम्बं
मण्डलम् । आविशतः तेजसः, परमाधिकं । स्फीतां, दशामवस्थां । दधाति
च ॥ १४ ॥

अथेति । निजविमानान्तर्भागम्, आविष्टः प्रविष्टः । भगवान् श्रीप-
द्मनाभः तु । समस्तभक्तानां निकायेन समूहेन । एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ।
स्तुतः सन् । विराजते शांभंत ॥ १२ ॥

स्तुतिप्रकारमेवाह — पुरा खलु पूर्वे हि । निद्राणस्य निद्रां कुर्वा-
णस्य चतुर्मुखस्य ब्रह्मणः मुखेभ्यः उद्धृतः हृतः श्रुतिनिवहः वेदसमूहो येन
तादृशस्य हयग्रीवाख्यस्यासुरस्य निधनार्थं हिंसायै तटिनीसलिलेन यत्सन्तर्पणं
देवादिर्तप्णं तत्र परायण आसक्तः सत्यव्रतः सत्यव्रताख्यश्च यः भूमीपुरन्दरः
राजा तस्य कराङ्गलौ सम्पतिता अतिसूक्ष्मा च या वैसारिणतनुः मीनशरीरं
यस्य तादृश । । ‘मीनो वैसारिणोऽण्डज’ इत्यमरः । तदनु विस्मितेन तेन

तेन क्रमेण कूपवापीतटाकतटिनीमहाबिधषु विक्षिसातिविशा-
लशरीर । स्वनिरीक्षणानन्दितनृवरयाचनया सप्तर्षिसाहिताय
भूरुपनौकासमधिरूढाय तस्मै स्वशृङ्गाग्रेण नावमाकृष्य नि-
खिलभुवनभागान् दर्शयन् तदन्ते तमसुरं स्वशृङ्गेणैव निहत्य
विरिच्छये विश्राणितश्रुतिनिवह ! भगवन्नमस्ते ॥ १३ ॥

वज्राधिकस्थिरतरकर्परभागोद्भूतमन्थानीभूतमन्दरधरा
धरेन्द्र ! वरत्रीभूतवासुकिकलितमथनसंक्षुभ्यतफेनोर्मिमालासं-
कुलक्षीराभ्मोनिधिसमुद्भूतपीयूषविश्राणनसम्प्रीणितसमस्तसु-
मनोनिकुरुम्ब ! कूर्मस्वरूप ! भगवन्नमस्ते ॥ १४ ॥

सत्यव्रतनृपेण । क्रमेण, कूपे वाप्यां तटाके तटिन्यां महाब्धौ च विक्षितम-
तिविशालं च शरीरं यस्य तादृश ! । स्वनिरीक्षणेनानन्दितस्य नृवरस्य सत्यव्र-
तनृपस्य याचनया हेतुना । सप्तर्षिभिः मरीच्यादिभिः सहिताय युक्ताय । भू-
रुपायां नौकायां तरण्यां नौरूपमाश्रित्यागतायां भूम्यामित्यर्थः, समधिरूढाय ।
तस्मै सत्यव्रतनृपाय । स्वस्यात्मीयस्य मत्स्यरूपभगवत्सम्बन्धिनः शृङ्गस्या-
ग्रेण । नावं सत्यव्रताधिरूढां तरीम् । आकृष्य निखिलभुवनभागान् दर्शयन्,
तदन्ते दर्शनान्ते । तमसुरं हयग्रीवं । स्वशृङ्गेणैव निहत्य, विरिच्छये ब्रह्मणे ।
विश्राणितः दत्तः श्रुतिनिवहः वेदसमूहो येन तादृश ! । भगवन् ! श्रीपद्मनाभ !
ते, नमः नमस्कारोऽस्तु ॥ १३ ॥

वज्रेति । वज्रवदधिकमत्यर्थं मिथिरतरेणातीव कठिनेन कर्परभागेण पृष्ठा-
स्थिप्रदेशेन उद्धृतः मन्थानीभूतश्च यः मन्दरधराधरेन्द्रः मन्दरास्त्यपर्वतः स
येन तादृश ! । वरत्रीभूतेन योक्रभूतेन वासुकिना कलितं कृतं यन्मथनं तेन
हेतुना सम्यगाधिकं क्षुभ्याद्विः फेनैः ऊर्मिमालाभिः वीचिसमूहैः संकुलात् क्षीरा-
न्मेनिधेः क्षीरसमुद्रात् समुद्भूतस्य उत्पन्नस्य पीयूषस्य विश्राणेन वितरणेन
सम्यक्प्रीणितं तर्पितं समस्तानां सुमनसां देवानां निकुरुम्बं समूहो येन ता-
दृश ! । कूर्मस्वरूप ! भगवन् ! ते नमः ॥ १४ ॥

सनकमुखमुनिवरेण्यशापमूलसम्प्राप्तकठिनासुरजन्म-
हिरण्याक्षकलितधरणीमज्जनविवशीभूतमनुवाक्यसदयहृदय -
कमलासनयाचनाधृतमहितमूदारस्वरूप! निजदंष्ट्राग्रभागवि-
दारितदनुजवक्षःस्थलोद्धृतधरणे! भगवन्नमस्ते ॥ १५ ॥

भक्तसत्तमप्रह्लादावनाय विपुलस्तम्भगर्भादुद्धूय तज्ज-
नकं हिरण्यकशिपुमूरुयुगले निपात्य वक्षः सम्भिद्य तदन्तः-
स्थितापाटलरुधिरपानप्रमत्त! अदृहासरावविभ्यन्निखिलजगद-
न्तराल ! श्रीनरसिंहमूर्ते ! भगवन्नमस्ते ॥ १६ ॥

अप्रतिमतमैश्वर्यविभवमदान्धमहाबलिगाढाहङ्काराप-
नुत्तये तत्सवनशालायां समालम्बितबालवदुस्वरूपः प्रविश्या-

यनकेति । सनकमुखानां मुनिवरेण्यानाम् क्रषिश्रेष्ठानां शापेनैव मूलेन
कारणेन सम्प्राप्तं सङ्गतं कठिनं कूरमसुरजन्म येन तावशेन हिरण्याक्षेण कलि-
तेन कृतेन धरणीमज्जनेन दंतुना विवशीभूतस्य परवशस्य मनोः वाक्यैः सदयं
हृदयं यस्य तावशाला कमलासनस्य ब्रह्मणः याचनया हेतुना धृतं महितं
पूजितं भूदारस्वरूपं गदुस्वरूपं येन तावश! । निजेन पादाग्रभागेन विदारितं
दनुजस्य हिरण्यकशिपुमूर्तिं कर्णमूलं येन तावश!* । उद्धृता धरणीः भूमिः येन
तावश! । भगवन् ते नमः ॥ १७ ॥

भक्तसत्तमति । भक्तेषु सत्तमस्यातीव श्रेष्ठस्य प्रह्लादस्य अवनाय
पालनाय । विपुलस्य महतः स्तम्भस्य गर्भात् अन्तर्भागित् उद्धूय । तस्य प्रह्ला-
दस्य जनकं । हिरण्यकशिपुम् ऊरुयुगले निपात्य वक्षः, सम्भिद्य विदार्य ।
तदन्तःस्थितस्य वक्षसोऽन्तर्भागितस्य आपाटलस्यातीव रक्तवर्णस्य रुधिरस्य
शोणितस्य पानेन प्रमत्त! । अदृहासरावेण विभ्यत् भीतियुक्तं निखिलजगद-
न्तरालं यस्य तावश! । श्रीनरसिंहमूर्ते! श्रीनृसिंहाकार! । भगवन् ते नमः ॥

अप्रतिषेदति । अप्रतिमतमेन निस्पमेन ऐश्वर्येण धनेन विभवेन विभु-
तया च यो मदः गर्वः तेनान्धस्य महाबलेः यो गाढाहङ्कारः अधिकाहङ्कृतिः
तस्यापनुत्तये अपनोदनाय । समालम्बितं स्वीकृतं बालवदुस्वरूपं येन तावशः
सन् । तस्य महाबलेः सवनशालायां यागशालायां प्रविश्य, अर्थितस्य याचि-

* एतदनुसरणे तु ‘पादाग्रभागविदारितदनुजकर्णमूले’ ति मूलं पात्रम् ।

र्थितपादत्रयमेयप्रदेशवितरणापदुतया विध्वंसिततदीयाटोप !
वामनमूर्ते ! भगवन्नमस्ते ॥ १७ ॥

पार्वतीवल्लभसकाशाधीतशस्त्राभ्यास ! अतिशितकुठार्धारानिकृत्तरिपुमण्डल ! भार्गवराम ! भगवन्नमस्ते ॥ १८ ॥

अतिविवशसुरमुनिपरिषदभ्यर्थनया सनाथीकृतभुवन-पवित्रदिवाकरान्वय ! तपोधनवतंसकुशिकनन्दनसत्रावनवि-ध्वंसितखलमारीचसुबाहुमुखनिशाचरपुङ्गव ! चरणाम्बुजपरा-गसुभर्गीकृतचिरतरपाषाणीभूतगौतमदार ! महेश्वरकार्मुकवि-भेदनसम्प्राप्तजनकजात ! स्वायोध्यापुरप्रवेशसमयसरोषसमा-तस्य पादत्रयेण मेयस्य मातुं शक्यस्य प्रदेशस्य वितरणे दाने अपदुतया अश-क्तया । विध्वंसितः विनाशितः तदीयाटोपः महाबलिसम्बन्धिगर्वः येन ता-दश ! । वामनमूर्ते ! भगवन् ते नमः ॥ १७ ॥

पार्वतीवल्लभेति । पार्वतीवल्लभस्य श्रीपरमेश्वरस्य सकाशात् अधीतः गृहीतः शस्त्राभ्यासः शम्भूप्रयोगः येन तादश ! । अतिशितया अतीव ती-क्षणया कुठार्धारया निकृत्तं विनाशितं रिपुमण्डलं शत्रुसमूहो नेय तादश ! । भार्गवराम ! परशुराम ! । भगवन् ! ते नमः ॥ १८ ॥

अतिविवशेति । अतिविवशानां रावणोपद्रवादतीव खिन्नानामिति भावः, सुराणां देवानां मुनीनां च परिषदः सभायाः तत्समूहत्येति यावत्, अ-भ्यर्थनया याचनया सनाथीकृतः आत्मना नाथवत्कृतः भुवनपवित्रश्च यो दिवाकरान्वयः सूर्यवंशः स येन तादश ! सूर्यवंशे कृतावतार इति यावत् । तपो-धनवतंसस्य ऋषिश्रेष्ठस्य कुशिकनन्दनस्य विश्वामित्रस्य सत्रावनाय यागरक्ष-णाय विध्वंसिताः हताः खला मारीचसुबाहुमुखाश्च ये निशाचरपुङ्गवाः राक्षस-श्रेष्ठाः ते येन तादश ! । चरणाम्बुजयोः परागेण रेणुना सुभर्गीकृताः सुन्दरीकृताः चिरतरं चिरकालादारभ्य पाषाणीभूताः शिलोभूताश्च ये गौतमदाराः गौतम भार्या अहल्या येन तादश ! । ‘अथ पुम्भूम्भि दारा’ इत्यमरः । महेश्वरकार्मु-कस्य परमेश्वरधनुषः विभेदनेन भज्जनेन सम्प्राप्ता लङ्घा जनकजाता सीता येन तादश ! । खस्यात्मनः अयोध्यापुरप्रवेशसमये सरोषं यथा तथा समाप्त-

गतसमस्तराजन्यकुलविमतजामदग्न्याटोपतूलीकरणचणप्र .-
ताप! दशरथवाक्यपरित्यक्तराष्ट्र ! अनुजदारसहित! सङ्गतदण्ड-
कारण्यसमागतचण्डविराधमुखखण्डन ! पञ्चवटीसमागतशु-
र्पणखाकर्णनासाच्छेदनाकर्णनसरोषागतखरदूषणत्रिशिरोमुख-
चतुर्दशसाहस्र्यातुधाननिर्मूलन ! कनकमृगरूपधरखलमारी-
चमर्दन ! कुहनामस्करिरूपधरदशकण्ठहतदयित ! कलित-
सुग्रीवसख्य ! सप्तसालच्छेदन ! बालिनिधन ! दयितान्वेषण-
सम्प्रेषितबहुवानरमुख्यसमीरणसुतानीतचूडामणिदर्शनहृष्ट !
कलितसेतुबन्धन ! सम्प्रविष्टलङ्घानगर ! निशिचरसमूहस-
हितरावणनिधन ! दयितासहितागतनिजनगर ! कलितपट्टा-
भिषेक ! श्रीरामचन्द्र ! भगवन्नमस्ते ॥ १९ ॥

सम्य सम्प्राप्तस्य समस्तराजन्यकुलस्य सकलक्षश्चियसमूहस्य विमतस्य शत्रोः
जामदग्न्यस्य परशुरामस्य य आटोपः गर्वस्तस्य तूलीकरणे समर्थः प्रतापः
पौर्वं यस्य तावश ! । दशरथस्य वाक्येन परित्यक्तं राष्ट्रं राज्यं येन ताव-
श ! । अनुजेन लक्ष्मणेन दारैः सीतया च सहित ! । सङ्गते प्राप्ते दण्डकारण्ये
समागतानां चण्डानामत्यन्तकोपनानां विराधमुखानां विराधप्रभृतीनां खण्डन !
नाशकर ! । पञ्चवट्यां समागतायाः शूर्पणखायाः कर्णनासाच्छेदनस्य आक-
र्णनेन सरोषं यथा तथा आगतानां खरदूषणत्रिशिरोमुखानां चतुर्दशसाहस्र-
यातुधानानां निर्मूलन ! विनाशकर ! । कनकमृगरूपधरः खलश्य यः मारीचः
तस्य मर्दन ! विनाशकर ! । कुहनामस्करिरूपधरेण कपटभिषुस्वरूपधारिणा
दशकण्ठेन रावणेन हृता दयिता यस्य तावश ! । कलितसुग्रीवसख्य ! कृत-
सुग्रीवसख्य ! । सप्तसालच्छेदन ! । बालिनो निधनं यस्मात् तावश ! । दयि-
तान्वेषणार्थं सम्प्रेषितेषु बहुषु वानरेषु मुख्येन समीरणसुतेन हनुमता आनी-
तस्य चूडामणेदर्शनेन हृष्ट ! । कलितसेतुबन्धन ! कृतसेतुबन्धन ! । सम्प्रवि-
ष्टलङ्घानगर ! प्राप्तलङ्घानगर ! । निशिचरसमूहेन सहितस्य रावणस्य निधनं
यस्मात् तावश ! । दयितया सहितः सन् आगतं निजनगरनयोध्या येन तावश ! ।
कलितपट्टाभिषेक ! कृतपट्टाभिषेक ! श्रीरामचन्द्र ! भगवन् ! ते नमः ॥ १९ ॥

अत्युग्रधारसीराग्रभागसमाकृष्टहस्तिनपुर ! प्रलभ्बमुखनिर्मूलन ! बलराम ! भगवन्नमस्ते ॥ २० ॥

सुविमलयदुवंशसलिलनिधिसुधाकर ! निजजनकवसुदेवनीतयशोदापरिसर ! दारुणपूतनामारणविख्यातपौरुष ! वाचंयमवरेण्यगर्गकलितजगदवहरणचणश्रवणानन्दकरश्रीकृष्णनामविलसित ! घोषयोषिदालयरचितनवनीतचौर्य ! निजजनन्यै वदनान्तःसंदर्शिताखिलभुवनभाग ! अघासुरविमर्दन ! विरिञ्चमदभञ्जन ! कुटिलतरकालियाहिफणरङ्गकालितताण्डव ! सुन्दरतरकलिन्दनन्दिनीतटाहृतबल्लभसुन्दरीवसन ! गोवर्धनोद्धरणपोषितवजप्रदेश ! निजलावण्याकलनस्मरातु-

अत्युग्रेति । अत्युग्रा अतितीक्षणा धारा यस्य तादृशस्य सीरस्य हृलस्य अग्रभागेन समाकृष्टं हस्तिनपुरं येन तादृश ! । प्रलभ्बमुखानां प्रलभ्बासुरप्रभृतीनां निर्मूलन ! विनाशकर ! । बलराम ! बलभद्रराम ! भगवन् ! ते नमः ॥ २० ॥

सुविमलेति । सुविमलः अतीव निर्मलः यदुवंश एव यः सलिलनिधिः समुद्रस्तस्य सुधाकर ! चन्द्र ! तद्वद्विकरेति भावः । निजजनकेनवसुदेवेन नीतयशोदापरिसर ! प्रापितयशोदापर्यन्तभाग ! । दारुणायाः पूतनायाः मारणेन निधनेन विख्यातपौरुष ! विश्रुतप्रताप ! । वाचंयमवरेण्येन मुनिश्रेष्ठेन गर्गेणाकलितं कृतं जगदवहरणे समर्थं श्रवणयोः आनन्दकरं च यत् श्रीकृष्णनाम तेन विलसित ! शोभित ! । घोषयोषितां ब्रजाङ्गनानाम् आलये गृहे रचितं कृतं नवनीतचौर्य हैयङ्गवीनमौषिं येन तादृश ! । निजजनन्यै यशोदायै । वदनान्तः सम्यग्दर्शितः अखिलभुवनभागः येन तादृश ! । अघासुरविमर्दन अघासुरनाशकर ! । विरिञ्चमदभञ्जन ब्रह्मगर्वनाशन ! । कुटिलतरः यः कालियाहि : कालियसर्पः तस्य फण एव रङ्गे कलितं कृतं ताण्डवं दृतं येन तादृश ! । सुन्दरतरात् कलिन्दनन्दिनीतटात् कालिन्दीतीराद् आ-

राभीरमत्तकाशिनीवृन्दकलितसरसरासकेलीविलाससुखित !
 वृषकेशिमुखदनुजविध्वंसनकुपितकंससम्प्रोषितभक्तसत्तमाकू-
 रानुयातमथुरानगर ! चाणूरादिमल्लवरनिधनकुद्धतरकंसवि-
 नाशन ! सान्दीपनिमुनिसकाशाधीतसकलागमसार ! राज्या-
 भिषिक्तोग्रसेन ! रुक्मिण्याद्यष्टमहिषीसहितपोडशसहस्रवामे-
 क्षणासंयुत ! बन्धुवधिविन्नधनञ्जयोपादिष्टपरविद्यातत्त्व ! कुचे-
 लमुनिदारिद्रविमोचन ! श्रीकृष्णमूर्ते ! भगवन्नमस्ते ॥ २१ ॥

अर्धमप्रचुरकलिसमयान्तानिविडीभविष्यन्म्लेच्छकुल-
 निर्मूलनाय नष्टर्धमपरिपालनाय च भाविकलिकस्वरूप ! पद्म-
 नाभ ! परमपूरुष ! भगवन्नमस्ते ॥ २२ ॥

हृतानि वलवसुन्दरीवसनानि गोपस्त्रीवस्त्राणि येन तादृश ! | गोवर्धनोद्धरणेन
 पोषितः व्रजप्रदेशः येन तादृश ! | निजस्य लावण्यस्य सौन्दर्यस्य आकल-
 नेन दर्शनेन स्मरातुराणां कामपरवशानाम् आभीरमत्तकाशिनीनां गोप-
 स्त्रीणां वृन्देन समूहेन सह कलितेन कृतेन सरसेन रससहितेन च रासकेली-
 विलासेन रासक्रीडानामकविलासेन सुखित ! | वृषकेशिमुखानां दनुजानां
 विध्वंसनेन हेतुना कुपितेन कुद्धेन कंसेन सम्प्रेषितः भक्तसत्तमश्च यः अकूरः
 तेन सहानुयातम् अनुप्राप्तं मथुरानगरं येन तादृश ! | चाणूरादीनां मल्लवराणां
 निधनेन कुद्धतरस्य अतीव क्रद्धस्य कंसस्य विनाशन ! | सान्दीपनिमुनेः
 सकाशादधीतः सकलागमसारः येन तादृश ! | राज्ये अभिषिक्त उग्रसेनः
 येन तादृश ! | रुक्मिण्यादिभिः अष्टसंस्त्वाकाभिः महिषीभिः सहिताः
 याः पोडशसहस्रवामेक्षणाः ताभिः संयुत ! | बन्धुवधिविन्नाय बन्धुवधं
 विचार्य खिन्नाय धनञ्जयाय उपदिष्टं परविद्यातत्त्वम् आत्मतत्त्वं येन ता-
 दृश ! | कुचेलमुनेः दारिद्र्यस्य विमोचन ! श्रीकृष्णमूर्ते ! भगवन् ! ते
 नमः ॥ २१ ॥

अधर्मेति । अधर्मेण प्रचुरे कलिसमयान्ते निविडीभविष्यतां वर्धिष्य-
 माणानां श्लेच्छानां कुलस्य समूहस्य निर्मूलनाय विनाशनाय । नष्टस्य

एवं नुतस्तु भगवानरविन्दनाभो
भक्तैर्द्विजातिभिरसीमतप्रमोदैः ।
लक्ष्मीमहीनयनपङ्कजवासरेशो
ह्यक्षीणदिव्यमहिमा विलसत्यनन्तः ॥ १५ ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे तीर्थाभिषेको नाम
नवमः स्तबकः ।

धर्मस्य परिपालनाय च । भाविकल्पस्वरूप ! पद्मनाभ ! परमपूरुष ! ते
नमः ॥ २२ ॥

एवमिति । लक्ष्म्याः मद्या भूमेश्व नयनानामेव पङ्कजानां वासरेशः
सूर्यः, तयोर्नयनानन्दकर इति यावत् । अक्षीणः अनल्पः दिव्यश्च महिमा
यस्य तादृशः । अनन्तः अन्तरहितः । भगवानरविन्दनाभः श्रीपद्मनाभः
तु । असीमतमः निरवधिकः प्रमोदो हर्षो येषां तादृशौः । भक्तैः, द्विजातिभिः
ब्राह्मणैः । एवमुक्तप्रकारेण । नुतः स्तुतः सन् । विलसति शोभते ॥ १६ ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्यायां
नवमः स्तबकः ।

अथ दशमः स्तबकः ।

अथास्यैव भगवतः सरसिजनाभस्य मन्दिरे प्रतिषष्ठावं तन्तन्यमानः समस्तजगदानन्दकरः षट्पञ्चाशादिवसपरिमितो लक्षदीपाख्यो महोत्सवो विराजते ॥ १ ॥

यस्मिन्नथोत्सववरे शमदमतपस्तितिक्षाध्ययनसम्पन्नाः स्ववर्चसा हुताशनकल्पाः चिरप्राप्तमिहोत्रा बहवो महीसुरतिलकाः सोपाध्यायाः समलङ्घुर्वन्त्येतत् स्यानन्दूरपुरम् ॥ २ ॥ आयाता धरणीसुराः पुनरमी स्नाताः प्रभातेऽखिला राजन्तः खलु मन्दिरे भगवतो लक्ष्मीपतेरञ्जसा ।

अथ लक्षदीपोत्सवं वर्णयति — अथेति । अथ भगवतः अस्य, सरसिजनाभस्य श्रीपञ्चनाभस्य । मन्दिरे, प्रतिषष्ठावं षष्ठवत्सरं प्रति । तन्तन्यमानः अतिशयेन क्रियमाणः । समस्तानां जगताभानन्दकरः । षट्पञ्चाशत्संख्याकैः दिवसैः परिमितः । लक्षदीपाख्यः महोत्सवः, विराजते शोभते ॥ १ ॥

यस्मिन्नन्तिः । अथ यस्मिन्, उत्सववरे उत्सवश्रेष्ठे । शमेन अन्तरिन्द्रियनिग्रहेण दमेन वहिरिन्द्रियनिग्रहेण तपसा स्वर्धमानुष्टानेन तितिक्षया क्षान्त्या अध्ययनेन वेदेन च सम्पन्ना एतदमिन्नसम्पद्वन्त इत्यर्थः । स्ववर्चसा खतेजसा । हुताशनकल्पाः अभितुल्याः । चिरप्राप्तं चिरकालादारभ्य कृतम् अमिहोत्रं यैस्तावशाः । बहवः, महीसुरतिलकाः ब्राह्मणश्रेष्ठाः । सोपाध्यायाः अध्यापकसहिताः सन्तः । एतत् स्यानन्दूरपुरं । सम्यगलङ्घुर्वन्ति स्यानन्दूरपुरे आगच्छन्तीति भावः ॥ २ ॥

आयाता इति । आयाता आगताः । अखिला अमी, धरणीसुराः ब्राह्मणाः । प्रभाते स्नाताः पुनः, अञ्जसा वेगेन । लक्ष्मीपतेः, भगवतः श्रीपञ्चनाभस्य । मन्दिरे क्षेत्रे । राजन्तः शोभमानाः सन्तः खलु । अम्बुराशिनिनदेन समुद्रशब्देन सह प्रस्पर्धी प्रकर्षेण मत्सरवान् तत्सदृश इत्यर्थः संरावः

विश्वस्येह जनस्य वै श्रुतिपर्थं कुर्वन्ति मोदान्वितं

श्रुतैव स्फुटमम्बुराशिनिनदप्रस्पर्धिसंरावया ॥ १ ॥

तदन्ते भूदेवाः कुतुकभरसम्पूर्णमनसो

ह्यमी पद्माभर्तुश्चरणयुग्मेवाप्रमुदिताः ।

यता भोक्तुं सर्वे जरठवरबालैश्च सहिता

लसन्ति प्रेमोद्यत्सरसवचनास्तावदधिकम् ॥ २ ॥

अथामी महीसुरपरिवृढाः परमानन्दसान्द्रमनसो यदा
खलु निरूपमशोभासान्द्रं श्रीबलिमण्डपं प्राप्नुवन्ति, तदा चतु-
रतरविविधपाचकजनैरेकाग्रचित्तैर्निर्मितानि बहुविधामृतक-
ल्पतेमनसहितानि जेमनानि च सुमहत्सु भाजनवरेषु नि-
क्षिसानि तत्र तत्र सञ्चिहितानि विराजन्ते ॥ ३ ॥

शब्दो यस्याः तादृश्या । श्रुत्या वेदेनैव । इह, विश्वस्य सर्वस्य । जनस्य,
श्रुतिपर्थं श्रोत्रमार्गं । वेदे श्रवसि च श्रुतिरित्यमरः । स्फुटं, मोदान्वितं स-
न्तोषविशिष्टं । कुर्वन्ति ॥ १ ॥

तदन्ते इति । कुतुकभरेण कौतुकातिशयेन सम्पूर्णं मनो येषां ता-
दृशाः । पद्माभर्तुः श्रीपद्मनाभस्य । चरणयुग्म्य सेवया प्रमुदिताः सन्तुष्टाः ।
जरठवरैः अतीव वृद्धैः बालैश्च । सहिता युक्ताः । सर्वे अमी, भूदेवाः ब्रा-
ह्मणा हि । तदन्ते श्रुतिपठनान्ते । तावद् भोक्तुं, यता उद्यताः । अधिकं,
प्रेम्णा खेहेन उद्यन्ति उद्धच्छन्ति सरसानि च वचनानि येभ्यः तादृशाः
सन्तः । लसन्ति शोभन्ते ॥ २ ॥

अथेति । अथ अमी, महीसुरपरिवृढाः ब्राह्मणश्रेष्ठाः । परमानन्देन
सान्द्रं मनो येषां तादृशाः सन्तः । यदा खलु यस्मिन् काले हि । निरूपमया
शोभया सान्द्रं निविडितं । श्रीबलिमण्डपं प्राप्नुवन्ति, तदा, एकाग्रचित्तैः
नियुक्तस्वस्वकर्मकरणतत्परैः । चतुरतरैरतीव समर्थैः विविधैश्च पाचकजनैः ।
निर्मितानि, सुमहत्सु अतीव विशालेषु । भाजनवरेषु पात्रश्रेष्ठेषु । निक्षिसानि

आस्थितेषु धरणीसुरेषु खलु तत्र तत्र च यथोचितं
 नीलनीलकदलीदलेष्वपि च विस्तृतेष्वपि च तत्पुरः ।
 पाण्डराभपरमौदनं तदनु तत्र चाशु विततं दशां
 सन्दधात्यमृतदीधितेर्जलदबृन्दमध्यलसतः पराम् ॥ ३ ॥

तथाच निस्तुलामोदावहप्राज्यतराज्यसुवर्णसर्वर्णसु-
 पघनदध्युपदंशपर्षटरम्भाफलसितापायसमुखैरनेकखाद्यपेयचू-
 ष्यलेहैः सुतृसाशयास्ते महीसुरवरास्त्वलमलमिति वदन्तोऽपि
 तदनाकर्णेव पुनरपि परिवेषकजनैर्नीतान् पीयूषसदक्षान् बहून्
 पदार्थानालक्ष्य परमानन्दसान्द्रतां दधते ॥ ४ ॥

निहितानि । बहुविधानि अमृतकल्पानि अमृतगुल्यानि तेमनसहितानि उप-
 दंशसमेतानि । जेमनान्यन्नानि च तत्रतत्र प्रदेशे । सन्निहितानि सम्यक् निक्षि-
 सानि । विराजन्ते शोभन्ते ॥ ३ ॥

आस्थितेष्विति । अपि धरणीसुरेषु, यथोचितं यथायोग्यं । तत्र
 तत्र च प्रदेशे । आस्थितेषु आ समन्तात् स्थितेषु सत्सु । तत्पुरः तेषां पुरो-
 भागे किल । नीलनीलेष्वतीव नीलवर्णेषु कदलीदलेषु रम्भापत्रेषु । विस्तृतेषु
 विततेषु सत्सु । वदनु, तत्र च कदलीदलेषु च । आशु, विततं परिवेषित-
 मित्यर्थः । पाण्डराभं धवलवर्णं च परमौदनमुक्तष्टान्नं । जलदबृन्दस्य मेघ-
 समूहस्य मध्ये लसतः शोभमानस्य । अमृतदीधितेश्वन्द्रस्य । परामुक्तष्टां ।
 दशामवस्थां । सन्दधाति वहति, तत्सदृशं भवनीत्यर्थः ॥ ३ ॥

तथाचेति । तथाच निस्तुलामोदावहम् अनुपमसन्तोषसम्पादकं प्राज्य-
 तरमतीव प्रचुरं, ‘प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमि’त्यमरः, आज्यं धृतं सुवर्णसर्वर्णः सूपः
 घनं सान्द्रं दधि उपदंशाः पर्षटः रम्भाफलं कदलीफलं सिता शर्करा पायसं
 च एतन्मुखैः । अनेकैः बहुभिः खाद्यैः खादितुं योग्यैः पेयैः पातुं योग्यैः
 चूप्यैः चूषितुं योग्यैः लेहैः लेहुं योग्यैश्च पदार्थैः । सुतृसाशयाः सन्तुस-
 चित्ताः । ते महीसुरवराः ब्राह्मणश्रेष्ठाः तु । अलमलमिति वदन्तः अपि, तत्
 अलमलमिति वादम् । अनाकर्ण्याश्रुत्वेव । पुनरपि, परिवेषकजनैः परिवेषण-

एवमेते भूसुरतल्जा भुक्ताः सुखिताः परमसुगन्धि-
मलयजालिसतनवो निजनिजालयेषु सरसकेलिसल्लाँपनिरता
विलसन्ति ॥ ५ ॥

अपराह्ने तु पुनरप्यमी द्विजातिकुलावतंसाः कमल-
नाभस्य भगवतो मन्दिरस्थितश्रीबलिमण्डपमध्यासीनाः सह-
स्रनामपारायणपरायणा भवन्ति ॥ ६ ॥

एवमनन्तधरणीसुरकलितमनन्तस्य कीर्तनमिदं श्रवण-
पुटेन सकृदास्वादयितुमप्यल्पपुण्याः कथं पर्याप्ता भवन्ति ॥ ७ ॥

कारिजनैः । नीतान्, पीयूषसदक्षान् अमृतसदशान् । बहून् पदार्थान्, आ-
लक्ष्य दृष्ट्वा । परमानन्देन सान्द्रतां निविडतां । दधते परमानन्दसान्द्रा भव-
न्तीति भावः ॥ ४ ॥

एवमिति । एवमेते, भूसुरतल्जाः ब्राह्मणश्रेष्ठाः । भुक्ताः सुखिताः
सुखं प्राप्ताः । परमसुगन्धिना उक्षेष्ट्रसौरभ्यवता मलयजेन चन्दनेन आलिसा
रूषिताः तनवः शरीराणि येषां तादशाः । निजनिजालयेषु, सरसः यः
केलिसल्लाँपः लीलया मिथोभाषणं तस्मिन् निरता आसक्ताश्च सन्तः । विलसन्ति
शोभन्ते ॥ ५ ॥

अपराह्ने त्विति । अपराह्ने तु पुनरप्यमी, द्विजातिकुलावतंसाः ब्राह्म-
णश्रेष्ठाः । कमलनाभस्य, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । मन्दिरस्थितं श्रीबलिमण्ड-
पमध्यासीनाः बलिमण्डपे आसीना इत्यर्थः । सहस्रनामां विष्णुनामसहस्रकस्य
पारायणे पठने परायणाः आसक्ताः । भवन्ति ॥ ६ ॥

एवमिति । एवम् अनन्तैः धरणीसुरैः ब्राह्मणैः कलितं कृतम् । इदम्
अनन्तस्य श्रीपद्मनाभस्य । कीर्तनं नामसहस्रकीर्तनं । श्रवणपुटेन सकृद् एक-
वारम् । आस्वादयितुं श्रोतुमित्यर्थः । अपि । अल्पपुण्याः कथं, पर्याप्ताः सम-
र्थाः । भवन्ति, न कथमपीत्यर्थः । अधिकपुण्यवतामैवैतच्छ्रूत्वणं सम्भवतीति
भावः ॥ ७ ॥

सायं तथाखिलमलापहपद्मतीर्थे

विप्रास्त्वमी जलजपं रचयन्ति सर्वे ।

भक्तिप्रकर्षमुकुलीकृतलोचनाश्चा-

प्येकाग्रभूतमनसो विजितेन्द्रियाश्च ॥ ४ ॥

अथास्य तु जलजपस्यान्ते पुनरप्येते द्विजातयो निखिलजगदीश्वरस्य भगवतो मन्दिरे सुधाकल्पानोद्दानादिविविधपदार्थानास्वादितुं सकुतुका माधवसमयसमलङ्घकृतमुद्यानं द्विजा इव च पलायमानाः प्रामुवन्ति ॥ ८ ॥

एवं षट्पञ्चाशादिनपरिमितोऽयं लक्षदीपोत्सवः प्रतिदिनमेधते ॥ ९ ॥

तत्र च मध्ये मध्ये भगवानम्भोजनाभस्त्वदष्टातीतम्

सायमिति । विजितेन्द्रियाः सर्वे अमी विप्राः तु तथा, सायं सन्ध्यासमये । भक्तिप्रकर्षेण मुकुलीकृतानि लोचनानि येषां तावशाः । एकाग्रभूतमनसः एकाग्रचित्ताश्चापि सन्तः । अखिलमलापहे सर्वपापनिवारके । पद्मतीर्थे, जलजपं जले स्थित्वा मन्त्रजपं । रचयन्ति कुर्वन्ति ॥ ४ ॥

अथेति । अथास्य जलजपस्य, अन्ते अवसाने । एते द्विजातयः ब्राह्मणाः । पुनरपि निखिलजगदीश्वरस्य, भगवतः श्रीपद्मनाभस्य । मन्दिरे, सुधाकल्पान् अमृततुल्यान् । ओदनादीन् अन्नप्रभृतीन् विविधांश्च पदार्थान् आस्वादितुं भक्षितुं सकुतुकाः । माधवसमयेन वसन्तकालेन सम्यगलङ्घकृतमुद्यानं द्विजाः पक्षिण इव च पलायमाना धावन्तः सन्तः प्रामुवन्ति समागच्छन्ति ॥ ८ ॥

एवमिति । षट्पञ्चाशादिनैः परिमितः अयं लक्षदीपोत्सवः एवं प्रतिदिनम् एधते वर्धते ॥ ९ ॥

तत्र चेति । भगवानम्भोजनाभः श्रीपद्मनाभस्तु । अष्टष्टाः अतीताः महोत्सवा यैस्तादृशानाम् । एतेषां धरणीमुरवरेण्यानां ब्राह्मणश्रेष्ठानां हृदयान्याहादयितुम् आनन्दयितुं । तत्र च लक्षदीपोत्सवे च । मध्ये मध्ये प्रत्यष्टम-

होतसवानामेतेषां धरणीसुरवरेण्यानां हृदयान्याह्नादयितुं विवि-
धवाहनवरेषु विलसति ॥ १० ॥

अथ तदानीं कुवलयस्थितसमस्तसुजनसमूहकुवलय-
सुधामयूखायितं भगवन्तं सरसीरुहनाभमवलोक्यामी भूदेवा-
वतंसाः स्वकीयदेशेष्वेव चिरेणाकर्णितभगवद्विभवत्वान्नेत्रक-
र्णयोश्चिरोपार्जितं कलहं परिहरन्ति ॥ ११ ॥

एवमस्योत्सवस्य प्रतिदिनशोभावत्सु बहुपु वासरेषु
व्यतीतेषु प्रतिषष्ठमासं या वा भद्रदीपपूजेति विश्रुता श्रीप-
द्वनाभालयदक्षिणपार्श्वविलसितभद्रदीपमण्डपे क्रियमाणा भ-
गवतः साक्षात्परमात्मनो वासुदेवस्य सपर्या सैवास्मिन्नुत्सवे
लक्षदीपोत्सवत्वेन परिणमति ॥ १२ ॥

दिनमित्यर्थः । विविधेषु वाहनवरेषु वाहनश्चेष्टेषु । विलसति शोभते । विवि-
धवाहनान्यारुद्ध घोषयात्रां तनोतीति भावः ॥ १० ॥

अथेति । अथ तदानीं घोषयात्राकाले । कुवलये भूवलये स्थितानां
समस्तानां सुजनानां सज्जनानां समूहस्यैव कुवलयस्य कुसुमस्य सुधामयूखा-
यितं चन्द्रायितं, सुजनसमूहाह्नादकरमिति यावत् । भगवन्तं सरसीरुहनाभं
श्रीपद्वनाभम् । अवलोक्यामी, भूदेवावतंसाः व्राक्षणश्रेष्ठाः । स्वकीयदेशेषु एव
चिरेण, आकर्णितः श्रुतः भगवतः श्रीपद्वनाभस्य विभवः येन तादृशत्वाद्वेतोः
श्रवणस्येति शेषः । चिरकालादारभ्योपार्जितं तं कलहं स्पर्धा । परिहरन्ति वि-
नाशयन्तीत्यर्थः । चिरकालादारभ्य भगवद्विभवानुभवसुखसम्पादनेन सन्तोषं
कुर्वन्तीत्यर्थः । पूर्वै श्रुतं भगवद्विभवं साक्षात् पश्यन्तीति भावः ॥ ११ ॥

एवमिति । अस्योत्सवस्य लक्षदीपोत्सवस्य । प्रतिदिनं शोभावत्सु
बहुषु, वासरेषु दिवसेषु । व्यतीतेषु अतिकान्तेषु सत्सु । भद्रदीपपूजेति,
विश्रुता प्रसिद्धा । भगवतः साक्षात्परमात्मनः वासुदेवस्य या वा, सपर्या
पूजा । श्रीपद्वनाभालयस्य दक्षिणपार्श्वं विलसिते शोभिते भद्रदीपमण्डपे

यस्यामिह वरिवस्यायां पूर्वमुक्तास्तपोधनकल्पा द्विजाति
कुलोत्तंसा एव परममङ्गलं होमादिकर्म समारभन्ते ॥ १३ ॥

अथामीभिर्द्विजपरिवृढैर्हवनादिकर्मणि समारब्धे विविधमन्त्रतन्त्रसहितहविःप्रदानप्रसन्नाशये समेधमाने हिरण्यरेतसि क्वचिद्गुच्छिरतरदीपावाहिते भगवति त्विषामीशे सम्पूज्यमाने क्वचिद्रामायणभारतभागवतादिपुराणपारायणप्रवणेषु धरणीसुरोत्तंसेषु क्वचिदन्यमहीसुरेषु निगमपारायणपरेषु तत्र भद्रदीपमण्डपान्तर्गतानां पापीयसामपि मतिर्धर्मपरायणा भवत्येव ॥ १४ ॥

किञ्चास्याः पूजाया निरीक्षणेनानन्दिता देवाश्च मनुजत्वं कामयन्ते ॥ १५ ॥

भद्रदीपपूजार्थं निर्मितमण्डपविशेषे । प्रतिष्ठमासं प्रत्ययनं । क्रियमाणा भवतीति शेषः । सा सप्तैवामिन् उत्सवे लक्ष्मीपोत्सवत्वेन परिणमति लक्ष्मीपोत्सवो भवतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

यस्यामिति । पूर्वमुक्ताः तपोधनकल्पाः क्रषितुल्याः । द्विजातिकुलोत्तंसाः ब्राह्मणश्रेष्ठाएव । इह यस्यां, वरिवस्यायां पूजायां । परममङ्गलम् अतीव मङ्गलतरं । होमादिकर्म सम्यगारभन्ते ॥ १३ ॥

अथेति । अथ अमीभिः, द्विजपरिवृढैः ब्राह्मणश्रेष्ठैः । हवनादिकर्मणि होमादिकर्मणि । समारब्धे सति, हिरण्यरेतसि अग्नौ । विविधैः मन्त्रैः तन्त्रैश्च सहितं यथा तथा यद् हविःप्रदानं तेन प्रसन्नाशये सन्तुष्टचित्ते । समेधमाने सम्यग्वर्धमाने सति । क्वचित्, त्विषामीशे भगवति सूर्ये । रुचिरतरे दीपे आवाहिते सम्पूज्यमाने सति, क्वचिद्, धरणीसुरोत्तंसेषु ब्राह्मणश्रेष्ठेषु । रामायणभारतभागवतादीनां पुराणानां पारायणे पठने प्रवणेषु आसक्तेषु सत्मु । तत्र, भद्रदीपमण्डपस्य अन्तर्गतानामन्तःस्थितानां पापीयसां पापिष्ठानामपि । मतिः, धर्मपरायणा धर्मेषु आसक्ता । भवति एव ॥ १४ ॥

किञ्च्चेति । किञ्चास्याः पूजाया भद्रदीपपूजायाः । निरीक्षणेन आन-

तस्मिन् दिने निशि समस्तजगत्यधीशः

पद्मापतिः पतगराजगलाधिरूढः ।

लोकं चतुर्दशजगन्निलयान्तरस्थं

समोदयन्नथ समं विलसत्यतीव ॥ ५ ॥

अथ तदानीमस्य भगवतः पङ्कजनाभस्यालये समागच्छतां जनानां संख्याकथने भगवानादिशेषोऽप्यपर्यासो भवति ॥ १६ ॥

किञ्चास्य भगवन्मन्दिरस्य द्वारचतुष्टयमार्गेण प्रभातादारभ्यानिशीथं निर्गलं प्रविशन्ती बालवृद्धतरुणतरुणीनिविडजनता त्वसंख्येयैव ॥ १७ ॥

निदिताः देवाश्च मनुजत्वं मनुष्यत्वं कामयन्ते । मनुष्याणामेव एतत्कियोयामृत्विक्त्वादिसम्भवादिति भावः ॥ १५ ॥

तस्मिन्निति । अथ, समस्तजगत्यधीशः सकलभुवननाथः । पद्मापतिः श्रीपद्मनाभः । तस्मिन् दिने, निशि रात्रौ । पतगराजस्य गरुडस्य गले अधिरूढः सन् । चतुर्दशजगदूपस्य निलयस्यान्तरे अवकाशे तिष्ठतीति तथा तादृशम् । लोकं जनं । समं युगपत् । समोदयन् हर्षयन् सन् । अतीव, विलसति शोभते ॥ ५ ॥

अथेति । अथ तदानीं भगवतः अस्य, पङ्कजनाभस्य श्रीपद्मनाभस्य । आलये, समागच्छतां सम्प्राप्नुवतां । जनानां, संख्याकथने भगवान् आदिशेषः अनन्तः अपि । अपर्यासः असमर्थ एव । भवति ॥ १६ ॥

किञ्चेति । किञ्चास्य भगवन्मन्दिरस्य । द्वारचतुष्टयमार्गेण गोपुरचतुष्टयद्वारा । प्रभातादारभ्य, आनिशीथम् अर्धरात्रपर्यन्तं । निर्गलं निष्प्रतिबन्धं यथा तथा । प्रविशन्ती, बालैः वृद्धैस्तरुणैः युवमिस्तरुणीभिश्च निविडा सान्द्रा जनता जनसमूहस्तु । असंख्येया संख्यातुमश्चक्यैव ॥ १७ ॥

चित्रमस्य भगवतः पद्मनाभस्य सेवार्थं समस्तभुवन-
भागवर्तिषु जनेषु सम्प्रासेष्वपि स मन्दिरप्रदेशस्तु भगवत्क-
रुणाविलासवत् पुनरपि विततः परिलसति ॥ १८ ॥

अथ तदानीं मन्दिरश्यावर्तनीचतुष्पथापणादिस-
कलप्रदेशा अप्यसंख्यया दीपमालिकया विराजमानास्त्वनि-
र्वाच्यां कामपि तेजःस्फूर्तिं दधते ॥ १९ ॥

दीपानां प्रभया नभोविततया श्रीलक्ष्मीपोत्सवे

तेजोरुद्धृशः सुरासुरगणा विद्याधराः किन्नराः ।
यक्षाः किम्पुरुषाश्च चारणगणा गन्धर्वमुख्यास्तदा

निश्चेष्टाः खलु विस्मयेन तु भवन्त्येते नराः किं पुनः ॥

चित्रमिति । समस्तभुवनभागवर्तिषु सर्वलोकस्थितेषु । जनेषु , भग-
वतोऽस्य पद्मनाभस्य । सेवार्थं सम्प्रासेष्वपि स मन्दिरप्रदेशस्तु भगव-
त्करुणाविलासवत् पुनरपि , विततः विस्तृतः । परिलसति शोभते । चित्र-
माश्र्वर्यम् ॥ १८ ॥

अथेति । तदानीं मन्दिरमालयान्तर्भागः रथ्या वर्तनी मार्गः चतुष्प-
थम् आपणः वाणिज्यस्थानम् एतदादयः सकलाः प्रदेशा अपि । असंख्यया,
दीपमालिकया दीपपङ्क्षया । विराजमानाः सन्तः तु , अनिर्वाच्यां निर्वकुम-
शक्यां । कामपि , तेजःस्फूर्तिं तेजस्फुरणं । दधते ॥ १९ ॥

दीपानामिति । सुरासुरगणा विद्याधराः किन्नराः यक्षाः किम्पु-
रुषाः चारणगणा गन्धर्वमुख्याश्च , नभसि आकाशे । विततया विस्तृत-
या दीपानां प्रभयोपलक्षिते श्रीमति लक्ष्मीपोत्सवे , तेजसा दीपेतजसा ।
रुद्धृशोऽभिहतदृष्टयः । तदा विस्मयेन , निश्चेष्टाः निर्वापाराः खलु नि-
र्वापारा एवेत्यर्थः । भवन्ति । एते नराः मानुषाः पुनः किं । तैजसश-
रीराणां देवानामपि हयोधे सति पार्थिवशरीराणां मानुषाणां का कथेति
भावः ॥ ६ ॥

कल्पान्तोदितभानुकोटिसुषमानिर्मूलनोद्युक्तया
कान्त्या दीपततेश्चतुर्दशजगद्वागेष्वलं व्याप्तया ।

तावद्विष्णुपदाश्रयोत्सुकधियः स्वर्वासिनः सर्वतो

निःसीमाद्भुतसम्भृताः खलु मिथस्त्वेवं वदन्ति स्म ते ॥
किमयं मिहिरोदयस्त्वपूर्वो निशि जातो भुवि भन्दिरे मुरारेः ।
निरवद्यरुचिच्छटाभिरुचैरलमाक्रान्तजगत्रयो नितान्तम् ॥
अन्यस्तत्र सुरेषु वक्ति कुतुकस्मेरास्यपङ्केरुहः
प्रायो राशिरसौ त्विषां हि मिहिरः संव्याप्तलोकत्रयः ।

कल्पान्तेति । तावत् विष्णुपदयोः आश्रये सेवायां पद्मनाभपदसेवा-
यामित्यर्थः आकाशस्थिताविति च । 'वियद्विष्णुपदमि'त्यमरः । उत्सुकधियः
आसक्तचित्ताः । ते स्वर्वासिनः देवास्तु । कल्पान्ते प्रलये उदिता या भा-
नुकोटिः कोटिसंख्याका भानवः तस्या या सुषमा तस्या निर्मूलने विना-
शने उद्युक्तया उद्योगविशिष्टया , अपरिमितयेति यावत् । चतुर्दशजगद्वा-
गेषु , सर्वतः सर्वत्रापि । अलमधिकं । व्याप्तया , दीपततेः दीपसमूहस्य ।
कान्त्या हेतुना । निःसीमेन निरवधिकेन अद्भुतेन सम्भृताः सम्पूर्ण-
चित्ताः सन्तः । एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण । मिथः अन्योन्यं । वदन्ति, स्मेति
पादपूरणे ॥ ७ ॥

किमयमिति । उच्चैरुक्तष्टाभिरित्यर्थः । निरवद्याभिः निर्देषाभिः
रुचिच्छटाभिः तेजस्समूहैः । अलं नितान्तम् । अतीवाधिकमित्यर्थः । आ-
क्रान्तं जगत्रयम् अधोलोकमध्यलोकोपरिलोकरूपलोकत्रयं येन तादृशः ।
अपूर्वः पूर्वमनुभूतः अयं, मिहिरोदयः सूर्योदयः । भुवि, मुरारेः श्रीप-
द्मनाभस्य । भन्दिरे स्यानन्दूरपुर इत्यर्थः । निशि रात्रौ । जातः किमिति
वितर्के । वसन्तमालिकावृत्तम् । 'विषमे ससजा गुरु समे चेत् सभरा यश्च
वसन्तमालिका से'ति लक्षणात् ॥ ८ ॥

अन्य इति । कुतुकेन स्मेरं स्मितसहितम् आस्यपङ्केरुहं मुखाम्बुजं
यस्य तादृशः । तत्र तेषु, सुरेषु मध्ये, अन्यः अपरः । वक्ति वदति । वच-

सन्देहो यदि तेऽस्ति तत्र कथयाम्येतां हि युक्तिः सखे !

खेहौघने विजृम्भितामितरुचर्चेन स्यात् कथं मित्रता ॥ ९ ॥

एकस्तु तत्र दीपान् गणयितुं प्रवृत्तः पार्श्वस्थितैरन्यै-
दिविषद्विरे मन्दमते ! भगवद्गुणगणवदपरिमितानामेतेषां
दीपानां गणनां कथं करोषीति सहस्ततालमुपहसितो लज्ज-
यावाङ्मुखो भवति ॥ २० ॥

अमीषां दीपानाममितसुषमारूपतटिनी-

प्रवाहे गम्भीरे मुहुरपि चलन्तौ च गगने ।

निरालम्बे सम्प्रत्युडुपतरणी हन्त भवतो

यथार्थाभिख्यौ ताविति वदति कश्चित् सुरगणे ॥ १० ॥

नप्रकारमाह — संव्यासं लोकत्रयं येन तादृशः । असौ अग्रे परिदृश्यमानः ।
त्विषां तेजसां । राशिः समूहः । प्रायः, मिहिरः सूर्यः हि । सूर्य एव ही-
त्यर्थः । हे सखे ! ते तव । रुचिराशेऽर्भिहिरत्वे सन्देहः अस्ति यदि, एतां व-
क्ष्यमाणां । युक्तिः हेतुं । कथयामि, संशयनिवृत्यर्थमिति शेषः । युक्तिमेवाह —
खेहौघनेति । खेहौघेन तैलप्रवाहेण सौँहदातिशयेनेति च । विजृम्भिता वर्धिता
अमिता अनल्पा च या रुचिः अभिषङ्गः राग इत्यर्थः किरण इति च सा य-
स्मिन् तादृशस्य । ‘अभिषङ्गे स्पृहायां च गमस्तौ च रुचिः स्त्रियामि’त्यमरः ।
मित्रता सूर्यत्वं सुहत्त्वमिति च । कथं न स्यात् स्यादवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

एकस्त्विति । तत्र तेषु मध्ये । एकः तु दीपान्, गणयितुं संख्या-
तुम् । आरब्धः प्रवृत्तः सन् । पार्श्वस्थितैरन्यैः, दिविषद्विः देवैः । अरे म-
न्दमते ! अल्पबुद्धे ! । भगवद्गुणगणवत्, अपरिमितानाम् असंख्येयानाम् ।
एतेषां दीपानां गणनां कथं करोषि इति, सहस्ततालं हस्ततालसहितं यथा
तथा । उपहसितः परिहसितश्च सन् । लज्जया, अवाङ्मुखः अधोमुखः
भवति ॥ २० ॥

अमीषामिति । निरालम्बे निराधारे । गगने आकाशे । गम्भीरे अमीषां
दीपानाम्, अमिता अनल्पा या सुषमा परमशोभा तद्रूपिण्याः तटिन्याः

अपरस्तु दिवि विततास्तारा निरीक्ष्य किमेता दीपप-
ङ्ग्यः स्वर्गङ्गायामपि बिभिता इति भणति ॥ २१ ॥
अस्माकं त्वनिमीलदक्षियुगता दत्ता पुरा वेधसा

व्यर्थैवेति विचिन्त्य हन्त बहवो नीता मुधा वासराः ।
शोभामस्य महोत्सवस्य परमामेतादृशीं पश्यतां
तत्सुषेः फलमत्र जातमधुनेल्येको वदत्यादरात् ॥ ११ ॥
सौवर्णाचलमूर्धसु द्युतिरियं दीपोदिता बिभिता
सद्यो हि द्विगुणिकरोति सुषमां तस्याचलस्य ध्रुवम् ।

प्रवाहे । मुहुः पुनः पुनरपि । चलन्तौ वलमानौ । तौ प्रसिद्धौ । उद्गुपः नक्ष-
त्रेशः चन्द्रः । ‘तारकाप्युडु वास्त्रियामि’त्यमरः । तरणिः सूर्यः । ‘द्युमणिस्त-
रणिरि’त्यमरः । सोमसूर्यावित्यर्थः । पूर्वनौके इति च । ‘उद्गुपं तु पूर्वः’,
‘स्त्रियां नौस्तरणिस्तरिरि’ति चामरः । सम्प्रति यथार्थाभिस्थौ अन्वर्थसंज्ञौ । भ-
वतः, हन्तेति हर्षे । सोमसूर्ययोः पूर्वमुडुपतरणिरूपसंज्ञे अयुक्ते अभवताम् ।
द्वादानीं तु तटिनीप्रवाहरूपपूर्वनौकाकियावत्त्वात् तयोस्तसंज्ञे युक्ततरे भवत
इति भावः । इति सुरगणे देवसमूहे कश्चिद् वदति ॥ १० ॥

अपरस्त्वति । अपरः अन्यः तु । दिवि आकाशे । वितताः वि-
स्तृताः । ताराः नक्षत्राणि । निरीक्ष्य एता अपि स्वर्गङ्गायां, बिभिताः प्रति-
फलिताः । दीपपङ्ग्यः दीपसमूहाः । किमिति वितर्के । इति, भणति वदति ॥

अस्माकामिति । पुरा, वेधसा ब्रह्मणा । दत्ता अस्माकम्, अनिमी-
लत् निर्निमेषमित्यर्थः, अक्षियुगं नेत्रयुगम् येषां ते तादृशाः तेषां भावः अ-
निमीलदक्षियुगता सा । व्यर्था निष्प्रयोजनैव । इति विचिन्त्य बहवः, वासरा:
दिवसानि । मुधा वृथा । नीताः प्रापिताः । अधुना अत्र स्यानन्दूरपुरे । एता-
दृशीं परमामुक्तृष्टाम् । अस्य महोत्सवस्य लक्षदीपोत्सवस्य । शोभां पश्यताम्
अस्माकं, तस्या अनिमीलदक्षियुगतायाः सुषेः । फलं जातमिति एकः आ-
दराद् वदति ॥ ११ ॥

सौवर्णाचलेति । दीपेभ्य उदिता उद्घूता । इयं रुचिः कान्तिः ।
सौवर्णाचलस्य पहामेषोः पूर्धसु शिख्वग्नप्रदेशेषु । विभिना सनी, तस्याचलस्य

पर्यन्तभ्रमदंशुमालिकिरणप्रद्योतितार्धाकृते-

रन्यार्थेऽपि निराकृतान्धतमसे शोभास्य किं कथयते ॥

स्वस्ताद् दिवो भुवि दिवाकरकान्तिबीज-

जालाद् रमेशसुषमामृतसेकहृद्ये ।

क्षेत्रेऽङ्गुरावलिरियं प्रविभाति जाता

नो दीपपङ्किरिति तत्र वदत्यथान्यः ॥ १३ ॥

हरिं जित्वा कान्त्या हरिमपि हरेमन्दिरगता

हरेलीलां ध्वान्तप्रकरकरियूथे विदधती ।

महामेरोः । सुषमां परमशोभां । सद्यः द्विगुणीकरोति । ध्रुवं निश्चयः । पर्यन्तेषु
पार्धभागेषु ऋमन् यः अंगुमाली सूर्यः तस्य किरणैः प्रद्योतिता प्रकर्षेण द्यो-
तिता अर्धाकृतिः अर्धस्वरूपं यस्य तादृशस्य । अस्य महामेरोः । अन्यार्थेऽपि,
निराकृतमन्धतमसं यत्र तादृशे सति । शोभा किं कथयते इत्येको वदतीत्यनुष-
ज्यते ॥ १२ ॥

स्वस्तादिति । अथ तत्रान्यः इयं भुवि, रमेशस्य श्रीपद्मनाभस्य सुष-
मयैवामृतेन यः सेकः सेचनं तेन हृद्ये मनोहरे । क्षेत्रे केदारे । 'क्षेत्रं वैहेय-
शालेयमि'त्यमरः । देवालय इति च । दिवः आकाशात् । स्वस्तात् गलितात् ।
दिवाकरस्य सूर्यस्य कान्तिरूपाणां वीजानां जालात् समूहात् । जाता उत्पन्ना ।
अङ्गुरावलिः अङ्गुरसमूहः । प्रविभाति शोभते । दीपपङ्किः दीपावलिः नो
नैवेत्यर्थः । इति वदति । अपहवालङ्कारः ॥ १३ ॥

हरिमिति । हरे: श्रीपद्मनाभस्य । मन्दिरगताः क्षेत्रस्थिताः । ध्वान्त-
प्रकरे अन्धकारसमूहे एव करियूथे गजसमूहे । हरे: सिंहस्य । लीलां विलासं ।
विदधती कुर्वीणा । सिंहो गजयूथमिव ध्वान्तप्रकरं विनाशयन्तीत्यर्थः । हरे-
रिन्द्रस्य । नेत्रौघेन नेत्रसहस्रेणापि । अपरिकलनीया अनिरूप्येत्यर्थः अमिता
अनल्पा रुचिः कान्तिर्यस्यास्तादृशी । हरिद्रावत् गौण आभा शोभा यस्या-

हरेन्नेत्रौघेनाप्यपरिकल्नीयामितरुचि-

ईरिद्रागौराभा लसति बत दीपावलिरियम् ॥ १४ ॥

एवं स भगवान् दिवि समुपागतैरसीमतरानन्दस-
म्पूर्णमानसैरमर्त्यपुरस्सरैर्भुवि मनुजैश्च नुतः सानन्दं वीक्षि-
तश्च तदीयनेत्रनीलोत्पलनिविडीभूतेन पथा मन्दं मन्दं नि-
जविमानवरं ब्रजति ॥ २२ ॥

तदनूत्सवे समाप्ते स्वकीयसदनान्युद्दिश्य जिगमिष्वो-
ऽपि भगवत्पादसेवां क्षणमपि विहाय गन्तुमनिच्छन्तः सम-
स्तनिगमागमपारदृश्वानोऽमी महीसुरतिलकास्त्वेवं संस्तुवन्ति
भगवन्तं श्रीपद्मनाभम् ॥ २३ ॥

स्तादृशी । इयं दीपावलिः, कान्त्या रुच्या । हरिं सूर्ये । हरिं चन्द्रमपि ।
जित्वा, लसति शोभते । बत आश्र्वयम् । इत्यन्यः वदतीत्यनुष्ठयते । ‘यमा-
निलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु । शुकाहिकपिमेकेषु हरिर्ना कपिले त्रिष्वि’-
त्यमरः ॥ १४ ॥

एवमिति । स भगवान् श्रीपद्मनाभः । दिवि आकाशे । समुपागतैः,
असीमतरेणातीव निरवधिकेन आनन्देन सम्पूर्णं मानसं मनो येषां तादृशैः ।
अमर्त्यपुरस्सरैः देवश्रेष्ठैः । भुवि, समुपागतैरित्यनुष्ठयते । मनुजैश्च, एवमु-
क्तप्रकारेण । नुतः स्तुतः । सानन्दं वीक्षितश्च, तदीयैः नेत्रेरेव नीलो-
त्पलैः निविडीभूतेन । पथा मार्गेण । मन्दं मन्दं निजविमानवरं, ब्रजति
प्रविशति ॥ २२ ॥

तदन्विति । तदनु, उत्सवे लक्षदीपोत्सवे । समाप्ते, स्वकीयसदनानि
स्वस्वगृहणि । उद्दिश्य, जिगमिष्वो गन्तुमिच्छवोऽपि । भगवत्पादसेवां,
क्षणं क्षणकालमपि । विहाय त्यक्त्वा । गन्तुम् अनिच्छन्तः, समस्तानां नि-
गमानां वेदानामागमानाम् अगमशास्त्राणां च पारदृश्वानः परंगताः ।
अमी, महीसुरतिलकः ब्राह्मणश्रेष्ठास्तु । भगवन्तं श्रीपद्मनाभम्, एवं वक्ष्यमा-
गमप्रकारेण । सम्यक् स्तुवन्ति । निगमागमपारदृश्वान् इति विशेषणसा-

विश्वं दृश्यमिदं यतः समभवद् यस्मिन् य एतत् पुन-
 र्भासा यस्य विराजतेऽथ सकलं येनेह वा निर्मितम् ।
 यो वाचां मनसोऽप्यगोचरपदं मायातिगो भासते
 तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मानाभाय ते ॥ १५ ॥

मर्थ्याद् वक्ष्यमाणस्तुतेः निगमान्तार्थप्रतिपादकत्वमस्तीति सूचितं भ-
 वति ॥ २३ ॥

नन्वीश्वरे सति स्तुतिः स्यात्, तत्रैव किं मानसित्याशङ्कां जगत्कार-
 णत्वेनेश्वरसाधनेन परिजिहीर्षवः प्रथमं भगवतः स्वरूपतटस्थलक्षणद्रव्यं प्रति-
 पाद्य निखिलनिगमान्तार्थसारमितरानपि बोधयन्तो भगवन्तं नमस्कुर्वन्ति—
 विश्वं दृश्यमित्यादिभिर्दशाभिः श्लोकैः । दृश्यं ज्ञानविषयीभूतं । विश्वं सम-
 स्तम् । इदं जगत् । यतः उपादानकारणभूताद् यस्माद् भगवतः समभवत्
 सञ्चातं । येन कर्त्रा । यः यदभिन्नम् । एतत् जगत् । यस्मिन्, इह अधिष्ठाने
 भगवति । निर्मितं वा रचितं चेत्यर्थः । अयमत्र प्रयोगः — दृश्यमानं जगत्
 किञ्चिदुपादानकं किञ्चित्कर्तृकं किञ्चिद्गूपं किञ्चिदधिष्ठानकं च भवेत् जन्य-
 त्वाद् घटादिवदिति । जगदुपादानत्वादिना कस्मिंश्चित् सिद्धे अन्येषां वा-
 धाद् ईश्वर एव तादृश इति प्रमाणं सूचितम् । नचैवमुपादानकर्त्रधिष्ठाना-
 दिभेदेनेश्वरनानात्मम् । ऊर्णनाभवेदकस्यैव कर्तृत्वोपादानत्वादिसम्भवे बाधका-
 भावाद् जगतोऽभिन्ननिमित्तोपादानकत्वस्य एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञया
 सिद्धान्तितत्वाच्च । नन्वीश्वरस्यापि ज्ञेयतया जगत् इव मिथ्यात्वं स्यादित्यत
 आह— यो वाचामिति । यः, वाचां लौकिकवैदिकवचसां । मनसोऽप्यगोचर-
 पदम् अविषयवस्तु । परब्रह्मणि जातिगुणक्रियादिप्रवृत्तिनिमित्ताभावेन केनापि
 निमित्तेन न कोऽपि शब्द ईश्वरं प्रतिपादयति । अत एव मनोऽपि न वि-
 षयीकरोतीत्यर्थः । नन्वीश्वरस्य जगदभिन्नत्वे विकारित्वं स्यादित्यत आह—
 मायातिग इति । मायामतिक्रम्य गतः, स्वस्मिन्नध्यस्तमायिकप्रपञ्चातीत इत्य-
 र्थः । जगतो भगवत्यध्यस्ततया भगवद्रूपता, अध्यस्तस्य अधिष्ठानसत्त्वाति-
 रिक्तसत्त्वाभावात् । नहि भवति शुक्तिरूपं शुक्तिसत्त्वाव्यतिरिक्तसत्त्वाकम् ।
 तथाच मिथ्याभूताद् जगतः पारमार्थिकस्वरूपस्य भगवतः अतिरिक्तत्वं सि-

लोके स्थावरजङ्गमात्मनि तु यः सर्वेषु जन्तुष्वलं
 चैतन्यात्मतया विशन् विलसति ज्ञानस्वरूपोऽमलः ।
 नो लिप्तः पयसेव पङ्कजदलं मायाश्रयस्तद्गुणै-
 स्तस्मै देव! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥
 यस्येशस्य निषेवयानवमया त्वाचार्यवर्यानना-
 दुद्भूताप्रतिमोपदेशविकसत्सद्वर्त्मनावासया ।

द्वमेवेति न विकारित्वशङ्केति भावः । अवाङ्गमनसगोचरत्वे हेतुमाह — पु-
 नर्भसेति । अथ पुनः यस्य, मासा चिच्छक्त्या । सकलं जगत्, विराजते
 भाति । यत्प्रकाशेन लब्धसत्ताकं भवतीत्यर्थः । वागादिना तत्प्रकाशनं मश-
 क्यमेवेति भावः । हे देव! अखण्डसच्चिदानन्दात्मना प्रकाशमान् ।,
 स्वरूपलक्षणमेतत् । विश्वगुरवे विश्वेषां ज्ञानप्रदाय । श्रीपद्मनाभाय तस्मै,
 ते तुभ्यं । नमोऽस्तु ॥ १९ ॥

लोक इति । मायाश्रयः प्रपञ्चसुश्वर्यं गृहीतमाय इत्यर्थः । मायाप्रति-
 बिभित इति यावत् । मायाश्रयत्वेऽपि मायागुणलेपप्रसङ्गो भगवति नास्ती-
 त्याह — पयसा पङ्कजदलमिव, तद्गुणैः सत्त्वरजस्तमोरूपैः मायागुणैः ।
 नो लिप्तः सत्त्वादिगुणलेपरहित इत्यर्थः । यथा वा पङ्कजदलं जलाभ्रितमपि
 जललिंसं भवति, तथा भगवानपि निर्लेप एवेत्यर्थः । ज्ञानस्वरूपः, अमलः
 निर्मलः । भगवतः ज्ञानस्वरूपत्वेऽपि तदात्मकज्ञानस्य विषयो नास्तीति भावः ।
 निर्विषयज्ञानस्वरूप इति यावत् । यः तु, स्थावरजङ्गमात्मनि स्थावरजङ्गमस्व-
 रूपे । लोके भुवने । सर्वेषु जन्तुषु सकलप्राणिषु । चैतन्यात्मतया ज्ञाना-
 त्मनौ । विशन् व्यासः सन्तित्यर्थः । विलसति सकलप्राणिनामप्यन्तश्चैतन्य-
 रूपेणानुस्यूतो विराजत इत्यर्थः । हे देव! विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय तस्मै ते
 नमोऽस्तु ॥ २६ ॥

यस्येति । आचार्यवर्यस्य श्रेत्रियब्रह्मनिष्ठत्वादिगुणविशिष्टस्य गुरोः
 आननात् सकाशात् । उद्भूतः सम्भूतः अप्रतिमः साक्षात्कारहेतुत्वेन निरुपम-
 श्वेत्यर्थः यः उपदेशः अध्यारोपापवादपूर्वकमहावाक्यार्थवोधनं तेन विकसत्

मिथ्यात्वं जगतः स्फुटं हृदि भवेद् रज्जौ यथा हेस्तथा
 तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥१७॥

रूपं यस्य मृगं न चेह मनुजं नो कर्म जातिं च नो
 न द्रव्यं न गुणं स्त्रियं न पुरुषं नैवासुरं नो सुरम् ।
 नैवासच्च सदित्यनन्तधिषणाः प्राहुर्महान्तो बुधा-
 स्तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥१८॥

प्रकाशमानं सत् समीचीनं च यत् वर्त्म मार्गः मनननिदिध्यासनादिरूपः तेन ।
 अवासया प्रासया । अनवमया सर्वोत्कृष्टया । यस्येशस्य श्रीपद्मनाभस्य ।
 निषेवया नितरां सेवया, साक्षात्काररूपयेत्यर्थः । तुरवधारणे । निषेवयैतेत्यर्थः ।
 जगतः यस्मिन् अध्यस्तस्य प्रपञ्चस्य । तथा मिथ्यात्वं पारमार्थिकत्वाभावः ।
 हृदि, स्फुटं निःसंशयं । भवेत् । तत्र दृष्टान्तमाह — रज्जाविति । रज्जौ
 गुणे । अहे: सर्पस्य । यथा मिथ्यात्वम्, अधिष्ठानभूतरज्जुज्ञानाभावेन अध्य-
 स्तस्य सर्पस्य प्रतिभाने सत्यप्यधिष्ठानभूतरज्जुज्ञानेन सर्पे यथाधिष्ठानभूतस-
 ताव्यतिरिक्तसत्त्वाभावो ज्ञायते, तथा जगदधिष्ठानेश्वरज्ञानेन ईश्वरसत्ताव्यति-
 रिक्तसत्त्वाभावो जगति ज्ञायत इति भावः । हे देव ! विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय
 तस्मै ते नमोऽस्तु ॥ १७ ॥

रूपमिति । अनन्तधिषणाः अनन्ते परब्रह्मणि धिषणा धीर्येषां तावशाः ।
 महान्तः, बुधाः विद्वांसः । यस्य परब्रह्मरूपिणः श्रीपद्मनाभस्य । रूपं स्वरू-
 पम् । इह लोके । मृगं च नाहुः । अनेन तिर्यङ्ग्निषेधः । मनुजं मनुष्यं ।
 न चाहुः । सुरं देवं । नो आहुः । असुरं नैवाहुः । स्त्रियं नाहुः । पुरुषं
 नाहुः । एतत्रपुंसकस्याप्युपलक्षणम् । द्रव्यं पृथिव्यादि । नाहुः । गुणं रूप-
 रसादि । नाहुः । कर्म क्रियां । नो आहुः । जातिं सामान्यं च । नो आहुः ।
 विशेषसमवायाभावानां कैश्चिदनङ्गीकाराद् विशिष्य तत्त्विषेधो न कृत इति
 ध्येयम् । असत् कारणरूपमव्यक्तं । सत् दृश्यमानं कार्यम् । इति च
 नैवाहुः । अपरिच्छिन्नचिदात्मनः परिच्छिन्नजडरूपतासम्भवादिति भावः ।
 हे देव ! विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते तस्मै नमोऽस्तु ॥ १८ ॥

मार्तण्डो गगनोदितस्तु तिमिरं यद्वत् पिनष्टि क्षणा-

च्छीतं चानुपमं यथा च हुतभुग् रोगान् यथैवौषधम् ।
अज्ञानं किल तद्वदेव कृपया योऽसौ विधत्ते हतं

तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥ १९ ॥
कल्पान्ते तु चराचरेऽथ भुवने नष्टे समस्ते पुन-

र्गम्भीरेण तथामितेन तमसा व्यासे च दिङ्मण्डले ।
योऽसौ भाति तदा विभुर्वितिमिरस्तेजःस्वरूपोऽनिशं

तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥ २० ॥
लोके चात्र शमादिषट्कविकसद्व्यप्रबोधोज्ज्वल-

स्वान्ताः शान्ततमा जितेन्द्रियगणा धन्यास्तु सन्न्यासिनः ।

• मार्तण्ड इति । मार्तण्डः सूर्यः । गगनोदितः सन्, तिमिरं तमः ।
क्षणात् यद्वत्, पिनष्टि विनाशयति । हुतभुगमिः । अनुपमम् अधिकं
शीतं शैत्यं । यथा च पिनष्टि । औषधं यथैव रोगान् पिनष्टि । यः असौ
पद्मनाभः । कृपया तद्वदेव अज्ञानं संसारहेतुभूतामविद्यां । हतं नष्टं । विधत्ते
करोति किल । हे देव ! विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय तस्मै ते नमोऽस्तु ॥ १९ ॥

कल्पान्त इति । चराचरे स्थावरजङ्गमात्मके । समस्ते भुवने नष्टे
सति, अथ पुनस्तथा, गम्भीरेण सान्द्रेण । अमितेनानल्पेन । तमसा सुषुप्त्या ।
दिङ्मण्डले च दिङ्मण्डलशब्देन समष्टिशरीरामिमानी हिरण्यगर्भ उच्यते,
तस्मिन् व्यासे सति । तदा, विभुः व्यापकः । तेजःस्वरूपः चैतन्यप्रकाशात्मा ।
यः असौ श्रीपद्मनाभः । वितिमिरः तिमिरशब्देन अज्ञानकार्यं दृश्यमुच्यते ।
सुषुप्तावन्तःकरणस्यापि लयेनान्तःकरणोपहितचैतन्यरूपदृष्टुभावेन दृश्यरहितः
सन्तित्यर्थः । भाति प्रकाशते । सर्वसंहारे प्रस्वापे सति सकलजगन्निदानभूतमज्ञानं
तमशशब्दवाच्यं न लयं गच्छति । अन्यथा जगतः पुनरूपत्यभावप्रसङ्गात् ।
एव च नित्योदितानस्तमयप्रकाशरूपतया अज्ञानमात्रसाक्षित्वेन वर्तत इति
भावः । हे देव ! विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय तस्मै ते नमोऽस्तु ॥ २० ॥

लोके चेति । अत्र लोके जितेन्द्रियगणाः, शान्ततमाः अत्यन्तमुप-
शान्ताः । शमादीनां शमदमोपरतितिक्षासमाधित्यागानां षट्केन विकसन्

मुक्तिं यत्करुणालवेन सरसं सम्प्राप्नुवन्तीह ते
 तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥ २१ ॥

कृत्वा हन्त मखान् यथाविधि पुमान् स्वर्गेच्छया भूतले
 तेषां तत्र फलं च पुण्यसदाशं भुझे च नातोऽधिकम् ।
 सेवा यस्य ददाति मुक्तिममलामानन्दसान्द्रां स्थिरां
 तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥ २२ ॥

स्वेनैवेह विनिर्मितं खलु जगत् कृत्स्नं स्वतो लीलया
 स्वेनेदं परिपालितं पुनरिह स्वेनैव सन्नाशितम् ।

उद्घूतः दिव्यः उत्तमश्च यः प्रबोधः ब्रह्मज्ञानं तेनोज्ज्वलं स्वानं मनो येषां
 तादृशाः । धन्याः सुकृतिनश्च । ते प्रसिद्धाः । संन्यासिनः, यस्य श्रीपद्म-
 नाभस्य करुणावशेन । मुक्ति, सरसम् अनायासेनेति यावत् । इहात्रैव ।
 ब्रह्मलोकादिप्राप्तिं विनैवेत्यर्थः । प्राप्नुवन्ति लभन्ते । हे देव ! विश्वगुरवे श्री-
 पद्मनाभाय तस्मै ते नमोऽस्तु ॥ २१ ॥

कृत्वेति । पुमान् पुरुषः । भूतले स्वर्गेच्छया, मखान् कृतून् । यथा-
 विधि विध्यनुसारेण । कृत्वा, तत्र स्वर्गे । पुण्यसदाशं तत्त्वर्मजन्यादृष्टानु-
 रूपं । तेषां मखानां । फलं सुखम् । अनुभुझे अनुभवति । अतः पुण्याद-
 धिकं । नानुभुझे । हन्त कष्टम् । अपरिमितक्षेण कुर्वन्नपि जनः स्वल्पं फलं
 भुझे । अतः शोच्य इति भावः । यस्य श्रीपद्मनाभस्य । सेवा, अमलां
 निर्मलां, विशुद्धज्ञानस्वरूपामित्यर्थः । आनन्दसान्द्रां सान्द्रानन्दस्वरूपामि-
 त्यर्थः । स्थिरां नित्यां । मुक्तिं मोक्षं । ददाति । हे देव ! विश्वगुरवे श्रीपद्मना-
 भाय तस्मै ते नमोऽस्तु ॥ २२ ॥

स्वेनैवेति । सात्त्वतां सत्त्वगुणप्रधानानां । श्रेयोयनं श्रेयसामयनं वर्तम्,
 श्रेयः सम्पादकमित्यर्थः । प्रकर्षेण प्रपञ्चात्मना भवतीति प्रभुः । यः श्रीप-
 द्मनाभः । स्वेनैव कर्तृभूतेन । स्वतः खल्यादानभूतात् स्वसादेव । इहाधिक-
 रणभूते । खसिन्निति शेषः । लीलया अनायासेनेत्यर्थः । एतदुत्तरत्रापि यो-
 ज्यम् । विनिर्मितं विरचितं । स्वेन, परिपालितं रक्षितं । पुनः स्वेनैव इह

पश्यन् यो मुदितः प्रभुर्विलसति श्रेयोयां सात्त्वतां
 तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥२३॥
 चित्ते यस्य तु यादृशी प्रभवति श्रद्धा निजाराधने
 तद्वत् तत्परिपालनाय विहितश्रद्धाय विश्वात्मने ।
 सच्चित्पूर्णसुखैकवारिधिलस्त्कल्लोलरूपाय वै
 तस्मै देव ! नमोऽस्तु विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय ते ॥२४॥

एवमेयभक्तिभारपुरस्सरं तं भगवन्तं निखिलवेदा-
 न्तार्थसारभूतं संस्तुत्यामी महीसुराः परमानन्दभरिताः स्वकी-
 यसदनान्युद्दिश्य यथागतं गच्छन्ति ॥ २४ ॥

स्वस्मिन् , सन्नाशितं विलयं प्रापितम् । इदं, कृत्यं समस्तं । जगत् पश्यन् ,
 मुदितः योगनिद्रास्वरूपानन्दं प्राप्तः । विलसति शोभते । प्रलयकाल इति शेषः ।
 हे देव ! विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय तस्मै ते नमोऽस्तु ॥ २३ ॥

चित्त इति । यस्य पुरुषस्य तु । चित्ते निजाराधने यादृशी , श्रद्धा
 तात्पर्य । प्रभवति सम्भवति । तत्परिपालनाय तस्य रक्षणाय । तद्वत् तच्छ्र-
 द्धानुरूपं । विहिता कल्पिता श्रद्धा तात्पर्य येन तस्मै । विश्वात्मने विश्वेषां
 प्राणिनाम् आत्मने जीवस्वरूपाय । सत् सद्गूपं चित् ज्ञानस्वरूपं पूर्णसुखम्
 अखण्डानन्दरूपं च यत् एकमद्वितीयं ब्रह्म तद्गूपे वारिधौ समुद्रे लसन् यः
 कल्लोलस्तरङ्गः तद्रूपाय । यथा वा निष्कम्पपरिपूर्णसमुद्रादुद्भूतः क्रियाविशि-
 ष्टस्तरङ्गः समुद्रान्नातिरिच्यते , तथा निष्कम्पाखण्डसच्चिदानन्दात्मके पर-
 ब्रह्मण्युद्भूतव्यापनाद्यनेकक्रियाशक्तिविशिष्टविष्णुस्वरूपो भगवानपि परब्रह्मणो
 नातिरिक्त एवेति तत्त्वम् । हे देव ! विश्वगुरवे श्रीपद्मनाभाय तस्मै तच्छ्रद्धा-
 र्थाय ते नमोऽस्तु ॥ २४ ॥

एवमिति । अमी महीसुराः , निखिलानां वेदान्तानामर्थसारभूतं सा-
 रार्थभूतं , तात्पर्यविषयार्थभूतमित्यर्थः । तं भगवन्तं श्रीपद्मनाभम् । एवमुक्त-
 प्रकारेण । अमेयभक्तिभारपुरःसरम् अपरिमितभक्तिसहितं यथा तथा । संस्तुत्य

जयतु जयतु सोऽयं पद्मनाभो मुकुन्दो
 निजचरणरतानां पालने बद्धदीक्षः ।
 अविकलमपि चायुः श्रीसुखारोग्यकीर्तीः
 प्रतिदिनमपि पुष्णन् स्वानुकम्पासुधाभिः ॥ २५ ॥
 एवं जगत्रयगुरोः कमलावरस्य
 सङ्कीर्तनं गुणगणाब्धिलवस्य किञ्चित् ।
 देवस्य तस्य कृपयैव कृतं मयेदं
 सन्तो गृणन्तु रसिकाः किल सप्रमोदम् ॥ २६ ॥
 नाभीजाताब्जसंस्थद्विणमुखगणोद्रीतवेदश्रुतौ वै
 नित्यं संसक्तचित्तोऽप्यमरवरमुनिश्रेष्ठसङ्कीर्तनेऽपि ।

सम्यक् स्तुत्वा । परमानन्दभरिताः सन्तः, स्वकीयसदनानि आत्मीयगृहानु-
 हिश्य यथागतं गच्छन्ति ॥ २४ ॥

जयत्विति । निजचरणरतानां निजचरणयोः रतानां रति भक्ति कु-
 र्वतां । पालने रक्षणे । बद्धा दीक्षा नियमो येन तावशः । मुकुन्दः मुक्ति-
 प्रदः । सः अयं श्रीपद्मनाभः, अविकलं पूर्णम् । आयुः श्रियं सम्पदं
 सुखमारोग्यं नीरोगतां कीर्ति यशश्च । अर्थाद्वक्तृश्रोतृणाम् । स्वस्यानु-
 कम्पा दया तद्वापाभिः सुधाभिः । पुष्णन् वर्धयन् । जयतु जयतु सर्वोत्कर्षेण
 वर्तताम् ॥ २५ ॥

एवमिति । जगत्रयगुरोः, कमलावरस्य श्रीपद्मनाभस्य । गुणगणा-
 ब्धिलवस्य गुणगणार्णवलेशस्य । किञ्चित् संकीर्तनं तस्य देवस्य कृपयैव मया
 एवं कृतं, रसिकाः सहृदयाः । सन्तः साधवः किल । इदं काव्यं । सप्रमोदं
 यथा तथा । गृणन्तु पठन्तु ॥ २६ ॥

नाभीजातेति । नाभ्यां जाते अब्जे संस्थस्य स्थितस्य द्विणस्य ब्रह्मणः
 मुखानां गणेन समूहेन उद्भीतस्य वेदस्य श्रुतौ श्रवणे । अमरवराणां मुनिश्रेष्ठानां
 च संकीर्तने स्तुतावपि । नित्यं संसक्तचित्तोऽपि असौ पद्मनाभः स्वामी, रहसि

लक्ष्म्या साकं विहारे रहसि कृतिमिमां यद्यसौ पद्मनाभः

स्वामी कर्णे दधाति क्षणमपि कृतकृत्योऽस्मि तेनैव लोके ॥

स्वातीजातेन चूडाधृतसरसिजनाभाङ्ग्रियुग्मेन लक्ष्मी-

राज्ञीपुत्रेण वच्चीश्वरकुलजनुषा रामवर्माभिधेन ।

भक्त्युद्रेकेण शश्वद् गुरुवरकृपया निर्मितं चम्पुकाव्यं

स्यानन्दूरेश्वरस्य प्रमितमुपहृतं शं सदालं निदध्यात् ॥ २८ ॥

इति स्वातिश्रीरामवर्मकुलशेखरवच्चिमहाराजप्रणीते

स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धे लक्षदीपक्षाघा नाम

दशमः स्तबकः ।

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ।

विजने । लक्ष्म्या साकं विहारे इमां कृतिं क्षणमपि कर्णे दधाति यदि शृणोति
चेदित्यर्थः । तेन मदीयकृतिश्रवणेन । अहमिह लोके कृतकृत्योऽस्मि ॥ २७ ॥

स्वातीति । स्वातीनक्षत्रे जातेन । चूडायां धृतं सरसिजनाभस्य अ-
ङ्ग्रियुग्मं येन तादेशेन । लक्ष्मीनाम्न्याः राज्ञाः पुत्रेण । वच्चीश्वरकुले ज-
नुर्जननं यस्य तादेशेन । रामवर्माभिधेन, शश्वदनवरतं । भक्त्युद्रेकेण भ-
क्त्यतिशयेन । गुरुवरकृपया च निर्मितं, प्रमितं संक्षिप्तं । स्यानन्दूरेश्वरस्य
श्रीपद्मनाभायेत्यर्थः । उपहृतम् उपहारत्वेन समर्पितं च चम्पुकाव्यं, शं सुखं ।
सदा, अलं नितरां । निदध्यात् कुर्यादित्यर्थः । अत्र शं सदालं निदध्यादित्य-
नेन कलियुगारम्भात् प्रभृतिं त्रिसहस्राष्टशतपञ्चसप्तत्याधिकाष्टादशलक्ष्मीदिवसेषु
गतेष्वेतत्प्रबन्धसमाप्तिरिति सूचनाद् मुद्रालङ्कारः । “सूच्यार्थसूचनं मुद्रा प्रकृ-
तार्थपरैः पौदैः” इति लक्षणात् ॥ २८ ॥

इति स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धव्याख्यायां श्रीराजराजवर्मदेवप्रणीताया
सुन्दर्याख्यायां दशमः स्तबकः ।

— 43339

श्रमं भूयात् ।

READY FOR SALE.

	RS. AS. P.
भक्तिमञ्जरी (Stuti) by H. H. Svâti Srî Râma Varma Mahârâjâh.	1 0 0
स्थानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धः (Kavya) Syânandûrapuravarṇa- naprabandha by H. H. Swâti Sri Râma Varma Mahârâja, with the commentary Sundari of Râjarâja Varma Koil Tampurân.	2 0 0

Trivandrum Sanskrit Series.

No. 1—दैवम् (Vyâkarana) by Deva with Puru- shakâra of Krishnalilâsukamuni.	1 0 0
No. 2—अभिनवकौस्तुभमाला-दक्षिणामूर्तिस्तवौ by Krishnalilâsukamuni.	0 2 0
No. 3—नलाभ्युदयः (Kâvya) by Vâmana Bhatta Bâna (Second Edition).	0 4 0
No. 4—शिवलीलार्णवः (Kâvya) by Nîlakantha Dik- shita.	2 0 0
No. 5—स्वर्क्षिविवेकः (Alankâra) by Mahima Bhâûta with commentary.	2 12 0
No. 6—दुर्बैटशृतिः (Vyâkarana) by Saranadeva.	2 0 0
No. 7—ब्रह्मतत्त्वप्रकाशिका (Vedânta) by Sadâ- sivendra Sarasvatî	2 4 0
No. 8—प्रश्नाभ्युदयम् (Nâtaka) by Ravi Varma Bhûpa.	1 0 0
No. 9—विघ्नपाक्षपञ्चाशिका (Vedânta) by Virûpâksha- nâtha with the commentary of Vidyâ- chakravartin.	0 8 0
No. 10—मातङ्गलीला (Gajalakshana) by Nilakanthâ.	0 8 0
No. 11—तपतीसंवरणम् (Nâtaka) by Kulasekhara Varma with the commentary of Siva- râma	2 4 0
No. 12—परमार्थसारम् (Vedânta) by Bhagavad Âdi- sesha with the commentary of Râghav- ânanda.	0 8 0
No. 13—सुभद्राधनज्ञयम् (Nâtaka) by Kulasekhara Varma with the commentary of Sivarâma	2 0 0

RS. AS. P

No. 14— नीतिसारः (Nîti) by Kâmandaka, with the commentary of Sankarârya.	3	8	0
No. 15— स्वम्रवासवदत्तम् (Nâtaka) by Bhâsa. (Second Edition)	1	8	0
No. 16— प्रतिज्ञायौगन्धरायणम् (Nâtaka) by Bhâsa.	1	8	0
No. 17— पञ्चरात्रम् Do. Do.	1	0	0
No. 18— नारायणीश्म (Stuti) by Nârâyana Bhatta with the commentary of Desamangala Vârya.	4	0	0
No. 19— मानमेयोदयः (Mîmâmsâ) by Nârâyana Bhatta and Nârâyana Pandita.	1	4	0
No. 20— अविमारकम् (Nâtaka) by Bhâsa.	1	8	0
No. 21— बालचरितम् Do. Do.	1	0	0
No. 22— मध्यमव्यायोग-दूतवाक्य-दूतघटोलकच-कर्णभारोहभङ्गानि (Nâtaka) by Bhâsa.	1	8	0
No. 23— नानार्थार्णवसंक्षेपः (Kosa) by Kesavaswâmin (Part I. 1st & 2nd Kândas)	1	12	0
No. 24— जानकीपरिणयः (Kâvya) by Chakrakavi.	1	0	0
No. 25— काणादसिद्धान्तचन्द्रिका (Nyâya) by Gangâ- dharastûri.	0	12	0
No. 26— अभियेकनाटकम् (Nâtaka) by Bhâsa.	0	12	0
No. 27— कुमारसम्भवः (Kâvya) by Kâlidâsa with the two commentaries, Prakâsikâ of Arunagirinâtha and Vivarana of Nârâ- yana Pandita (Part I. 1st & 2nd Sargas).	1	12	0
No. 28— वैखानसधर्मप्रश्नः (Dharmasûtra) by Vikhanas.	0	8	0
No. 29— नानार्थार्णवसंक्षेपः (Kosa) by Kesavaswâmin (Part II. 3rd Kânda).	2	4	0
No. 30— वास्तुविद्या (Silpa).	0	12	0
No. 31— नानार्थार्णवसंक्षेपः (Kosa) by Kesavaswâmin (Part III. 4th, 5th & 6th Kândas).	1	0	0

No. 32—कुमारसम्भवः (Kâvya) by Kâlidâsa with the two commentaries, Prakâsikâ of Arunagirinâtha and Vivarana of Nârâyana Pandita (Part II. 3rd, 4th & 5th Sargas)	2	8	0
No. 33—वारहसंग्रहः (Vyâkaranâ) with the commentary Dîpaprabhâ of Nârâyana.	0	8	0
No. 34—मणिदर्पणः (शब्दपरिच्छेदः) (Nyâya) by Râja-chûdâmanimakhin.	1	4	0
No. 35—मणिसारः (अनुमानखण्डः) (Nyâya) by Gopî-nâtha.	1	8	0
No. 36—कुमारसम्भवः (Kâvya) by Kâlidâsa with the two commentaries, Prakâsikâ of Arunagirinâtha and Vivarana of Nârâyana Pandita (Part III. 6th, 7th & 8th Sargas).	3	0	0
No. 37—आशौचाष्टकम् (Smriti) by Vararuchi with commentary.	0	4	0
No. 38—नामलिङ्गानुशासनम् (Kosa) by Amarasimha with the commentary Tikâsarvasva of Vandyaghatîya Sarvânanda (Part I. 1st Kânda),	2	0	0
No. 39—चारुदत्तम् (Nâtaka) by Bhâsa.	0	12	0
No. 40—अलङ्कारसूत्रम् (Alankâra) by Râjâmaka Sri Ruyyaka with the Alankârasarvaswa of Sri Mankhuka and its commentary by Samudrabandha.	2	8	0
No. 41—अध्यात्मपटलम् (Kalpa) by Âpastamba with Vivarana of Sri Sankara Bhagavat Pâda.	0	4	0
No. 42—प्रतिमानाटकम् (Nâtaka) by Bhâsa.	1	8	0
No. 43—नामलिङ्गानुशासनम् (Kosa) by Amarasimha with the two commentaries, Amarakosodghâtana of Kshîraswamin and Tikâsarvaswa of Vandyaghatîya Sarvânanda (Part II. 2nd Kânda 1—6 Vargas).	2	8	0

RS. AS. P.

No. 44—तन्त्रशुद्धम् (Tantra) by Bhattâraka Srî Ve-			
	dottama.	0	4
No. 45—प्रपञ्चहृदयम् (Prapanchahridaya).	1	0	0
No. 46—परिभाषावृत्तिः (Vyâkarana) by Nilakantha			
	Dikshita.	0	8
No. 47—सिद्धान्तसिद्धाज्ञनम् (Vedânta) by Srî			
Krishnânanda Sarasvatî. (Part I.)	1	12	0
No. 48—Do. Do. (Part II.)	2	0	0
No. 49—गोलदीपिका (Jyotisha) by Parameswara.	0	4	0
No. 50—रसार्णवसुधाकरः (Alankâra) by Singa			
Bhûpâla.	3	0	0
No. 51—नामलिङ्गानुशासनम् (Kosa) by Amarasimha			
with the two commentaries, Amarakoso-			
dghâtana of Kshîraswâmin and Tîkâ-			
sarvaswa of Vandyaghatîya Sarvânanda			
(Part III. 2nd Kânda 7—10 Vargas)	2	0	0
No. 52—नामलिङ्गानुशासनम् (Kosa) by Amarasimha			
with the commentary Tîkâsarvaswa of			
Vandyaghatîya Sarvânanda (Part IV.			
3rd Kânda)	1	8	0
No. 53—शाब्दनिर्णयः (Vedânta) by Prakâsâtmaya-			
tîndra	0	12	0
No. 54—स्फोटसिद्धिन्यायविचारः (Vyâkarana)	0	4	0
No. 55—मत्तविलासप्रहसनम् (Nâtaka) by Srî			
Mahendravikramavarman.	0	8	0
No. 56—मनुष्यालयचन्द्रिका (Silpa).	0	8	0
No. 57—ख्यातिरचरितम् (Kâvya).	1	4	0
No. 58—सिद्धान्तसिद्धाज्ञनम् (Vedânta) by Srî			
Krishnânanda Sarasvatî (Part III.)	2	0	0
No. 59—नागानन्दम् (Nâtaka) by Sriharshadeva			
with the commentary Nâgânanda-			
vinîmarsini of Sivarâma.	3	4	0
No. 60—छ्वस्तुतिः (Stuti) by Srî Laghubhattâraka			
with the commentary of Srî Râgha-			
vânanda.	0	8	0

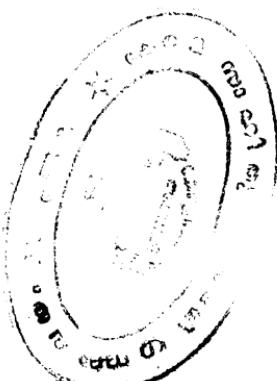
No. 61—सिद्धान्तसिद्धाज्ञनम् (Vedanta) by Srî Krishnâ-nanda Sarasvati (Part IV.)	1	8	0
No. 62—सर्वमतसंग्रहः (Sarvamatasangraha).	0	8	0
No. 63—किरातार्जुनीयम् (Kâvya) by Bharavi with the commentary Sabdârthadipika of Chitrabhanu (1, 2 and 3 Sargas).	2	8	0
No. 64—मेघसन्देशः (Kâvya) by Kâlidasa with the commentary Pradîpa of Dakshinâvartanatha.	1	0	0
No. 65—सम्यमतम् (Silpa) by Mayamuni.	3	2	0
No. 66—महार्थमञ्जरी (Darsana) with the commentary Parimala of Maheswarânanda.	2	8	0
No. 67—तत्रसमुच्चयः (Tantra) by Nârâyana with the commentary Vimarsini of Sankara. (Part I. 1–6 Patalas)	3	4	0
No. 68—तत्त्वप्रकाशः (Agama) by Srî Bhojadeva with the Commentary Tâtparyâtîpikâ of Srî Kumara.	2	0	0
No. 69—ईशानशिवगुरुदेवपद्धतिः (Tantra) by Isânasiva-gurudevamisra (Part I. Sâmanyakapâda).	1	8	0
No. 70—आर्थमञ्जुश्रीमूलकरणः (Part I).	2	8	0

Apply to:—

The Agent for the sale of

Government Sanskrit Publications,

Trivandrum.

IN THE PRESS.

1. Tantra samuechchaya (Tantra) of Narayana with commentary by Sankara (Part II.)
2. Isanasivagurudevapaddhati (Tantra) of Isanasivaguru devamisra.
3. Sapa) sya Aumâra.
injusrimulakalpa.
- ajnavalkyasiñriti with the commentary Balakrida of Visvarupacharya.
- Asvalayanagrihya with the commentary Anavila of Haradatta.
- avyaprakasa (Alankara) with the commentary Sampradayaprakasini of Sri Vidyachakravartin and Sahityachudamani of Bhattachopala.

Undertaken for Publication.

1. Arthashastra of Kautilya.
2. Aswalayanagrihya with Devasvamin's Bhashya.
3. Pramanalakshana (Mimamsa) by Sarvajnatmapada.
4. Sarasvatikanthabharana (Vyakarana) of Bhoja with the Vritti of Narayana.
5. Vishnusamhita (Agama).
7. Uttaragargya (Agama).
8. Prayogamanjari (Agama) by Ravi.